Soin

Nd D: B:
4–12–0 a.° 1670

1889. I. 17.

8 4m

FAUSTI SOCINI
van SIENA
Theologische
LESSEN.

FAUSTI SOCINI van SIENA

Theologiſche LESSEN.

Uyt het Latijn vertaelt.

DE TWEEDE DRUK;

Van ſeer veel en groove fouten geſuyvert, en met byvoeging van negen kapittelen, in d'eerſte druk uytgelaten; als mede met twee Regiſters, het een van de voornaemſte zaken, het ander van de Schriftuur-plaetſen, dewelken in dit werk verklaert worden, vermeerdert.

Gedrukt na de Kopye tot RAKOUW,

By SEBASTIAEN STERNATZKI, Anno 1627.

VOOR-REDEN

aen de doorluchtige Hooge-ſchool tot

HEYDELBERG.

HEt is de waerheyt, en bezonderlijk de goddelijke t'eenemael eygen, dat, hoe meer datze gedrukt werd, hoe meer datze zich verheft en haar gulde hooft opſteekt: want het kan niet weezen dat God dat geen niet zouw voorſtaan daar hy zelfs den autheur van is. Van het welk wy een treffelijk voorbeeld hebben in dat geen, het welk by de tijd onzer grootvaderen gebeurt is: want toen was'er zoo groot een onderdrukking van de waarheyt, datze gelijk als begraven ſcheen onder de duyſternis van de menſchelijke verdichtzelen, en overleveringen dewelken den naakomelingen waaren wijſgemaakt van ik weet niet wat voor menſchen. Hier by quam de groote rijkdom en opperſte macht van de geenen, dewelken op allerhande wijze daer op uyt waaren, dat niemand dien neevel eenigzins verdrijven, die meer als allerdikſte duyſterniſſen opklaaren, en de hand daar aan ſlaan zouw konnen om de waarheyt weeder op den troon te helpen. En nademaal zy die dingen onbekommert en zonder gevaar ſcheenen te bezitten, zoo hadden zy alle kennis van de goddelijke waarheyt hun zelven eygen gemaakt, met de kennis der H. Schrift in welk die begreepen was, en dezelfde met die ſchatten en macht ſamengevoegt, en plakkaaten uytgegeeven dat niemand de H. Schrift zouw moogen anders verſtaan of verklaaren als haar goed docht. Dus ſcheen alles tot onderdrukking van de waarheyt zoodanig ingeſpannen, dat'er geen hoop meer overig ſcheen dat de zelfde ooit weer eens zouw konnen voor den dach komen. Maar hoe meer datze toen onderdrukt was, zoo veel te heerlijker heeft die goddelijke waarheyt, door Gods wonderlijke voorzienigheyt,

zich weeder opgebeurt. Want God verwekte mannen van een groote geest, en van een dappere en uytsteekende moedigheyt, dewelken, gantsch geen acht slaande op de schatten en zoo groote macht van die menschen, als mede alle gevaar van haar eer, goederen en leeven 't welk haar van de tegenstreevers over 't hooft hing, zich teegen die duysternis gekant en gestelt, en zoo veel door hun onverwinnelijke kloekmoedigheyt teweeg-gebracht hebben, dat zy, de nevels en duysterheyt verdreeven hebbende, de glans van de goddelijke waarheyt voor d'oogen der menschen deeden flikkeren, en den welk tot d'eeuwige behoudenis geopent en bevestigt hebben. Deezen nu hun plicht in de beginselen treffelijk uytgevoert hebbende, hebben het geen noch verder ontbrak aan andere overgelaaten om te vervullen. Na welken de anderen volgende met een gelijke moedigheyt, en door de eersten veel geholpen zijnde, hebben te lichtelijker in dat allervoortreffelijkste werk konnen voortgaan, en hebben noch veel zaaken, dewelken de eersten niet gemerkt hadden uytgevonden, en tot voordering van de gemeene nuttigheyt aan den dach gebracht. Gewisselijk die voortreffelijke mannen hebben een zeer groote lof verdient, dewelken God als werktuygen tot opbouwing van zijn huys gebruykt heeft. Die lof zal altijd blijven en in de gemoeden der menschen bloejen, gelijkze nu ook doet. En hoewel een groot deel van de menschen deeze zoo wonderlijke raad Gods veracht hebben, gelijk de vleeschelijke menschen gewent zijn Gods groote daden te verachten, zoo hebben nochtans alle vroomen die met een groot gejuyg en toestemming aangenoomen, en God voor zoo groot een weldadigheyt aan hen beweezen hoochelijk gepreezen, en doen dat noch. Het geen dan in die alleruytstekendste mannen heeft plaatz gehad, het zelfde twijffelen wy niet of het zal ons en onze gemeenten ook wedervaaren. Zy hebben de goddelijke waarheyt met het gezach van de Heylige Schriftuur bevestigt, en dezelfde van de duysterheyt daarze onder bedekt lach verlost,

loſt, en God heeft haar poogen gezeegent, niet tegenſtaande dat'er nooit ontbrooken hebben dewelken zich teegen haar gekant hebben. Wy zijn van gelijken ook gezint om de goddelijke waarheyt voor te ſtaan, en van alle duyſterniſſen te bevrijden, hoewel wy wel weten dat'er genoeg zullen zijn die zich teegen ons zullen ſtellen: want het zelfde lot heeft de waarheyt, datze geduuriglijk word teegengeſprooken, gelijk zulks ook aan de autheur en beſchermer van dezelfde is te beurt gevallen, het welk is Jeſus Chriſtus. Van welk *Simeon* zeyt dat hy tot een teeken geſtelt is dat teegengeſprooken zal worden. Doch door Gods en Chriſti onzes Heeren hulp zullen'er geen ontbreeken, door welker toedoen onze wenſch zal vervult worden. De waarheyt zal verdrukt worden; maer hoeze meer gedrukt word, hoeze met te grooter kracht zal doorbreeken, en van alle verſtandigen aangenoomen worden. Van welke onze poogingen ook dit teegenwoordige gedenk-teeken zal in weezen zijn, het welk wy nu na andere onze ſchriften aan den dach brengen. Te weeten *de Theologiſche Leſſen van Fauſtus Socinus*, een zeer treffelijk man, en dewelk groote dienſt aan onze gemeenten heeft beweezen. Wiens voortreffelijkheyt wy liever willen dat een yegelijk uyt zijn ſchriften die nu reeds uytgegeeven zijn, en noch met den eerſten zullen uytgegeven worden, als uyt onze prijzingen verſtaan zal.

Deeze Leſſen nu, treffelijke en zeer geleerde mannen! hebben onſe gemeenten gewilt dat aan u l. zouden opgedragen worden, eenſdeels omdat duſdanige ſchriften u niet qualijk dienen, en beſt van u konnen onderzocht worden; anderdeels opdat gyl. zoud moogen oordeelen, of uwen *Pareus* met recht of onrecht, teegen *Socinus*, dewelk voorwaar een ongemeen man is, dus uytvaart in zijn verklaaringen over den Brief tot den Romainen, dat hy hem doorgaans een *Monſter van een menſch* noemt, en dan zeyt dat hy blaft, dan dat hy bleet. Zijn dit niet fraaje vruchten van de zachtmoedige Geeſt Chriſti? is dit den aart van een Chriſten menſch? datmen met ſcheldwoorden bul-

dert op iemand die in het gevoelen van u verſchilt? Gewiſſelijk een ander gevoelen te hebben als anderen, en uw meening zediglijk, zonder lichtveerdigheyt, en met zeer bondige reedenen te beveſtigen en voor te ſtellen, gelijk *Socinus* overal doet, kan voor geen ſchelmſtuk, maar voor den aart van de Chriſtelijke vryheyt gereekent worden. Behalven dat de geen die *Socinus* dus uytſcheld, by na overal dus met *Socinus* handelt, dat hy geduriglijk hem ſtelt als een die bewijzen moet, daar hy alleenlijk op eens anders bewijs antwoord. Welke ſtreek indien hy niet in al zijn antwoorden gebruykt had, hy zouw by naa niets hebben weeten te antwoorden. Doch van wat belang het geen is dat hy teegen *Socinus* inbrengt, zal met Gods hulp haaſt blijken. Nu wil ik u, treffelijke en zeer geleerde mannen, gebeeden hebben uyt de naam van onze gemeenten, dat gy dit boekje gewaardigt met zodanig een gemoed van onze gemeentens te ontfangen als het U E. word opgedragen, en te leezen, en indien het u goeddunkt op een behoorlijke wijz te onderzoeken. Want daar door zal lichtelijk blijken waar de waarheyt getroffen of van de zelfde afgeweeken is. Wat ons belangt, daar is niets dat wy hooger achten als de goddelijke waarheyt, in de H. Schrift begreepen. Godt wil U E. en uw gemeenten by zijn, Amen. *Vaar wel.*

Geſchreeven tot Rakouw in Poolen, den eerſten September 1609.

VALENTYN SMALTIUS van GOTHA
Dienaar van de Gemente te Rakouw.

Waar-

Waarheyt-lievende Lezer.

DE *oorzaak die ons tot het uytgeeven van deeze* Lessen *heeft bewoogen, is voorneemelijk omdat dezelfden, daarze nochtans zeer onvolmaaktelijk gedrukt waaren, tot een zeer onreedelijke prijs verkocht wierden. Waar door veele verhindert wierden om zoo nuttigen boek te koopen. Maar ten anderen heeft ons ook bewoogen dat'er zeer veel groove fouten en uytlaatingen in den druk zelfs waaren, zoodat in het boek wel* 9 *kapittelen, in* 8 *of* 9 *vellen begreepen uytgelaaten zijn geweest, en dat noch, daar de voornaamste verhandeling* van de voldoening Christi *in begreepen is. Nu hadden wy in het eerst voorgenoomen om ettelijke exemplaren van die afgelaate kapittelen alleen te drukken, om de geenen die het eerste zoo dier gekocht hadden, voor een geringe prijs van het geheel werk te dienen, maar toen wy het begonden over te zien, en met het Latijnse exemplaar te vergelijken, zoo vonden wy dat zoo onvolmaakt en vol fouten, dat wy van voorneemen veranderden. Want behalven de meenigvuldige druk-fouten en misslaagen in de overzetting, zoo hebben wy in alles gevonden* 80 *uytgelaten reegels, en* 79 *schrifttuurplaatzen, dewelken of uytgelaaten, of qualijk aangewezen waaren. En opdat niemand zouw vermoeden konnen dat wy u wat willen wijz maaken tot onz eygen profijt, zoo hebben wy hier een regisfter gestelt, en all de gemelde fouten aangeweezen, op wat blad en reegel die begaan, en in deeze druk verbeetert zijn. Behalven dit alles is ook de voor-reden of opdracht van* Smalcius, *die hier eeven voorgaat daar niet bygevoegt geweest. Zulks dat wy vertrouwen dat de Lezers liever het heele werk voor de halve prijs van de oude druk zullen willen koopen, als zoo onvolmaakt een werk met meerder kosten bezwaaren. Hier komt noch by dat de regisfters, dewelken wy hier meede van nieuws hebben bygevoegt, gantsch niet en passen op het getal der bladen van de oude druk. Zulks dat wy vertrouwen dat wy u hier een goeden dienst gedaan hebben. Gebruykt dan onze moejelijke arbeyd tot u besten, en vaar wel.*

BLADWYSER

Van de aldergrootste fouten, die in de eerste Druk begaen; en hier verbetert zijn.

Oude Druk.			Nieuwe Druk.	
Pag.	*Regel.*	*Fouten.*	*Pag.*	*Regel.*
2	42	3 woorden uytgelaten	2	27.
3	1	2 plaetsen uytgelaten		29, 31.
	8	5 woorden uytgelaten		36, 37.
5	34	1 regel en 3 woorden uytgel.	4	ult. en
			5	1
	35, 36, 37	groote fout	5	3, 4, 5
7	23	1 plaets uytgelaten	6	26
10	19	1 plaets uytgelaten	9	7
	31	$1\frac{1}{2}$ regel uytgelaten		19, 20
	41	fout		29
12	17	$\frac{1}{2}$ regel uytgelaten	10	40
	35	1 plaets uytgelaten	11	12
14	24	$1\frac{1}{2}$ regel uytgelaten	12	40, 41, 42
15	7, 8	3 plaetsen qualijk geciteërt	13	10, 11
	42	1 plaets als voorsz.		40
17	37	1 plaets uytgelaten	15	20
21	37	$1\frac{1}{2}$ regel uytgelaten	18	35, 36
	40	$3\frac{1}{2}$ regel uytgelaten		39, 40, 41, 42
23	21, 24	2 plaetsen qualijck	20	15, 18
24	19	$\frac{1}{2}$ regel uytgelaten	21	1
	38	1 regel uytgelaten		18, 19
25	8	1 regel uytgelaten		33
	23	$\frac{1}{2}$ regel uytgelaten	22	3, 4
	27	1 regel uytgelaten		6, 7
27	32, 37	2 plaetsen qualijck	23 ult. 24	5
	41	1 D°	24	12
30	14	1 regel uytgelaten	26	13, 14
31	42	1 regel uytgelaten	27	33
	44	1 D°		35
32	14, 15, 16	veranderingh, en 1 reg. uytgel.	28	1, 2, 3
	42	3 regels uytgelaten		29, 30, 31
33	4, 5, 9, 10, 16, 17	verscheyde veranderingen en uytlat.	28	33, 34, 35, 36
	34, 39, 43		29	2, 3, 18, 23
35	8	1 plaets uytgelaten	30	15
	19	$\frac{1}{2}$ regel uytgelaten		25, 26
43	8	1 plaets uytgelaten	37	22
44	11	1 plaets qualijk	38	16
45	24	1 plaets uytgelaten	39	20, 21

Pag.	Regel.	Fouten.	Pag.	Regel.
45	25	1 D° qualijk	39	20, 21
50	11, 12	1 plaets qualijk	43	31
53	36	5 regels uytgelaten	46	25,26,27,28,29
	45	1 regel uytgelaten		37, 38
54	5	1 regel uytgelaten	47	1
	41	1½ regel uytgelaten		32, 33
55	35	1 plaets fout	48	21
56	11	1½ regel uytgelaten		39
	43	1 plaets fout	49	21
59	17	2 plaetsen fout	51	34, 35
	20	1½ regel uytgelaten		37
61	21	1 plaets uyt, en een fout	53	19, 20
65	4, 34	2 plaetsen qualijk	56, 57	2 en 2 Thess. 3.3
66	1, 11, 36	1 plaets qual, ½ regel uytg.	57	12, 21, 43
68	4	½ regel uytgelaten	58	2 van onderen
	6	½ regel uytgelaten	59	1
69	4	1 plaets qualijk		39
	9	1 regel uytgelaten		45, 46
				48
	11	5 regels uytgelaten {	60	1, 2, 3, 4, 5
70	34	1 plaets qualijck	62	8
79	16, 17	½ regel uytgelaten	68	11, 12
80	34, 43	grove fout en 4 woorden uytgelaten	69	2, 20
81	8	1½ regel uytgelaten		36, 37
82	34	1½ regel uytgelaten	71	4, 5
86	14, 28	2 plaetsen uytgelaten	74	3, 16
91	5	2 plaetsen qualijck	78	2
	25, 26	1 regel uytgelaten		22
	40	½ regel uytgelaten		33
95	27, 33	3 plaetsen uytgelaten	81	30, 35, 36
	14	½ regel uytgelaten		42
96	3	1½ regel uytgelaten	82	1, 2, 3
	15	1 plaets qualijk		12
	33	1 regel uytgelaten		28, 29
97	3, 10, 41	4 plaetsen qualijk, 2 regels uytgelaten	82	42 en
			83	2, 18
99	7	verscheyde fouten, en 1 regel uytgel.	84	31, 32
103	19,22,23,38,39	1 pl. qual. en 9 woorden uytgelaten	88	14,15,17,33,34
105	12, 13	2 plaetsen uytgelaten	90	17
106	2, 31 en aen de kant	2 pl. qual. 1 uytgelaten		leste en
			91	9, 25
107	1	1 regel uytgelaten		37, 38
	42, 44	3 plaetsen uytgelaten	92	23, 25
108	17	6 regels uytgelaten	92	44,45,46,47
			93	1, 2, 3,
109	13	½ regel uytgelaten		37, 38
114	1	6 woorden uytgelaten	97	12, 13
	11	½ regel uytgelaten		22

Pag.	Regel.	Fouten.	Pag.	Regel.
115	5	1 plaets uytgelaten	98	9
116	14	1 plaets uytgelaten	99	10
118	32	1 plaets qualijk	101	8
119	2, 6	2 plaetsen uytgelaten		19, 24
120	25	1 plaets uytgelaten	103	23
122	31	1 regel uytgelaten	104	20, 21
123	21 aen de kant	1 plaets qualijk	105	3, 4
	24	½ regel uytgelaten		20, 21
124	23, 36, 37	2 grove fouten	105	45 en
			106	9, 10
126	4	4 regels uytgelaten	107	10, 11, 12, 13, 14
	9	2½ regel uytgelaten		18, 19, 20
	38	1 regel uytgelaten	———	lest en
			108	1
127	16	1 regel uytgelaten		21, 22
	41	1 plaets uytgelaten		45
128	22	½ regel uytgelaten	109	20
129	20	1 plaets uytgelaten	110	10
130	3 van onder	1 regel uytgelaten	111	20, 21
131	25	1 plaets qualijk		2 van onder.
132	22	1 plaets qualijk	112	34
	38	4 regels uytgelaten	113	1, 2, 3, 4.
135	37	½ regel uytgelaten	115	28
136	36	1 plaets uytgelaten	116	18
	37	aenteyck. uytgelaten		19
137	4 van onder	3 regels uytgelaten	117	7, 8, 9, 10.
140	5 van onder	½ regel uytgelaten	119	28
141	21, 22	2 plaetsen qualijk	120	2, 4
	27	½ regel uytgelaten		8
	4 van onder	1 plaets qualijk		20
144	4	½ regel uytgelaten	122	8
		1 plaets uytgelaten		9
	18, 22	2 plaetsen qualijk		18, 24
145	17	1 plaets uytgelaten	123	12
	4 van onder	1½ regel uytgelaten met een plaets		36
146	38	1 plaets uytgelaten	124	24
147	9	½ regel uytgelaten		36
	19	1 plaets uytgelaten		44
	39	½ regel uytgelaten	125	14, 15
	40	1 plaets uytgelaten		16
148	8	1 plaets uytgelaten		27, 28
146 doch				
is 150	3	1 plaets qualijk	127	5
151	10	1 regel bykans uytgelaten	128	2, 3.

Dus zijn'er in alles uytgelaten 80 regels/ welke by een gevoegt zijnde/ t'wee zijden bykans uytmaken.

Noch zijn in alles 79 Schriftuer-plaetsen/ of uytgelaten/ of qualijk aengewesen.

Het eerſte Capittel.

Dat de eerſte Menſch voor den val van natuure al ſterffelijk zy geweeſt, word dus bewezen.

I. Omdat hy al voor de zonde van Godt ſijnen Schepper geordineert was om kinderen te genereren Gen. 1. 28. Maer de gene die onſterffelijk zijn / genereren geen kinderen / volgens het ſeggen van de Heere Jeſus Luc.10.35,36 / dat de gene die deel ſullen hebben aen de toekomende eeuwe / ende aen de opſtandinge uyt den dooden / daerom niet meer ſullen houwelijken / noch ten houwelijk uytgegeven worden/ omdatſe niet meer ſullen konnen ſterven.

II. Omdat hy te dier tijdt al ſpijſe gebruykte Gen. 1.29. Want waer onſterffelijkheyt is / daer en komen ſpijſe ende voedſel niet te pas. Het welk klaerlijk blijkt uyt de woorden des Apoſtels Pauli / wanneer hy ſeyt 1.Cor. 6.13/ De ſpijzen zijn voor den buyk, en den buyk voor de ſpijze: doch Godt ſalſe beyde te niet doen. Want wanneer ſal dit geſchieden? dan namelijk wanneer wy ſterven ſullen; ende dat ſal ſoo voor altijd weſen / onaengeſien dat het lighaem opgewekt ſal worden/ gelijk den Apoſtel aldaer betuygt 1 Cor.15: opgewekt/ ſeg ik / tot onverderffelijkheyt en onſterffelijkheyt / volgens 't gene de ſelvige elders ſeyt/ met welken hy ſeer wel wiſt dat den buyk ende de ſpijſen niet gemeyns en hadden.

III. Om dat de eerſte menſche al voor de ſonde een natuurlijk ofte ziellijk/ ende overſulx een ſterffelijk lighaem gehad heeft. 't Welk beyde bewezen wort uyt de woorden Pauli 1 Cor.15. Want vers 44 noemt hy dat een natuurlijk ofte ziellijk lighaem / 't welk hy te vooren genoemt had een verachtelijk, verderffelijk ende ſterffelijk lighaem, 't ſelve wel duydelijk onderſcheydende van een geeſtelijk lighaem, 't welk een is met het gene dat hy te vooren genoemt hadde (als blijkt uyt het voorgaende) een heerlijk, onverderffelijk, ende onſterffelijk lighaem. Ende in het 45 vers ſeyt hy / dat de eerſte Adam gemaekt is tot een levendige ziele, om daer uyt te bewijſen dat hy een natuurlijk ofte dierlijk lighaem gehad heeft. Maer nu is 't alſoo / dat Adam niet alleenlijk voor de ſonde / maer ook in de ſcheppinge ſelfs / gemaekt is tot een levende ziele Gen.2.7.

IV. Om dat de eerſte Menſche / eer hy noch ſondigde / nu al aertſch was/ want hy was van der aerden gemaekt geweeſt: maer nu is 't ſoo met ons/ dat wy ten aenſien van dat wy ſterven en verderven / dragen ende in ons hebben het beeld des eerſten menſchs / voor ſoo veel de ſelve aertſch was. Is derhalven de eerſte menſche / voor ſoo veel hy aertſch geweeſt is / ſterffelijk te achten / dien-volgende oock doe al / doe hy noch niet geſondigt had. Dit alles word klaerlijk afgenomen uyt de redenen Pauli 1 Cor.15.47 en vervolgens/ gevoegt zijnde met het gene waer van hy te vooren gediſputeert hadde. Uyt het gene wy hier geſeyt hebben/ kanmen verſtaen/ dat wanneer Paulus ſchrijft / dat door de ſonde de dood is in de wereldt gekomen / hy alſdan niet en ſpreekt van de natuurlijke ſterffelijkheyt / maer van de dood ſelfs / (gelijk

sijne woorden luyden) ende van de nootsakelijkheyt om te moeten sterven: Want Adam / indien hy niet gesondight hadde / niet tegenstaende hy van natuuren sterffelijk was / konde door de goetheyt Gods wel van de dood bevrijt worden; of / soo hy al mochte gestorven zijn / t'eenigen tijden uyt den dooden verwekt worden en tot de onsterffelijkheyt geraken. 't Welk hy door sijne sonde soo hem selven als sijnen nakomelingen / om soo te seggen / benijdt heeft. Is derhalven noodsakelijk dat wy alle sterven ende in den dood blijven / ten zy dat ons eenige nieuwe gunste Gods toekome. Want die mensche en sterft niet eygentlijk nochte noodwendiglijk die t'eenigen tijd wederom in 't leven sal gebracht worden / maer slaept ende rust veel eer. Soo is dan de sonde een oorsaek geweest / niet van de natuurlijke sterffelijkheyt / maer van de nootwendigheyt des doods. Ende op gene andere wijse moet verstaen worden dat dreygement: Ten welken dage gy daer van sult gegeten hebben, sult gy stervende sterven, &c. Gen.2.17.

V. Om dat by soo verre de sonde den mensche de natuurlijke sterffelijkheyt hadde toegebracht / Jesus Christus / die de sonde wegh-genomen / ende de eygentlijke kracht der selver / mitsgaders de straffe daer toe staende / vernietigt heeft / de natuurlijke sterffelijkheyt van gelijken wel mede wegh-genomen ende vernietigt soude hebben / 't welk hy nochtans niet gedaen en heeft. Voegt hier dese reden by: de eerste mensche heeft gesondigt door toedoen des Duyvels / oversulks moet al het gene 't welk waerlijk uyt die sonde ontstaen is / een werk des Duyvels geacht worden. Maer nu is de Sone Gods verschenen om de werken des Duyvels te niet te doen 1 Joh.3.8. Volgt dan dat indien de natuurlijke sterffelijkheyt inder daed voort-gekomen waer uyt de voorsz. sonde / de Sone Gods de selve mede te niet soude hebben gedaen.

VI. Dat de eerste mensche / eer hy sondigde / van natuuren al sterffelijk en niet onsterffelijk was / kan hier uyt genoegsaem blijken / dat hem God van eersten in geseyt hadde / dat hy soude eeten van alle Boomen des Paradijs / behalven van den Boom der wetenschap des goets ende quaets Gen.2. vers 17 / onder welke Boomen ook was den Boom des Levens / geplant in 't midden des selven Paradijs Gen.2.9. Want wat wast van nooden een Boom des Levens te planten / ende daer van te eeten te geven / voor en aen den geenen die doch al van natuuren onsterffelijk soude zijn geweest?

VII. En ten laesten / aengesien alle de werkende ende voort-brengende oorsaken van onse natuurlijke sterffelijkheyt / 't zy in ons / 't zy buyten ons / al voor handen zijn geweest eer de eerste mensche sondigde / soo wel als daer naa; soo volgt nootwendiglijk / dat de vrucht daer van / of de natuurlijke sterffelijkheyt selfs / soo wel voor als na de zonde / al geweest zy. Maer dat de voorsz. oorsaken doe al voorhanden waren / kan een yder by hem selven genoeg verstaen. Veele andere dingen meer konden geseyt worden tot dese saeck / doch het tegenwoordige behoort den liefhebber der waerheyt meer dan genoeg te wesen.

Het II. Capittel.

Wat het gene zy datter van natuuren in den menſche is aengaende de Religie.

'T GEmeene ende meeſt aengenomene gevoelen is hedenſdaegs / dat in den menſche ende in ſijn gemoed van natuuren ingeplant is ſekere kenniſſe van een Godheyt / door wiens kracht alle dingen beſtuurt ende geregeert ſouden worden / inſonderheyt ſorge dragende over de ſaken der menſchen / de ſelve byzijnde ende over haer wakende.

Deſe opinie / die wy meynen valſch te weſen / en ſchijnt nergens anders uyt haren oorſpronk te hebben / dan dat de voorſz. opinie van eenige Godheyd allen menſchen ſchijnt ingeboeſemt te weſen. Doch men hadde behooren aen te merken / dat God van eerſten af / ſoo haeſt als de menſch van hem geſchapen was / ſich ſelven aen hem geopenbaert heeft. Welke eerſte menſch / overmits hy negen hondert en dertig jaren geleeft heeft / ſijnen Nakomelingen de opinie van datter een God is / lichtelijk heeft konnen inbrengen. Doch hier op en behoeftmen mede niet te ſien / dewijle God hem ſelven op verſcheyden wijſen geopenbaert heeft / niet alleenlijk aen den eerſten menſch / maer ook nu en dan aen veele andere die van hem voortquamen / als klaerlijk blijkt uyt de Bybelſche Hiſtorie.

I. Indien de opinie van datter een God is / allen menſche natuurlijk ende eygen waer / ſoo en kondeſe niet weſen uyt den geloove: maer datſe uyt den geloove is / word klaerlijk geleert in den Brief tot den Hebreen cap. x. 16 / wanneerder ſtaet / dat ſonder geloof niemand Gode en kan behagen: Want die tot God komt, moet gelooven dat'er een God is, ende dat hy een Vergelder is van de geene die hem ſoeken. Dit ſchijnt uyt deſe woorden in allen gevalle ſeeker te zijn / dat het wel weſen kan dat yemand zy ſonder dat voorſz. geloove / ende dien-volgens ſonder die opinie van een ſeekere Godheyd / wanneerder geſeyt word / dat ſonder geloof niemand Gode en kan behagen. Waer uyt te beſluyten is / dat die opinie allen menſchen niet eygen nochte aengebooren en is. Ende dit ſal ons tegen dat gemeyne gevoelen tot een eerſte reden dienen.

II. Indien de opinie van datter een ſeekere Godheyd is / allen menſchen natuurlijk ende aengeboren waer / hoe ſoude dan de voorgemelde Schrijver ter ſelver plaetſe poogen te bewijſen / dat Enoch gelooft heeft datter een God is / om dieswille dat de ſelve Enoch Gode behaegt heeft? Dit geeft gewiſſelijk te kennen / dat ſoodanige opinie geenſins uytter natuuren en is / dat's te ſeggen / dat het wel zijn kan dat yemand de ſelve in zijn gemoet niet bevat en heeft. Want al wat natuurlijk ende aengeboren is / is ook noodſakelijk ende heeft altijd plaetſe.

III. De heylige Schriftuure betuygt klaer uyt / datter ſommige zijn die niet en geloven datter een God is Pſal. 10.4. en 14.1. en 53.2. Deſe noemtſe wel dwaſen / maer en wil evenwel daer mede niet ſeggen / datſe van hare natuurlijke ſinnen berooft zijn / maer datſe t'eenemael zijn ſonder de ware wijſheyd. Maer nu is 't alſoo dat de ware wijſheyd geenſins natuurlijk nochte aengebooren is:

want sy word verkregen op een seekere wijse / waer van de exempelen doorgaens in de Schriftuure te vinden zijn.

IV. Niet alleenlijk particuliere menschen, maer ook heele Natien worden der hedensdaegs gevonden / die ter wereld geen gevoelen ofte achterdenken hebben van eenige Godheyt. Dese zijn in de nieuwe West-Indische wereld in 't land van Brasilien / gelijk de Historyschrijvers seggen / ende my een seker geloofwaerdig man / die aldaer een tijd lang selfs geweest hadde / voor de waerheyd heeft be-eedigt. Ende dat men soodanige volken mede elders vint / betuygt de nieuwe Historie van Indien.

Doch daer zijn luyden de welke misschien sullen seggen / datmen in allen gevalle niet en kan ontkennen / dat een yder / wanneer hy maer acht daer op slaet / uyt het gebouw deses werelds niet alleen blijkbaerlijk en bekent dat'er een God is / maer ook in aller manieren begrijpt / dat de selve God toeversicht heeft over de saken der menschen. Ja dat meer is / veele voegender noch by / dat uyt het selve gebouw van een yeder genoeghsaem kan verstaen worden al het gene dat noodigh is tot de kennisse Gods / waer uyt alle Gods-dienstigheyt ontstaet.

Dit gevoelen wort mede valsch bevonden / ende dat zelf hier uyt / te weten / dat sommige van de aldertreffelijkste Philosophen soo verre niet en hebben konnen komen / datse eens achterdenken souden gekregen hebben / dat God voor de dingen die hier beneden zijn sorge soude dragen / ofte ten minsten dat hy sich met de menschen een voor een ende in 't bysonder soude bemoeyen. Ja dat meer is / sy en hebben niet soo verre konnen komen datse begrepen souden hebben dat de werelt van God geschapen was / maer hebben 't plat af geloochent. Ende nochtans hebben dese luyden (onder welke Aristoteles geacht word in scherpsinnigheyt alle andere overtreft te hebben) dit gebouw des werelts niet alleenlijk aengesien / soo wel als andere gemeyne menschen / maer en hebben ook (als veele andere gedaen hebben) het selve niet alleenlijk met opmerken aenschout / maer daer-en-boven groote naerstigheyt gedaen in 't doorsnuffelen en ondersoeken van 't selve soo in 't geheel als in alle sijne deelen. Doch om dies-wille dat dit gevoelen / hoewel vreemt van de waerheyt / schijnt bevestigt te worden door sommige getuygenissen der Heyliger Schrifture / soo sullen wy wijders handelen van de voornaemste van dien.

I. Voor eerst soo ismen gewoon tot bevestiginge van 't selve by te brengen den 19 Psalm / alwaer duydelijk geschreven staet / dat de Hemelen vertellen de Heerlijkheyt des Heeren / ende dat haer geluyt ofte regel is uytgegaen in allen lande. Hier op is eerstelijk aen te merken / dat in den Psalm al voor bekent ende bewesen gestelt word dat God de Hemelen geschapen heeft / ende dat sulx al gelooft word van de gene diese aenschouwen. Want soo was het op die plaetsen daer David / den Autheur des Psalms / zijn verblijf hadde. Soo dat dit de sin is / dat wanneer yemant de Hemelen siet ende aenschouwt / welke Hemelen hy weet van God geschapen te zijn / hy alsdan uyt de selve gewaer word de wijsheyt ende macht Gods †; want ten zy dat hy God houde voor der selver Schepper / hoe sal hy dan uyt de selve / de heerlijkheyt Gods / als wesende de Schepper daer van / konnen gewaer worden? Ende ofmen schoon hier op zeyde / datter in den selven Psalm geschreven staet / dat de Hemelen

† Welken God hy al van te voren strooft ende weet dat'er is.

van

van zelfs getuygen datse van God geschapen zijn / en dat in dese woorden: Ende het Firmament verkondigt het werk zijner handen: Soo segge ik dat de woorden / het werk verkondigt, in die plaets/ en misschien nergens anders/ niet beteekenen dat de Hemelen te kennen geven datze Gods werk zijn; maer dat de zelfde verkondigen hoedanig een werk datze zijn. Ende hier in gevoelen met my Joannes Campensis ende Georgius Buchananus in hare Poëtische uytbreydingen. Men kan 't ook soo nemen / dat het woordt verkondigt; gevoegt werde tot het boven-gemelde woort heerlijkheyt, ende dat het woort Firmament een verklaringe zy van het woort werk, in dusdaniger voegen; Ende het werk zijnder handen, namelijk het Firmament, verkondigt de heerlijkheyt Godts. Welken sin Zwinglius gevolgt heeft in zijne Oversettinge. Ten anderen staet aen te merken / dat door de benaminge van alle Lant, in de H. Schriftuure/voornemelijk in de Psalmen/het Joodsche lant placht verstaen te worden. Besiet Ps.45.17/ en 105.7 Want Ps.105 word geseyt/ dat Gods gerichten bekent zijn in allen lande/ daer nochtans Psalm 147. 2. geseyt wort/ dat Godt niet aen alle Natien en sijne gerichten geopenbaert heeft / maer alleen aen Israël. 't Zelve segge ik mede van de eynden der werelt, als blijkt uyt Psal 2.8. Want David en heeft de eynden der werelt niet in gehad / dan voor soo veel als hy dat gantsche Landtschap/sijne Vyanden door hulpe van Godt verwonnen hebbende / onder zijn gebiet gebracht heeft. Ende nochtans belooft God aldaer dat hy hem de uyterste palen der aerden sal te besitten geven. Want indien gy segt dat die dingen gepast moeten worden op Christum / soo bekenne ik sulks waer te zijn / doch niet eygentlijk / maer na den geheymen zin. Wilmen nu de woorden des 19 Psalms van gelijken na sulken zin uytleggen / ende de selve passen op de Apostelen / gelijk Paulus Rom.10 doet / soo konnense soo genomen worden alsze luyden. Maer dan en sullense niet te passe komen tot de sake die wy voor hebben / dewijle ons propoost van de Hemelen selfs is.

II. Ten anderen soo brengtmen by de plaetse Rom. I. 20. Want sijne onsichtelijke dingen van de scheppinge der werelt, door de dingen die gedaen zijn verstaen zijnde, worden gesien, ende sijne eeuwige macht ende goddelijkheyt, sulks datse onontschuldiglijk zijn, &c. Doch staet te weten dat de woorden/ van de scheppinge der werelt, moeten gevoegt worden met de woorden / onsichtelijke dingen, ende dat het de selve sin is diemen heeft Matth. 13.35/ verborgen van de scheppinge der werelt aen. De meeste Oversetters hebben het woordeken van, verandert in uyt, recht anders alsser in de Griecksche Exemplaren staet/de welke niet en hebben Ek Ktiseoos, maer Apo Ktiseoos. Dit seyt dan d'Apostel op de gemelde plaetse / dat de eeuwige goddelijkheyt Gods / dat is/'t gene 't welk God van ons geduriglijk gedaen wil hebben (want het woort goddelijkheyt word ook elders alsoo van hem genomen / als by Exempel Col.2.9.) ende sijne eeuwige macht / dat is / sijne beloften die nimmermeer en sullen falieren (in welken sin hy een weynig te vooren geseyt hadde / dat het Euangelium is een macht Gods ter saligheyt) dat / segge ik dese dingen/ dewelke van dat de werelt geschapen was / noyt te vooren gesien en waren/ door de werken / dat is / door de wonderlijke daden van God ende van goddelijke menschen / insonderheyt van Christo ende van sijne Apostelen verricht/ als nu gesien ende te voorschijn gekomen waren.*

* Dit antwoord des Autheurs is veel te hard en gedrongen: want den Apostel toont met die woorden,

III. Een derden schijnt in aller manieren bygebracht te konnen worden/ 't gene de selve Paulus Act. 17.27 seyt / namelijk dat God bestelt heeft / dat de menschen / die hy uyt eenen bloede / of uyt het bloed van eenen geschapen hadde/ woonen souden op den gantschen aert-bodem / of sy hem misschien gevoelden ende vonden. Want hier uyt schijnt te blijken / dat het voornemen Gods geweest zy / dat de menschen door de geschapene dingen hem souden komen te kennen / ende alsoo hem al tastende (want soo verklarense 't woort gevoelen) komen te vinden. Hier op antwoord' ik / dat de woorden den Heere soeken, niet anders te seggen zijn als heyliglijk te leven soo als hy geboden heeft. Ende den Heere te vinden, en is anders niet / dan den Heere t'zijnwaerts gunstig en genadig bevinden. Aengaende de maniere van spreken/ den Heere soeken, daer aen en kan niemant twijffelen of sy en beteykent sulx als wy geseyt hebben. Want allesins komen ons daer van exempelen voor / insonderheyt in de Psalmen / als Psal. 9.11. Psal. 24.6. en Psal. 105.3/4. Waer uyt lichtelijk te verstaen is / dat het woort vinden, van gelijken sulx beteekent als wy geseyt hebben. Maer voor al wort ons gevoelen genoegsaem bevestigt door de plaetse Esai. 55.6: Soekt den Heere terwijl hy te vinden is, roept hem aen terwijlen hy na by is. Want daer volgt strax op by maniere van verklaringe: De godloose verlate sijnen weg, ende de boosachtige man sijne gedachten, ende hy keere weder tot den Heere, ende hy sal sijns ontfarmen, &c. vers 7. Wijders het woort gevoelen, en beteekent niet / yet tasten gelijk de blinde doen / maer sulx als het woort eygentlijk mede brengt. Want hoewel in 't Griex gebruykt wort het woort ψηλαφάω, 't welk te seggen kan zijn / blindeling tasten / soo past het evenwel beter datmen 't nemen in de beteekenisse van gevoelen of handelen/ die 't mede wel hebben kan: want Johannes heeft het selve woort ook in diergelijken sin gebruykt 1 Joan. 1. Dits dan de meyninge van Paulus/ dat het de meyninge Gods geweest is / dat de menschen heyliglijk souden leven na sijnen wille / ende alsoo sijne gunste tegen hun ontwaer worden. Daerom volgt'er vers 27/28: Hoewel hy niet verre en is van een yeder van ons: want door hem leven, bewegen en zijn wy. Als of hy seyde: daer en is niet aen te twijffe-

dat de Heydenen t'allen tijde God hadden konnen en behooren anders te kennen als sy deden, en dat uyt
de geschapene dingen: en om datse dat niet hadden gedaen, dat God haer daerom al over lang in alle on-
tucht had overgegeven vers 24 en vervolgens. Evenwel kanmen, tot bevestiging van des Autheurs mee-
ning dus antwoorden: dat den Apostel van de Heydenen spreekt, dewelken al te samen een Godheyt
of Goden erkenden. Waer sy nu die kennis van daen hadden, dat word hier niet uytgedrukt; maer dit
alleen, dat *zy God kennende, hem niet als God geëert en gedankt hebben &c.* vers 21: om dat de dingen
Gods die onzienelijk zijn, uyt de geschape dingen lichtelijk verstaen konnen worden, als men'er wel op
let (want dit brengt het woord *nooumena*, het welk *verstaen zijnde* vertaelt word, mede) dat God een
eeuwige en oneyndelijke macht en goddelijkheyt heeft, en niet dat de Goden een bepaelde macht heb-
ben, gelijk de Heydenen van hun Goden verzierden, en dat den eenen een God over dese, en d'ander
over die saken was. Als mede, dat God niet tot een God was gemaekt, gelijk sy van al haer Goden ge-
loofden; maer dat hy die Godheyt van alle eeuwigheyt gehad heeft. Het welk, alsmen gelooft dat'er
een God is, dewelk de Hemel en Aerde, met al wat'er in is heeft geschapen, lichtelijk uyt die schepse-
len kan besloten worden. Want hoe konnen die tot Goden geworden zijn na datse op de werelt ge-
leeft en gestorven waren, dewelken de werelt zelfs gemaekt hebben? Yemand sal seggen: die uyt de
Schepzelen kan verstaen dat God een eeuwige kracht en goddelijkheyt heeft, die kan daar uyt ook ver-
staen dat'er een God is. Ik antwoord voor eerst dat dat niet vast en gaat: om dat de geen die'er het eerste
uyt verstaet, het tweede alreede wist, het welk indien hy niet geweten had, hy daer het eerste niet uyt
zou hebben konnen weten. Ten anderen, neemt het waer zoo, zoo zouw hier niet anders uytvolgen,
als dat de geen die nu al door openbaring of overlevering weet dat'er een God is, dat die het selfde uyt de
Schepselen mede kan besluyten.

len of God is met de gene die heyliglijk leven / aengesien hy sijne weldaden bewijst aen alle menschen: want dat wy nu al vast leven / bewegen ende zijn/ dat hebben wy alle van hem. Laet dese plaetse vergeleken worden met de plaetse Act. 14. 15, 16, alwaer de selve Paulus met Barnaba seyt / dat sich God ook aen den genen die hem geensins en dienden/milt ende goetdadig bewesen heeft.

Doch yemant sal seggen: Hoe konden de menschen heyliglijk leven na de geboden Gods / indien zy Godt van natuuren niet gekent en hebben? Ik geef tot antwoord / dat God veele eeuwen lank/ soo voor als na de Zondvloed/ insonderheyt voor de zelfde (van welken tijt den Apostel spreekt) hem selven aan den menschen geopenbaart heeft / sulcx datse zijnen wille ende hem genoegsaam kenden. Oversulcx / of het schoon naderhant gebeurt is datse geweest zijn sonder kennisse Gods / soo is het selve haer eygen schult geweest/ overmits zy dat Goddelijke licht in haer selven allenxkens hebben laten minderen ende uytdoven. Wilmen evenwel seggen/dat de meyninge Pauli geweest is/ dat de menschen God altijt souden konnen soeken / soo segge ik/ dat hy met de voorsz. sijne woorden verklaert heeft / wat het gene zy 't welk natuurlijker wijse in den mensche soude mogen wesen / aengaende de Godsdienstigheyd. Want in alle menschen is van natuuren eenigh onderschept tusschen recht en onrecht / ofte in allen gevalle leyt dese gedachte by alle menschen/ dat het recht plaetse behoort te hebben voor 't onrecht/ en 't eerlijke voor 't schandelijke. Ende dit en is niet anders als een seeker inwendig woort Gods: en die dat gehoorsaemt gehoorsaemt Gode selfs / onaengesien dat hy niet en soude mogen weten of niet eens daerom denken datter een God is. Ende daer en is niet aen te twijffelen of de gene die Gode op dese maniere gehoorsaemt/en sal Gode mede behagen en aengenaem zijn. Yemant soude ons konnen voorwerpen 't gene wy terstont verhaelt hebben uyt den Brief tot den Hebreen/te weten: dat de gene die tot Godt komt/ gelooben moet datter een God is/ &c. Doch hier op is licht te antwoorden / aengesien dattet seker is / dat den Apostel aldaer spreekt van de gene aen welke sich God op eeniger wijse geopenbaert heeft. Want sulk een was Enoch / van wien aldaer gewach word gemaekt. Want ten zy dat de soodanige gelooven datter een God is / soo sullense betoonen dat haer gemoet vreemt is van de Godsaligheyt / ende dienvolgens van de betrachtinge van 't gene dat eerlijk en rechtveerdig is. Daar beneven soo wort aldaar gesproken van sulke die Gode op een bysondere wijse behaeglijk ende aangenaam zijn/ soodanig als Enoch was. Oversulcx soo sal dit waar blijven / te weten dat de gene die tot God soude willen komen / dat 's te seggen / de gunste ende vriendschap Gods op een bysondere / ofte (om soo te seggen) ongemeyne wijse genieten; in aller manieren gelooven moet datter een God is; en wanneerder dat niet en is ('t zy dat hy de openbaringe Gods geen geloof heeft willen geven / 't zy dat sich God op geenderley maniere aen hem geopenbaert heeft) dat hy dan geensins tot God en sal komen *. Maer ondertusschen en sal 't niet waer zijn / dat dit geloof van gelijken vereyscht word / om Gode by maniere van spreken eeniger wijse te behagen / ende dat / om noch yet anders dan dat wy Gods schepselen zijn. Want daer toe is het genoeg datmen 't voorsz. inwendige ende verborgene woord Gods gehoorsaem zy.

* Verstaet, op die ongemeyne wijse van tot God te komen, welke is het eeuwige leven van God te verkrijgen.

Het III Capittel.

Oft in den eersten mensche voor de sonde geweest zy eenige oorspronkelijke oft ingebooren gerechtigheyt.

DE meeste menschen seggen dat hyse gehadt heeft / waer op my wel soude lusten te weten / wat zy doch verstaen met het woort Oorspronkelijke gerechtigheyt. Want verstaen zy die natuure ende conditie/ waer door men soo gestelt is datmen niet en kan sondigen / soodanige als wy geloven tegenwoordelijk te zijn in de goede Engelen ; soo moetmen weten dat Adam selfs die niet gehadt en heeft / dewijle het kennelijk is dat hy gesondigt heeft. Want hy en soude niet gesondigt hebben ten ware dat hy van te vooren hadde konnen sondigen. Maer verstaen zy daer door zijn niet sondigen 't welk in hem was eer hy sondigde / soo brengen zy een belachelijke en ongeschikte questie voor den dag. Want wie en weet niet / dat niemant sondigt eer hy aen't sondigen komt ? Doch dit sullen zy seggen/ dat het woort sonde inde tegenwoordige questie niet en beteykent alle zonde / maer alleenlijk die zonde welke bestont in't eeten van den verboden Boom ; ende dat Adam voor die zonde daerom rechtveerdig was / om dat hy geen andere zonde begaen en hadde. Maer die gerechtigheyt zoude niet een oorspronkelijke / maer dadelijke gerechtigheyt geweest zijn. Ten anderen / of Adam heeft voor die misdaet niet gesondigt / om dat hy niet overtreden heeft eenig ander gebod Gods/ of om dat hy niets begaen heeft tegen zijn eygen conscientie. Is 't om 't eerste soo maek ik wederom onderscheyt. Want Adam heeft of eenig ander gebod Gods gehad / of geen ander. Heeft hy geen ander gehad / soo en heeft hy ook geen konnen overtreden. Hoe kanmen hem dan voor rechtvaerdig houden om dat hy dat niet gedaen en heeft / 't welk al hadde hy 't schoon enkelsins al willen doen / ofte sullen doen / hy evenwel niet en konde doen. ‡ Heeft hy eenig ander gebod gehad / soo laetse ons seggen wat dat geweest zy / ende laetse dan daer by bewijsen / dat het selve van hem onderhouden is. Maer willense 't laetste seggen / soo laetse bewijsen / dat Adam voort bedrijven van de boven gemelde zonde / niets begaan en heeft tegen zijn eygen conscientie / 't welk zy voorwaar nimmermeer en sullen vermogen te doen. Staet dan dit te besluyten / dat Adam al voor het overtreden van dat gebod Gods / niet inder daet rechtvaerdig en is geweest / nademael hy niet soo en was dat hy niet en konde zondigen / ende daer-beneven geen gelegentheyt tot zondigen hadde gehad : of ten minsten dit : datmen niet vast seggen en kan ; dat hy rechtvaerdig is geweest / nadien men gants geen blijk en heeft dat hy op eenigerley wijse gelaten heeft te sondigen.*

Doch daer zijnder dewelke seggen dat de oorspronkelijke gerechtigheyt des eersten mensches daer in bestaen heeft / dat de reden in hem de overhand hadde over de begeerten ende vleyschelijke sinlijkheyt / de selve alsoo regerende datter tusschen de reden ende sinlijkheydt met allen geen strijdigheyd en was.

‡ Daer geen Wet en is, daer en is noch overtredinge noch gehoorsaemheyt.

* Te weten door 't nakomen van eenige Wetten , waer door hem materie van sondigen of niet sondigen gegeven soude zijn geweest, of door niets te begaen tegen sijn geweten.

Doch

Doch zy en hebben gants geen fondament om ſulks te ſeggen. Want dat Adam geſondigt heeft / daar uyt blijkt veel eer dat de ſinlijkheyt geheerſcht heeft over de reden / ende datter tuſſchen die beyde geen goed accoort geweeſt en is. Dan evenwel om te bewijſen dat Adam voor de zonde eenige oorſpronkelijke gerechtigheyt heeft gehad / ende rechtvaerdig van God geſchapen is / ſoo gebruyken zy meeſt deſe volgende redenen ende Schriftuur-plaetſen.

Eerſtelijk om dat wy Gen.1.26 leſen / dat de menſche geſchapen is na het Beelt ende gelijkeniſſe Gods. Maer dewijle nu God ſelfs goed ende gerechtig is / ſoo moet dan de menſche van den beginne mede goet en gerechtig zijn geweeſt. Hier op antwoorde ik eerſtelijk / dat het voorſchreve beelt ende gelijkeniſſe Gods in den menſche / niet en moet getogen worden tot al het geene 't welk in God plaetſe heeft; anderſins (om andere dingen voorby te gaen die een yeder lichtelijk by hem ſelven bevroeden kan) ſoude de menſche van eerſten in van naturen onſterffelijk zijn geweeſt / 't welk wy nu beweſen hebben recht anders te zijn. Ten anderen / indien de menſche Gode gelijk waer geſchapen geweeſt in goetheyt ende gerechtigheyt / ſoo moeſte hy over hem gehad hebben de conditie van niet te konnen zondigen. Want God is in ſulker voegen goet ende gerechtig / dat hy niet quaet nochte ongerechtig en kan weſen. Maer wy hebben te vooren beweeſen dat de menſch niet geſchapen is zodanig dat hy niet kan zondigen. Daerbeneven / indien het beelt ende gelijkeniſſe Gods in den menſche / daer in waer gelegen geweeſt dat hy rechtvaerdig geſchapen ſoude zijn / ſoo ſoude in allen gevalle na de zonde 't voorſchreve beelt ende gelijkeniſſe in den menſche te niet zijn gegaan: (want dat is ook haer ſeggen / dat na de zonde 't gantſche menſchelijke geſlacht de voorſchreve oorſpronkelijke gerechtigheyt gederft heeft) ende evenwel wordt de menſche / ook al na de zonde / geſeyt na het beelt ende gelijkeniſſe Gods gemaekt te zijn Gen.9.6. Jac.3.9 *. Het beelt ende gelijkeniſſe Gods / waer na de menſche geſchapen is / en beſtaet niet alleenlijk niet in 't verſtaan ende in de redelijkheyd / waer uyt nochtans alle rechvaerdigheyd in hem konde ontſtaen; maer 't beſtaet eygentlijk in de Heerſchappye ende gebied over alle dingen / inſonderheyd die / die hier beneden ende in die ſes dagen van God geſchapen zijn / gelijk ſulks genoegſaem blijkt uyt de plaetſe / alwaer vertelt word dat de eerſte menſche gemaekt is na het beelt ende gelijkeniſſe Gods. Want het beelt Gods 't welk wy dragen ſullen in de toekomende Werelt / ſal ook daer in beſtaen dat wy ten vollen ſullen heerſchen over alle onſe vyanden / ja over de doot en de Helle ſelfs. Ook en iſſer in Gode ſelfs niet heerlijkers dan de heerſchappye ende 't gebied over alle dingen. Ondertuſſchen iſt evenwel ſoo gelegen / dat de menſche hier op aerden niet en kan hebben 't voorſchreve beelt Gods / ten zy datter voorgae een ſeeker ander Beelt / te weten / 't verſtand ende reden / mitſgaders 't gebruyk van dien. Van welke dingen ſoomen den menſche ontbloot / ſoo is t'er ſoo verre van daen dat hy heerſchen ſoude over andere dingen / dat hy veel eer aller knecht ende ſlave is. Ook en kan hy in den Hemel dat Goddelijke Beelt / waer van wy geſeyt hebben / niet beko-

* Ende dat in ſulken ſin ende meyninge dat hy 't als noch in hem heeft, inſonderheyt in de plaetſe Jac. 3.9. Want de reden des Apoſtels en ſoude aldaer geen kracht hebben, indien de menſche het beelt Gods tegenwoordelijk noch niet en hadde.

men / ten zy datter voorga een ander beeld / te weten heyligheyd ende onnoselheyt des levens / tot welken beelde de nieuwe mensche eerstelijk ende voor al hier op aerden geschapen is.

Ten tweeden / soo nemen sy een bewijs-reden / hier uyt / dat God sagh dat alles wat hy gemaekt hadde / seer goet was. Ergo / seggen zy / was de mensche / dien God gemaekt hadde / seer goet / ende oversulks rechtvaerdig. Mijn antwoort is / dat aldaer niet en wort gesprooken van de goetheyd des gemoeds / noch van de rechtvaerdigheyt / maer van de bequaemheyt en geschikkelikheyt aller dingen tot het gene 't welk God daer mede voor hadde. Want het is een figuurlijke wijse van spreeken / genomen van de handwerks-luyden / die haer werk / wanneer 't nu volbracht is / besien ende aenschouwen / om soo 't met haer voornemen overeenkomt / 't selve voor goet te kennen; maer indien niet / 't selve of te verbeteren / of te verwerpen. Het woort Goet luyd in 't Hebreeusch TOB, 't welk meestendeel beteykent een seekere schoonheyt ende schikkelijkheyd / als onder anderen blijkt uyt dese plaetsen Gen.2.18. en Gen.6.2. Item Exod.2.2. en 1. Sam.9.2. Ende daerom en staet'er niet / dat God gesien heeft dat alles wat hy gemaekt hadde seer goed was / om dat wy de werken Gods alles wat ons dunkt goed te wesen / souden toeschrijven; maer hier om / te weten / of ons schoon mochte dunken dat wy in de selve yet merken 't welk niets te wel en soude mogen schikken / dat wy als dan souden weten dat wy ons grosselijk vergrijpen / ende toe sien hebben dat wy de selve / als offer yet in ontbrake / niet neus-wijselijk en ondersoeken. Voegt hier noch by / dat de voorschreve woorden niet en moeten getogen worden tot de dingen selfs / een voor een / soo alsse van God geschapen zijn / maer tot de geheele werken / soo als de selve in die ses dagen gemaekt zijn. Oversulks / soo veel den mensche aengaet / en zijn die woorden niet te verstaen / dat God gesien heeft dat de mensche selfs goed was / maer dat het goet was ende een bequaem werk van hem gedaen / dat de mensche soodanig van hem geschapen was als Moses den selfden te vooren beschreven hadde.*

Ten derden argumenteren zy aldus: God heeft alle dingen / elk in zijn soort volmaekt geschapen: maer nu is de volkomentheyd des menschen hier in gelegen dat hy rechtvaerdig zy: Ergo soo heeft hy den mensch rechtvaerdig geschapen. Hier op is lichtelijk te antwoorden. Want de rechtvaerdigheyt en is geen natuurlijke, maer een vrywillige volkomentheyd des menschen. Oversulks en heeft de mensche die niet konnen bekomen in de scheppinge / maer soude de selve bekomen hebben indien hy sijnen vryen wille ende selfskeurige macht / waer mede hy begaeft was / wel gebruykt hadde. De natuurlijke volkomentheyt des menschen is hier in gelegen / dat hy is sonder alle gebreek ende smette. Ende dese is van den beginne in den mensche geweest / want hy is oprecht en onbedurven geschapen; doch alsoo / dat evenwel de wil vry heeft gestaen soo wel tot het quade als tot het goede. Welke volmaektheyd den naem van gerechtigheyd niet hebben kan / ten zy oneygentlijk / te weten / voor soo veel als hy voor die tijd noch is sonder alle ongerechtigheyt /

* Men kan op die plaets ook dit antwoorden, dat, indienmen daer uyt, om dat al wat God geschapen heeft goed was, wil bewijsen dat de mensch een oorspronkelijke gerechtigheyt had, datmen dan ook het selfde moet seggen van de beesten en alle andere schepselen, van welken soo wel geseyt word dat God sach datse seer goed waren, als van de mensch zelfs.

't welk ondertusschen al wederom niet seer eygentlijk geseyt en is. Want dan kanmen eerst eygentlijk seggen / dat de mensche sonder ongerechtigheyd is / wanneer hem nu en dan gelegentheyd voor gekomen zijnde om ongerechtigheyd te plegen / hy evenwel niet ongerechtigs gedaen en heeft. 't Welk gewisselijk van Adam / met dat hy eerst geschapen was / niet en heeft konnen geseyt worden. Ja ook niet geduurende dien gantschen tijd dieder gegaen is voor de overtredinge van 't Gebod Gods / nademael hem (dat wy weten) gantsch geen gelegentheyd gegeven en is om ongerechtighey te doen / behalven alleen die / waer in hy sich verloopen / ende alsoo 't gebod Gods overtreden heeft.

Uyt het geene 't welk tot noch toe geseyt is / blijkt genoegsaem watmen te antwoorden heeft op het geene 't welkmen ten vierden ende ten laetsten voor onse partyen soude mogen bybrengen uyt Salomon Eccl.7.29, dewelke seyt dat God den mensche recht / ofte oprecht geschapen heeft. Want de mensche is in desen aensien van Godt recht geschapen / om datter in den beginne niet quaets in den mensche geweest en is / maer hy ende zijne nakomelingen hebben door haren eygen wille sich aen de boosheyd behebt gemaekt / gelijk sulks uyt de selve passagie van Salomon genoeg te verstaen is.

Het IV. Capittel.

Offer een Erf- ofte aengeboren zonde zy, ende hoedanig de selve soude mogen wesen.

HEt nauwe ondersoek van dese tweevoudige questie achterwegen latende / sullen wy de sake selfs / soo als wy meynen datse gelegen is / kortelijk verklaren / ondertusschen nochtans met weynige woorden de voornaemste opinien van sommige wederleggende. De zonde dan wort tweesins aengemerkt / of het woort zonde heeft tweederley beteekenisse in de H. Schriftuure. Want het beteekent of een misdaet of een straffe. Wy spreecken hier van de principaelste beteekenissen / ende van sulke die eenigsins gehooren tot het tegenwoordige Dispupt. Wanneerder dan gevraegt wort / offer ook een erf-zonde of aengebooren zonde zy / soo ist even soo veel als ofmen vraegde / of de menschen / wanneerse gebooren worden / ter oorsaeke datse van Adam afkomstig zijn / overmits den val des selven Adams / eenige misdaet of straffe onderhavig zijn. Nu / nademael niemant misdaet en kan hebben / ofte misdadig zijn / sonder sijnen eygen wille / ende datter ook geen straffe en kan zijn sonder voorgaende misdaet: soo en schijntmen geensins met fondament te konnen seggen / dat in den mensche / wanneer hy gebooren word / eenige misdaet of straffe plaets kan hebben / nadien hy alsdan gantsch geen macht en heeft om sijnen eygen wille te gebruyken / ende noyt van te vooren heeft konnen hebben.

Hier door ist gebeurt dat sommige luyden twee andere beteekenissen van 't woort zonde buyten de Schriftuure bedacht hebben. De eerste is / dat het soude beteekenen / een dolinge of faute sonder schult. De andere is / dat het te kennen soude geven / een quaet of onheyl / ontstaende uyt eens anders misdaet. Ende daerom noemen sy 't een Erf- of oorspronkelijke zonde / ofte

een ontbeeringe van de oorspronkelijke gerechtigheyt / dewelke te wege soude brengen dat de mensche van natuuren / ten zy door bykomste van de genade Gods / niet anders kan als dolen ende qualijk doen / dat is te seggen hem selven vergrijpen tegen de Wet Gods. Of sy seggen dat het is / alle dat quaet ende onheyl / 't welk alle menschen / overmits de zonde des eersten mensches / moeten uytstaen.

Doch alsoo wy boven bewesen hebben / datter soo een oorspronkelijke gerechtigheydt in den mensche niet geweest en is / soo heeft de eerste van die voorsz twee uytleggingen gants geen plaetse. Ende hoe wel 't waer is (gelijk wy naderhant noch sullen besien dat inde laetste gesept word) soo en kan evenwel de selve daerom geen plaetse hebben / om dat die beteykenisse van 't Woort zonde al te vreemt schijnt / ende misschien gants niet in 't gebruyk en is.

Derhalven zijnder dewelke willen seggen (ende dat is de opinie die in 't gemeen aengenomen is) dat de Erff-zonde is een seekere ingeboozen begeerlikheyt of quade lust in den mensche / waer door hy tot de zonde geneygt is. Dese opinie en kan niet waer zijn / en dat om driederley redenen. Eerstelijk / omdat het niet en blijkt / dat dese begeerlijkheyt of genegentheyt tot zondigen / van natuuren in alle menschen is. Ten anderen / omdat of schoon sulks al bleek / 't selve niet juyst daerom en soude wesen / omdat Adam / van wien wy alle voort-gekomen zijn / 't gebod Gods overtreden heeft. Ten laetsten / omdat die begeerlijkheyt ofte geneygtheyt tot sondigen / niet en kan eygentlijk gesept worden des menschen zonde te zijn / aengesien de mensche daerse in is / tot de selve gantsch geen schult en heeft.

Doch yemant sal seggen / dat het immers al blijkt / dat in alle menschen van natuuren die quade begeerlijkheydt is / ende dat bewogen zijnde door de volgende getuygenissen der Heyliger Schriftuure.

Want voor eerst soo staet'er geschreven Gen.6.5. Item .8.28 / dat het voornemen van 't menschelijke hert t'allen tijde quaet is / ende dat het dichten van 't hert des menschen quaet is van zijne jonkheyt af. Doch dese plaetsen en spreeken niet van een natuurlijke / maer van de selfs-willige begeerlijkheyt. Want indiense spraken van de natuurlijke / soo en soude gewisselijk God om die oorsake / door 't senden van de Diluvie / de menschen niet soo swaerlijk gestraft hebben alsser op de eerste plaetse staet. Ook en zoude de Schriftuure niet getuygen datse Gode van den menschen te vooren gekomen is als een nieuw ende onverwacht dink / zoo datter staet / dat Godt om die saeks wille bedroeft geweest is / ende berouw gehad heeft dat hy den mensche gemaekt hadde. Ook en moetmen in de plaetse Gen.8 niet aldus lesen: Want het dichten van het herte des menschen is quaet van sijn jongheyd aen, maer aldus: Om dat het dichten van het hert des menschen quaet zy van sijn jongheyd aen. Want in 't Hebreeusch staat niet een werk woort: daerom ist gevoegelijker dat men'er op verstaet zy, als is. Want Godt en brengt geen reden by waerom hy om der menschen wil de aerde niet meer en sal verbloeken / nochte slaen alles wat leven heeft; maer hy seyt alleenlijk dat des menschen boosheydt niet meer soo grooten kracht by hem sal hebben alse te vooren gehad hadde / te weten / dat hy om des menschen wille de aerde soude verbloeken / ende verslaen alles wat leven heeft. Ende van dese boosheyt en seyt hy niet / datse nu al in den men-

menſche is ofte in aller manieren weſen ſal; maer / of het quame te gebeuren datſer wederom ware / datſe dan ſoo veel by hem niet en ſal vermogen alſſe te voren gedaen heeft. Want anderſins / indien men de plaetſe leeſt ende overſet alſmen gewoon is / ſoo volgter uyt dat God geſeyt heeft / dat het ſelve dink nu by hem een oorſaek was om de Diluvie [vloed] niet meer over de Werelt te laten komen / 't welk hem een weynig te voren een oorſake geweeſt hadde om de ſelve daer over te laten komen / 't welk ſoo ongerijmt is datmen van God geen ongerijmder noch onwaerdiger ſake bedenken kan.

Ten tweeden ſoo kanmen bybrengen veele getuygeniſſe die genomen zijn uyt de Hiſtorie Jobs / als Cap.4. vers 17/18/19. en Cap.14.1/2/3/4. Item 15. vers 14. ende 25.vers 4/5/6 / alwaer geſeyt word / dat de menſche onreyn is voor 't aenſchijn Gods. Ende de reden word deſe gegeven / om dat zijn fondament is van ſtof, ende dat hy is een nietig en krank dink / ende ſoo veel als een ſekere verrottinge. Welke reden de nature des menſchen voor oogen ſtelt / bewijſende dat de menſche van ſijne geboorte af onreyn is / namelijk om der quader begeerlijkheyt wille die uyt aengeboorner aert in hem is. Ende daerom word'er geſeyt Cap.15 vers 16 / dat de menſche / die afgrijſſelijk en onnut of ſtinkende is, de ongerechtigheyt indrinkt als water.

Staet aen te merken / dat in die plaetſen geſproken word van een ſeekere onreynigheyt des menſchen die ten deele mede gevonden word in de Engelen ſelfs. Want de menſche word vergeleken met God / ten aenſien van welken hy geſeyt word onreyn te zijn * / 't welk te verſtaen is van alle menſchen ſoo meenig alſſer zijn. Maer wanneerder geſeyt word / dat de menſch de ongerechtigheyt indrinkt als water / ſoo moetmen achten / of dat ſulks geſeyt is na overtolliger wijſe van ſpreeken / of dat het in allen gevalle niet van alle menſchen een voor een / maer van de menſchen in het gros te verſtaen zy / ende niet en moet getogen worden tot des menſchen nature / maer tot de vrywillige actien ende werken. Want het is een argument genomen zijnde van 't gene dat'er in de werelt omgaet / maer niet van 't gene dat'er nootwendiglijk moet geſchieden. Ook en magmen de redenen die bygebracht zijn in 't boek Jobs / waer in ten wederzijden gediſputeert word / niet al voor goet aennemen / inſonderheyt wanneerſe bygebracht worden van de vrienden Jobs / die in 't gemeen een ſake voorſtaen die niet al te goet en is. Nu ſoo en is het niet Job die in 't voorgemelde Cap.15 ſpreekt / maer zijn vrient Eliphaz.

Ten derden ſoo plachtmen gemeenlijk by te brengen de plaetſe Pſal.51. vers 7. Siet in ongerechtigheden ben ick ontfangen, ende in zonden heeft my mijn moeder warm gemaekt. Doch 't is licht te zien dat dit een figuurlijke ende vergrootende wijſe van ſpreeken is / gelijk ook in de plaetſe Pſal.58.4: De godlooſe zijn vervreemt van der Baer-moeder aen, ſy hebben gedwaelt, leugen ſprekende van 's moeders lijf af. Diergelijke paſſagie iſſer Eſai.48.8. Met welke manieren van ſpreken de zonden vergrootet ende des te krachtelijker miſpreſen worden. Hoewel het ondertuſſchen waerſchijnlijk is / dat David veel eer alſoo geſproken heeft om ſijne zonde eenigſins te verontſchuldigen / in 't verhalen van de menſchelijke zwakheyt die vergrootende wijſe van ſpreeken gebruykende / even als of het zondigen een ding waer dat den menſche t'eenemael

* Even als een keerſſe geſeyt kan worden donker te zijn, in vergelijkinge van de Sonne, hoewelſe anderſins in haer ſelven gantſch niet donker, maer licht is.

natuurlijk ende aengebooren is / maer niet om dat het in der daet soo zy. Waer by noch komt / dat David niet van den mensche / maer alleen van hem selven alsoo spreekt. Behalven dat David de oorzaek van sijn zondige gestalte op sijn moeder / en niet op Adam leyt.

't Is wel soo dat'er in allen menschen / geen uytgenomen / te vinden is een seekere mogelijkheyt om te sondigen / te weten / omdat God gegeven heeft eenen wille die vry staet soo wel tot het goede als tot het quade. Maer van die begeerlijkheyt ende lichtvalligheyt tot sondigen / hoewelse in de meestendeel is / en konnen wy evenwel niet seggen datse in allen / niemant uytgenomen / plaetse heeft.

Doch ten vierden soo kanmen by brengen 't zevende kapittel tot de Romeynen / waer in ik bekenne seer duydelijk te blijken / dat aldaer gehandelt word van een alderuyterste genegentheyt des menschen tot het sondigen. Doch staet evenwel aen te merken / dat Paulus niet soo seer en spreekt van de natuure van een yeder mensche wie hy ook zy / als wel van 't gene 't welk plag te gebeuren in de meestendeel; ende dat hy den mensche niet aen en merkt soo als hy simpelijk en in hem selven is / maer ten aensien van dat de Wet haer werk in hem doet. Want hy bewijst / dat wanneer de Wet de menschen vint soo alsse meest zijn / (te weten der quader begeerlijkheyt onderworpen) dat het alsdan soo verre daer van daen is / dat de Wet de menschen door haer eygen kracht ende vermogen van dat euvel soude verlossen / datse veel eer het selve in hem noch vermeerdert. Daer beneven / die quade begeerlijkheyt dewelk men soude mogen seggen den meesten menschen aengebooren te zijn / en ontstaet niet uyt de sonde des eersten mensches / maer hier uyt / te weten / dat het menschelijke geslacht door het veel plegen van de sonden / een gewoonte ende natuure van sondigen gekregen / ende hem selven bedorven heeft / welk verderf door de voort-teelinge in de nakomelingen word overgeset. Want soo veel die eene sonde belangt / die en heeft niet alleenlijk geen kracht konnen hebben om alle de nakomelingen Adams te bederven / maer ook niet om Adam selfs te bederven. Ende dat sulks soude geschied zijn tot een straffe van de voorsz. sonde / ende dat door besturinge en beleyt van God / dat en leestmen voor eerst nergens. Ende ten anderen ist t'eenemael ongelooffelijk / ja godloos om te bedenken / dat God / die een autheur is van alles wat goet en wel is / in eeniger manieren een oorsaek soude wesen van booshept en verkeertheyt. Welke verkeertheyt evenwel / ten aensien dat de selve (als geseyt is) door voort-teelinge in den mensche voortvloeyt / eygentlijk geen sonde genoemt kan worden. Ook en verstaet Paulus in 't voorgemelde 7 kapittel tot den Romeynen / door het woort sonde, niet eygentlijk die verkeertheyt in den mensche / maer op een seekere figuurlijke wijse van spreken de sonde op seekere wijse een persoon toeschrijvende / seyt hy dat de selve woont in den mensche die noch niet herbooren is / maer t'eenemael aen de Wet hangt / dat's te seggen / dat soo een mensche gantsch geen raet nochte middel en siet om op te konnen houden van sondigen.

Besluyten derhalven / dat'er niet en is (selfs ook niet om oneygentlijk te spreken) eenige oorspronkelijke of erf-sonde / dat's te seggen / dat uyt die sonde onses eersten Vaders gantsch gene besmettinge of booshepd den gantschen menschelijken geslachte nootwendiglijk is aen- ofte in gebooren / nochte ee-

nigsins

nigsing opgeleyt; dat ook uyt die sonde onses eersten Vaders geen ander quaet noehte onheyl tot alle sijne nakomelingen nootsakelijk en is voortgevloeyt / dan een absolute nootsakelijkheyt om te moeten sterven / niet uyt kracht van de sonde zelfs / maer omdat de mensch van natuuren sterffelijk zijnde / ter oorsake van die sonde van God in sijne * natuurlijke sterffelijkheyt gelaten is / soo dat het gene 't welk natuurlijk was / tot straffe des sondaers nootwendig is geworden. Waer uyt voorts ontstaet dat alle de gene die van hem gebooren worden / alle te samen gebooren worden in den selven stant: want hem en is niets genomen van 't gene hy natuurlijk hadde ofte gehad soude hebben.

Doch daer zijnder eyndelijk / dewelke seggen / dat alle menschen / gelijk als in den eersten mensche ingesloten zijnde / doe ook gesondigt hebben doe hy sondigden / ende brengen tot bewijs by de woorden Pauli Rom. 5 vers 12: In welken sy alle gesondigt hebben, recht of de woorden in welken, moesten gerefereert worden tot Adam / van wien even te vooren gesproken was. Doch is aen te merken / dat in 't Griekisch staet ἐφ' ᾧ *ef hoo*, 't welk niet anders te seggen is dan 't gene dat het gemeenlijk beteekent / te weten / om dat, ofte / voor soo veel. Ende is de sin dese: dat alle menschen den dood t'eenemael onderworpen zijn geweest / omdat of voor soo veelse alle gesondigt hebben: Want de besoldinge der sonde is de dood Rom. 6. 23. Doch wat dit te seggen zy / hoewel 't selve elders van ons verklaert is / sullen wy niet te min wederom verklaren / wanneer wy breeder sullen handelen van de toegereekende gerechtigheyt.

* Nochtans (soudemen konnen seggen) word den eersten mensche de dood gedreygt als een straffe. Antw. 1. Het onthouden van een weldaet diemen soude hebben konnen verkrijgen, kan met recht een straffe genoemt worden. 2. Hem en word niet gedreygt dat hy sondigende alleenlijk sal sterven, maer dat hy stervende sal sterven, of den dood sal sterven, gelijk de gemeyne oversettinge heeft. De gene die sterft om wederom te leven, en sterft niet stervende, of en sterft niet den dood, maer is van den dood door gegaen in het leven Joh. 5. 1 Joh. 3.

Het V. Capittel.

Van den vryen wille des menschen.

Uyt het gene 't welk voorheen gedisputeert is / kan genoegsaem blijken / dat'er in den mensche eenen vryen wille is / wanneer dat maer vast blijft / 't welk een yeder bekent staet / ende de reden selfs klaerlijk leert / te weten / dat in den eerste mensche voor den val een vrye wil geweest is. Want daer en is geen reden waerom hy ter oorsake van den val daer van heeft moeten berooft worden / aengesien de natuure van de sake aen d'een zijde sulks niet en vereyscht / ende aen d'ander zijde de gerechtigheyt Gods sulks niet en kan lijden. Ook en word'er van soo een straffe gantsch geen gewag gemaekt onder alle de dingen dewelke God op dien val tot straffen geordineert heeft / gelijk de gene die 't leest klaerlijk sien kan Gen. 3. Soo is nu voorts de vrage / hoe verre de vrye wille des menschen sich uytstrekt / ende wat krachten de selve heeft? Dewijle wy dan bekent staen / dat in de meeste menschen (niet om de sonde des eersten Voor-vaders / maer

omdat

omdat de menschen allenxkens veraerd zijn en haer selven verdorven hebben) een seekere ingebooren ende groote geneygtheyt tot sondigen / midsgaders een seekere verkeertheyt is; daerom seggen wy / dat in de meeste menschen van natuuren seer sobere krachten zijn om te doen 't gene de Wet Gods gebied: doch evenwel dat den wil om de selve te doen / van natuuren in alle menschen kan wesen / ja ook in de meestendeel is / ten zy dat yemant door gewoonheyt in de sonden soo verre gekomen is / dat hy in sonden en boosheyt vermaek heeft. 't Welk wy bewijsen sullen alsoo te zijn / wanneer wy / handelende van onse rechtvaerdigmakinge / 't zevende kapittel tot den Romeynen verklaren sullen. Wijders / soo en zijn de krachten soo kleyn niet / dat de mensche met bykomende hulpe van God / wanneer hy hem selven gewelt wil doen / de Wet Gods niet en soude konnen gehoorsamen. Nu / zijne hulpe en weygert God aen niemand van de gene dien hy de Wet gegeven heeft; andersins en konde hy de geene die de Wet niet onderhouden / noch berispen noch straffen / het welk hy nochtans beyde doet. Zoo en heeft dan God niet gegeven soodanigen Wet die niemand en soude konnen houden / dewijle de Wet / gelijk Paulus seyt Rom. 7. 10. x. 5 gegeven is ten leven. Maer nu ist alsoo / gelijck de selve Paulus uyt Mose seyt / dat die alleen door de Wet leven sal / dewelke gedaen sal hebben 't gene de Wet gebied. Ondertusschen evenwel heeft hy soo een Wet gegeven/om welke te onderhouden zijne hulpe van noode was/ op datter alsoo geduurige oorsake soude wesen om aen hem te hangen/ ende hem te erkennen voor den Autheur van onse leven ende geluksaligheyd. Dese Goddelijke hulpe is tweederley / uytterlijk en inwendig. De uyterlijke hulpe zijn de beloften Gods die neffens de Wet staen / toeseggende eenig goet ende heyl/ door hoope ende begeerte van 't welke de menschen bewogen zijnde / de swarigheden dieder zijn in 't houden van de Wet / te boven komen; of dreygementen van eenig quaet ende onheyl/door haet en vreese van 't welk de menschen afgeschrikt zijnde hun selven naerstig wachten van de selve te overtreden: waer by noch komen de uyterlijke bevestigingen der selve beloften en dreygementen. Doch soo ist met ons / dat wy veel meer door beloften als door dreygementen aengeport worden om yet te doen. Oversulx/dewijl onder 't Nieuwe Testament de beloften veel uytnemender zijn als onder 't Oude/so ist datmen de Wet Gods veel lichtelijker kan gehoorsamen onder 't Nieuwe als onder 't Oude. Aengaende de inwendige hulpe / die is tweederley / de eene is / wanneer God het gene 't welk hy den genen die hem gehoorsamen belooft heeft / ook eenigsins inschrijft in hare herten / de andere is / wanneer hy / om ons te doen komen tot het rechte begrijp van zijnen wille (die in het uyterlijke woord / ter oorsake van oneyndlijke dingen die in 't menschelijke leven te doen ende te overleggen komen / niet soo heel uytdrukkelijk in alles kan begrepen staen) 't verstant onderwijst en verlicht. Van de laetste moetmen verstaen alle die plaetsen/waer in God gebeden wort dat hy zijnen wille leere / als Psal. 143. vers. 8. 10 / ende Psalm 119 op veele plaetsen / insonderheyd in de letter aiin. Maer van de eerste / alle die plaetsen waer in gewach word gemaekt van den Heyligen Geest / den welken Godt den Menschen mildelijk geeft als een Handt-penning ofte Onderpandt van eenigh toekomende seer groote goed ende heyl / waer van staet 2. Cor. 1: 22. ende Cap. 5: 5. Ephes. 1: 13/14. Want datmen in die plaetsen niet verstaen en moet de uytterlijke gaven des Heyligen Geestes /

maer een seekere inwendige kracht / schijnt de eerste van die te bewijsen / alwaer geschreven staet: Ende heeft het onderpant des geests gegeven in onse herten. Van dese tweederley inwendige hulpe is de eerste den Nieuwen Testamente aldereygenst / maer de laetste den Oude. Want gelijk in het Nieuwe Testament beloften zijn gedaen van ware goederen; alsoo en is ook de wille Gods in de daden die de zeden aengaen / niet soo klaer gestelt in 't Oude als wel in 't Nieuwe. Uyt het gene dat geseyt is / kanmen afnemen / dat de hulpe die wy de uytterlijke genoemt hebben / de ware ende rechte hulpe is / nademael die beyde innerlijke niet anders en is als een seekere ingevinge ende bezegelinge van de uytterlijke; insonderheyt nademael niemant de innerlijke en krijgt / ten zy dat hy de uytterlijke eerst wel gebruykt hebbe. Want ten zy dat yemand door 't hooren van de uytterlijke woorden Gods / sijne beloften geloof geeft / soo en sal hy de verzegeling der selver beloften in zijn hert door den Heyligen Geest niet ontfangen. Want den geenen die glooven ende gehoorsaem zijn / word den Heyligen Geest gegeven Act. 5.13. Efes. 1.13. Van gelijken / ten zy dat yemand den openbaren wille Gods soeke in 't werk te stellen na alle zijn vermogen / soo en sal hy noyt bekomen de ware kennisse van den wille Gods die niet soo heel openbaer en is / nochte de goddelijke redenen immermeer volkomentlijk verstaen. Want / gelijk Salomon seyt / 't beginsel der wijsheyt, is de vreese des Heeren Prov. 1.7,9. Wijders staet aen te merken / dat wy in 't verklaren van de uytterlijke ende innerlijke hulpe Gods / gesproken hebben van den ordinarissen ende geduurigen wille en werkinge Gods / ende daerom niet uyt en sluyten die besondere voorvallen / waer in God ook somtijds op een andere wijse den menschen hulpe doet / haren sin ende gemoet veranderende en vernieuwende / ende tewege brengende datse hem gehoorsamen. Want wie isser die Gods oordeelen ten vollen kan weten of uytleggen? Doch om wederom te keeren t'onsen propooste / so moet dit vast blijven / dat in den mensche / ook na Adams val / eenen vryen wille is / ende dat dese natuurlijke vermogentheyt van die tijd af niet en is vermindert / dan voor soo veel de menschen door dikwils te sondigen / een gesetheyt in het sondigen bekomen / ende hun selven bedorven hebben / ende dat sy het voorsz. bederf door de voort-teelinge des zaets in den nakomelingen hebben overgeset en als noch oversetten.

Het VI. Capittel.

Van de Predestinatie of voorschikkinge Gods.

DOch tegen dit gevoelen / 't welk niet min waerachtig en is als overvloedelijk betuygt in de Heylige Schriftuure / word gestelt de Predestinatie Godts / waer door hy quansuys van eeuwigheyd af van een yeder Mensche hooft voor hooft / besloten soude hebben / wie plat af salig / en wie verdoemt sal wesen. Want indien dit waer is / ende daerbeneven genoegsaem kennelijken is (als 't doch is) dat alleen de vrome salig / de onvrome verdoemt sullen worden / soo moet nootwendiglijken volgen / dat Godt met eenen besloten heeft / wie van de menschen vroom / ende wie niet vroom sal wesen; of in allen gevalle / dat sulks van eeuwigheyd af al

vast en seeker zy. Waer uyt voorts volgt / dat den menschen niet gelaten word eenige vryheyt van wil / in 't gene dat tot haer vroom of onvroom worden dient : onaengesien al het geene 't welk gesepd word van veele van de Roomsche Kerke / die enkelijk willen drijven / dat dusdanigen Predestinatie sou konnen bestaen met den vryen wille des menschen / 't welk uyt het gene dat wy wijders desen aengaende sullen seggen / blijken sal niet soo te zijn.

Wy ontkennen dan datter soo een Predestinatie is / ende dat voornemelijk om twee oorsaken. De eene is / dat ingevalle de selve waer was / alsdan alle Religie en Godsdienstigheyd in den gront weg-genomen soude worden. De tweede is / omdat de selve toegelaten zijnde / Gode noodwendiglijk souden moeten toegeschreven worden veele dingen die zijne Heylige Majesteyt gantschelijk niet betamen. Ontellijke Schriftuur-plaetsen die de selve loochenen / en sullen wy nu niet verhalen / alsoo 't ons voornemen meer is 't gevoelen der partijen te wederleggen / als het onse te bevestigen.

Dat dan eerstelijk alle Religie en Godsdienstigheyd weg-genomen soude worden / in gevalle datter soo een Predestinatie waer / dat blijkt / overmids uyt de selve klaerlyken volgt / dat alles wat de Godsaligheyt aengaet / uyt een onvermijdelijke noodwendigheyd geschiet. 't Welk indien 't waer is / waer toe dan gearbeyt en naerstigheyd gedaen om vroom ende Godsalig te worden ? Want te vergeefs is alle arbeyd ende vlijt / indien 't soo staet dat alle dingen noodwendiglijk juyst soo komen alsse komen / gelijk een yeder sien kan die maer zijn vijf sinnen heeft. Maer daer nu alle arbeyd en vlijt om wel te doen en deugdelijk te leven / weg-genomen is / daer moet noodsakelijk alle Religie en Godsdienstigheyd te niet gaen.

Ten anderen / indienmen soo een Predestinatie toeliet / soo soudemen Gode toeschrijven vier dingen die my grouwelt te noemen : onbillijkheyt ; geveynstheyd met bedriegerye vermengt ; onwetenheyd en boosheyd.

I. Onbillijkheyd : om dattet ten hoogsten onbillijk is / yemand te straffen omdat hy niet gedaen en heeft het gene dat hy geensins en heeft konnen doen. Maer God straft de gene die onvroom zijn ende hem niet gehoorsamen / in welker macht nochtans geensins en is vroom te zijn ende Gode te gehoorsamen / indien 't soo staet dat het nu al seeker en beslooten is datse niet vroom nochte gehoorsaem sullen wesen. Ende is dese onbillijkheyt dies noch te grooter / wanneermen stelt / dat God sulks besloten heeft / gelijk nootwendiglijk uyt de Predestinatie volgen moet / indiense soo gestelt word / gelijk die gene gemeenelijk doen tegen welke wy hier voornemelijk disputeeren. Waer van wy terstont noch klaerder sullen spreeken / wanneer wy sullen handelen van de boosachtigheyt en verkeertheyd van de welke God door dese Predestinatie beschuldigd word. Derhalven wanneermen die Predestinatie toelaet / soo steltmen met eenen dat God de menschen straft / omdatse niet gedaen en hebben 't geen hy selfs gemaekt heeft datse geensins zouden konnen doen / het welk de grootste ongerechtigheyt is diemen bedenken kan.

II. Geveynstheyd met bedriegerye vermengt : omdat nadien hy selfs besloten heeft / dat een groot / ja 't meeste deel van de gene die de Predicatie des Euangeliums hooren / niet salig en sullen worden ; hy ondertusschen nochtans allen ende eenen yegelijken de saligheyt aenbied / hebbende alsoo wat anders voor dan hy van buyten toont. 't Welk eygentlijk ende inder daed veynsen is ;

doende

doende sulks ('t welk noch leelijker is) in een sake waer door een ander bedrogen word ende te kort komt. By Exempel: yemand van de verworpelingen (soo syse noemen) hoort / dat hem door de Predicatie des Euangeliums van Gode belooft word vergevinge van sonden ende het eeuwige leven / by soo verre hy sijn leven betert; oversulx soo doet hy naerstigheyt ende verpijnt hem selven om sijn leven te beteren / ende gaet alsoo den voorsz. weg van behoudenisse in. Doch in 't midden van sijnen loop soo beswijkt hy daer na / uyt oorsake dattet alsoo besloten is van God; die door 't ontrekken van sijne genade t'sijner tijd te wege brengt dat hy niet verder gaen en kan / maer t'eenemael vallen moet. Ende dit moet noodsakelijk alsoo gebeuren in alle de gene die een tijd lang glooven / wanneermen soo een Predestinatie stelt. Dewelke of sy geen recht en hebben om sich te beklagen datse bedrogen zijn / dat geve ik een yeder te oordeelen.

III. Onwetenheyt: Om dat God soude gaen bestaen een ding 't welk hy selfs wel weten soude niet te konnen geschieden. * Want het is sottigheyt / of inder daed te poogen / of hem te gelaten datmen poogt / na een ding dat niet geschieden en kan / ende alsoo hem selven voor een yeder te spot te stellen. Dit seg ik hierom / namelijk omdat de partyen stellen / dat dese hare Predestinatie in sulker voegen vast gaet ende waer is / dat God hebben wil datmen de selve sal glooven ende gantsch niet daer aen twijffelen.

IV. Verkeertheyd en boosaerdigheyd: om dat hy een Autheur soude wesen van de sonde. Want indien 't nootsakelijken wesen moet / dat een yeder die verdoemt word / ook sonde doet / soo volgt dan / dat de gene die voor ende aleer dat yemand sondigt besloten heeft dat de selvige verdoemt sal worden / met eenen ook besloten hebbe dat hy in aller manieren sondigen sal. Want de partye en kan daer heenen geen uytvlucht nemen datse seggen soude / dat God eenige daerom al van eeuwigheyd verdoemt hebbe / omdat hy voorsien heeft datse sullen sondigen.

Want sy achten 't voor een godloos gesegh / dat de goddelijke Predestinatie hangen soude aen de voor-kennisse ofte voor-wetenheyt. Oversulks soo drijvense hart / dat God de luyden geensins verworpen heeft omdat hy voorsien hadde datse souden sondigen / maer dat hy daerom voorsien heeft datse noodsakelijk sullen moeten sondigen / omdat hyse van te vooren al verworpen hadde.

Ondertusschen evenwel soo hebben de partyen / behalven niet weynige Schriftuur-plaetsen / drie principale redenen / door welke sy hun selven vastelijk inbeelden / dat God van alle dingen / insonderheyt van de gene die onse salighept ende verdoemenisse aengaen / voorheenen een besluyt heeft gemaekt / datse sullen geschieden of niet geschieden; of dat'er in allen gevalle niets altoos en is dat in des menschen vryheyt staet. Dese sullen wy alle / d'een voor d'ander na / voorstellen / en stuk voor stuk soeken te wederleggen / ende daer na handelen van de Schriftuur-plaetsen.

* By exempel, de uytverkorene vermanen datse toesien souden datse niet en vallen uyt de genade, daerse nochtans uyt de genade niet vallen konnen, ende ook sekerlijk weten datser niet uyt vallen en sullen.

Het VII. Capittel.

Redenen door dewelke soude mogen schijnen bewesen te worden, dat alles watter geschied ofte niet en geschied, insonderheyt het gene dat onse saligheyt ofte verdoemenisse aengaet, alsoo eerst van God te vooren besllooten zy; ofte datter in allen gevalle niets en is't welk staet in des menschen vryheyt; met de wederlegginge der selver redenen.

a DE eerste reden is / omdat soo der yet van de menschen gedaen ofte niet gedaen en wierde / 't welk niet alsoo van te vooren van God besllooten soude zijn / dat 's te seggen / anders geschieden of niet geschieden soude dan hy en wil / hy noch Almachtig / noch volkomentlijk geluksalig soude wesen. Maer dat nu God Almachtig is / en al doet wat hy wil / schijnt eensdeels in hem selven ontwijffelijk te wesen / ende staet daer-en-boven geschreven op veele plaetsen / insonderheyt Psal.115. vers3. en 135. vers 6. Item Esai.46. vers 10. en Eccl.8. vers 3. Maer dat hy volkomentlijken geluksalig is / dat selve en sal / meene ik wel / niemand durven ontkennen. Altijd dat hy 't gewisselijken is / schrijft Paulus 1 Tim.1. vers 11. en cap.6. vers 15,16. Nu is 't immers alsoo dat onder de eygenschappen Gods niet onvolkomens en kan wesen.

Dese reden moetmen aldus beantwoorden: God doet al wat hy wil / dat's gewis; maer de dingen die van de menschen gedaen ofte niet gedaen en worden / insonderheyd die geene die hare saligheyd of verdoemenisse aengaen / heeft God meest al in hare vryheyd ende macht gestelt. Oversulks soo en is in desen dingen eerse geschieden ofte niet geschieden / de wille Gods niet volstrekt / maer is veel eer ende behoort genoemt te worden / een verlangen ofte begeerte. Ende desen regel / God doet al wat hy wil, is te verstaen van de volstrekte of absolute wille. Evenwel is dese begeerte zoodanig niet / datse met recht niet zouw moogen genoemt worden een wil / hoewel die niet absoluyt of volstrekt en is. Want God en kan in dese dingen die hy begeert en wenscht / niet meerder noch sterker willen dan hy en wil. Maer absolutelijk en sonder bepalinge en konnense van God niet gewilt worden / ten aensien van haer eygen natuure ende van 't gene datse in haer selven zijn. Tot verklaringe soo neemt dit Exempel: God begeert en wenscht dat'er geen doodslagen geschieden. Wat is nu 't gene dat hy begeert? dit: dat de menschen / hoewel 't mochte komen te gebeuren datse yemand souden konnen dooden / evenwel nimmermeer en dooden. Dit wil God soo / dat het niet mogelijk en is dat hy 't sterker en hertelijker soude konnen willen. Maer staet het nu alsoo / soo is 't noodig dat de menschen hier in hare vryigheyd hebben / ende dienvolgens / dat hyse geensins en nootsake daer toe / ofte onvermijdelijk doe doen. Want of hyse schoon soo al nootsaekten dat hy door sijne kracht haren wille

t'eene-

t'eenemael * aftoge van doodslaen / ende maekte datse geensins wilden doodslaen / soo en soude hy evenwel dat niet hebben 't welk hy gaern hadde. Want als 't soo ging / soo en souden de menschen niet anders konnen willen als niet doodslaen / ende oversulks ook niet anders konnen doen. Nochtans isser nu al geseyt / dat God in dier voegen wil dat de menschen hun sullen onthouden van doodslaen / datse ondertusschen wel anders konnen doen soose willen. Is derhalven dese wille Gods soodanig datse niet absoluyt en kan wesen. Want indien het een absoluten ende onbepaelden wille waer / soo en soude God niet konnen willen / dat het wel mogelijk is dat het anders ga dan hy begeert. 't Welk hy daerom soo hebben wil omdat deugt en ondeugt / ende dienvolgens belooninge en straffe plaetse souden mogen hebben / dewelke gantsch geen plaetse konnen hebben / daer een sake niet meer als op eenderley maniere ende ter eender zijde uytvallen kan. ‡

Uyt het gene dat nu geseyt is / kan genoegsaem blijken / dat de Almachtigheyt Gods in haer geheel blijven ende wel bestaen kan met sijnen wille diemen in hem siet te wesen in 't geven van sijne geboden / sonder datmen behoeft te loopen tot de distinctie van tweederley contrarien wille in God / een die geopenbaert / en noch een ander die verborgen soude wesen / of gelijk andere spreeken / een wil des teekens en een andere des welbehagens / en alsoo God niet min bespottelijk als godlooselijk / te maken tot een geveynsde / dewelke inder daed niet en soude willen 't gene dat hy gebied / maer dat alleen 't welk wy sien dat'er gebeurt. Maer daer en is in God niet meer als eenderley ordinarissen wille / ende die komt overeen met sijne geboden / ende is in deselve uytgedrukt zijnde / als geseyt is / eenen soodanigen wille dewelke noch stantvastiger noch ernstiger wesen en kan.

Doch de partyen om desen tweederley wille in God staende te houden / brengen sommige exempelen uyt de Schriftuure voort / ende insonderheyt de Historie van Isaac / den welken Abraham van God geboden wierde aen hem op te offeren Gen.22.1,2. Want seggen zy / 't is blijkelijk / soomen let op Gods bevel / dat God / volgens dat selve / gewilt heeft dat Abraham sulks soude doen. Maer datmen evenwel uyt het gene 't welk'er op gevolgt is / wel siet / dat God waerlijk ende inder daed niet gewilt en heeft dat hy 't soude doen / anders souw hy hem toen hy daer mede besig was dat niet belet hebben. Ook brengen sy by 't Exempel van Pharao Exod.8.10, tot den welken Moses op 't bevel van God geseyt heeft dat hy 't volk van Israël soude laten gaen / ende nochtans en wilde God inder daed niet dat hy 't soude laten gaen / gelijk daer uyt blijkt dat hy van te vooren geseyt hadde dat hy 't hart van Pharao soude verharden Exod.4.2, gelijk hy ook naderhand gedaen heeft.

I. Wat belangt het eerste exempel / daer op seggen wy dat het selve geensins kan bygebragt worden / eerstelijk omdat op de selvige plaetse in den aenvang van de Historie geschreven staet / dat Abraham is versocht ofte beproeft geweest van God / uyt welke woorden blijkt / dat het voorsz. gebod Gods yet bysonders heeft gehad. Ende dattet niet moet in eenen graed gestelt worden

* Alwaert ook schoon sulken sachten maniere van aftrekken, dat de gene wiens wil genootsaekt en afgetogen word, niet eens en soude weten dat hy alsoo genootsaekt en afgetogen word.

‡ Te weten, of onvermijdelijk en noodwendiglijk ten goeden, of onvermijdelijk ende noodwendelijk ten quaden.

met alle andere geboden Gods / ten ware datmen ſeggen wilde dat God zijne geboden altijd geeſt om den menſche daer door te verſoeken.* Ten anderen/ omdatmen uyt de uytkomſte van een ding niet altijd beſluyten kan wat Gods voorneemen is geweeſt. Want het kan zijn dat God met den eerſten yet wil/ ende naderhand niet meer en wil / niet datter veranderinge komt in God/ maer om datter in eenige andere dingen die buyten God zijn / en in welken / of omtrent welke de uytwerking van Gods wil plaets heeft/veranderinge komt/ gelijk wy (ſoo't God toelaet) elders ſullen verklaren. Nu / dewijle het met ſoodanige verandering in de dingen / ſoo gelegen kan zijn datſe Gode alleen bekent is / ſoo en moet het ons ſeeker niet vreemt dunken / dat de geene die hier op niet en letten / gants qualijk en verkeerdelijk beſluyten / of dat God veranderlijk is / of dat hy ſulks niet gewilt en heeft als hy eerſt geſeyt hadde. Ten laetſten / omdatmen in dit Exempel niet en kan merken eenige verſcheydenheyt / ten opzicht van eenen heymelijken ende uytgedrukten wille in God ſoude konnen blijken. God beval aen Abraham dat hy hem Iſaac ſoude offeren/ dat's te ſeggen / alles doen ſoude wat in ſijn macht was opdat ſulks ſoude mogen geſchieden. Naderhand en heeft hy niets geboden 't welk van dit gebod verſcheyden ofte het ſelvige contrary was : Want hoewel hy de eygentlijke daed van ſlachten door ſijnen Engel belet heeft / ſoo heeft hy evenwel te vooren toegelaten dat Abraham al dede wat in ſijne macht was te doen tot de op-offeringe en ſlachtinge ſijns ſoons. Waer uyt volgt / dat Abraham 't gebod Gods van ſijnen ſone op te offeren / volkomentlijk heeft gehoorſaemt / ſoo verre iſter van daen dat God zijn gebod ſoude herroepen hebben. Ende daerom getuygt ook God ſelfs Gen. 22. 12, 16 / dat Abraham zijnen eenigen ſone niet geſpaert en heeft op dat hy hem gehoorſaem ware. En den Autheur tot den Hebreen Hebr. 11. 17, 19, en Jacobus Jacob. 2 ſeggen voor vaſt / dat hy ſijnen ſone geoffert heeft / ende de eerſte voegter by / dat hy ſijnen ſone wederom gekregen heeft in gelijkeniſſe van de opſtandinge uyt den dooden. Waer uyt blijkelijk is datmen met recht mag ſeggen dat hy ſijnen Sone geſlagtet heeft.

II. Het andere exempel kan inſgelijks niet bygebragt worden / om dattet klaerlijken blykt dat het ſelve wat byſonders en ongemeyns is / 't welk geen kracht kan hebben in deſe diſpute / waer in gehandelt word van 't gene dat God altijd placht te doen. Pharao ende ſijn voorſaed hadden door 't onrechtvaerdig en onverdient verdrukken van Gods volk een alſulken rechtvaerdigen ſtraffe Gods tegen hen ſelven verdient / dat God met recht met hem eenigſins den ſpot heeft konnen drijven / ende niet tegenſtaende hy hem van zijnent wegen liet ſeggen dat hy 't volk ſoude laten gaen / ondertuſſchen evenwel zijn hert heeft willen verharden / en tewege brengen dat hy 't volk niet en liet gaen/ om alſoo daer uyt ſtoffe te hebben om ſijne voorgaende quade feyten in hem te ſtraffen/ende met eenen zijne heerlijkheyd en macht openbaer te maken. Voegt hier by dat even ſoo als God door Moſem tot Pharao ſeyde dat hy 't volk ſoude laten gaen / even ſoo ook wilde dat het ſoude geſchieden / hoewel niet terſtond / gelijk de uytkomſte naderhand beweſen heeft.

* Ordinarelijk geeft God ſijne geboden omdat de menſchen heyliglijk ende na zijn welgevallen ſouden leven, volgens den regel, weeſt heylig, want ik heylig ben 1 Pet. 1. De gehoorſaemheyt is wel het voorneemſte daer God in alle doen des menſchen op ſiet, maer behalven die, ſoo ſoekt hy, dat de menſche door de deugd hem gelijk zy, en zijnder natuure deelachtig werde.

Dus verre van de Almachtigheyt. Aengaende de geluksaligheyd / daer van seggen wy / dat deselve gansch niet gemindert en word / al en geschiet'er juyst niet alles wat God wel gaern hadde. Reden is / omdat God selfs gewilt heeft / dat het soo soude konnen wesen. Daer-en-boven soo en geschiedter niets van de menschen tegen 't geen dat hy wel gaern hadde / of hy en kan na sijne oneyndelijke wijsheyd alles schikken en wenden tot sijne onsterffelijke eere ende heerlijkheyd.

De tweede reden / waer door des menschen vrywilligheyt omgestoten / ende 't voor-heen gaende besluyt Gods van alles watter geschied / schijnt bevestigt te worden / is dese: Indien 't in des menschen vermogen waer / te doen ofte niet te doen wat God geboden heeft / ende alle dingen niet van te vooren soo van Gode besloten waren dat het doen des menschen aen zijn besluyt en voornemen hangt / soo en soude de regeringe der Werelt niet wis en vast gaen / maer ten deele uyt Gods / ten deele uyt des menschen wille voortkomen ende ontstaen / 't welk gansch ongerijmt schijnt / nadient gewis is dat alles in Gods handen is en na zijne believte gestuurt word.

Hier op antwoorde ik / dat het gene 't welk wy seggen van Gode in des menschen macht gestelt te zijn / soodanig is dattet de regeringe deser Werelt geensins aen en gaet / te weten / willen ende niet willen; * en dat soo volkomentlijk en absolutelijk alst immer mogelijk is. Maer geen willen of niet willen / hoe volkomen ende onbepaeld dat het soude mogen wesen / en kan in hem selven yet ter Werelt doen in de regeringe der Werelt. Want het gantsche gewelt en kracht 't welk yet in de saken van de Werelt soude konnen doen / dat bestaet in uyterlijke daden. Maer dese heeft God t'eenemael aen hem selven gehouden / ende in deselve / al waert ook in de minste / en heeft hy de menschen gansch geen vrye macht gegeven. Daerom schrijft Salomon Prov. 16. 1, dat het ‡ des menschen is / het herte te bereyden / maer dat de antwoorde der tonge van God is. Ist soo met den mensche gelegen dat hy selfs niet spreeken en kan / 't welk nochtans het minste is van alle doen / ten zy dat het hem God toelate / ende dat God selfs de tonge des menschen / ik laet staen andere dingen / bestuurt en bepaelt / wat isser dan doch in des menschen macht 't geen uyt sijn eygen aerd tot de regeringe des werelts behoort?

En soo veel de Religie ofte Godsdienst des menschen aengaet / 't is genoeg dat des menschen wille ten uytersten toe soo verre t'eenemael vry ende ongenoodsaekt blijve / dat alles wat dat belangt / in sijne macht zy / behalven alleen de uytterlijke daed ende uytvoeringe zijns wils. Want de gehoorsaemheyt ende de ongehoorsaemheyt reekent God na den volkomenen ende t'eenemael ongebrekkelijken wille / maer niet na de uytterlijke daed. Ende in gehoorsaemheyt en ongehoorsaemheyt des menschen tegen God / is 't al begrepen wat de Religie in eeniger manieren aengaet. Abraham en heeft in der daed zijnen Sone niet geoffert / en nochtans / gelijk wy gesien hebben / heeft hy Gode ten vollen gehoorsaemt / te weten / om dat'et geensins aen hem gemangelt heeft dat hy sijnen sone niet inder daed en offerden / ende eenen ongebrekkelijken en volmaekten wille heeft gehad om hem te offeren. Balaam / na datmen kan gissen / heeft het volk Gods willen vervloeken Num. 22. 23, ende ten

* Maer niet, doen en niet doen.

‡ Dat is, aen den mensche staet te bedenken, wat hy spreeken wil en sal.

heeft

heeft aen hem niet geschort dat hy 't niet en dede. Derhalven / al en heeft hy 't schoon inder daet niet gedaen / ja ter contrarien gezegent (want dat quam van God / die / als gesept is / onse tonge bestuurt) soo wordter even-wel van hem geseyd dat hy booselijken gehandelt heeft / ja uytsinnig en verkeert geweest is 2 Pet.2 vers 15,16.

Doch evenwel / om te bewijsen dat de Religie mede bestaet inde uytterlijke daden selfs sonder den wil des menschen / sal yemand misschien bybrengen 't geene datter staet Gen. 12 ende 20 van Abimelech en Pharao / die alle beyde genoegsaem duydelijck geseyt worden gesondigt te hebben in 't houden van Sara de Huys-vrouwe Abrahams. Want daer word vertelt / datse om dier daets wille beyde van God geplaegt wierden. Dat meer is / God seyt tegen Abimelech Gen.20.6, dat hy gemaekt heeft dat hy tegens hem niet en sondigden / te weten / om dies wille dat hy te wege hadde gebragt dat hy met Sara niet te doen hadde. Blijkt oversulks / dat in de uyterlijke daet selfs yet leyt 't welk Religie in heeft. Want sonder dat soo seyt God selfs / dat Abimelech 't gene hy gedaen hadde / gedaen hadde in oprechtigheyt des herten / namelijk / omdat hy 't niet wist dat Sara Abrahams huys-vrouwe was. 't Selve heeft ook plaetse in Pharao.

Staet eerstelijk aen te merken / dat wy spreeken van soodanige voorvallen / in welken yemand het gene dat hy seer gaern doen soude / door eenig uyterlijk hinder belet zijnde / nochtans niet en doet / ende seggen / dat dat by God even soo veel is als of hy 't gedaen hadde. Maer de by-gebragte Exempelen zijn van sulke dewelke doen het gene datse niet en willen doen / niet tegenstaende dat hare daet nootwendiglijk yet anders in haer heeft / waer op sy uyt onwetenheyd niet eens en dencken.

Ten anderen moetmen weten / dat wy niet en ontkennen dat de uyterlijke daet selfs in sich selven Gode mishagelijk is / wanneerder yet tegen sijn Wet begaen word / niet tegenstaende dattet uyt onwetenheyt geschied. Ende oversulks heeft Godt met recht geseyt / dat hy Abimelech belet hadde tegens hem te sondigen / onaengesien dat hy niet en wist dat Sara (die hy van sins was tot sijn huys-vrouwe te nemen / en sonder twijffel / soo 't God niet belet hadde / genomen soude hebben) de huys-vrouwe was van een ander / te weten van Abraham. Want hoewel de Wet doe noch niet geschreven en was / soo was 't evenwel al voor een Goddelijke Wet aengenomen datmen eens anders Huysvrouw niet hebben mochte.

Eyndelijk staet aen te merken / dat wanneer yemand uyt onwetenheyt yet doet tegen de Wet Gods / de selve dan misschien eerst een rechte verschooning heeft van sijne onwetenheyt / wanneer hy doende soude mogen zijn met een sake die in aller manieren geoorloft is. By exempel / dat yemand meynende te slapen by sijn eygen huysvrouwe / slapen soude by eens ander mans huysvrouwe / insonderheit wanneer sulks geschieden soude op sijn behoorlijke tijd en plaetse / ende alle andere omstandigheden mede soo accordeerden / dat 'er geen reden en ware om vermoeden te hebben van eenige doolinge ofte misslag. Maer nu is 't soo met Pharao ende Abimelech datse niet doende en waren met een sake die t'eenemael geoorloft was / ook niet sodanig wesende datmen gants geen vermoeden konde hebben van eenige onwetende faute of dolinge. Want men konde twijffelen / ende dat met recht / oft soo niet en was / als 't inder daed was.

Want even als 't Abraham in zijn sin gekomen was / Sara / die zijn huysvrou was / niet zijn huysvrou maer sijn Suster te noemen / om 't perijkel des doots te mogen ontgaen; alsoo konde 't een ander mede in den sin komen / dat Abraham om 't perijkel des doots te ontgaen / de gene die zijn huysvrouwe was / zijn Suster noemde / ende en hadde niet soo haestig behooren te wesen tot het trouwen en byslapen met soo een vrouwe / te meer / om dattet wel waer konde zijn datse huysvrouwe en suster te gelijk was / gelijkse inder daet ook was / also de naem van Suster sich verder uytstrekte / dan dat daer mede niet en soude hebben konnen beteykent worden soo een daer 't geoorloft was mede te trouwen.

Metten kortsten / 't is / gelijk wy geseyt hebben / wat anders / yet in aller manieren willende doen / overmids eenig beletsel 't selve niet te doen; wat anders / yet te doen uyt onwetenheyt: want in 't eerste word de wil gehouden voor de daed; in 't laetste ontschuldigt d'onwetenheyt de daed. Hierom wasser in de Wet Mosis een versoeninge gestelt voor de sonden en misdaden die onwetende en onversiens gedaen waren. Want soo groot is den haet Gods tegen de zonde / dat hy ook wil dat voor 't gene 't welk uyt onwetenheyt bedreven word / eenigsins versoeninge gedaen werde. Oversulks / wanneer wy seggen / dat alle uytterlijke daden in Gods hand en gewelt zijn / soo en moetmen dat niet soo verstaen / als of God een Autheur van al de selve ware; maer aldus / te weten / datter geen uyterlijke daed en is die God t'eenemael gestelt heeft in de vrye macht des menschen / ende de welke of sonder sijne beschikkinge / of sonder sijne toelatinge kan geschieden en voorhanden zijn. Wanneerder dan van de menschen yet gedaen word dat tegen Gods Wet is / soo seggen wy / dat sulks niet door Gods beschikkinge ofte besluyt / maer alleenlijk volgens sijne toelatinge gebeurt / ten zy dan seer selden / ende dat om seekere oorsaken die wy elders sullen verklaren.

Seyt yemand / datmen 't selve ook seggen mach van den wille des menschen / te weten / dat wanneer de mensch yet quaets denkt / sulks mede niet en geschied dan by toelatinge Gods / soo bekennen wy dat waer is. Ende hier uyt blijkt / dat de wille des menschen niet in sulker voegen vry en is / of God kan hem altijd buygen soo hy wil / en dat oversulks den vryen wille des menschen / den opperste macht niet nadeelig en is. Doch ondertusschen isser tusschen den wille ende de uyterlijke daden dit onderscheyt / dat God geensins gewilt en heeft dat de uyterlijke daden t'eenemael souden wesen in des menschen vermogen / als nu de selve toelatende / als dan wederom belettende: maer dat hy den wille altijd vry laet blijven / ten zy dat sijne oordeelen somwijlen vereyschen dat hy de selve noodsake of t'eenemael stuure ende regeere. Hier-entusschen niettemin moetmen in de uyterlijke daden selfs / onderscheyd maken tusschen het besluyt en tusschen de toelatinge Gods. Want sommige uyterlijke daden heeft God al van te voren plat af besloten / sommige laet hy maer toe. Ende onder de gene die hy toelaet zijn meesten tijd seer veele die hem ten hoogsten mishagen. Overmids hy 't om eenige redenen beter acht datse geschieden als niet geschieden.

Het VIII. Capittel.

Van de voorkenniſſe ofte voorwetenheyt Gods.

DE derde reden waer door ſoude mogen ſchijnen bewesen te worden datter niets en is 't welk in des menschen vermogen ſtaet / maer dat alle dingen hangen aen 't beſluyt Gods / ofte in allen gevalle noodſakelijk en onvermijdelijk zijn / is genomen uyt de voorkenniſſe ofte voor-wetenheyd Gods. Want ſy argumenteren aldus: God / weet alle dingen eerſe geſchieden / door een onfeylbare voorwetenſchap: Ergo ſoo en kander niets ter Werelt geſchieden / 't welk eer 't al geſchied / niet t'eenemael ſeeker / ende overſulks noodwendig zy: Want ſonder dat / ſoo konde 't God miſſen in ſijn voorweten. Wilmen dan niet toeſtaen dat de voorſchreven ſeekerheyt en noodwendigheyt voorkomt uyt het beſluyt Gods/ namentlijk om dat God beſlooten heeft dattet gewiſſelijk ſoo ſouw geſchieden / ſoo en kanmen ten minſten niet ontkennen / 't zy waer uyt datſe ook voorkomen mach/ datter in aller manieren ſoo een ſeekerheyd is / ende datmen uyt de ſelve noodſakelijk beſluyten moet / datter in alle dingen eerſe geſchieden / van te vooren een noodwendigheyt is hoeſe ſullen geſchieden.

Om op deſe reden niet min klaerlijk als volkomentlijk te antwoorden / ſoo is aen te merken / dat de voorſz. onfeylbare wetenſchap / ende voor-kenniſſe, die de partyen buyten queſtie ſtellen / van ons niet toegelaten nochte bekent en word/ ten zy datſe eerſt bewesen werde. Nu ſoo ſchijntſe bewesen te konnen worden op een van deſe drie manieren / of om dat de natuure en eygenſchap Gods in ſich ſelven / de ſelve in aller manieren vereyſcht / ſoo dat'et godlooſheyd weſen ſoude de ſelve te loochenen / of omdat het de waerheyd geenſins gelijk en is / dat'et anders daer mede gelegen zy / alwaer 't ſchoon dat'et wel anders hadde konnen weſen ſoo God gewilt hadde / of eyndelijk / omdatmen 't kan doen blijken uyt eenige Schriftuur-plaetſen.

Soo veel het eerſte belangt en ſchijnt niet dat hun de partyen eenigſins daer mede behelpen konnen. Want dewijle ſy niet en willen toeſtaen/ dat de vrywilligheyt des menſchen met de voorſz. voorwetenſchap eenigſins beſtaen kan/als blijkt uyt hare bewijs-reden / ſoo moeſte volgen / dat indien de natuure Gods de voorſz. voor-wetenhevt enkelſins vereyſchten ende medebracht / God dan ſelfs den menſche gene vrywilligheyt heeft gegeven nochte ook konnen geven/ 't welk gewiſſelijken niet alleen Godloos / maer ook met hare eygen ſelfs opinien en ſtellingen ſtrijdig ſoude zijn. Want ſy ſelfs ſtellen mede / dat de eerſte menſche voor den val eenen vryen wille heeft gehad *. Laet ons niettemin eens gaen beſien of'er ook eenige redenen zijn / waer mede ſoude mogen ſchijnen bewesen te worden / dat het geenſins weſen en kan / dat God niet alle dingen van te vooren weten ſoude eerſe zijn / ende dat ſijne natuure ende eygenſchap ſulks mede brengt.

Daer ſchijnt een reden te zijn/ dat voor God alle dingen tegenwoordig zijn/ uyt oorſake dat hy geen tijd onderworpen / maer geduuriglijken in de eeuwig-

* Calvin in ſijne Inſtit. Lib. 1. cap. 15. ſect. 8.

heyt zy / in welke geen eerst noch laetst / ende oversulks geen voor-leden noch toekomende / maer alles tegenwoordig is.

Hier op geven wy tot antwoord / dat het wel soo is / dat Gode alle dingen tegenwoordig zijn / maer ondertusschen gene andere dan de gene die eenigsins in wesen zijn. Want van dingen die niet en zijn / zijn ook gene hoedanigheden. Maer nu is 't alsoo dat dingen die niet geweest en zijn / tegenwoordelijk ook niet en zijn / ende in toekomenden tijde niet sekerlijk en sullen zijn / in geenderley manieren in wesen en zijn. Konnen derhalven Gode niet tegenwoordig wesen. Sulke dingen zijn (of altijd wy houdense daer voor) de selfs-willige daden der menschen / wanneerse inder daed noch niet geschied en zijn. Oversulks / ten zy dat de partyen bewijs willen nemen uyt het gene 't welk noch in questie staet / soo moeten zy / om haer argument te doen sluyten / bewijsen / dat alles wat'er geschied / eer 't nu al geschied was / gewisselijk te geschieden stonde ende geschieden moeste. Want dat is eygentlijk het gene daer de dispute om is / ende 't welk bewesen zijnde / wy 't van stonden aen gewonnen sullen geven.

Daer beneven soo seggen wy / dat de bevestiginge van hare reden diese voortbrengen / niet met allen om 't lijf en heeft. Want de tijd is eeuwig (onse Theologanten mogender soo lang tegen disputeren alsse willen) en 't is altijd soo geweest en sal soo blijven / dat'er yet tegenwoordig / yet voorledens / en yet toekomens is. Ook en is met de scheppinge der wereld (gelijk sy meynen) de tijd niet eerst gekomen / maer alleenlijk een seekere mate des tijds. Want dagen ende nachten / mitsgaders den gantschen loop der Hemelen ende der Sonne en Sterren / en zijn den tijd selfs niet / of en maken nochte en veroorsaken den tijd niet / maer meten alleenlijk den tijd af ende onderscheyden hem. Oversulks soo isser ook ten aensien van God selfs / yet voor-ledens yet tegenwoordigs / ende yet toekomens. 't Welk indienmen niet en wil toestaen / soo is 't in allen gevalle seeker dat'et met de sake soo staet ten aensien van de dingen die van de menschen gedaen worden. Waer uyt voorts volgt dat / nadiender gehandelt word van de wetenschap die God van de selve soude mogen hebben / nootsakelijken wesen moet / dat hy de voorledene weet als voorleden / de tegenwoordige als tegenwoordig / ende de toekomstige als toekomstig. Want een zaek kan niet anders geweten worden dan soo alsse inder daed is: Dieshalven die dingen die seekerlijk wesen sullen / wanneerse inder daed noch niet in wesen zijn / die zijn selfs ten opzicht van God noch niet waerlijk in wesen / soo verre is'ter van daen dat die dingen ten aensien van God inder daed al in wesen souden zijn / welke niet seekerlijk en sullen geschieden. † Want soodanige sustineren wy te zijn de selfs-willige daden der menschen / soo lang alsse noch inder daed niet geschied en zijn.

Tot een tweede reden kan dienen / dat God al-wetende is / want indiender yet toekomens van God niet geweten wierde / soo en soude hy niet alles weten. Hier op antwoord ik / dat God alles weet wat in hem selven wetelijk is / even als hy alles kan doen wat in hem selven doenlijk en mogelijk is. Maer nu zijnder sommige dingen daer 't soo mede is datse in haer selven niet doenlijk nochte mogelijk en zijn / oversulks en kanmen geensins seggen dat God de selve doen kan / ende nietemin en word daer door sijne Almachtigheyt

† Ende wel konnen niet in wesen komen.

niet met allen te nagesprooken. Even alsoo zijnder sommige dingen/ welkemen geensins kan seggen dat God weet / en nochtans word hier mede zijn alweetenheyt niet te kort gedaen. By exempel / volgens de natuure van de sake in sich selven / soo en kan 't niet wesen dat het geene dat gedaen is niet gedaen en zy. Oversulks / wanneer yemand soude willen seggen / dat God maken kan dattet gene dat gedaen is / niet gedaen en zy / deselve sal met recht van elk een belacht worden. Van gelijken sal die gene met recht belacht worden / dewelke sal willen seggen dat God die dingen weet die op geenderley wijse in wesen en zijn. Want dingen die geensins in wesen zijn / die zijn ook in sich selfs van soodanigen natuure datse geensins geweten konnen worden. Ende al ist al schoon met sommige dingen soo gelegen/ datmen van de selve niet kan seggen datse God kan doen / item met sommige dingen soo / datmen niet kan seggen datse God weet/ soo en is evenwel daerom in God geen gebrek of onvolmacktheyt / om dies wil dat de voorsz. dingen in geen mogelijkheyd of wetelijkheyd en staen / ende in geender manieren gedaen nochte geweten konnen worden. Maer dat nu dingen die noch niet geweest en hebben / ook niet ontwijffelijk wesen sullen / in geenderley maniere in wesen en zijn / is nu genoegsaem bewesen. Oversulks soo nemen hier de partijen al wederom bedektelijken bewijs uyt het gene 't welk noch te bewijsen staet. Want bedektelijken soo nemen zy als een sake die al vast gaet ende bewesen is / dat namelijk / al watter geschied / eer 't noch geschied was / sekerlijk te geschieden stond / 't welk eygentlijk het geene is daer de dispute om valt / ende van ons vlak af ontkend word. Is derhalven in 't stellen van de reden niet wel van haer aldus geseyd: Indien God yet dat toekomende is niet en wiste / soo en soude hy niet alles weten / quansuys of al het gene datter geschied / eer 't noch geschied was/ Juyst geschieden soude ende moeste. Wy bekennen wel dat God alles weet watter geschieden zal/ maar ontkennen wel uytdrukkelijk dat de dingen die noch onseker zijn geschieden soude / eer datse geschied waren. ‡

Doch yemand sal seggen: Ontkent ghy dat die voorsz. dingen te geschieden stonden / soo volgt dan / datse niet te geschieden stonden: Hoe hebbense dan konnen geschieden/ indient'er soo mede was datse niet geschieden en souden?

Staet te weten / dattet met de toekomende dingen die gebeurlijk zijn soo staet / datse noch toekomende zijn / noch niet toekomende. Want daer uyt komt dien regel: In toekomende dingen die gebeurlijk zijn, en is geen bepaelde waerheyt. Want soodanige dingen staen onseker / ende konnen soo wel dus als soo vallen. Ende van de selve kanmen wel seggen eer datse geschieden/ datse of geschieden of niet geschieden sullen/ in deser voegen: die sake sal wesen of niet wesen; maer geen van beyden kanmen vast stellen. † Want desen regel: Van een yeder ding kanmen Ja of neen seggen, en heeft in gebeurlijke dingen geen plaetse. *

‡ Den Autheur wil seggen, datmen van een zaak die onzeeker is en blijft, niet kan seggen datse geschieden sal. By voorbeeld, alst onseeker is, of ik over een Jaer naer Spanjen reysen sal of niet, soo kan niemand, ook selfs God niet seggen: het sal geschieden dat gy over een jaer naer Spanjen sult gaen, niemand kan ook seggen: gy sult'er niet gaen, alsmen onderstelt dat het beyde onseker is en blijft.

* Ziet Aristoteles lib. de interpretatione cap. 9.

† Dit is de meening des Autheurs, dat van een gebeurlijke en onsekere zaek niet kan voorseyt worden *datse geschieden sal*: want dat souw konnen missen, en het zouw konnen gebeuren datse niet en geschiede. Men kan daer ook niet van seggen; *dat sal niet geschieden*: want het zouw konnen gebeuren datse geschiede. Daerom kanmen van dusdanige dingen niet anders seggen, gelijk den Autheur zeyt, *als, het sal geschieden of niet geschieden.*

Doch laet ons nu gaen handelen van de tweede maniere / ende eens besien/ of het ook waerschijnlijk zy/ dat God plat af alle dingen heeft willen weten eer 't geschied/hoewelse wel anders hadden konnen geschieden/ overwegende/ of 't waerschijnlijker zy dat God den mensche gansch gene vrywilligheyd ofte vryheyt van wil en heeft willen laten / opdat hy doch alles van te voren zoude mogen weten; of dat hy den mensche eenige vryigheyt van wil gegeven heeft / hem selven liever soodanigen voorwetenschap onthoudende ende daer van berooft blijvende. Want uyt het argument van de partijen kanmen afnemen (als geseyt is) datse niet en willen toestaen / dat de vryheyt van des menschen wille ende de voorgemelde voorwetenschap Gods niet malkanderen bestaen konnen; 't welk wy mede niet alleenlijk en bekennen / maer ook / als na noch blijken sal / sterk drijven en hard op dringen / ten aensien dattet gene 't welk God zekerlijken voorgeweten heeft / noodwendiglijken in hem selven ook seeker en gewis moet wesen / en des menschen vryen wille t'eenemael uytsluyt. Maer indien men nu den mensche zijnen vryen wille beneemt/ soo volgen alle die selvige ongerijmtheden die van ons verhaelt zijn in den aenvank deser disputatie van de vryheyt des menschen / ende sal ook God seer leelijken beschuldigt worden van veele gebreeken / ende dat niet van de geringste/ maer van de zwaerste/die 't hier niet noodig en is te verhalen. En genomen nu dat Godt niet alles van te voren en weet watter geschied / soo en vertoont sich in dat seggen nochtans geene ongerijmtheyt. Want waer toe/ bidde ik u / zoude soo eene voor-wetinge goet zijn? Is 't niet genoeg dat God geduuriglijken alles regeert en bestuurt / ende datter niets ter Werelt geschieden en kan als hy enkel niet en wil? maer dat hy altijd en over al in alsulker voegen met zijn macht en wetenschap tegenwoordig is / dat hy al des menschen doen en poogen doorsien / ende / soo 't hem goet dunkt / beletten kan; ook door zijne oneyndelijke wijsheyt ('t zy wat de mensche ook poogt ofte poogen kan) alles beleyt ende wendet tot zijner eere; mitsgaders van te voren nu al heeft geordineert / op wat wijse hy nae gelegentheyt van des menschen poogen (soo 't hem belieft) sal handelen. Gewisselijk/'t isser soo verre van daen/ dat door de voorsz. voorwetenschap Gode yet bysonders toegeeygent soude worden / dat hem veel eer door de selve wat benomen wort / te weten / de geduurige sorge ende insicht die hy heeft ende draegt over de saken der menschen/ welke voorsz. sorge hier door eenigsints verduystert ende wech-genomen word / makende hem by nae een ledig aenschouwer. Want waer toe is het doch van nooden / dat Godt de Heere geduuriglijken let ende gemerk neemt op al het gene dat van de menschen gedaen word / indien 't soo daer mede staet dat hy al te samen van te vooren al weet eerze noch geschieden? Item/waer toe ist noodig dat hy de selve bestuurt en modereert na zijn gevalle/ indienter alsoo mede staet datse van te vooren eerse geschieden / al t'eenemael seeker waren/ ende niet meer dan op eene wijse alleen en konden uytvallen? In summa/ de geduurige inspectie ende bestuuringe des menschelijken doens ende latens/ die Gode inde Heylige Schriftuure allesins toege-eygent en toe-geschreven word/ende een alder-klaerste bewijs is van zijn opperste gebied ende souvereyn regiment over de menschen / word door dese Voor-wetenschap een krak gegeven / jae niet veel beter dan t'eenemael ende in den gront en om verre geworpen.

Resteert noch de derde manier ofte wijs / op dewelk de voor-gemelde voorwetenschap soude mogen bestaen en waer zijn / welke wy sullen afdeylen in twee deelen. Want eerstelijk soo sullen wy handelen van soodanige Schriftuur-plaetsen / in welken in 't generael schijnt geseyt te werden / dat God seekerlijk van te vooren weet al watter geschied. Ten anderen soo sullen wy die geene ondersoeken waer uyt eenige speciale ende bysondere voorwetingen Gods souden schijnen besloten te worden / uyt welke voorts te besluyten soude zijn / dat God voorwetenschap heeft van alle dingen.

Het I X. Capittel.

Plaetsen der Heyliger Schriftuure, uyt de welke in 't algemeyn schijnt bewesen te worden, dat God alle dingen te vooren weet dieder geschieden; met de verklaringe der selver.

OM dan te handelen van de eerste soorte van Schriftuur-plaetsen / soo komen ons voor eerst te ondersoeken de woorden van Susanna in 't derde aenhangsel van Daniel kap. 1 / 42 / die in de gemeyne oversettinge aldus staen: Eeuwige God, die een kender zijt der verborgen dingen, die alles te vooren weet eer 't geschied. Doch uyt dese woorden en moetmen niet terstont meynen en besluyten / dat God alle dingen weet voor al eer datse op eenigerley wijse in wesen zijn / maer dat hyse weet voor al eer datse / by maniere van spreecken / voortkomen ende te voorschijn geraken / onaengesien datse al op eeniger wijse in wesen souden mogen zijn / 't welk genoegsaem te verstaen is uyt den oorspronkelijken Griekschen Text / alwaer geschreven staet: πρὶν γενέσεως αὐτῶν [Voor de geboorte der selver] Want het is een figuurlijke wijse van spreecken / genomen zijnde van dingen die geboren worden / dewelke al in wesen zijn voor hare voortkomste ende geboorte / voor soo veelse nu alreeds ontfangen zijn. Ende is de sin dese; Dat God alle dingen weet / ook dan wanneerse noch verborgen zijn in des menschen herte / ende noch niet in 't werk en zijn gestelt. Want soo haest als de mensche yet in zijn gemoet bestemt heeft te doen / soo is Gode sulks t'eenemael bekent. Maer nu ist alsoo / dat wy niet en handelen van dusdanigen voorwetenschap / maer van soodanigen door de welke yet geweten word eer 't noch eenigsins in wesen is. Ende Susanna heeft alsoo gesprooken om te betoonen datse niet eens in haren sin en hadde gehad sulks te doen / als het gene was waer van die twee bose oude mannen haer valschelijk hadden beschuldigt / in voegen datse met recht God dorste aenroepen om bystand / als dewelke niet alleen voor de menschen / maer ook voor God selfs in die sake onnosel ende onschuldig was. Hoewel nu dese Historie geen authentijke Schriftuure / maer Apocryph is / soo en hebbe ik evenwel een soo naem-kundigen plaetse niet stille-zwijgens willen voorbygaen.

1 Ten anderen soo staet te besien wat het zy dat God seggen wil by Esaiam
41. kap. 4 / niet verre van 't eynde / wanneer hy tot de Afgoden der Heydenen
seyt vers 23: Verkondigt wat'er geschieden sal in toekomenden tijden, ende wy sul-

len weten dat gy Goden zijt. Want uyt deſe woorden blijkt / dat'et een ſake zy die Gode eygen is / toekomende dingen te voorſeggen / ende dienvolgens mede te voor-weten. Want dat'er geſproken word van een waerachtige voorſegginge / blijkt klaerlijk.

De antwoorde op deſe plaets / mitſgaders de verklaringe der woorden Gods / word afgenomen uyt het geen 't welk voor-heenen gediſputeert is. Want wy bekennen / dat God van te vooren weet alles wat'er te geſchieden ſtaet; maer ontkennen daer by / dat alles wat'er gebeurt / eer 't noch gebeurden / te gebeuren ofte in aller manieren te komen ſtonde. Want daer gebeuren veele dingen die wel t'eenemael hadden konnen niet gebeuren. Kan derhalven niet geſeyt worden datſe gebeuren ſouden. *

Ten derden ſoo zijnder dewelke bybrengen ende ook ſeer dringen op de plaetſe Hebr. 4. 13: Maer alles is naekt ende ontdekt voor ſijn oogen, tot den welken onſe reden is, [of met den welken wy te doen hebben.]

Deſe plaetſe en behoort geenſins bygebracht te worden. Want in deſelve word geſproken van dingen die al voor handen zijn / ende uyt het gene dat'er voorgaet / is blijkelijk dat den Apoſtel niet anders heeft willen ſeggen / als het gene dat doorgaens in de Heylige Schrifture geſeyt word / te weten / dat God de herten ende nieren der menſchen doorſoekt / in voegen dat hem ook de alderinwendigſte en diepſte vertrek-plaetſen der ſelver / gantſch kennelijk zijn / ende aldaer niets en kan ſchuylen / oft' en is naekt ende openbaer voor ſijne oogen Pſal. 17. 10. Jer. 11. 20. en 17. 10. Item 20. 12 Datmen maer de plaetſe beſie / ende men ſal verſtaen dat'et ſonder twijffel met de ſake alſoo gelegen is.

Ten vierden ſoo ſtaet in te ſien / welk de ſin zy van de woorden des Apoſtels Jacobi Act. 15. 18 God zijn alle ſijne werken van der eeuwigheyt aen bekent.

Deſe plaetſe heeft driederley leezing / [dat is / word op drie verſcheyden manieren geſchreven gevonden.] De eerſte is van den Ouden Latijnſchen Overſetter. De tweede / van de Complutenſiſche Exemplaren. De derde van de gemeyne Griekſche Texten. De gemeyne Latijnſche Overſettinge heeft aldus: Van den Heere is van eeuwigheyt ſijn werk bekent. Welke woorden niet anders en beteekenen / dan dat God dat werk van 't welk aldaer reden is / van eeuwigheyt bekent / dat is / voorgenomen hadde te doen. Want dat het woord bekennen in ſoodanigen ſin wel gebruykt word / ſullen wy naderhand beſien. 't Zy hoe 't zy / uyt deſe woorden en kanmen in allen gevalle niet meer beſluyten / dan dat God de roepinge der Heydenen (want dat was dat werk waer van aldaer geſproken word) al vander eeuwigheyt af geweten ende bekent hadde. Maer in wat voegen kanmen nu uyt een duſdanige voor-wetinge die God heeft aengaende zijn eygen werk dat hy wilde doen / yet beſluyten tot beveſtinge ende bewijs van de voor-wetinge die hy hebben ſoude van het doen der menſchen?

In de Complutenſiſche Editie ſtaet van gelijken eenvoudiglijken geſchre-

* Men kan ook op deſe plaets, en op andere daer toekomende dingen voorzeyt worden, dus antwoorden, dat God alles weet wat hy voorzeyt te ſullen geſchieden, en dat omdat hy een beſluyt over die dingen gemaekt heeft datſe ſullen geſchieden. Dieshalven zijn duſdanige dingen niet gebeurlijk of onſeeker, (van hoedanige wy nu diſputeeren ofte God ook van te vooren weet) maer noodſakelijk toekomende, dewelken wy bekennen dat hy ſeekerlijk van te vooren weet.

ven: ἅ ἐστι γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός αὐτῷ,, dewelke hem zijn bekend vander eeuwe. Waer uyt niet anders kan af-genomen worden / dan dat de dingen van dewelke aldaer gesprooken wierde / Gode van eeuwigheyt bekent waren. Maer dat nu dat niet anders en is als de werken die God selfs doet / is by allen kennelijk / ende word doorgaens getuygt in de Heylige Schriftuure. En recht daer te vooren was ook geseyt / dat God de Heere sulks alles doet.

Resteert noch de Lectie van de gemeyne Griekshe Exemplaren / die aldus overgeset kan worden: Van der eeuwe [aen] zijn Gode bekent alle zijne werken. Nu 't isser soo verre van daen dat uyt dese woorden soude mogen afgenomen worden / dat alle dingen dieder zijn / Gode bekent zijn eerse noch voorhanden zijn / dattet veel eer schijnt datmen het tegendeel daer uyt soude konnen besluyten / te weten / datter sommige dingen zijn van de geene die noch niet voorhanden en zijn / dewelke Gode van der eeuwigheyt niet en zijn bekent. Want wat was 't van noode specialijk ende met namen gewach te maken van de werken Gods / indiender niets altoos en ware daer 't soo mede staet dattet Gode van eeuwigheyd aen niet bekent en is? Ik swijge noch dat Erasmus ende de Zurigsche de plaetse alsoo oversetten / dat de woorden Jacobi alleen gepast worden op alle die werken Gods van dewelke hy gesprooken hadde. Want de woorden τὰ ἔργα [de Werken] setten sy over / dese Werken. Gelijk sulks wel altemet meer moet wesen / dat het voor-woordeken de, overgeset word door het woord die, of dese. 't Welk indienmen plaetse geeft / soo kanmen soo veel te meer met recht vermoeden / dat uyt de voorsz plaetse waer van wy handelen / de voorwetenschap Gods waer van onse dispute is / niet alleenlijk niet bevestigt / maer ook omgestooten word. Want uyt de selve en soudemen in dier voegen niet konnen afnemen / * Dat Gode alle zijne werken die hy selfs doet / al van eenwigheyt bekent zijn / maer alleen sommige van de selve / hoedanige de geene waren van dewelke aldaer gesprooken word.

Doch staet aen te merken / datmen niet eygentlijken Gods werk en kan noemen al het gene dat God werkt / maer dat alleenlijk 't welk nergens anders aen en hangt als alleen aen zijnen wille / ende geen opsicht en heeft op het doen des menschen / soodanig als daer was de roeping der Heydenen. Ende van dese kanmen misschien wel aldergevoegelijkst seggen / datse hem alle van eeuwigheyt aen bekent zijn.

Wy en twijffelen niet / of daer en zijn in de Heylige Schrifture ongelijk meer plaetsen waer uyt de voorsz. voorwetenheyt Gods van allen dingen in 't gemeyn schijnt besloten te konnen worden. Doch wy twijffelen mede daer by niet / of het gene 't welk wy op de voorgemelde vier geseyt hebben / gevoegt zijnde met het gene dat wy in 't voorige des aengaende hebben gediscoureert / is genoeg tot wederlegginge van al 't gene 't welk daer uyt soude mogen schijnen afgenomen te konnen worden / mitsgaders tot duydelijke verklaringe van de voorsz. getuygenissen.

* De eygen werken Gods, diemen soude mogen seggen Gode van eeuwigheyt niet bekent te zijn, zijn de gene die hy inder tijd na gelegentheyt ende veranderinge van saken eerst voor hem neemt te doen.

Het

Het X. Capittel.

Plaetſen der Heyliger Schrifture, midſgaders redenen die daer uytgenomen zijn; waer uyt kennelijk ſoude mogen weſen, dat God voorwetenſchap heeft van ſommige dingen in het byſonder; uyt welke voorwetenſchap ſoude mogen ſchijnen te konnen beſloten worden, dat hy alle dingen weet eerſe geſchieden, met de antwoord op de ſelve.

Onder weynige diergelijke plaetſen die wy ſullen bybrengen / zal die de eerſte zijn dewelke ſtaet Gen. 18. vers 17/18/19/ alwaer/ volgens de gemeyne overzettinge / aldus geſchreven is: Ende de Heere heeft geſeyt, Sal ik Abraham konnen verbergen 't gene ik verrichten ſal, dewijle hy een ſeer groot ende alderſterkſte volk ſal worden, ende in hem gezegent ſullen worden, alle natien der aerden? Want ik weet dat hy ſijne kinderen gebieden ſal en ſijn huys na hem, dat zy den weg des Heeren bewaren, ende recht en gerechtigheyt doen, op dat de Heere om Abrahams wille toebrenge (of late geſchiede) al wat hy tot hem geſproken heeft. Uyt welke woorden des Heeren genoegſaem ſchijnt te blijken/ dat hy van Abraham yet van te vooren geweten heeft/ zijnde van die ſoorte van dingen dewelke niet ſchijnen te konnen voorweten worden/ te weten/ ſulke waer toe den wille des menſchen vereyſcht word ende by weſen moet/ ſoodanig als ſonder twijffel is die daed van ſijne kinderen te gebieden &c. Want indien de dingen ſelfs daer des menſchen wille in aller manieren by moet komen / van God voor-weten worden / wat kander dan geſchieden dat hy niet voor-weten en ſoude?

Tot antwoorde ſtaet eerſtelijk aen te merken / datmen in dingen daer des menſchen wil by wezen moet / onderſcheyt moet maken tuſſchen de gene die goed en die gene die quaet zijn. Van de gene die quaet zijn zullen wy naderhand bezien; maer wat aengaet de gene die goed zijn/ deſelve konnen daerom menigmael van God voorweten worden/ om dattet niet vreemt en is dat God de Autheur ende oorzake zoude wezen van veele dingen die goed zijn/ ende die van den menſche † gewilliglijk (dat's te ſeggen / niet met gewelt gedwongen) hoewel ondertuſſchen nochtans noodwendiglijk geſchieden: want dat is even ſoo veel als dat God daer van den Autheur is. Nu ſoo ſpreekt uytdrukkelijken de plaetſe van dingen die goed zijn.

Ten anderen zoo moetmen weten / dat de voorſz. plaetze van den ouden Overſetter niet wel en is vertaelt / niet tegenſtaende dat de Zuriſche mede zoo hebben. Want in den Hebreeuſchen Text en ſtaet niet: want ik weet dat hy zij-

† Daer is eenen gedwongen wille, te weten, wanneer de menſche yet doet tegen heug en meug, daer is ook eenen gewilligen wille, te weten, wanneer de menſche yet doet ende wel niet en voelt dat hy genootſaekt ende onwederſtandelijk gedreven word, maer ondertuſſchen nochtans niet anders en kan doen dan hy doet. Eyndelijk, daer is eenen ſelfs-willige ofte vrye wille, te weten, wanneer de menſche niet alleen gewilliglijken ende gaern yet en doet, maer ook geenſins daer toe genootſaekt word, doende 't gene dat hy doet uyt een vrye keur.

de Sonen ſal gebieden, &c: maer / gelijk Vatablus ſeyt: want ik kenne hem, op dat hy ſijne kinderen gebiede, &c. Want de voorgemelde Vatablus voegt'er ſommige dingen by dieder op te verſtaen zijn / te weten aldus: Ik en ſal hem geenſins verbergen / nademael ik hem weet rechtvaerdig en Godſalig te zijn; ik en ſal / ſegge ik / hem geenſins verbergen / op dat hy zijne kinderen gebiede / &c. Welker woorden ſin t'eenemael verſcheyden is van 't gene datmen afneemt uyt de gemeyne overſettinge / ende en heeft met onſe diſpute niet gemeyns. En ſoo verre iſt'er van daen dat de voor-wetenſchap Gods waer van wy diſputeren / door de plaetſe beveſtigt word / datſe veel eer door de ſelve word gezwakt en los gemaekt. Want indien God alle dingen ſeekerlijk van te vooren wiſte / wat was 't dan van node dat hy uyt het gene 't welk nu al tegenwoordiglijken in Abraham was / ende waer van hy kenniſſe hadde / ſoude gaen maken giſſinge van 't gene dat Abraham doen ſoude wanneer hy hem niet en ſoude verbergen / &c.

Wijders / ſoo ſtaet wel aen te merken / dat alhoewel het in den Text niet en ſtaet dat Abraham de woorden des Heeren verſtaen heeft / ondertuſſchen evenwel waerſchijnlijk is dat hyſe verſtaen heeft. Ende dat God niet tegenſtaende hy ſchoon al geſeyt mochte hebben / dat hy wiſt dat Abraham die voorgemelde dingen doen ſoude / nochtans alſoo heeft willen ſpreken / om middeler-wijlen Abraham met eenen te vermanen van ſijn ſchuldige plicht / ende hem op een bedekte / doch ſeer bequame en aerdige wijſe / te leeren / wat het gene was dat hem ende den zijnen te doen ſtond / by ſoo verre zy de beloften Gods bekomen wilden.

Eyndelijk en met ten kortſten geſeyt / ſoo en iſſer niets in de wege waerom God niet en ſoude hebben konnen ſeggen / dat hy wiſt wat Abraham doen ſoude / niet tegenſtaende dat hy ſulks niet ſeekerlijk ende onfeylbaerlijk voorwiſt. Want menigmael word God in de Schriftuure ingevoert als een die na menſchelijke wijſe ſpreekt / inſonderheyt wanneer in ſulk ſeggen gantſch geen perijkel en is. Nu ſoo iſt onder de menſchen een gewoonte / datſe ſeggen datſe weten die dingen te ſullen geſchieden / van welke t'eenemael waerſchijnlijk is datſe ſullen geſchieden / ende waer van de nootwendige oorſaken nu al voorhanden zijn / niet tegenſtaende dat de voorſchreven oorſaken / eer die dingen noch geſchieden / ſomwijlen wel konnen ophouden: even als nu al voor-handen was die over-groote godſaligheyt Abrahams / hoewel datſe wel konde ophouden ende af laten / dewelke was een nootſakende oorſake van die dingen dewelke God (alſmen 't immers ſoo wil uytleggen) aldaer ſeyt dat Abraham ſoude doen. *

De tweede plaetſe die geenſins ſchijnt te moeten voorby gegaen worden / is

* Het moet niemand vreemt voorkomen dat den Autheur God toeſchrijſt dat hy yets als ſeker ſchijnt te voorſeggen, hoewel het zelfde niet voluyt ſeker en is: want duſdanige voorſeggingen hebben een ſtilzwijgende conditie in haer, namelijk, ik weet dat Abraham dat ſal doen, indien hy ſoo godvruchtig blijft als hy nu is. Duſdanige voorſegging vindmen 1 Sam. 23.22, alwaer David vraegt of de Burgers van Kegila hem aen Saul ſullen overgeven, (hoewel de Staten Overſetters hier, tegen de Hebreeſche woorden hebben, *ſouden overgeven.*) Waer op God antwoord, *ſy ſullen u overgeven*, gelijk in het Hebreeuſch ſtaet, (in welke tael het woord *ſouden* niet kan geſeyt worden.) Nu is het klaer, hoewel God onbepaeldelijk antwoord datſe hem overleveren ſullen, dat daer op die conditie moet verſtaen worden, indien gy in de Stad blijft: want David ging uyt Kegila, en toen wierd hy niet aen Saul overgelevert. Vergelijk hier mede de voorſegging van Jonas cap. 3.4, dat Ninive in 40 dagen zouw vergaen, waer op die conditie uyt de uytkomſt blijkt verſtaen te zijn, indien des ſelfs inwoonders haer niet bekeeren.

Deut.

Deut. 31.16, en 20, alwaer God Mosi duydelijk te vooren seyt / dat'et volk na zijn dood na vreemde goden hoereren / hem verlaten / ende 't verbond dat hy met haer gemaekt hadde / verbreken soude. Want hier word gehandelt van toekomende quade dingen ofte sonden. Nu / te seggen / dat dese daerom geschied zijn omdat God besloten hadde datse in aller manieren souden geschieden / is een sake die t'eenemael godloos behoort te schijnen; te meer omdat hy selfs dreygt dat hy om die voorsz. sonde wil 't volk seer zwaerlijk zal straffen. Resteert dan / dat hyse daeromme voor-weten hebbe / omdat hy alles voor-weet wat'er geschied.

De antwoorde hier op kan afgenomen worden uyt het gene 't welk nu terstont van ons gedisputeert is. Want God en heeft daerom niet voorseyt dat de sonden geschieden souden / omdat hy gantsch seekerlijken wist datse geschieden souden / maer hierom / te weten / om dat'et t'eenemael waerschijnlijk was dat'et soo wesen zoude. Dit blijkt uyt het gene 't welk geschreven staet vers 21 / alwaer God / reden gevende waerom hy voor-heenen meer dan eens geseyt hadde dat'et volk sondigen soude / aldus spreekt: Want ik kenne zijn dichten (ofte overleg) ende 't gene dat'et huyden doet eer ik 't inbrenge in 't land 't welk ik gezwooren hebbe (namelijk / aen haer te sullen geven) want soo staet'er in 't Hebreeusch. Soo zag dan God dat'et voorsz. volk / in plaetse van dat'et hem hadde behooren t'eenemael aen te hangen / van wien het was verwachtende dat beloofde Land / vol was van boose gedachten / ende met'er herten gantsch seer geneygt ter afgoderye / gelijk de werken al uyt wesen / ende daer uyt besluyt hy datse met die verkeertheyt des herten noch veel meer sullen besmet wesen ende in der daed tot afgoderye slaen / wanneer zy nu 't beloofde Land ingekregen / ende 't gene datse van God verwachtende waren / al bekomen sullen hebben. Want even op diergelijke wijse soo besluyt ook Moses in 't geen dat voorseyt word vers 27 / ende seyt / dat hy wiste hare twistigheyt en wederspannigheyt / dat 's te seggen / kennisse hadde van de genegentheyt tot soodanige gebreken / dewelke in haer was / ende datze hert van nek waren / seggende (als staet in 't Hebreesch) ziet, terwijlen dat ik noch met u leeve, zijt gy wederspannig geweest met Jehova; ende hoe veel te meer na mijn dood? Waer uyt blijkt / dat door dese plaetse / even als door de voorgaende / de voorsz. voor-wetenschap veel eer weg-genomen ende omgestooten als bevestigt word. Want ten waer niet van nooden dat God alsoo argumenteren / ende by maniere van spreken / reden-kavelende 't een uyt het ander besluyten soude / indien hy door een onfeylbare voor-wetenschap al van te vooren gesien hadde watse doen souden.

Voegt hier by / dat God / als boven geseyt is / veel eer heeft willen yet vermanen dan yet sekers voorseggen. Ook ist onder de menschen wel gewoonlijk / dat wanneer men een jongen gantschelijk wil afschrikken om een sekere foute niet te begaen / men alsdan hem voor gewis en vast seyt dat hy voorseeker in de faute vallen sal / opdat hy daer door sich te naerstiger wachte / ende naderhand niet dubbelde beschaemtheyd en hebbe; eensdeels / om dat hy de foute begaen heeft; anderdeels / omdat hy noch daer-en-boven gewaerschouwt zijnde / sich niet gewacht en heeft / ende oversulks als in een heymelijk wedspel met zijnen waerschouwer onderleyt ende de weddinge verliest.

Tot de derde plaetse sullen wy nemen die geene alwaer God Abraham voor-

ſeyt / dat zijne Nakomelingen den tijd van vier hondert jaren ſullen ſwerven in een vreemt Lant / daerbeneven ook verdrukt ende met een ſware dienſtbaerheyt geplaegt worden. Doch (ſeyt God) dat volk 't welk zy dienen ſal ik oordeelen. Blijkt overſulks dat dit volk in aller manieren zondigen ſoude / anderſins en ſoude God niet geſeyt hebben dat hy 't ſoude oordeelen / dat's te ſeggen / ſtraffen. Waer uyt dan volgt / dat God de ſonden / ende dienvolgens alle andere dingen van te vooren weet.

Hier op antwoord ik / dat God kan ende placht zonden te ſtraffen met zonden / als onder andere getuygeniſſen der H. Schriftuure voornemelijken blijkt uyt Rom. 1. verſ. 24/26/28. &c. 't welk men evenwel alſoo verſtaen moet / dat God niet zy een Autheur van de miſdaed ofte zondelijkheyt / nochte ook van dat ding waer uyt de miſdaed voortkomt / te weten van de booſheyt ende verkeerde wille / maer alleen van de daed ofte werkinge. Soo heeft dan God konnen weſen (ja 't is een ſake die ſeeker en vaſt moet zijn) een Autheur van de ſlavernye en verdrukkinge zijns volks / om alſoo de Egyptenaers ſwaerlijk te ſtraffen om hare Afgoderye / waer van zy / behalven andere ſchelmſtukken / boven alle andere Natien leelijk berucht waren. Niet alleenlijk om dat het ſchandelijk zondigen 't welk de Egyptenaers bedreven / in 't onverdiende verdrukken en plagen van dat onnoſel volk / van welks Voorouderen hun groote weldaden geſchiet waren / in hem ſelven geen lichte ſtraffe en was ; maer daer-en-boven ook / opdat hy daer door occaſie mochte krijgen om haer ſoo veel zwaerder te ſtraffen. Ende dat quade hert ende wille / waer uyt de miſdaet van verdrukkinge als een zonde in d'Egyptenaeren voortquam / en hadde God den Egyptenaers niet gegeven / maer hadde 't ſelve in hun gevonden / 't welk hy om zijn oordeel uyt te voeren / tot die daet / om ſoo te ſeggen / miſbruykt heeft. Moet ons derhalven geen wonder geven / dat God de voorſz. verdrukkinge heeft konnen voorſeggen / als een ſake die gewiſſelijk te geſchieden ſtonde / niet door een ſeekere onbegrijpelijke en onuytleggelijke voorwetinge van alles watter geſchiet / maer uyt zijn eygen beſluyt ende voornemen. *

Ondertuſſchen evenwel ſoo ſtaet aen te merken / dattet wel ſoo is / dat God van te voren beſloten heeft gehad dat zijn volk verdrukt ſoude worden van een ſeeker Natie / maer datmen evenwel niet ſeggen mach dat hy eer beſlooten heeft dat die Natie juyſt de Egyptenaers ſoude weſen / voor ende aleer dattet volk is overgebracht geweeſt in Egypten-lant.

Doch dat God wel uyt een daet waer van hy ſelfs Autheur ſoude mogen zijn / by maniere van ſpreeken / gelegentheyt plach te ſoeken om yemand te ſtraffen / bewijſt de plaetſe Jerem. 25. vers 11,12, die de geene welke wy tegenwoordiglijk by der hand hebben / ſeer gelijk is. Want aldaer voorſeyt God / dat zijn volk / den volke ende Conink van Babylonien tſeventig jaren dienen ſal / ende voegter by in 't volgende / dat hy na die tſeventig jaren over den

* Dit wil den Autheur ſeggen, dat God daerom geweeten heeft dat de Egyptenaers ende Babyloniers zijn volk ſouden verdrukken, omdat het beyde volken geweeſt zijn, dewelken hy in 't gros genoomen, om hun langduurige booſheyt, aen haer begeerlijkheyt overgeven, en dus t'eenemael verhard had, gelijk Paulus Rom. 1. 24, 26, 27, 28, &c van de Heydenen zeyt. Met duſdanige menſchen is het ſoo geſtelt, datſe niet konnen laten quaed te doen als haer de gelegentheyt maer voorkomt. Nademael dan God beſlooten had zijn volk in haer macht te geven, ſoo kond hy lichtelijk, uyt haer quade geſtalte weten, datſe dat verdrukken zouden,

Conink van Babylon ende over dat Volk hare boosheyt te huys soeken sal. En nochtans / als blijkt uyt alle de Propheten / soo was God selfs d'Autheur van die slavernye / ende dat om zijn volk te kastijden. Want indien yemant hier op seyt / dat God niet en spreekt van het te huys soeken van die boosheyt, dewelke daer in gelegen was dat zy dat volk onder de slavernye brachten / maer van andere boosheden der Babyloniers: soo kanmen 't selve mede seggen van dese plaetse / te weten / dat de woorden / Ik sal Oordeelen, niet en moeten gepast worden op de verdrukkinge dewelke den Israelitischen volke van d'Egyptenaers aengedaen soude worden / maer op andere schelmstukken der Egyptenaers / waer door zy nu al mochten verdient hebben dat God haer soude straffen / ende om welker wille hy haer waerdig soude oordeelen om die geene te moeten wesen door welken hy zijn volk soude verdrukken ende plagen. Doch van dese gantsche materie sullen wy hier nae yet duydelijks stellen ende wat klaerder discoureren. Dit sal ons genoeg wesen soo veel als aengaet het geene dat wy tegenwoordelijk voor hebben.

Tot de vierde plaetse sullen wy nemen 1 Sam. 13. vers 13 / alwaer blijkt uyt de woorden van Samuel / dat God / soo 't niet geweest en hadde dat Saul had gesondigt / zijn Rijk over Israel geduuriglijk / ofte voor altijt ende inder eeuwigheyt soude hebben bevestigt. Want indien sulks waer is / soo schijnt in aller manieren nootwendiglijk te volgen / dat de zonde Sauls al lang te vooren van God voorsien was. Aengesien God al van die tijt aen dat Jacob zijne Sonen de toekomende dingen voorseyt heeft Gen. 49. 8, 9, 10 / of besloten hadde / of altijt seekerlijk voorwiste dat het Rijk soude komen op den Stamme Juda / waer uyt Saul niet en was / ende dattet dienvolgens van Saul ende van zijne nakomelingen nootsakelijk moeste ende soude weg-genomen worden / 't welk nochtans niet geschiet en soude zijn indien Saul niet gesondigt en hadde. Soo voorweet dan God de zonden van de menschen eerse noch inder daed geschiet zijn / &c.

Op dese plaetse / mitsgaders op 't argument daer uyt genomen / souden wy konnen antwoorden met de woorden van Vatablus / dewelke op de bovengemelde plaetse / over 't woord voor altijt ofte eeuwiglijk, 't selve uyt leggende / aldus schrijft: Het Hebreesche woord Olam, beteykent eygentlijk dien tijt dewelke gaet tusschen twee Jubileën ofte Gulden-jaren: was derhalven alleen de meyninge van een langen tijt; Want eygentlijk moest het Rijk aen Juda komen. Doch overmits dat my dese uytlegginge van 't woord Olam al vry wat suspect is / ende 't selve in aller manieren (of eenen eeuwigen / of altoos eenen seer langen tijt schijnt te beteykenen / so dunkt my dat'et beter is aldus te antwoorden / te weten / dat de eeuwigheyt ofte altijt-duurentheyt tweederley sy / een die absoluyt ende onbepaelt / ende noch een andere die niet absoluyt nochte onbepaelt en zy. De absolute ende onbepaelde eeuwigheyt meynen wy dese te zijn / te weten / wanneer yet eeuwig genoemt word in hem selven / ende niet ten aensien van eenig ander dink / by exempel / 't eeuwige leven 't welk ons belooft is. Want dat selve word eeuwig genoemt / ende dat niet ten aensien van eenig ander dink / maer ten aensien van hem selven. Oversulks / ten zy datter eenige vergrootende wijse van spreeken onder de woorden schuyle / so moetmen achten dat wanneerder soo een eeuwigheyt genoemt word / de meyninge alsdan zy / dat de sake aen dewelke deselve toegeeygent word / nimmermeer sal aflaten te zijn. Maer de

eeuwigheyt die niet absoluyt nochte onbepaelt is / noemen wy dese / te weten/ wanneer enig dink eeuwig word genoemt/ niet in hem selven/maer ten opzicht van yet anders / als by exempel / wanneer David Psal.145. 1,2 seyt / dat hy den naem des Heeren prijsen sal inder eeuwigheyt. Want die eeuwigheyt van dewelke aldaer gesproken word / siet op David / dewelke nochtans selfs in persoon niet eeuwig en soude wesen. Wil derhalven deselve met die woorden niet anders seggen / dan dat hy den naem des Heeren sal prijsen soo lang als hy leven heeft; oversulks / ten opzicht van hem selven / altoos ende geduuriglijk / soo lang / seg ik / als hy selfs in wesen sal zijn / gelijk wy sien datter geschreven staet in den volgenden Psalm 146.2: Ik sal den Heere prijsen in mijn leven, ik sal mijnen God Psalmen soo lang ik wesen zal. Want andersins/ indien hy hadde willen seggen dat hy den Heere eygentlijker wijse inder eeuwigheyt soude loven / soo hadde hy hem selven tegengesproken. Want in den Psalm 115.17 en elders / seyt hy dat de dooden den Heere niet en loven / ende daerom soo bid hy God altemets (als onder anderen Psalm 6. vers 5,6) dat God hem van de aenstaende dood bescherme ende bevryde / want (seyt hy) in de dood en is geen gedachtenisse van u, wie sal u belijden inder Helle? Wanneer dan Samuel seyt / dat't en ware dat Saul gesondigt hadde / God sijn Rijk over Israël in der eeuwigheyt bevestigt soude hebben / soo seggen wy dat dit gesproken is van een eeuwigheyt die geensins absoluyt ofte onbepaelt is: Want het word geseyt ten opzicht van Saul ende van sijne nakomelingen. Ende is inder eeuwigheyt hier even soo veel te seggen / als / soo lang gy ende uwe nakomelingen sult in wesen zijn. Soo hadde dan Saul wel konnen niet zondigen / ende oversulks het Rijk noyt genomen worden van sijnen huyse/ en evenwel nochtans niet seer lang daer na het Rijk gegeven worden aen de stamme Juda. Want het geslacht Sauls / soo 't Gods beliefte waer geweest/ hadde konnen ophouden. Maer nu soo was 't om zijnder sonden wille daer toe gekomen / dat David al by zijn leven tot Koning wierde gesalft / ende na zijn dood het Rijk bezat / niet tegenstaende dat hem noch gene nakomelingen en gebraken. Want behalven sijne sonen / die of van sijne by-wijven voortgekomen / of straks na zijn dood omgebracht waren / soo was noch in 't leven Mephiboseth zijns zoons sone / die niet alleen selfs lang leefden / maer den welken ook noyt nakomelingen en ontbraken / maer uytwies tot een groot getal / als blijkt 1 Chron.8.34 ende voortaen / als mede kap.9.40 / ende in de volgende versen / alwaer de Mesiboseth genoemt word Meribbal. Doch laet ons voortgaen tot andere dingen.

De plaetsen die wy tot noch toe bygebracht ende ondersocht hebben / zijn genomen uyt het Oude Testament / wy sullen nu eenige weynige voort-brengen uyt het Nieuwe.

Tot de vijfde plaetse sullen wy bybrengen de voorsegginge Christi / wanneer hy tot Petrum seyt / dat eer de haen driemael sal krayen / Petrus hem driemael sal versaken. Want Christum te versaken is sonde / ja de aldergrootste sonde / ende te seggen / dat God een Autheur soude zijn van de selve/ schijnt een alderuytterste godloosheyt te wesen: is derhalven noodsakelijk/ dat de voorsz. voorsegginge zy gefondeert geweest op de voorsz. voor-wetenschap Gods.

Hier op antwoord ik / dattet gewisselijk wel zonde / jae de grootste zonde

is/

is / Christum te loochenen / doch dat evenwel Petrus / overmits zijne onbedachtsaemheit ende lichtvaerdighept / wel verdient hadde dat hy vervallen soude tot sodanigen en leelijk stuk / en t'eenemael ontbloot soude werden van de Goddelijke genade / door welke hy sich daer van hadde konnen onthouden. Ende uyt de ontrekkinge van dese genade / dewelke nu al van God besloten ende geordineert was tot een straffe van de laetdunkenthept en lichtvaerdighept Petri / uyt welke ontrekkinge van genade / de voorsz. versakinge / wanneerder soodanigen gelegenthept voorvallen soude / nootsakelijk volgen moeste / voorsept Christus deselve; maer niet uyt eenige andere voorwetenhept Gods. Ook en isser behalven de voorsz. ontrekkinge van genade / tot de versakinge Petri niet ter werelt anders van doen geweest / dan dat Petro maer gelegenthept soude mogen te vooren komen om Christum te versaken. Maer dat nu God sulcx heeft te wege gebracht / dat is / gemaekt ende beschikt dat hy van die Dienstmaegt en ook van andere ondervraegt soude worden / en gehouden voor een van de Discipelen ende bysonders Christi / sulks en heeft gants geen ongerijmthept in. *

Ten sesten soo konnen wy / als oft maer een plaetse waer / in eenen bondel by-brengen niet weynige voorseggingen des Nieuwen Testaments / waer in gesprooken word van de toekomste der valscher Propheten ende des Antichrists / als onder anderen Matth. 24. 5. Marc. 13. 6. Luc. 21. 8. Act. 20. 29. 2. Thes. 2. 3. 1. Tim. 4. 1. 2. Tim. 3. 1. 2. Petr. 2. 1. Jud. vers 4. Want wie sal konnen ontkennen dat de dingen die van haer voorsept worden / seer groote zonden ende leelijke stukken zijn.

Tot antwoord soo merkt aen / dat God wel placht valsche Propheten te verwekken om de zijne te beproeven / gelijkmen afnemen kan uyt het geene datter staet Deuteron. 13. vers 13. 'T welk God ook wel om andere oorsaken in de Heylige Schriftuure gesept word te doen. Want Paulus sept expresselijk 2 Thess. 2. 10, 11, 12, dat God den gene die verloren gaen senden sal een krachtige werkinge der dwalinge op datse de leugen gelooven. Heeft derhalven God door Goddelijke mannen / en ook door Christum selfs / de toekomste der valscher Propheten konnen voorseggen / niet omdat hy 't voorwist door een onbegrijpelijke ende onuytleggelijke voorsieninge / maer omdat hy 't selfs soo besloten hadde.

Indien yemant tegenwerpt / dattet mede seer dikwils is voorsept geweest datter niet weynige zouden zijn dewelke sulke valsche Propheten geloof souden geven / soo antwoord Paulus voor ons op de plaetse nu terstont bygebracht / betoonende dat sulx geschied volgens den raed ende 't voornemen Gods: 't welk niet alsoo te verstaen en is / te weten / dattet daer mede soo zy / omdat God op een gants onbegrijpelijke wijse van te vooren geweten heeft datter veele sulke menschen sullen wesen / dewelke waerdig sullen zijn dat hun die krachtige werkinge der dwalinge toegesonden werde; maer aldus / te weten / nademael de menschen daer hy van spreekt / soodanige menschen zijn die de waerhept niet en gehoorsamen / ende de gene die de waerhept niet gehoorsamen / of seer boose ende verkeerde menschen zijn / of altoos sulke die in

* Want in geen van die dingen was sonde gelegen. Oversulks soo konde God de dienst-maegt ende andere tot dat vragen &c. zonder quetsinge van eenige van sijne goddelijke eygenschappen wel nootsaken.

godde-

goddelijke ſaken al te ſlap ende verzuymig zijn / van welke altijd een groot getal in de wereld is ende weſen ſal; zoo is 't gewis dat'er nimmermeer menſchen en ſullen ontbreken / die de ſelve ſtraffe waerdig ſullen zijn.

Ten zevenden ſoo ſchijnt tot beveſtiging van de voorſz. voor-wetenheyt bygebracht te konnen worden 't gene dat'er van God ſtaet Rom.8.29,30: Want de gene die hy heeft voor-weten, heeft hy ook gepredeſtineert gelijkformig te worden den beelde zijns Zoons, op dat hy zy een eerſt-gebooren onder veele broederen: maer die hy gepredeſtineert heeft, die heeft hy ook geroepen: ende die hy geroepen heeft, die heeft hy ook gerechtveerdigt; ende die hy gerechtveerdigt heeft, die heeft hy ook verheerlijkt.

Over deſe plaetſe/alſo deſelve hier na nauwer te verhandelen ſtaet/ en ſullen wy tegenwoordelijk niet anders ſeggen / dan dat het woord προέγνω, 't welk den ouden Overſetter heeft vertaelt / heeft voor-weten, bequamelijk hadde konnen vertaelt worden / heeft verkooren, ofte heeft van te vooren verkooren. Want 't geen in den ſelven Brief kap.XI.2 ſtaet / God en heeft zijn volk niet verſtooten dat hy voor-weten heeft, word in 't Grieksch gevonden het woord προέγνω, dat's te ſeggen / 't welk hy van te vooren heeft verkooren ende alrede voor zijn volk aengenomen. Ende Pſal.1.6 ſtaet / dat God den weg der vroomen kent, dat is / verkieſt ende voor goet houd. Nu 't woord γινώσκω, waer van komt προγινώσκω, uyt het welke gemaekt word προέγνω, beteekent mede ordonneren en beſluyten. Ook wierde by de Latijnſche het woord Sciſco, 't welk volgens ſijne oude ende oorſpronkelijke beteykeniſſe / gebruykt wierde voor weten, alleſins gebruykt voor ordonneren en beſluyten. Soude overſulks het woord προέγνω, niet onbequamelijk op de tegenwoordige plaetſe konnen beteykenen een voor-heen-gaende beſluyt ofte ordonnantie Gods / ende niet eene ſimpele voorwetinge. Doch welk eygentlijk de ſin van de plaetſe zy / ſal hier na breeder verklaert worden.

Ten achtſten ſtaet ons wel te overwegen 't gene dat'er ſtaet 1 Pet.1.20, dat Chriſtus een Lam is / voor-weten zijnde voor de ſcheppinge der wereld: Want het zy dattet woort voor-weten te kennen geve een beſluyt ende voorſchikking / gelijk wy meynen / 't zy datter door verſtaen werde een voorweting / ſoo ſchijnt niettemin uyt de woorden des Apoſtels Petri in aller manieren afgenomen te worden / dat'et voor de ſcheppinge der wereld al vaſt ging dat Chriſtus geſlachtet ſoude worden / 't welk veele ook meenen afgenomen te konnen worden uyt niet weynige andere Schriftuur-plaetſen. Nu ſoo is Chriſtus daerom geſtorven opdat hy onſe zonden ſoude weg-nemen. Volgt dan / dat onſe zonden Gode bekent waren voor de ſchepping der wereld.

Wy geven tot antwoord / eerſtelijk / dat nochte van Petro opentlijk ende recht uyt geſeyt / nochte miſſchien ook erges geleſen word / dat'et van den beginne aen zy beſlooten geweeſt dat Chriſtus ſoude geſlachtet worden. Want ſoo veel Petrus belangt / de ſelve en zeyt niet anders dan dat Chriſtus/ die geſlachtet is/ voor de ſcheppinge der wereld voor-weten zy geweeſt/ ('t welk wy mede toeſtaen) maer niet als ſullende geſlachtet worden.

Ten anderen ſoo ſeggen wy / dat'et genoegſaem voor de ſcheppinge der wereld beſlooten zy geweeſt dat Chriſtus zoude geſlachtet worden / ten aenſien dat God beſlooten heeft dat hy Chriſtum ter ſlachtinge zoude overgeven / by ſoo verre de menſchen mochten komen te zondigen. Want de conditie en neemt

het

het besluyt niet weg/maer de conditie daer zijnde / zoo kanmen eerst simpelijk seggen dattet beslooten ende geordineert zy geweest. En dewijle de sake nu alsoo staet dat de menschen gesondigt hebben / soo kanmen eenvoudiglijk en slecht weg seggen / dattet voor de scheppinge der werelt is besloten geweest / dat Christus soude geslachtet worden / onaengesien dattet niet en zy besloten geweest dan alleen onder dese conditie / te weten / soo de menschen mochten komen te zondigen. Maer soo 't nu soo ware / dattet besluyt waer gemaekt geweest met dese conditie/soo soude klaerlijken blijken/ dat onse zonden voor de scheppinge der werelt niet voorsien en zijn geweest. Is derhalven gants geen bondigheyt in dit Argument / daer uyt genomen wesende dattet voor de scheppinge der werelt zy besloten geweest / dat Christus soude geslachtet worden. *

Niettemin nochtans / om dieswille dattet vast gaet / dat God voor de scheppinge der Werelt een besluyt heeft gemaekt van Christum te sullen senden / ende niemant daer uyt en soude mogen gaen besluyten / dat de zonden der menschen voorsien ende voorweten zijn / soo staet te weten / dattet wel soo is / dat doe nu de menschen gesondigt hadden / Christus gekomen is om hare zonden weg te nemen / maer dat hy evenwel soude gekomen hebben / al hadden schoon de menschen niet gesondigt gehad. Want hy soude in dien gevalle gekomen hebben om ons d'onsterffelijkheyt te geven †. Welke onsterffelijkheyt / als boven gesien is / de eerste mensche al van eersten in niet en heeft gehad / welke onsterffelijkheyt ook met de zonden / nochte met de schult en strafbaerheyt der zonden geensins bestaen en kan. Word derhalven wel te recht geseyt 1 Iohan. 3. 8: Dat de Sone Gods is verscheenen om te niet te doen de werken des Duyvels, dat 's te seggen / om weg te nemen de misdadelijkheyt en strafbaerheyt der zonden met de zonden selfs daer by. Ende dit willen wy dat voor als nu genoeg zy.

Daer zijn noch veele andere Schriftuur-plaetsen/ waer uyt de voorsz. Goddelijke voorwetenschap schijnt te konnen bewesen worden / op dewelke lichtelijk te antwoorden sal zijn van een yeder die slechs wel overleyt ende gevat heeft wat wy dies aengaende in 't vorige hebben gedisputeert. Maer uyt beraemt konnen worden dese vier navolgende regelen.

1. Wanneer de plaetse der Schriftuure spreekt van deugden ofte goede

* Men kan ook antwoorden, dat al had God van de grondlegging der werelt besloten dat Christus zouw geslagt worden, en dienvolgens, dat hy ook van te vooren had geweeten dat de menschen zouden zondigen, zoo zouw dat tot dit geschil niets doen: want hier word onderzocht of God iemands zonden in het bezonder, van te vooren weet, en dat uyt kracht van zijn onbegrijpelijke voorwetenschap, zoo dat daer door de vrye wil der menschen werd weg genoomen. Maer dat God van te vooren weet dat'er Godlooze menschen zullen zijn, zonder op yemand in het bezonder te zien, dat beneemt niemand zijn vryheyt. Behalven dat God dat uyt de gestaltenis des menschen, en niet uyt een onbegrypelijke wetenschap wist. God kan dat wel besloten hebben dat de geen die de Messias weezen sal gedood zal worden: omdat hy uyt de gestalte der menschen lichtelijk kon besluyten, dat, als hy zodanig een persoon, met zulk een leer en andere omstandigheeden zouw zenden als hy besloten had te doen, geen ontbreeken zouden die hem doodelijk haaten en om hals zoude brengen. En dat de menschen ook zoo zouden leeven, datze de onsterfelijkheyt geensins zouden waerdig zijn, ten zy datze door die weg verandert wierden die hy haer zouw laten voorstellen. Ten anderen zouwmen konnen seggen dat dit besluyt Gods niet anders geweest heeft als dat de Messias hem moest laten dooden, op die stilzwijgende conditie, als'er menschen zouden zijn die haer boosheyt zoo verre zouden toegeven datze hem om hals wilden brengen, gelijk eenigsins van den Autheur gezeyt is, en niet dat hy van de menschen besloten zouw hebben datze hem zouden dooden.

† Ende den weg daer toe te wijsen.

werken die seekerlijk en onfeylbaerlijk voorsien zijn / soo heeft God zonder twijffel de selve selfs geordineert ende beslooten.

2. 't Zy dat de plaetse van goede 't zy datse van quade werken spreekt / soo kan 't wesen / dat de voorsegginge maer zy van dingen die t'eenemael waerschijnlijk zijn / dien volgens niet absolutelijk seker nochte ook voortkomende uyt soo een voorwetenschap.

3. 't Kan wesen dattet geene 't welk een voorsegginge schijnt / niet anders en is als een vermaninge en waerschouwinge / 't zy van yet goets datmen volgen / 't zy van yet quaets datmen mijden moet.

5. Isser een vaste ende seekere voorsegginge van eenig quaet werk / soo is wel 't werk selfs / maer niet de boosheyt des herten daer 't uyt voortkomt / van God beslooten ende geordineert geweest.

Van middelmatige dingen en spreeken wy hier niet. Want daer en is niemant of hy en kan lichtelijk merken / dat de selve daerom seekerlijk van God hebben konnen voorseyt worden / om datse van te vooren van God zijn geordineert geweest. Doch wilmen soo kanmen dit wel nemen tot den vijfden regel in dese materie.

Het XI. Capittel.

Besluyt der tegenwoordiger Disputatie van de Voorwetenschap Gods.

NAdien dan datter niet eene reden / ook niet een eenige plaetse der Schriftuure en is / waer uyt men klaerlijk zoude konnen afnemen / dat God alles geweten heeft watter geschiet / eer 't noch geschiede / zoo moetmen besluyten dat de voorsz. voorwetenschap Gods / geensins van ons en moet vast gestelt worden; te min / om datter niet weynig redenen / en ook Schriftuur-plaetzen zijn / waer uyt zoude mogen blijken datmen de zelve plat af behoort te loochenen.

Aengaende de redenen / de zelve konnen ten meerderen deele afgenomen worden uyt het voor-gedisputeerde: doch onder alle staet principalijk te letten op eene die wy alhier zullen voorstellen. Want indien God door een gants onfeylbare voorwetenschap alle dingen voorweet die van de menschen gedaen worden / zoo en kander gants geen twijffel aen wesen / of alle dingen eerse noch geschieden / moeten nu in haer zelven al zeeker zijn / want hoe zoudeze God zekerlijk konnen voorweten / indienze in haer zelven onzeker waren ‡? En gewisselijk alle de geene die dese voorwetenschap drijven / bekennen dat God daerom eenig dink sekerlijk voorweet / om dat het selve sekerlijk wesen sal. Nu dewijle datter geen uytwerking en is / sonder te hebben zijne naeste oorsake / soo vrage ik / welk doch de naeste oorsake zy van de voorsz. sekerheyt? De mensch selfs / of ook zijnen wille en konnen 't niet zijn / aengesien geen van beyden noch in wesen is. Want men drijft niet alleen dat dese voorwetenschap Gods / ende oversulks de sekerheyt van het toekomstige / gaet

‡ De stelling dat alle dingen eerze geschieden in haer zelven zeker zijn, moest eerst beweezen worden; want die word van den Autheur ontkent, en daerenbooven met reedenen om verre gestooten.

voor

voor de geboorte des menschen die 't selve doen sal / maer datse ook zy geweest van alle eeuwighept. Soo moeter dan noodwendelijk eenige andere oorsaek wesen. Segt gy datse God is; soo sult ghy God maken tot een Autheur van alle boose septen: Segt gy dattet yet anders is; soo sult gy beneffens God noch een tweede verstandelijk en werkend begintsel gaen stellen: 't welk twee dingen zijn die beyde godloos zijn en gods-lasterlijk.

Wat nu belangt de Schriftuur-plaetsen / mitsgaders de redenen daer uyt genomen / soo willen wy dese eene sake slechts vermaent hebben / te weten / dat'er seer veele plaetsen zijn die geensins te verstaen noch uyt te leggen sullen wesen / wanneermen die onfeylbare voorwetenschap van alles toelaet; jae soomen de selve toelaet/sal men moeten seggen/ dat veele dingen die de Schrifture Gode toeschrijft / Gode met onwaerheyt en valschelijk toegeschreven worden / ofte datse te kennen geven datter in God soo eene onvoorsigtigheyt ende slechtigheyt is / dewelke in geen mensch / ten zy van sinnen berooft / plaetse hebben kan. Want wie isser die immermeer sal konnen verstaen ofte uytleggen 't geene dat geschreven staet Gen. 6.6,7, namelijk / dat God bedroeft zy geweest obermits de boosheyt der menschen die op aerden de overhant gekregen hadde? of dit / te weten / dat God selfs seyt Gen. 22,12, dat hy doe eerste waerlijk bekent heeft ende te weten is gekomen dat Abraham Godvreesende was / toen hy niet en weygerden hem zijnen eenigen sone ten offer te slachten? of ook dit 't welk staet Esai. 5.4, Wat heeft aen mijnen wijn-berg meer konnen gedaen worden dat ik hem niet gedaen en hebbe? ik hebbe gewacht dat hy druyven soude maken, ende hy heeft wilde druyven gemaekt. (Want soo stater in 't Hebreeusch) ende noch lager vers 7. Ende [de Heere der Heyrscharen] heeft oordeel verwacht; ende siet, [daer zijn] slagen: gerechtigheyt; en siet [daer is] geroep. Wie isser / seg ik noch eens / die dese ende veel meer andere plaetsen sal konnen verstaen ofte uytleggen / wanneermen gaet stellen / dat God alle dingen eerse geschieden / van te vooren weet door een onfeylbare voorwetenschap? Wijders / hoe sal doch (by exempel) of waerachtig of Gode betamelijk konnen zijn 't geene datter staet dat hy (God) geseyt heeft Num. 14.12,22,23,28,29,30, namelijk/dat hy gezwooren heeft 't Israelitische volk te sullen inbrengen in 't Lant Canäan / maer dat hy obermits hare zonde en ongeloovigheyt nu niet doen en soude? want wie van de menschen selfs isser soo sot ende uytsinnig / dat hy in ernst zweeren soude yet te sullen doen / 't welk hy nu al weet dat hy geensints doen en sal / of waer van hy nu al klaerlijk weet ende siet de redenen ende oorsaken waerom hy sulks geensins en sal doen? of wat isser dat Gode soo weynig betaemt / als te zweeren dat hy yet doen sal / niet in ernst / maer slechs met woorden? metten kortsten geseyt / men moet nootsakelijken of de Heylige Schriftuure bederven ende verbalschen / of de selve in eenige wonderbaerlijke ende seltsame uytleggingen / gelijkerwijs als in duysternisse / inwikkelen / ofte tot versmaetheyt en schande van God verdraeyen / wanneermen soude willen seggen / dat God alles wat van de menschen geschied/ seekerlijken en vastelijk weet eer 't noch geschied. Alwaer aen te merken staet / dat wy door 't gene dat van de menschen gedaen wort / principalijken niet en verstaen de uytterlijke daden / maer den volkomen wille / ende (om soo te seggen) de inwendige daden. Want dese / gelijk als boven gesien is / seggen wy gestelt te zijn in des

menſchen vrye macht / maer die geenſins. Ende niet uyt die / maer uyt deſe ſoo word de menſch van God geoordeelt *.

* Daer ſchijnt noch een ſwarigheyd overgebleven te zijn, op welk iemand mocht denken dat van den Autheur niet genoeg geantwoord is, namelijk deſe: Indien God niet alles voorweet, zulks moet daer by komen, of omdat hy de gebeurlijke toekomende dingen niet wil, of omdat hy de ſelfde niet kan voorweeten, waer op den Autheur pag. 28 toont, dat die dingen in haar eygen aart onmogelijk zijn te weten, en dat daer uyt nochtans niet volgt dat Godt niet alweetende is. Welke antwoord alſmenſe wel verſtaat geen ongerijmtheyd in zich heeft. Doch men kan, om net te ſpreken, onder verbeetering, zonder quetzing van Gods almogentheyt, niet zeggen dat God de gebeurlijke dingen niet kan weten: want als hyſe gantſch en al niet kon weten, ſoo ſouw hy ook geen macht over dezelfde hebben om die te bepaalen, en van gebeurlijke noodſakelijke zaken te maken. Nademael dan God over alle gebeurlijke dingen een beſluyt ſou konnen maken, hoe dat hy wilde hebben datſe ſouden uytvallen, en niet anders, ſoo moetmen ſeggen datſe God wel kan weten; maer dat hy ſulks niet doen wil, omdat hy dan de vrywilligheyt der menſchen ſou moeten wegh nemen. Het welk den Autheur overvloediglijk toont dat Godt niet doen en wil om veel gewichtige redenen, het ſelfde met veel Schriftuurplaetſen beveſtigende: En omdat hy wil dat de ordinariſche daden der menſchen, ten opzicht van de deugd en ondeugd vry ſouden blijven, ſonder het welk dezelfden, noch deugd noch ondeugd, en dieshalven noch loon noch ſtraf waerdig ſouden zijn. &c.

Het XII Capittel.

Van de getuygeniſſen der Heyliger Schriftuure, waer uyt ſchijnt te moeten beſloten worden datter niets en is daer de menſche vryheyt in heeft. Ende eerſtelijk van de geene waer in ſulks in het algemeyn ſchijnt geſeyt ofte te kennen gegeven te worden, mitſgaders de verklaringe der ſelver.

Onderſocht hebbende die drie redenen door welke ſcheen te konnen beweſen worden/dat'er niets altoos in des menſchen macht is het geen 't welk zijne ſaligheyt ofte verdoemeniſſe ſoude mogen aengaen / ſoo volgt / dat wy nu gaen handelen van de getuygeniſſen der Heyliger Schriftuure / waer uyt men gelooft ſulks te konnen gehaelt worden. Sullen derhalven eerſt handelen van de gene in de welke ſulcx eenigſins in 't algemeyn ſoude mogen ſchijnen geſeyt of te kennen geeven te worden / daer na ſullen wy die geene gaen inſien / waer in begrepen zijn eenige particuliere exempelen / uyt de welke 't voorgemelde gevoelen hedensdaegs van de meeſte menſchen placht beſlooten te worden. Sullen evenwel tegenwoordiglijk niet anders doen / dan ſlechs ſommige van de voorneemſte der ſelver plaetſen aenroeren / welke verklaert ende weerleyt zijnde / alle de andere van een yeder ſeer lichtelijken ſullen te verſtaen zijn / ende op de ſelve een bequame antwoorde ſal konnen gepaſt worden.

Tot de eerſte plaetſe van de eerſte ſoorte ſullen wy nemen die woorden de welke Moſes tot den Iſräelitiſchen volke geſprooken heeft Deuteron. 29. vers 4 byna in 't begin: Ook en heeft u Jehova geen hert gegeven om te verſtaen, nochte oogen om te ſien, nochte ooren om te hooren, tot op deſen tegenwoordigen dag toe. Hier ſpreekt Moſes tot het gantſche volk Iſraels / het welk was een byſonder ende eygen volk Gods. Ende ondertuſſchen nochtans de oorſa-

ke

ke waerom dattet niet en hoort / niet en verstaet / ende niet en siet / schuyft hy op God / ten aensien dat hy haer sulks niet gegeven en heeft. Volgt dan/ dattet niet en is in de macht van 't volk Gods selfs / ik laet staen van alle andere menschen / yet goets te doen / maer dat sulcx t'eenemael hangt aen de wille Gods.

Hier op geven wy tot antwoord/dat de sin der woorden Mosis heel anders is dan 'tsoude mogen schijnen voor de gene die de bloote woorden soose daer staen/ ter eerster aenkomste insiet. Want uyt het gene 't welk voor henen gaet ende volgt/so ist klaer/dat Moses niet anders en wil doen/dan 't volk zijne dommigheyt ende achteloosheyt in Goddelijke saken/ verwijten/ ende haer niet met eenen te vermanen/datse niet meer so en souden wesen nochte op dien voet voortgaen / maer ten langen laetsten eenmael berou hebbende / haren God souden erkennen ende hem gehoorsamen. Welke verwijtinge ende vermaninge gants geen plaetse en soude hebben / indien 't geensins in des menschen vrye macht en wille waer / goet te doen / soo verre ister van daen dattet waerschijnlijk soude wesen dat Moses yet sulks geseyt/ ende op die wijse ('t waer wattet ook wesen mochte dat hy met de voorsz. zijne woorden wilde te kennen geven ende te wege brengen) 't selve in den grond soude weg-genomen ende omgestooten hebben.

Dat meer is / wy seggen noch daer by / dattet genoegsaem blijkt uyt de voorsz. woorden Mosis / dat het wel zy geweest in des volks macht / datse souden verstaen / sien / ende hooren; ende dattet aen Gods zijde niet ontbrooken en heeft dattet soo niet en was / jae datter / by maniere van spreeken/ niets van hem en is achter wegen gelaten op dattet soo soude mogen wesen. Want de sin ende meyninge van de voorsz. woorden / als blijkt (gelijk wy geseyt hebben) uyt het voorgaende ende 't navolgende / is dese: dat hoewel God soo veele wonder-werken hadde gedaen in 't aensien van zijn volk / ende om zijns volks wil / eerst in Egypten / naderhant in de Woestijne / waermede hy socht te wege te brengen dat die menschen souden worden geleert ende daer toe gebracht/ datse hem van herten mochten dienen ende op hem vertrouwen / zy even-wel ondertusschen dom / hertnekkig ende ongeloovig waren gebleven ende niet wijs en wilden worden. Want dit moetmen weten / dattet seer wel ende bequamelijk geseyt is / dat de geene niet en heeft gegeven / dewelke geenen ontfanger ofte aennemer en heeft gevonden: ofte / dat het woort *geven*, in zijne eygentlijke beteykenisse niet te seggen en is de wil ende blijt die yemant heeft en doet om te mogen geven / maer dattet beteykent de uytkomste ofte vrucht en werk van inder daet te geven / te weten soo / datter het ontfangen bykomt. Wanneer yemant van herten ende met meyninge van te willen geven / gelt presenteert aen yemant die 't niet en ontfangt / soo salmen wel seggen dat hy heeft willen geven / mitsgaders zijn best heeft gedaen om te mogen geven / maer niet / dat hy heeft gegeven. Ende in desen eygentlijken sin schijnt Paulus dit selve woord gebruykt te hebben 2 Tim. 2.25: *Of misschien (ofte / t'eenigen tijde) God haer boetvaerdigheyt gave*, dat 's te seggen: of zy door hulpe van de genade Gods t'eenigen tijde mochten boete doen; maer niet simpelijken / of God t'eenigen tijde mochte willen datse boete souden doen: want dat wil God / volgens zijnen ordinarisen wille/ t'allen tijde 2 Pet. 3.9. Spreekt derhalven Paulus aldaer van de uytkomste

en vande vrucht ende 't ontfangen der aengebodene boetvaerdigheyt aen des menschen zijde. Oversulks ook hier / wanneerder staet / ende de Heere en heeft u niet gegeven *, &c / zoo mach ende moetmen verstaen / datter niet gesprooken word van den wil ende genegentheyt om te geven / maer van de uytkomste ende vrucht van 't dadelijk geven. †

Ten anderen schijnt wel ondersoekens waerdig te zijn 't geene datter staet 1 Sam. 10.26,27 ontrent het eynde / te weten / wanneer Samuel / Saul / die door Gods bevel van hem tot Konink gesalft was / voor 't volk Konink verklaerde / stellende alsoo / volgens hare voorgaende bede op hem / eenen Konink over haer / dat alsdoen een deel des volks Saul in zijn weggaen vergeselschapte / maer ook een deel 't selve weygerden te doen uyt versmaetheyt tegen Saul. Ende dese laetste noemt de Schrijver des boeks mannen Belials / maer van de eerste seyt hy / dat haer God het herte geraekt heeft. Waer uyt schijnt te blijken / dat het goetdoen 't welk wy doen / t'eenemael hangt aen Godes wil / sulcx dat een yder wiens hert van God geraekt word / goet doet / maer wiens hert niet geraekt en word / nootsakelijken quaet doet.

'T geenmen hier op te antwoorden heeft / kan voor eerst afgenomen worden uyt het geene 't welk wy nu straks geseyt hebben. Want het is wat anders / het hert des menschen te raken / ende wat anders / het hert te willen raken. Door de reden Samuels heeft God gewilt ende voor gehad het hert des gantschen volks te raken / dat 's te seggen / 't gantsche volk daer toe te brengen datse Saul souden eeren ende kennen voor haren Konink / gelijk zy doch gehouden waren te doen. Evenwel en heeft hyse daer toe niet gekregen / ende also niet inder daet het herte niet geraekt / dan alleen van een deel onder haer.

Waer van dit de oorsaek is geweest / dat de overige kinderen Belials / dat is ondeugende en godloos waare / gelijk in die selfde plaets geschreven staat. Uyt het welk lichtelijk te verstaen is / dat de geene die met Saul gingen noch ondeugende boos en zijn geweest / en dat het daer door geschied is dat God door Samuels reden haer hert geraekt heeft.

Also word ook geseyt Actor. 16.14 dat God heeft geopent het herte van Lydia de Purperverkoopster / soo dat sy merkte op het geene dat Paulus seyt / dat 's te seggen (gelijkmen kan afnemen uyt het gene datter navolgt) 't selve geloof gaf; niet dat God juyst het herte van de vrouwe meer heeft willen openen / als 't herte van andere die der mede by waren / maer om dattet door de predicatie Pauli te wege gebracht is dat hy 't waerlijk ende inder daet geopent heeft / 't welk in veele andere misschien daerom niet gebeurt en is om datse quaet ende onvroom / ofte in allen gevalle niet godvruchtig mogen zijn geweest; maer van Lydia word op die zelfde plaats geseyt datse God nu alreeds diende. Soo is dan dese godvruchtigheyt van Lydia een oorsake geweest / dat God waerlijk ende inder daet haer herte meer geopent heeft als het herte van anderen. Want een die vroom van gemoet is / stemt seer lichtelijken toe / of / om beter te seggen / stemt gantschelijken toe 't gene datter van Gods wegen

* De zin van Moses woorden, volgens des Autheurs meening is deeze, dat door al de weldaden Gods, en deszelfs wonderwerken, dewelken Moses in dat kapittel verhaalt, aen de Israëliten niet gegeven, dat is te weeg gebracht was een hart &c, hoewel zulks had behooren, en lichtelijk konnen geschieden, indienze dezelfde wel betracht hadden. Waer toe hy haer ook in het 9,10,11, en 12, vers vermaant.

† Dewelke is, ontfangen te worden.

geseyt word / maer die niet godvruchtig is / daer is het anders mede geleegen/ gelijk wy nae noch breeder sullen verklaren.

Ten anderen / soo segge ik / dat dese maniere van spreken / God heeft het hert geraekt, alsoo kan genomen worden / datse niet anders en beteykene als de vreese Gods / waermede yemand begaeft souden mogen wesen. Hoe 't zy / altoos inden grooten Bybel van Robertus Stephanus / worden die woorden/ welker hert God geraekt hadde, aldus uytgeleyt: van sommige die den Heere vreesden. Ende in 't selve gevoelen schijnt geweest te zijn de Caldeeusche Paraphrast die van Vatablo geciteert word / niet tegenstaende dat aldaer mentie word gemaekt van 't senden der vreese Gods in 't herte des menschen. Want dat kan verstaen worden op soodanigen wijse als nu terstont van ons is voorgestelt.

Ten laetsten soo staet aen te merken / dattet misschien in by nae alle talen/ ook by die gene die den vryen wille des menschen staende houden / een sake zy die aengenomen en gebruykelijk is/ dat eenig dink geseyt word gedaen te worden van God/wanneer 't gedaen word nae sijnen wille: even alsser geseyt word/ dat dat gedaen word van den Duyvel/ 't welk overeenkomt met des Duyvels wille. Niet zonder reden. Want gelijkerwijs als de Duyvel tottet bedrijven van die dingen die hem behagen / de menschen geduuriglijk aendrijft op wat manieren dat hy kan / even alsoo drijft ende beweegt God geduuriglijk ende op verscheyden wijsen de gemoeden der menschen tot het doen van die dingen die hem behaeglijk zijn ; doch alsoo / dat gelijkerwijs de Duyvel niemant geweit aen en doet nochte en dwingt tot het quaet / omdat hy niet en kan / alsoo ook God niemand geweit en doet nochte en dwint/omdat hy niet en wil. Word derhalven God daerom geseyt het herte van die Luyden geraekt te hebben/ende dien volgens de voorgemelde daet de Goddelijke werkinge toegeschreven/ omdat namelijk die daed Gode behagelijk ende zijne wille gelijkformig was.

Ten derden / soo en moeten wy geensins voorby gaen 't gene dat Salomon schrijft Proverb. 16.4: De Heere heeft alles gewrocht (of / gemaekt) om sijns selfs wille, ook den godloosen ten quade dage, gelijk als staet in de gemeyne oversettinge. Nu / indien 't alsoo staet / dat God den Godloosen selfs schept ende t'zijner eere tot de straffen ordineert / gelijk dese woorden schijnen mede te brengen / wat kander dan in des menschen macht wesen / belangende 't gene dat zijne saligheyt of verdoemenisse soude mogen aengaen?

Gewisselijk / dese plaetse soude een wonderbaerlijke plaetse zijn / indien uyt de selve konde getrokken worden soo een sin die tegen de gantsche Heylige Schriftuure strijt / in dewelke ons allesins volupt betuygt word / dat God de godloosheyt en ongerechtigheyt haet/ende daerbeneven seer genegen is om de zonden te vergeven. Is derhalven eerstelijk aen te merken / dat / gelijk Vatablus geannoteert heeft / de plaetse uyt het Hebreeusch aldus kan overgeset worden: Ende ook de godloose [sal vallen] in den dag der verdrukkinge, dat is (seyt Vatablus in 't vervolg van zijn reden) sal vergaen / op dat de gramschap Gods bekent werde.

Daer beneven staet ook te weten/ dattet woord maken/ of ook het Hebreeusche woord PAAL, 't welk Salomon al daer gebruykt / veel bequamelijker kan gepast worden tot de oordeelen en straffen Gods / als tot eenige scheppinge. Want dat het voorsz. woord soo staet dattet eenen voorleden tijd te kennen geeft/

geeſt / dat en ſeyt niet met allen / nadien dattet noemen ende gebruyken des voorleden tijds / in plaetſe van den tegenwoordigen tijd / by de Hebreën gemeynder is als eenig ding ter werelt. Is derhalven dit het ſeggen ende meyninge van Salomon / dat de werken Gods in 't ſcheppen van de werelt / alteſamen ſtrekken tot zijne glorie / ende te deſen eynde van hem beſtuurt ende gederigeert worden: niet alleenlijk alle andere dingen / maer ook dit / te weten / dat hy den godlooſen brengt ten quaden dage / dat is / tot den dag en tijd der ſtraffen. Ook ſoo en moet het woord godlooſe niet ſoo genomen worden / dattet gerichtet werde ende zijne beteykeniſſe neme van 't woort werken, of maken, even als of Salomon hadde willen ſeggen / dat God den godlooſen ſchept ofte maekt: maer 't gantſche lit van de volgende reden moet t'ſamen geſet worden met het vooorgemelde woort / ende yet daer op verſtaen worden / 't welk niet met woorden en is uytgedrukt / te weten aldus: de Heere werkt (ofte maekt) alles om zijns ſelfs wil / ende daer beneven ſo maekt ende doet hy dat ook om zijn ſelfs wil / dat hy den godlooſen brengt tot den dag der ſtraffen / dat 's te ſeggen / dat God wanneer hy de godlooſe ſtraft / alſdan ook acht heeft op zijne eere ende glorie: opdat Salomon in dier voegen beveſtige / dat wanneer wy godloos geworden zijn / God niet min een Autheur en is van onſe ellendigheden / dan / wanneer wy hem dienen / van onſe gelukſaligheyt. Ende is deſe plaetſe veele andere plaetſen gelijk / inſonderheyt deſe navolgende / Deut.32.39. 1 Sam.2.6,7. Amos 3.6.

Ten vierden ſullen wy de moeyte nemen om een weynig te onderſoeken de woorden Jeremie Cap.10.23: Ik weet, Heere, dat het des menſchen niet en is ſijns [ſelfs] weg, nochte ook eens mans, nochte yemants dat hy gae ende ſijnen gang beſtuure. Want hoewel de plaetſe gants geene zwarigheyt en heeft / ende van Eraſmo (inſonderheyt in zijn boek Diatribe genoemt) genoegſaem betoont zy datſe niet ten propooſte en komt / ſoo en heb ik evenwel / om datſe noch van veelen miſbruykt wort / de ſelve niet ſtille-ſwijgens willen voor-by gaen.

Seggen derhalven dat op die plaetſe niet en word geſprooken van den weg ofte gang des menſchen in 't geene dat de zeden ſoude mogen aengaen / maer van den weg ofte middel tot de daden / mitſgaders tot eenige ſake dewelke yemant in zijn hert ſoude mogen voorgenomen hebben in 't werk te ſtellen. Want de Propheet / gelijk de voorgaende woorden betoonen / ſpreekt van de toekomende verwoeſtinge des Joodſchen Lants / die te geſchieden ſtonde door Nabuchodonoſor / hoewel de ſelve voorgenomen hadde wat anders te doen. Ook kan de gantſche plaetſe verklaert ende uytbreydender wijſe overgeſet worden op deſe wijſe: hoewel / ô Jehova, nu de dreygementen en magt van Nabuchodonoſor wel bekent zijn / en ik ſie dat gy om die godlooſheyt van dit volk beſlooten hebt het zelfde door Nabuchodonoſor te ſtraffen / ſoo weet ik nochtans dat die menſche niet en ſal doen dan ſoo veel u belieft / nadien 't noch in zijne noch in geens menſchen macht en ſtaet / ſulks te doen als hy by hem ſelve voorgenomen ſoude mogen hebben. Want ghy zijt het die geduuriglijk alle dingen beſtuurt / ende tegen uwen dank en kan geen dink geſchieden. Daerom bidde ik dat de ſtraffe die ghy geordineert hebt / niet t'eenemael onverdraeglijk zy / ende ons ten welgevalle van die menſch niet t'eenemael overgeeſt om verwoeſt ende verdorven te worden.

Ten vijfden staet ons te overwegen de naem-kundige plaetse des Propheeten Esaiæ. Want in 't boek van zijne Prophecye Cap.6.9,10 seyt hy / dat hem / dewelke van Gods wegen tot het volk was afgesonden / aldus geseyt is: Gaet en segt tot dat volk: hoorende soo hoort, ende en verstaet niet: en siende soo siet, ende bekent niet. Maekt vet het herte deses volks, ende sijne ooren maekt bot, ende zijne oogen verduystert (ofte, smeert toe) op dat het niet misschien ofte met zijne oogen sie, ofte met [sijne] ooren hoore, ofte metter herten versta, waer door het bekeert zijnde mochte behouden worden. Want aldus hebben de Zurigsche dese plaetse overgeset. Ende dewijle nu uyt dese woorden genoeg te verstaen is / dat God niet alleenlijk en wil dat het volk niet verstaen sal / maer daer-en-boven ook tewege brengt dattet niet bekeert en word op dattet ongeholpen blijve / soo blijkt datter gants geen twijffel aen en schijnt te wesen / of de gene die verlooren gaen / en gaen verlooren volgens den wil ende besluyt Gods / wordende ook daerom niet bekeert / omdat God niet en wil datse bekeert sullen worden: waer uyt dan in aller manieren schijnt te volgen / dat in 't geene 't welk de saligheyt off verdoemenisse aengaet niets altoos in des menschen macht ende vrye wille en zy.

De antwoorde is / dat de sin ende verklaringe van dese plaetse gehaelt moet worden uyt veele plaetsen des Nieuwen Testaments / alwaer de selve of bedektelijk of opentlijk van Christo ende van zijne Apostelen tot getuygenisse word bygebracht / te weten Matth.13.14,15. Mar.4.12. Luc.8.10. Joan.12.40. Actor.28.26,27. Rom.11.8. uyt welke plaetse wanneerse alle te samen zijn gevoegt ende met malkanderen vergeleeken worden / blijkt / dat dese tegenwoordige plaetse / hoewel in de selve gesprooken word van 't volk in 't gemeyn / evenwel te rekenen is onder die gene waer in gehandelt word van eenig bysonder besluyt ende ordinantie Gods / waer uyt men geen algemeynen regel maken en moet / gelijk wy naderhant noch besien sullen. Want het is blijkelijk / dat dit volk door zijne blintheyt / doofheyt ende dommigheyt / waer in het door zijn eygen schult gevallen was / verdient hadde dat hem God op eeniger wijse in een soodanigen blintheyt ende onwetenheyt van goddelijke saken brengen zoude / dattet niet tot bekeeringe en soude konnen komen / maer aen de straffe soude moeten / die hem nu al verordineert was. Ende al en hadden wy anders niet dan 't gene dat by Matthæum staet / soo souden wy daer uyt genoegsaem konnen geleert worden / welk daer zy het rechte verstant van die plaetse / te weten dat 't welk wy nu straks geseyt hebben. Want aldaer seyt Christus klaerlijken vers 13 / dat hy daerom tot het volk in Parabelen spreekt / omdat zy nu al selfs / siende niet en sien / hoorende niet en hooren / ende niet en verstaen. Want te vooren hadde hy geseyt vers 12 / dat van den genen die niet en heeft / ook weggenomen sal worden 't gene dat hy heeft / ende voegter noch achter aen by vers 14 / dat in haer-lieden vervuld zy de voorgemelde Prophetye van Esaias. Waer uyt te verstaen is / dat de voorverhaelde verblinding / waer van God selfs / 't zy by Esaiam / 't zy by yemand anders van de voorgedachte Schrijvers / tot een Autheur schijnt gestelt te worden / niet anders en zy / dan de blintheyt die 't volk nu door zijn eygen schult al gekregen hadde / niet weg te nemen / maer veel eer door zijne Dienaers alsoo met haer te spreeken / dat haer occasie en meerder oorsake gegeven soude worden om in hare blintheyt te volharden / ende in dier voegen door

uytterlijke dingen haer t'eenemael te verblinden; 't welk gewiſſelijk niet en ſoude hebben konnen geſchieden / ten ware datſe uyt ende van haer ſelven al hadden geweeſt in een inwendige blintheyt / ſoo verre iſt' er van daen dat haer God de ſelve eerſt ſoude hebben toegeſonden. *

Ten ſeſten ſo komt ons te onderſoeken 't geene datmen leeſt Ezech. 36.27,28. Want aldaer belooft God dat hy zijn volk geven ſal een nieu hert / mitſgaders eenen nieuwen Geeſt ſal ſenden in hare herten / daerbeneven haer ſal benemen het ſteenen herte / ende een vleeſchen herte in de plaetſe geven / ende ook te wege wil brengen datſe wandelen ſullen in zijne inſettingen / ende zijne rechten bewaren en doen. Hier uyt ſchijnt kennelijk te weſen / dat de menſche / ſoo veel de geboden Gods aengaet / ook ſoo veel niet en heeft dat hy uyt hem ſelven den wille ſoude hebben om Gods gebooden te doen / maer dat hy den ſelven alleenlijk heeft uyt God / dewelke hem 't hert nae zijn welgevallen t'eenemael verandert / ende door een ſeekere inwendige kracht / wanneer 't hem goet dunkt / tewege brengt / dat de menſche hem nootſakelijken gehoorſaem zy. Diergelijke plaetſe heeftmen ook Jerem. 32.39,40 ontrent het eynde.

Deſe plaetſe word ſeer bequamelijk uytgeleyt van Eraſmus in zijn boek Diatribe, ſeggende / dat inde ſelve begrepen is een gebruykelijke maniere van ſpreeken / waermede te kennen gegeven word de ſorge ende yver die yemant heeft om yet in een ander te wege te brengen / ſonder nochtans des ſelven toedoen ende mede-werken eenigſins uyt te ſluyten / even (ſeyt hy) als of een meeſter tegen een Diſcipel die quaet Latijn ſpreekt aldus ſeyde: ik ſal u die barbariſche ende onbeſchaefde tonge wegnemen / ende u een recht Latijnſche ende bequame in de plaetſe geven; evenwel nochtans ſoude vereyſchen de kloekheyt en naerſtigheyt des Diſcipels / niet tegenſtaende dat de Diſcipel zijn tonge niet en kan veranderen ſonder des meeſters toedoen. Dit zijn ten naeſten by de eygen woorden van Eraſmus. Voegt hier noch by / dat uyt de voorſz. plaetſe genoegſaem blijkt / dat God niet en heeft willen ſpreeken van eenige nootſakinge / jae ook ſelfs niet van eenige inwendige kracht. Reden is: omdat God betoont / dat hy de dingen / welke hy aldaer belooft / op geen andere wijſe en ſal tewege brengen dan door de menigte van weldaden die hy aen 't volk ſouden doen / haer hert en gemoet daer door vermorwende / ende eenen wille en vaerdige genegentheyt om hem te gehoorſamen daer door / by maniere van ſpreecken / in haer voortbrengende ende ſcheppende.

* Men kan de woorden van Eſaias ook dus verklaren, *hoort hoorende*, dat is, gy zult hoorende hooren, zoo dat de gebiedende wijze voor een voorzegging van een toekomende zaek geſtelt word, hoedanige manieren van ſpreecken gevonden worden Job 22.24. XXXII.24. Prov. 2.3. XX.13. Eſai. 4.14. Jer. 2.19. En inde overſetting van de 70 Griekſe overzetters ſtaen deeze woorden uytdrukkelijk in de toekoomende tijd. De woorden van het tiende vers konnen bequamelijk genomen worden, niet zoo dat God de Propheet zou belaſten het hart des volks dik te maaken; maer voor een verklaring dat het zodanig is. Zulks dat, *maekt het hart des volks dik &c*, zoo veel te zeggen is, als verklaert en zegt dat haer hart door haer eygen ſchuld dik geworden is, het welk ook de oorzaek was om welk zy met de ooren hoorende hem niet verſtaen en zouden. Dusdanige maniere van ſpreeken vindmen niet alleen zeer veel in de H. Schrift, maer ook by de Heydenſche Schrijvers, datze zeggen dat iemand iets doet, het geen hy alleenlijk verklaert zodanig te zijn. Dus ſtaet'er Levit. 13.6,17,23,28,34,37,59 verſcheydemael in het Hebreuſch, dat de Prieſter iemand zal reyn of onreyn maken, het welk in het duyts overgezet is, dat hy hem reyn of onreyn zal verklaaren. Ziet meer gelijke plaetzen Deut. 13.1. Job 9.28. XI.3. Eſai. 41.15,16. Jer. 1,10. XV.1. Ezech. 13,18. XXXII.18. Act. 10.15. Rom. 7.11. 1 Kor. 1,20. 2 Tim. 1,10.

Want

Want dat is het / dat hy seyt / dat hy zijnen Geest sal geven in hare herten: Want het is Gods Geest Gode te willen gehoorsamen ende het leven na zijnen regel aen te stellen. Datmen maer en besie 't gene dat God voor ende na die belofte belooft te sullen doen / insonderheyt na de belofte. Alwaer hy mede soodanige dingen seyt waer uyt kennelijk kan zijn / dattet door de weldaden die hy aen zijn volk soude bewijsen / daer toe soude komen / datse hare ongerechtigheden erkennende ende versoeyende / haer selven aller straffe waerdig souden oordeelen. Daerbeneven / datse ook (gelijk noch duydelijker geschreven staet by den selven Propheet Cap. 16. vers 61 / 62 / 63) hun selven t'eenemael mochten schamen / siende dat God hun / hoewel boos ende ongerechtig / soo genadig soude wesen. De Patriarch Joseph Gen. 41. 51 seyt dat God te wege heeft gebracht dat hy vergat alle zijne ellende ende daerbeneven zijns Vaders huys. Maer hoe hadde God dat te wege gebracht? Te weten hier door / dat hy (als t'eenemael kennelijken is) hem met veele weldaden overschud / ende in Egypten de naeste aen den Konink hadde gemaekt. Waer uyt blijkt / dat God door uytwendige dingen wel yet inwendigs in ons placht te wege te brengen / ende dat dat geseyt wort van hem in ons gemoet te wege gebracht te worden / 't welk zijne uytterlijke werken / hoewel zy in ons gemoed niet wesentlijk in en gaen / in ons te wege brengen.

Hier uyt (om veele diergelijke plaetsen teffens te verklaren) kanmen klaerlijk sien wat het gene zy dat Jeremias wil seggen / wanneer hy cap 31 vers 18 Ephraim invoert / spreeckende in manieren als volgt: Bekeert my, ende ick sal bekeert worden, want ghy zijt Jehova mijn God, &c. Want dan bekeert ons God / wanneer hy ons verlost uyt onse ellendigheden / ende alsdan (gelijk op de selve plaetse geschreven staet) maekt hy dat wy ons selven kennen / wanneer hy ons / hoewel onwaerdig / weldaden aendoet / gelijkerwijs Ephraim hem ook bad. Daerom seyt ook Jeremias Klaagl. 5.21, in dat gebed 't welk hy doet: Bekeert ons Heere tot u, ende wy sullen bekeert worden. Even als of hy seyde: indien ghy / Heere / ons genadiglijken aensiet / ende uyt de ellende waer in wy zijn / getogen hebbende / in onsen vorigen stant herstelt / soo sullen wy ons ook van herten tot u wenden / ende uyt onse ongeregtigheden opworstelende / daer nae staen dat wy heyliglijk mogen leven / ende u alleen dienen. Besiet van dese bekeeringe waer mede ons God bekeert Psal. 80.4, 81, 5, 20. Item Psal. 85. 5, 7, 8.

Staet ondertusschen aen te merken / dat (als voorhenen geseyt is) in de boven-gemelde toeseggingen Gods / hoedanige die zijn de welke staet Ezech. 36. 26, 27 niet en word beteykent eenige noodsakelijkheyt / nochte ook geseyt / dat de uytkomste sekerlijk en precieselijk wesen sal. Maer dit alleen / te weten / dat het aen God niet en sal ontbreecken dat de vrucht inder daet niet en sal volgen / dat 's te seggen / dat God in aller manieren alles doen sal wat gedaen kan worden / ten eynde dattet volk de godloosheyt vrywilliglijk verlaten hebbende / na vromigheyt en ware godsaligheyt sta / ende de selve betrachte. Want indien wy seggen willen / dat God spreekt van de vrucht ofte 't werk 't welk zonder twijffel volgen sal / so sullen wy ons selven verwerren in doolhoven ende in onuytkomelijke zwarigheden / daerbeneven veele goddelijke getuygenissen of verdraeyen / of qualijk ende verkeerdelijk uytleggen. Laet ons / ik

bids / eens gaen bemerken wat het voor dingen zijn dewelke God belooft te sullen doen / wanneer hy een nieu Verbont sal oprichten met zijn volk / gelijkerwijs affer geschreven staet Jerem.31.31,33,34. Gewisselijken / soo men wil hebben dat hy spreekt van die uytkomste en van de vrucht die plat af ende sonder eenig missen volgen sal / soo salmen moeten vallen in een doling waer in hedensdaegs veele luyden gevallen zijn / te weten datmen seyt / dat het Nieuwe Testament ofte Verbont nu noch niet en is / ende ook niet wesen en sal / voor aleer dat het meeste deel der menschen God van herten dient / ofte in allen gevalle byna dat gantsche deel der menschen aen 't welke God hem selven ende zijnen wille geopenbaert sal hebben / ende dat daerom / te weten omdat op de voorgemelde plaetse dese woorden geschreven staen: Ik sal mijne wet geven in hare ingewanden, ende in hare herten sal ikse schrijven. Want nademael het een sake is die een yegelyk weet / dat sulks inder daet noch niet geschied en zy / dan alleen in een seer kleyne maet / soo schijnt in aller manieren / dat dat voorsz. nieuwe Verbont / 't welk (gelijk aldaer geschreven staet) in die sake principalijk bestaen soude / noch niet voorhanden zy. Doch (gelijk wy gesept hebben) 't is een dolinge / jae een seer groote dolinge en seer schadelijk / te seggen / of te meynen / dat het nieuwe Verbont / 't welk God met zijn volk gemaekt heeft / noch niet en soude geweest zijn. Ende niemant en kan sulks seggen / of hy en moet met eenen de Schriften des Nieuwen Testaments voor nul ende van geender waerden houden / waer in nochtans doorgaens of bedektelijk of opentlijk en rond uyt tekennen gegeven ende ingescherpt word / dattet selve door Jesum Christum gemaekt ende opgerigt / en met zijn bloet bevestigt zy. Ende opdatmen geen uytvlucht neme / seggende / dat het nieuwe Verbont waer van God spreekt by Jeremiam / een ander nieu Verbont zy / of datmen dat anders moet verstaen dan het gene waer van gesprooken word in de Schriften des Nieuwen Testaments / soo laet slechs gelesen worden 't geene dat den Autheur des briefs tot den Hebreen schrijft Cap. 8.6,7,8. Want daer uyt blijkt oogenschijnlijk / dat dat nieuwe Verbont / waer van by Jeremiam staet / nu al gemaekt was / en dat het het zelfde is van 't welke Jesus Christus de Middelaer is geweest. Derhalven wanneer God seyt / dat hy zijne Wet sal geven in haar ingewant / soo en moetmen niet anders verstaen / dan dat God sulke dingen sal doen / waer door t'eenemael waerschijnlijk is dat zijne Wet sal ingeschreven worden in de herten der menschen / mitsgaders dat hy uyterste vlijt sal aenwenden op dat sulks geschiede. En gewisselijk / wat en heeft God doch niet gedaen door Christum / ten eynde dat hy zijne Wet in de herten der menschen soude mogen in-schrijven! Paulus in den Brief tot den Romeynen Cap.11.25,26 voorseyt / dat wanneer nu de volheyt der Heydenen sal toegekomen zijn / geheel Israël sal behouden worden / 't welk evenwel niet alsoo te verstaen en is als of Paulus hadde willen seggen / dat noch eens geschieden sal / dat alle de geene die van afkomste Israëliten zijn / behouden sullen worden; maer dat de deure des geloofs / die alsdoen door een rechtvaerdig oordeel Gods geslooten was / door de goetheyt des selven Gods wederom voor haer open soude worden gedaen / in voegen / dat soo zy wilden / zy alle tot eenen toe / behouden souden konnen worden. Ende ten zy datmen andere diergelijke plaetse der Heyliger Schriftuure op dese wijse uytlegge / soo moeten wy noodsakelijk zijn ende blijven in een uytterste onwe-

onwetenheyt des raeds ende voornemens Gods aengaende onse zaligheyt.

Dit zy aldus genoeg soo veel belangt de schriftuur-plaetsen / die genomen zijn uyt het Oude Testament. Laet ons nu komen tot die van het Nieuwe Testament.

Ten sevensten / so sullen wy dan handelen van de woorden Pauli de welke geschreven staen 1 Cor. 4. 7: Ende wat hebt gy dat gy niet ontfangen hebt? Maer indien gy 't ontfangen hebt, wat roemt gy als of ghy 't niet ontfangen en had? Want hoewel dese woorden / mijns oordeels / niet en konnen dienen tot de voorgestelde questie / soo en hebbe ik evenwel ter oorsake / dat het meestendeel van de partyen hier op niet weynig en schijnen te steunen / geacht datmen de selve niet en behoort voorby te gaen.

Soo segge ik dan / dat Paulus op die plaetse niet en handelt van den wille die de Corinthiers hadden om Gode door Christum te gehoorsamen / ja ook niet van de gehoorsaemheyt selfs / nochte van eenig dink 't welk hier op soude mogen sien: maer van de [uytterlijken] gaven des Heyligen Geests ende andere begenadigingen de welke te dier tijt gegeven wierden aen de geene die dit woord des Euangeliums aengenoomen hadden / soodanige als daer waren de voorgemelde Corinthiers; de welke / gelijkerwijs als de selve Paulus op de selve plaetse naderhant Cap. 6. 7 betuygt / ende byna in 't begin des selven Briefs 1 Cor. 1. 41 geseyt hadde / met seer voortreffelijke en menigerley gaven verrijkt waren / waer op hy haer verbied sich te verhoovaerdigen ende te verheffen / min noch meer dan of zy de selve van God niet ontfangen en hadden.

Indien yemant / des niet tegenstaende / recht tegen het geene 't welk de plaetse selfs t'eenemael medebrengt / evenwel wil hebben datmen in aller manieren de woorden Pauli t'eenemael generalijk nemen sal / wat salder dan doch anders uyt deselve besloten worden / 't welk te pas soude mogen komen tot onse disputatie die wy voor hebben / dan alleen dit / te weten dat de wil om Gode te gehoorsamen / van God selfs in ons voortkomt? 't welk wy / soo men 't maer wel neemt / niet en ontkennen / wel wetende dat God een Autheur en Fonteyne zy van alle goet 't welk in ons is / oversulx mede van den wille die wy hebben om hem gehoorsaemheyt te bewijsen. Maer daer uyt en volgt noch niet / dat wy in de sake niets altoos vrywilliglijk en doen / gelijk wy na noch verklaren sullen.

Ten achtsten soo en zijnder niet weynige de welke meynen datter een groote groote kracht is in de woorden des selven Pauli diemen leest 2 Cor. 3. 5: Niet dat wy machtig zijn yet te denken uyt ons selven als uyt ons selven, maer onse genoegsaemheyt (ofte macht) is uyt God.

Eerstelijk soo verwondere ik my / dat die luyden niet en merken van wat sake den Apostel spreekt: want hy spreekt (als oogenschijnlijk te sien is) van zijnen dienst / waer door 't geschied was dat die voorgemelde Corinthische genoemt konnen worden den Brief Christi, geschreven niet met inkt, maer door den Geest des levendigen Gods, seggende / dat sulx / hoewel niet zonder zijn toedoen / evenwel nochtans t'eenemael was voortgekomen van God / overmits dat hy (Paulus) niets in soodanige dingen en konde denken als uyt hem selven. Moeten derhalven de woorden Pauli niet t'eenemael generalijk genomen / maer op zijn voornemen ende tot de materie die hy voor hadde / gepast worden.

Ten anderen ſo achte ik dit ook aengemerkt te moeten worden / te weten / dat het woordeken yet ofte wat, 't welk in 't Grieks is τὶ, niet ſimpelijken en beteykent yet / hoe 't ook ſoude mogen weſen / maer dattet wat te kennen geeft 't welk van eenig groot belang is. Want in ſulken ſin plag het ſelve woord gebruykt te worden inde ſchriften des Nieuwen Teſtaments / gelijk wanneer de ſelve Paulus ſeyt 1 Cor.3.7, dat noch de gene die plant / noch de gene die nat maekt yet is / maer God die den waſdom geeft. Want hy en wil niet ſeggen datſe t'eenemael niemendal en zijn / ſelfs ook in die ſake van dewelke aldaer geſprooken wierde / anderſins ſoo ware hy met hem ſelven ſtrijdig / wanneer hy daer nae vers 9 ſeyt / dat die ſelvige luyden mede-werkers Gods zijn / ende ſoo veel anders daer by doet / waer uyt kennelijk is / dat ſoo wel de gene die plant als de gene die nat maekt al yet is: maer hy ontkent datſe yet zijn / het welke wat groots ende byſonders ſoude mogen weſen / inſonderheyt wanneermenſe ſoude gaen vergelijken met God die den waſdom geeft. Van gelijken ſoo ontkent de ſelvige Paulus in den ſelvigen brief Cap.10.19, dat hy ſeyt dat de Afgod / of het gene dat den Afgoden geoffert word / yet is / niet dat hy ſeggen wil / dat alle die dingen t'eenemael niemendal en zijn / maer datſe niet en zijn yet ſulks waer van men groot werk behoeft te maken / als of het dingen waren van dewelke men yet quaets ſoude behoeven te vreeſen / in welken ſin hy ook Cap.8.4 geſeyt hadde / dat een Afgod niet en is in de werelt. Ook ſeyt hy ſchrijvende tot de Galaters Cap.6.3, dat ſo yemant meynt yet te weſen / daer hy niet en is / ſulk een hem ſelven bedriegt. Alwaer hy zonder twijffel door yet, yet groots en byſonders verſtaet. Even op de ſelve wijſe ſeyde ook Gamaliel Actor.5.36, dat een ſeekere Theudas geſeyt hadde dat hy wat was / dat 's te ſeggen / wat groots ende byſonders was / gelijkmen uytdrukkelijken leeſt in de Complutenſiſche Editie / alwaer niet ſimpelijk en ſtaet / τίνα ἑαυτὸν [yet hem ſelven] gelijk in andere / maer: τίνα ἑαυτὸν μέγαν [yet groots hem ſelven.] Wanneer dan Paulus ſeyt / dat hy ende de geene die zijne medegeſellen waren in den dienſt des Euangeliums / uyt haer ſelven niet en konden denken als uyt haer ſelven / ſoo en moetmen niet meynen datſe uyt haer ſelven niets ter werelt en konden denken / maer niets het welk yet byſonders ende van grooten belange was / ofte veel konde doen in 't ſtuk van de ſaligheyt. *

Ten negenſten ſtaet te overwegen de ſeer bekende plaets by den ſelven Paulum Philipp.2.13: Want het is God die in ons werkt het willen ende volbrengen, na ſijnen goede wille, (of / welbehagen:) want gewiſſelijk / indien God de gene is die ons te wege brengt dat wy willen / ik late ſtaen volbrengen / en dat naa zijn welbehagen / ſoo en ſalder / ook ſelfs in 't geene dat den wille aengaet / niets in onſe macht zijn.

Hier op antwoord ik / dat ik / als boven geſeyt is / niet en twijffele / of God en moet mede een Autheur genoemt worden van onſe goede wille; maer evenwel ſoo ontken ik dat daer uyt volgt / dat wy in die ſake niets yets uyt

* Behalven het geen den Autheur antwoord, kanmen ook dit zeggen, dat den Apoſtel niet ſimpelijk zeyt dat hy niets machtig is te denken; maer dat hy dat niet machtig is *uyt ons zelfs als uyt ons zelfs*, dat is zoo uyt ons zelfs als of wy zelfs de oorzaak van de macht die in ons is waren. Maer daer mede geeft hy niet donkerlijk te kennen dat wy, macht van God ontfangen hebbende, wel iets, jae zelfs wel iets groots vermoogen.

vryen wille en doen. Ende blijkt sulks uyt de plaetse selfs. Want daer staet by vers 1, werkt uwe selfs saligheyt met vreesen ende beven. Ende in de woorden die wy voor hebben word straks reden gegeven van dese vermaninge. Waer uyt te verstaen is / dattet ten deele was in de macht der Philippensers / yets te doen in 't verkrijgen van de saligheyt / ende dat God het willen ende volbrengen niet alsoo in haer hadde gewrocht / dat zy ondertusschen selfs in die sake niet met allen uyt vryen wille en souden doen / aengesien sonder dat willen ende volbrengen / de saligheyt geensins en kan verkregen worden. Staet derhalven naerstelijk aen te merken / dat het oogen-merk des Apostels is / als blijkt uyt het voorgaende / namelijk / de Philippensers te vermanen tot ootmoedigheyt ende vernederinge haers selfs: ende oversulks vermaent hy haer / datse ter oorsake van den wegh ter zaligheyt diese waren ingegaen / sich niet en souden beroemen / nochte daer op hoovaerdig zijn / even als of sulks alles niet en waer voort-gekomen van God / dewelke door de verkondiging des Euangeliums / mitsgaders door de groote beloften / daer in begrepen / als ook door de wonder-werken / van d'Apostelen tot bevestiging des selven gedaen / in haer gebaert ende gewrocht hadde soo wel den wille als het volbrengen / ende alsnoch op de selve wijse voortgink in sulks te doen / en dat volgens zijnen goeden wille / dat 's te seggen / overmids het hem belieft had zijne goetheyt tegen haer te gebruyken / maer niet omdatse sulks hadden verdient. So werkt dan God in ons het willen ende volbrengen / ende dat voornementlijk door zijn woord / waer door wy ook geseyt worden herboren te zijn ende nieuwe Creaturen te worden 1 Pet. 1. 23. Item Jac. 1. 18. Welk woord ook na de verkondiginge geseyt word te werken in de gene die gelooft hebben 1 Thessal. 2. 13. Want hoewel inde gemeyne oversettinge de woorden van die plaets niet tot het woord Gods (maer tot God selfs / gevoegt worden / soo ist nochtans seeker datse uyt kracht van de letter-konst ende volgens de natuure van de woorden in 't Grieksch / gevoegt konnen worden tot het woord Gods. Ende dattet uyt kracht van den sin soo behoort te wesen / sal een yeder lichtelijk merken die flechs met aendacht de plaetse insiet. Want daer word gesprooken van Gods woord / ende niet van God selfs; ende accorderen met ons gevoelen Beza ende Castellio in hare oversettinge. Alwaer van gelijken aen te merken is / dat Paulus wanneer hy seyt dat God in de Philippensers het willen ende volbrengen werkt / het selvige woord gebruykt 't welk hy heeft gebruykt / wanneer hy seyt / dat het woord ofte reden Gods / 't welk nu alreede verkondigt was / in de Thessalonicensers / dewelke gelooft hadden / wrogt ende krachtig was. Want op dese plaetse staet van God: ἐστιν ὁ ἐνεργῶν [is de werkende] ende op de plaetse tot de Thessal. van 't woord Gods: ὃς καὶ ἐνεργεῖται ['t welk ook werkt.]

Wil evenwel yemant immers niet toegeven / dat Paulus in de vermaninge tot de Philippensers / daer op gesien heeft dat hy haer wilde bewegen tot ootmoedigheyt / maer den gantschen sin van de voorsz. woorden op hem selven sal willen considereren ende niet voegen tot de voorgaende / soo sal de sin van zijne woorden dusdanig zijn: dat namelijk de Philippensers met alle sorge en vlijt moesten volharden in 't aengevangen werk / om dieswille dat de dingen welke haer van hem ende van andere waren voorgestelt aengaende Jesum Christum / niet en waren menschelijke verdichtselen / maer Goddelijke verborgent.

gentheden / waer in hare zaligheyt was begrepen. Ende dattet volgens den raed Gods en door Gods toedoen geschied was / dat zy begaeft waren met soodanigen wille ende werken / maer niet door menschen beleyt ende kloekheyt / dat 's te seggen / dat hy ende andere / de welke haer Jesum Christum hadde verkondigt / van God waren gesonden / ende conform den wille Gods gesprooken hadden / maer niet en waren gekomen uyt haer selven / ook het gene dat zy geseyt hadden / niet uyt haer eygen hooft en hadden versiert. Want dat die woorden / met vreesen ende beven, soo veel konnen zijn / als / met een uyterste vlijt ende sorge / kan bewesen worden uyt het gene datter staet Eph.6. 5: Ghy knechten weest gehoorsaem uwe heeren na den vleesche met vreesen ende met beven.

Een thienden / om te bewijsen / datter niets van het gene dat de zaligheyt aengaet / in des menschen macht is / schijnt genoeg te zijn / dat het geloof / sonder 't welk niemant Gode en kan behagen / niet in des menschen vermogen en zy. Sulks schijnt vooreerst bewesen te worden / omdat Paulus geschreven heeft 2 Thessalon.3.3, dat het geloof niet is aller menschen. Ten anderen / omdat van de selve Paulus 't geloof geseyt word een gave Gods te zijn Eph.2.8. Item Philipp.1.28,29.

Eerstelijk soo antwoorden wy / dat de bygebrachte getuygenissen spreeken van 't geloof in Christum / 't welk wy bekennen niet in des menschen macht te zijn / ten aensien dat niemant in Christum en kan gelooven / ten zy dat God door eenige zijne instrumenten ende werk-tuygen de kennisse Christi mede-deyle.

Ten anderen / soo veel belangt de plaetse 2 Thess.3.2, daer op seggen wy dat de woorden / 't Geloof en is niet aller, niet te seggen en zijn / dat een yeder niet en kan gelooven / ofte / dattet een yeder niet gegeven zy te konnen gelooven / maer / gelijk de woorden in haer selven luyden / datse niet alle het geloof en hebben. Want na dat Paulus de Thessalonicensers vermaent hadde datse God soude bidden / dat het woord Gods mochte loopen ende verklaert worden / ende hy / mitsgaders zijne mede-hulpers / verlost wesen van quade ende moeyelijke menschen; en hy voorts reden wilde geven waerom hy alsoo gesprooken hadde / soo seyt hy: want het geloof en is niet aller (ofte / eens yegelijken) dat 's te seggen / dat niet alle menschen het Euangelium van herten toestaen. Want hy schijnt principalijken te spreeken van de valsche broeders / dewelke te dier tijt / gelijkmen weet / gewoon waren den loop des Euangeliums te beletten / ende van dewelke hy hem selven sonder een extraordinare hulpe ende bystant Gods / niet en konde wachten. Daerbeneven / dat op de plaetse / 't geloof en is niet aller, even soo veel te seggen is / als / sy en zijn niet alle geloovig / verklaren de woorden dewelke straks daer aen / in maniere van tegenstellinge worden bygevoegt: maer de Heere is getrou, &c.

Wat nu belangt de andere plaetsen / waer in geseyt word dat het geloof een gave God is / dat selve bekennen wy alsoo te zijn: maer seggen niettemin / dat nadat door de genade Gods Christus den mensche aengeboden word / alsdan in des menschen macht zy dat hy in hem geloove soo hy wil / of niet geloove soo hy niet en wil. 'T welk indien 't soo niet en waer / soo en souden gewisselijk die gene dewelke niet en gelooven wanneer haer het Euangelium aengeboodschapt is / geensins swaerlijker gestraft worden dan alle andere / gelijk

gelijk wel te verſtaen is upt het gene dat Chriſtus ſept Matth.10.15. Mar.6.11. Luc.10.12, alwaer hy ſept datter in den dag des oordeels ſachter gehandelt ſal worden met Sodoma ende Gomorra / als met die lupden. Ook en laet het geloove niet een gave Gods te zijn / al is 't dattet in des menſchen vermogen zy te gelooven / dat 's te ſeggen / 't geloof 't welk hem door de Predicatie des Euangeliums is aengeboden / te ontfangen: even als of ik aen yemant dien ik niet met allen ſchuldig en ben / gelt willende ſchenken / mijne mildighept in 't minſte niet vermindert word / al is 't ſchoon dattet in zijne macht zy 't ſelve gelt te ontfangen / of niet te ontfangen. En gelijkerwijs / in gevalle hy met vryen wille 't voorſz. gelt aenneemt / de gave evenwel niet en laet mijne gave te weſen / alſoo ook / al is 't ſchoon dat wy upt vryen wille den Euangelio als 't ons verkondigt word gelooven / ende in dier voegen 't geloove / 't welk ons aengeboden is / aennemen / ſoo en laet evenwel ons geloof daerom niet te zijn een gave Gods. God en is niemand yet ſchuldig / dan alleen upt beloſte; ende de gene den welken Chriſtus verkondigt word / deſelve en hebben niets in hun / waermede zy ſoo grooten goedhept ende milthept Gods tegen hun ſouden hebben konnen verdienen. Overſulks ſoo is 't geheelijk een gave Gods datſe in Chriſtum gelooven. Want ſonder de verkondiginge Chriſti / en kan ſulks in geenderley wijſe geſchieden. Ende dat daerom het geloof een gave Gods genoemt word / om dat 'et ons van God word gegeven te mogen gelooven in Chriſtum / bewijſt de plaetſe Philipp.1.29. Want daer upt kanmen afnemen dat 'et even op ſoodanigen wijſe in de Philippenſers een gave Gods was / te gelooven in Chriſtum / op hoedanigen wijſe het in haer een gave Gods was / voor Chriſto / of om Chriſti wille te lijden. Nu ſoo en wil Paulus (als klaerlijk blijkt upt de voorgemelde plaetſe) niet ſeggen / dat de Philippenſers nu al leden om Chriſti wil: want dat is 't gene waer toe hy haer wil vermanen / maer dat 'et haer was gegeven datſe lijden konden om Chriſti wil / dat 's te ſeggen / dat de quellingen en overlaſt van de tegen-partyen haer van God toegeſonden wierden / dewelke overſulks haer niet moeſten verzaegt / maer veel eer wakkerder maken. Is derhalven dit / te weten dat 'et haer gegeven was in Chriſtum te gelooven / niet anders te ſeggen / dan dat 'et door de predicatie des Euangeliums haer vergunt was / in Chriſtum te konnen gelooven.

Ten elfden ſtaet te verklaren de naem-kundige plaetſe Joan.6.44: Niemant en kan tot my komen, ten zy dat de Vader die my geſonden heeft, hem trekke. Want hier upt ſchijnt genoegſaem te blijken / dat wy dan eerſt tot Chriſtum komen / ſijne woorden gelooven / ende dienvolgens de ſalighept verkrijgen / wanneer God ons trekt / dat is / door ſijnen Geeſt ons wegrukt ende te wege brengt dat wy den wil hebben om tot Chriſtum te gaen. Waer upt men verſtaen kan / dat in 't ſtuk van onſe ſalighept alles hangt aen Gods wille / ende dat wy in die ſake niets ter werelt upt en richten.

Op dat 'et des te klaerder zy / dat deſe plaetſe 't gevoelen der partyen geenſins en beveſtigt / ſoo ſtaet aen te merken / dat alhoewel de voorſz. trekkinge Gods om ſoo te ſpreeken / niet anders en ſouden mogen weſen als een ſekere inwendige kracht Gods / dewelke niet vergunt word aen alle de gene die het uptterlijke woord hooren / evenwel daer upt niet en kan beſlooten worden / dat / ſoo veel belangt het toeſtemmen van 't uptterlijke woord Gods / de

menſche gantſch geen macht en ſoude hebben. Want Chriſtus en ſeyt niet/ dat alle de gene die van ſijnen Vader getrokken worden/ tot hem komen/ maer alleenlijk/ dat niemand tot hem komen en kan ten zy hy getrokken werde. Overſulks en ſtrijd het niet met de woorden Chriſti / dat yemand van den Vader getogen ſoude worden / ende evenwel tot Chriſtum niet en ſoude komen / te weten om dat'et kan weſen dat hy niet en ſoude willen komen / ende dat'et dienvolgens in ſijne macht is / wanneer hy nu al getogen word/ ende van God aengepoort is om tot Chriſtum te komen door een inwendige kracht die aen een yeder niet vergunt en word / hem te gelooven of niet te gelooven. Want dat'er ſommige zijn onder de gene die Gods woord hooren/ den welken die inwendige kracht / ſonder welke zy niet gelooven en konnen / van God niet en ſoude mogen vergunt worden / dat ſelve kan by komen uyt oorſake van hare voorgaende ſonden ende quaet leven / ten aenſien dat God / tot een ſtraffe van haer/ niet en ſoude mogen willen / datſe ſich konnen bekeeren / ende alſoo ſalig worden. Ende in deſer voegen ſal ſoo wel de ſaligheyt als de verdoemeniſſe / niet het beſluyt Gods alleen / maer ook den goeden ofte quaden wille des menſchen toegeſchreven moeten worden. En gewiſſelijk / by ſoo verre Chriſtus alles geſtelt hadde aen 't beſluyt Gods alleen / ſoo ſoude hy te vergeefs geſproken / ende met ſijne woorden niet anders uytgericht hebben / dan de toehoorders af te ſchrikken van alle poogen ende vlijt om tot hem te komen / ende daer beneven de ongeloovigheyt der gener die hem geen geloof en gaven / hebben verontſchuldigt: daer het nochtans veel eer t'eenemael waerſchijnlijk is / dat hy / gelijk als hy elders menigmael doet / de oorſake waerom zy niet en geloofden heeft willen leggen op hare onvromigheyt. Schijnt derhalven in die woorden de meyning ende het oogenmerk Chriſti dit te zijn / namelijk / dat hy ſoekt te beveſtigen dat ſijne leere een goddelijke en hemelſche leere is / ende wanneer yemand de ſelve ſijne leere geen geloof en geeft / dat dat nergens door en komt dan dat hy door ſoodanige hemelſche en goddelijke ſaken niet getogen en word / en dat om ſijn onvromigheyt. Want de Joden murmureerden over hem dat hy geſeyt hadde dat hy 't brood was 't welk van den Hemel was afgekomen / tot dewelke Chriſtus geſeyt heeft: En murmureert niet onder malkanderen: niemand en kan tot my komen, ten zy dat de Vader die my geſonden heeft hem trekke, ende ik ſal hem verwekken ten uytterſten dage. Even als of hy ſeyde: dat ik geſeyt hebbe dat ik van den Hemel gekomen / ende een broot ben 't welk de wereld het leven geeft / is in aller manieren waer. Want mijne leere is goddelijk en hemelſch / ſulks dat een yeder die de ſelve van herten aenneemt/ van God / dat 's te ſeggen / door 't beleyt en beſchik Gods / geſeyt kan worden getrokken te zijn; ende dat'er niemand en zy die de ſelve verwerpt dan alleen ſulk een die niet van God getrokken en word: niet dat hem God niet en heeft willen trekken / maer om dat hy Gode / die hem door mijne predicatie heeft willen trekken / niet toegeſtemt en heeft / ende overſulks niet waerlijk nochte inder daed van God getogen en is. Want Chriſtus ſpreekt van de volle vrucht ofte effect van trekken / ende niet van den wille alleen / gelijkerwijs ook in die plaetſe Deut.29.4, die wy boven geexamineert hebben: De Heere en heeft u niet gegeven, &c. Dat 's te ſeggen / heeft inder daed niet gegeven/ of ſoo niet gegeven dat gy ontfangen hebt; maer niet dat hy niet heeft willen geven. Ende dat'et met de ſake alſoo gelegen is / blijkt uyt het gene dat'er

ſtraks

ſtraks volgt. Want Chriſtus gaet voort / en ſeyt vers 45: Daer is geſchreven in de Propheten, ende zy ſullen alle leerachtige Gods, of van God geleert zijn. Daerom alle de geene die van den Vader gehoort ende geleert heeft, komt tot my, &c.

Door deſe woorden betoont Chriſtus / dat die tijt was gekomen dewelke van de Propheten was voorſeyt / waer in 't gebeuren ſoude datſe alle van God ſouden geleert worden / dat is / waer in God zorge dragen ofte beſtellen ſoude / datſe alle van hem ſouden geleert zijn / ende ſo veel in hem was / behoudens de vryheyt van den wille des menſchen / tewege gebracht ſoude worden / datſe ook in der waerheyt de leeringe zouden vaten ende aennemen. Doch daer toe was behalven dat noodig dat de menſchen geleert zouden willen weſen / om alſoo de leering inder daet te ontfangen. Ende daerom ſeyt hy: Wie van den Vader gehoort ende geleert heeft. Ten is niet genoeg / van den Vader gehoort ende alſoo God tot een leer-meeſter gehad te hebben / maer 't is noodig datmen ook van hem geleert hebbe: ten is niet genoeg dat de Vader heeft willen trekken / maer 't is van nooden dat hy inder daed getrokken hebbe. Ende alhoewel God de Vader om deſe dingen in de menſchen tewege te brengen / de Predicatie Chriſti gebruykten / ſoo beſtont niettemin na de ſelve Predicatie de principaelſte kracht in der toehoorderen vromigheyt / dewelke door de ſelve Predicatie wierde verwekt. Want de geene die begaeft waren met eenige vroom-hertigheyt die na God was / deſelve erkenden de Predicatie Chriſti voor een Goddelijke Predicatie / ende ſtonden hem toe / waer door overſulks lichtelijk geſchieden datſe tot hem quamen / dat is / haer ſelven t'eenemael aen hem overgaven ende zijne leere van herten aennamen. Maer aen d'ander zijde / de geene die onvroom waren / en konden de Goddelijke leere Chriſti / dewelke met haer leven / en zeden / t'eenemael ſtrijdig was / niet aennemen / ende overſulks ook niet komen tot Chriſtum. Soo ſeyt hy dan bedektelijk / doch alſoo dat hy lichtelijk konde verſtaen worden / dat de oorſake waerom de Joden hem geen gelooff en gaven / gene andere en was / dan hare onvromigheyt / maer niet de valſcheyt van zijne leere / ofte yet anders 't welk God van ſijn kant noch aen haer behoefden te doen / ſoo verre iſter van daen dat hy hare ongeloovigheyt toeſchrijven ſoude of den beſluyte Gods / of eenige noodſakinge dewelke in eenige wijſe over haer mochten gegaen zijn.

De ſelve Chriſtus ſeyt Johan. 7. 17: Soo yemand wil doen den wille des geenen die my geſonden heeft, die ſal van de leere bekennen offe uyt God zy, of dat ik van my ſelven ſpreeke. Ende Cap. 3. 19: Maer dit is het Oordeel, dat het licht is in de werelt gekomen, ende de menſchen hebben de duyſterniſſe liever gehad dan het licht: om dat hare werken boos waren. Item Cap. 8. 47: Die uyt God is, hoort de woorden Gods: daerom en hoort gy niet omdat gy uyt God niet en zijt. Uyt welke ende andere diergelijke plaetſen blijkelijk is / dat de onvroomigheyt des menſchen / de voornaemſte / ja eenige oorſake is / waerom yemand het Euangelium Chriſti niet toe en ſtaet. Want dat in de laetſte van de geciteerde plaetſen / uyt God zijn, even ſoo veel is / als goet ende vroom en een liefhebber te zijn van 't geen God aengenaem is / bewijſt de voor-heen-gaende tegenſtellinge vers 44: Gy zijt uyt den Vader den Duyvel, ende wilt de begeerten uwes Vaders doen. Want het is ſeeker dat Chriſtus met deſe woorden niet anders en

heeft willen te kennen geven / als dat de Jooden godloos waren / en vermaak hadde in die dingen die den Duyvel aengenaem waren. Dit bewijsen klarelijk veel plaetsen inde eerste Brief Joannis / in welke dese maniere van spreecken gevonden worden / uyt God te zijn, en niet uyt God te zijn, uyt den Duyvel te zijn, uyt den boose te zijn. Ende hier uyt kanmen verstaen wat het gene zy dat Christus seggen wil / wanneer hy in 't boven-gemelde Cap. 6. 65 aldus spreekt: Niemant en kan tot my komen, ten zy dattet hem van mijnen Vader gegeven zy. Alwaer in 't Grieks niet en staet / van mijnen Vader, maer / uyt mijnen Vader. Men kan / seg ik / verstaen / dat hy niet anders en seyt / dan / dat niemant hem vertrouwen ende gelooven en kan / ten zy dat hy vroom ende goet zy / ende de selvige vromigheyt in hem een oorsake is dat hy den Euangelio toestemt. Ende uyt de woorden Christi is kennelijk dat hy voorhenen 't selve geseyt heeft / 't welk hy alhier seyt. Want aldus seyt hy: Daerom hebbe ik u geseyt: niemand en kan &c. Maer voorhenen en hadde hy niets geseyt 't welk t'eenemael het selve soude mogen schijnen dat dit is / dan alleenlijk het geene 't welk wy hier voor hebben: niemand en kan tot my komen, ten zy dat de Vader die my gesonden heeft hem trekke. Oversulks soo moetet een sake zijn die t'eenemael voor gewis te houden is / dat dese woorden principalijk dit willen seggen / namelijken / dat niemant de leere Christi van herten kan aennemen / dewelke sodanig is dat hy volhard in zijne onvromigheyt / waer door het gebeurt dat hy van God / die hem door de Predicatie Christi soekt te trekken / niet getogen en word / gelijk voorhenen verklaert is.

Ten twaelfsten soo staet ons aen te merken 't geene dat Christus wijd ende breed discoureert en spreekt van sijne Schapen by Joannem aen 't 10. Want uyt zijne woorden aldaer / schijnt in aller manieren te konnen beslooten worden / dat de gene die Christi zijn / daerom Christi zijn / om dattet plat af besloten is datse Christi sullen zijn / ende daerbeneven onmogelijk is datse nimmermeer aflaten souden Christi te zijn. Want belangende 't besluyt / dat schijnt genoegsaem te blijken / te weten daer uyt / dat Christus seyt vers 16 dat hy noch andere schapen heeft dewelke niet waren van dien schaeps-stal / ende die hy noch toebrengen soude. Ende dattet niet wesen kan / dat de gene die Christi zijn aflaten soude Christi te wesen / schijnen te bewijsen dese woorden vers 28: Ende sy sullen niet vergaen inder eeuwigheyt, en niemand salse rukken uyt mijn hand. Voegt hier noch by / datmen uyt deselve reden Christi schijnt te konnen verstaen / dat de geene die in hem niet en geloven / daerom niet en geloven / om dattet aengaende haer niet beslooten en zy datse Christi sullen wesen. Want hy seyt vers 26 / Maer gy en glooft niet, om dat gy niet en zijt van mijne schapen.

Om kortelijk dese gantsche plaetse te verklaren / ende te betoonen datse geensins en is voor 't gevoelen der partyen / soo seggen wy dat door den naem van schapen, in de woorden Christi verstaen worden die gene dewelke of nu alreede sijne leere hebben aengenomen / of ter oorsake van sekere vromigheyt die in haer soude mogen wesen / daer toe bequaem ende wel gestelt zijn. Van de eerste spreekt Christus vers 28 / dat sijne Schapen niet vergaen en konnen; maer van de laetste seyt hy vers 16 / en 26 / dat hy noch andere schapen heeft / ende dat de ongeloovige Joden van sijne schapen niet en zijn. Alwaer te noteren staet / dat Christus den Joden sulks verweten / ende een soodanige sake geseyt heeft / waer uyt hare zonde van ongeloovigheyt blijken mochte. Oversulks /

sulks / wanneer hy loochent datse van zijne schapen zijn / soo en heeft hy niet konnen te kennen geven / dat'er van haer geensins beslooten was datse zijne souden wesen: want dat soude veel eer gedient hebben om haer te verontschuldigen / ende om te betoonen datse geen sonde en hadden. Is derhalven uyt die woorden alleen genoegsaem kennelijk / wat het geene zy dat hy verstaet door de woorden Mijne schapen, te weten die geene waer van wy voorhenen geseyt hebben / van welker getal de Joden niet en waren / als dewelke / overmits hare quaetheyt en onvroomheyt / de leere Christi niet alleenlijk niet en hadden aengenomen / maer ook niet bequaem waren om de selve aen te nemen.

Staet evenwel te weten / dat wanneer wy in 't stellen ende beschrijven van de Schapen Christi / het besluyt Gods uytsluyten / alsdan niet en verstaen alle besluyt Gods / maer alleenlijk soodanigen besluyt / door het welke de menschen eer zy noch yet goeds of quaets verkoren hebben / precieselijken tot Jesum Christum ende tot een t'eenemael gewisse saligheyt geordineert souden wesen. Wijders / wanneer wy seggen / dat die gene schapen Christi worden genoemt / dewelke bequaem zijn om sijne leere van herten aen te nemen / soo en verstaen wy mede niet alle menschen dewelke soodanig souden mogen wesen / maer soodanige onder die / dewelke God alreede beslooten heeft door de predicatie des Euangeliums tot de kennisse Christi te roepen. Soo noemt dan Christus die gene ook sijne schapen, dewelke ook uyt de Heydenen door de predicatie der Apostelen in hem gelooven souden. Want op die wijse was het dat hy dese schapen toebrengen soude. Ook seyt deselve Heere Jesus Actor. 18. 10 tot Paulum / dat hy veel volks heeft te Corinthen / dat 's te seggen / dat'er in die Stad veele waren dewelke 't Euangelium gehoort hebbende / 't welk hy wilde dat haer gepredikt soude worden / in hem souden gelooven. Want aengesien Christo alle gedachten van de herten der menschen open staen / soo heeft hy lichtelijk sulks konnen seggen / al en wasser juyst soo geen precijs besluyt van. Want het is even soo veel als of hy geseyt hadde / dat'er te Corinthen veele vroome luyden waren / alwaer hy sijne name wilde verkondigt hebben. Ende moeten op deselve wijse andere diergelijke plaetsen meer uytgeleyt worden. Derhalven / wanneer dan Christus seyt vers 8 / dat de schapen niet gehoort en hebben de gene die voor hem gekomen waren / soo noemt hy die gene schapen / dewelke op die tijd doe hy quam / alreede begaeft waren met vroomhertigheyt / ende met eenen geordineert ende gedestineert tot 'et hooren van de predicatie des Euangeliums.

Nu / wanneer Christus seyt vers 28 / dat sijne schapen niet en konnen verlooren gaen / ende dat niemand de selve rukken sal uyt sijne hant / soo moetmen daer door geensins meynen / dat de gene die Christi zijn / nimmermeer en konnen laten Christi te zijn. Want gewisselijk soo konnen zy 't laten te zijn / te weten / soo zy 't geloove willen van haer werpen / ofte niet volharden in de gehoorsaemheyt der geboden Christi. Want in die woorden Christi word niet gesprooken van 't gene dat de schapen tegen hun selven wel doen / ofte van selfs ende door haer eygen schult wel konnen lijden; maer van het gene 't welk haer van andere soude konnen gedaen worden / ende van de schade en 't quaet 't welk haer van elders tegen haren dank soude mogen geschieden. Is derhalven de meyninge dese: dat luyden die godvruchtig zijn en op Christo vertrouwen / vry zijn van de eeuwige dood / ende dattet op geenderley wijse en kan

zijn / dat Christus / diese besloten heeft salig te maken / de selve ook inder daet / onaengesien al het gene dat de gantsche werelt daer tegen mag poogen / niet en soude salig maken.

Soo en zijn dan de schapen Christi / die nimmermeer en sullen vergaen / niet precieselijk ende met naem en toenaem dese ofte die luyden / dewelke van eeuwigheyt tot de saligheyt souden geordineert zijn / maer 't zijn de gene die Christo vertrouwen. Van dese seyt Christus elders (te weten: Joan.6.39. Item 17.2/6/7/9/11/12/24) datse hem van den Vader gegeven zijn. Maer daer door en verstaet hy mede soodanige niet / dewelke / in voegen als voor geseyt is / tot de saligheyt verordineert souden zijn. Besiet de plaetse Joan.6.37, en in de volgende verssen / alwaer hy ten laesten aldus besluyt vers 40: Maer dit is de wille mijns Vaders die my gesonden heeft, dat een yeder die den Sone siet ende in hem gelooft, het eeuwige leven hebbe, ende ik sal hem verwekken ten jongsten dage. Want dat Christus in die woorden verklaert / welke de gene zijn van wien hy te vooren geseyt hadde / datse hem van den Vader gegeven waren / sal een yeder / hier van door ons van te vooren onderrecht zijnde / seer klaerlijk konnen sien ende bemerken.

Ten derthienden komt ons voor de seer bekende plaetse Act.13.48, ende daer hebbender gelooft soo veele alsser van te vooren geordineert waren ten eeuwigen leven.

Van dese plaetse hebben wy gehandelt in onse disputatie van Christus de Saligmaker / ende deselve aldaer ten alderscherpsten en nausten uytgeleyt. Waer uyt men sal konnen halen 't gene 't welk wy des aengaende alhier sullen voorbygaen / sulks wesende / dat wy meynen dat een yeder / al ware hy noch soo krijgel / daer door voldaen behoort te wesen. Sullen oversulks alhier slechts een weynig daer van discoureren.

Eerstelijk dan (hoewel 't selve soude mogen schijnen niet veel om 't lijf te hebben) staet aen te merken / datmen / na luyd des Griekschen Texts / niet en moet lesen / van te vooren geordineert, maer / geordineert. Want daer staet τεταγμένοι, maer niet / προτεταγμένοι

Ten anderen soo staet aen te merken / dat'er niemand en word genoemt van wie de luyden souden mogen geordineert zijn geweest tot het eeuwige leven / maer slecht weg geseyt word datse geordineert waren. Oversulks soo en isser niets 't welk ons dringt om te seggen / dat die ordineringe juyst van God gedaen soude zijn / om dan daer uyt voorts te gaen besluyten / dat de gene die niet en relooven / daerom juyst niet en gelooven om datse God niet ten eeuwigen leven geordineert en heeft / ende dat'er niemand en is van de gene die God ten eeuwigen leven soude mogen geordineert hebben / dewelke niet van gelijken en gelooft. Want de woorden geordineert waren, konnen soo genomen worden datse beteekenen een bequaemheyt ende geschiktheyt dewelke van niemand gemaekt en zy / maer uyt de natuure des dinks van selfs voort-vloeyt; even als offer stonde: Sy waren geschikt ende bequaem ten eeuwigen leven. Ende voorheenen hebben wy geseyt / dat die geschikt ende bequaem zijn om de leere Christi aen te nemen / dewelke dat over haer hebben datse vroomhertig zijn. Oversulks nadien uyt het aennemen van de leere Christi 't eeuwige leven volgt / soo kanmen mede seggen / dat de sulke geschikt ende bequaem zijn ten eeuwigen leven. Soo sal dan geordineert ten eeuwigen leven, by Lu-
cam

cam even soo veel te seggen zijn / als / begaeft met goetheyt en vroomhertigheyt.

Wilmen 't evenwel enkelsins soo hebben / dat alhier een werkende ofte ordinerende persoon verstaen word / soo kanmen 't nemen / dat die luyden verordineert zijn geweest van haer selven: 't welk men sekerlijken weet de gebruykelijke gewoonte der Grieksche Tale in dit selvige woord τέταγμαι ['k worde geordineert] wel te konnen lijden / dat's te seggen / datse hun selven bereyt ende gevoegt hebben om 't eeuwige leven te aenvaerden / door dien datse vroom hebben willen zijn: niet datse doe gedocht hebben om het eeuwige leven / 't welk aengeboden wierde door de predicatie des Euangeliums / maer omdat de uytkomste soodanig is geweest / gelijk ook voorheenen staet Act.13.46: Dat de Joden 't woord Gods verstootende hun selven onwaerdig hebben geacht des eeuwigen levens; niet dat de Joden daer om dochten / ende hun selven met voor-bedachten raed uytslooten uyt het eeuwige leven / maer omdat de uytkomste soodanig geweest was. Soo en wil dan Lucas niet anders seggen / dan dat doe Paulus ende Barnabas het Euangelium verkondigden / alle die gene onder de Heydenen dewelke te dier tijd gehoort hadden / gelooft hebben / te weten dewelke vroom / en oversulks bequaem ende wel gestelt waren om te gelooven. 't Welk daerom van hem geseyt is / dat alhoewel der veele geweest zijn die niet gelooft en hebben / evenwel daer uyt niet en moet beslooten worden dat de predicatie der Apostelen een onbedachte predicatie zy geweest / dewelke niet en geschiede door raed ende beleyt van God; maer datmen soude verstaen dat'et predik-ampt van haer was aengenomen volgens den wille Gods / aengesien dat'er onder de Heydenen niemand bequaem zijnde om te gelooven geweest en is / of hy en heeft ook inderdaed die predicatie geloof gegeven.

Doch om datter misschien sullen wesen dewelke geensins sullen willen toestaen datmen de woorden van Lucas anders mag nemen / dan of hy geseyt hadde / verordineert waren van God. Opdat wy dit (hoewel 't onrecht van ons afgevordert) toegeven / soo seggen wy / dat de onvroome menschen / wanneermense in vergelijkinge stelt tegen de vroome / als hun beyde het Euangelium word verkondigt / niet en konnen geseyt worden ten eeuwigen leven geordineert te zijn / maer alleen de vroome. Want voorhenen hebben wy gesien / dat de luyden die vroom ende ten geloove bequaem zijn / het volk des Heeren, item Schapen Christi genoemt worden / ook dan / al eerse komen / ja eer dat haer noch het Euangelium gepredikt word. 't Is wel soo / dat onvroome den welken mede het Euangelium gepredikt word / ook wel geseyt konnen worden van God geordineert te zijn ten eeuwigen leven / ten aensien dat haer God door de Predicatie des Euangeliums uyt onvroome tot vroome maken / ende indiense gelooven / het eeuwige leven schenken wil: doch evenwel soo lang alsse noch onvroom zijn / gelijkerwijs alsse dan geensins schapen Christi of des Heeren volk zijn / alsoo en konnense ook niet geseyt worden van God ten eeuwigen leven verordineert te wesen.

Ten veertienden souden wy moeten handelen van 't geene 't welk Paulus geschreven heeft Rom.9, ende soude byna dat gantsche Capittel met vlijt ende ten nausten uytgeleyd moeten worden: doch omdat sulks al te langen schrijven soude vereyschen / soo sullen wy ons tegenwoordelijk vergenoegen met

met

met eenige weynige dingen in gedachten te brengen / soodanige wesende / dat een yeder lichtelijk sal konnen verstaen dat de gantsche plaetse niet en strijd met ons gevoelen.

Ter bede van goede vrienden hebben wy dit gantsche Capit. met het gene dat in de selve meyninge geschreven staet Cap. 11 des selven briefs / eensdeels uytleggens wijse verklaert / eensdeels uytbreydender wijse / tot meerder klarigheyt voorgestelt. Welke onsen arbeyd / in een bysonder Tractaet begrepen zijnde / wy by ledigen tijd sullen uytschrijven / en aen de Gemeynte presenteren. Laet ons nu komen tot het gene 't welk wy alhier voorgenomen hebben te doen.

Staet derhalven vooreerst naerstelijk acht te nemen / welk daer zy geweest het oogenmerk des Apostels in dese disputatie. Ende moet afgenomen worden soo uyt den aenvank van de voorsz. disputatie / alwaer het gene waer van te disputeren stond / niet donkerlijk van den Apostel en word voorgestelt / als mede uyt het eynde der selver disputatie / alwaer een besluyt is van al het gene dat hy voorhenen geseyt hadde. Nu uyt dese twee plaetsen soo blijkt / dat Paulus niet anders voor en heeft gehad dan te bewijsen / dat niet alle de gene die na den vleesche uyt Israël zijn / Israëliten; ook niet alle de gene die na den vleesche uyt Abraham komen / waerlijk ende na den sin en meyninge der Schrifture / kinderen Abrahams zijn / ende niet begrepen en worden onder die beloften / waer in aen Abraham en aen sijne nakomelingen gedurige geluksaligheyt / mitsgaders de geduurige gunste Gods is toegeseyt: maer dat het die geene zijn aen den welken het Gode heeft goetgedocht zijne goederen te schenken / sonder eenige acht te hebben op die vleeschelijke voort-teelinge / namelijk aen die geene dewelke door Jesum Christum op hem souden mogen vertrouwen / uyt hoedanige ouders zy ook mochten geboren zijn / zijnde also geestelijke kinderen van Abraham / Isaak / ende Jacob. Ende dat dienvolgens de rechtvaerdigheyt niet een moeste gesocht worden door de Wet Mosis / dewelke den kinderen Abrahams ende Israels na den vleesche eertijds van God gegeven is / maer uyt het geloove Jesu Christi / dewelke naderhand den geestelijken kinderen Abrahams ende Israels tot inder eeuwigheyt van God is voorgestelt. Dit oogmerk des Apostels wel gevat zijnde / soo sal 't klaer zijn / waerom hy naderhand veele dingen bybrengt / om te bewijzen dat God in 't stuk van onse zaligheyt sulks doet als 't hem believt: niet dat hy bewijsen wil / dat God in 't zalig maken ende verdoemen van de menschen / gants geen acht en heeft op eenig van die dingen / dewelke of nu al in ons zijn / of noch wesen sullen / maer dat God niet en siet op sulke dingen waer op ons mochte dunken dat hy wel soude behooren te sien. Ende dit willen wy dat in 't algemeyn geseyt zy van 't gene 't welk van den Apostel word bygebracht.

In 't particulier soo vermanen wy / dat het geene 't welk hy verhaelt van Jacob ende van Esau / te weten dat eerse yet goeds ofte quaeds hadden gedaen / zy beyde haer vonnis al hebben weg gehad / nergens anders op en siet / dan dat hy wil voorkomen een seekere bedekte tegenwerpinge / namelijk dat God in 't stellen van Jacob boven zijnen broeder / daerom tegen alle waerschijnlijkheyt / geen acht geslagen en hadde op de eerste geboorte zijns broeders / omdat Jacob goed en Esau quaed was: maer niet om dat hy soude willen bewijsen / dat God in 't zalig maken ende verdoemen der menschen geen acht en slaet op hare vromigheyt ofte onvromigheyt.

Wijders

Wijders / ſtaet te noteren / dat deſe woorden: Ten is niet des loopende ofte des willenden, niet en moeten genomen worden van den wille ende het trachten om wel te doen na 't voorſchrift van den wille Gods / maer van den wil ende naerſtigheyt om de weldaden Gods te bekomen: want dat en helpt niet/ ten zy dattet God believe de ſelve te geven: maer nu iſt alſoo gelegen / dat God de ſelve menigmael wil geven aen den geenen die om 't ontfangen der ſelver niet eens en denken / ſoo nochtans / dat hy gewoon is van de ſelvige menſchen / by ſoo verre zy of de vergunde weldaden willen behouden / of de aengebodene inder daed ontfangen / te vereyſchen geloove ende gehoorſaemheyt tegen hem; anderſins de voorſz. weldaden ſullende of van haer wederom wegnemen / of in geenderley wijſe deſelve geven.

'tGene dat'er voorts word by gevoegt van de verhardinge vers 18 moet gepaſt worden op het voorgeſtelde Exempel Pharaonis/welke Pharao overmits ſijne ende zijner voorſaten ſchelmſtukken en boos leven / verdient hadde dat hy van God verhard ſoude worden / denwelken God nochtans / ſoo hy gewilt hadde / wel hadde konnen niet verharden. Doch hy en heeft niet gewilt/ maer heeft hem / ook na 't bedrijven van ſijne booſe feyten / in 't leven bewaert / op dat hy door des ſelven verhardinge / in 't verloſſen zijns volks uyt des ſelven handen/zijnen name in de gantſche werelt bekent ende vermaert ſoude maken. Want de woorden ik hebbe verwekt (de welken eygentlijk luyden/ik hebbe doen ſtaen) beteekenen in aller manieren / gelijk ook in 't Hebreeuſch ſtaet / ende de tſeventig Overſetters 't ſelve ook vertaelt hebben / ik heb bewaert, of / in 'tleven behouden.

Eyndelijk ſoo ſtaet te weten / dat in de gelijkeniſſe des Pottebakkers vers 21/22/23 / onder den naem van eenderley klomp (ofte maſſe) in 't algemeen betekent worden de menſchen ten aenſien van datſe nu al gelooven ende al vroom ofte onvroom geworden zijn/dat is het gantſche menſchelijke geſlacht/voor ſoo veel als het nu der onvroomigheyt of vroomigheyt al deelachtig geworden is. Ende dat onder den naem van vaten, diemen daer uyt maken kan / betekent word een yeder volwaſſen menſch hooft voor hooft / van denwelken God yet ſonderlings ſoude mogen ordineren ende beſluyten: maer dat door deſelve maſſe ofte klomp niet en moet verſtaen worden / (om ſoo te ſeggen) het zaed der menſchen ſelfs / nochte door de vaten dieder van gemaekt konnen worden/ de menſchen een voor een / voor ſoo veelſe geſchapen worden. Dat dit ſoo zy/ ſal een yeder verſtaen die maer met opmerken leeſt het 45 Cap. Eſai. ende het 18 Jerem. waer van ongetwijffelt d'Apoſtel de voorſz. gelijkeniſſe ontleent heeft. Ende is de meyninge Pauli deſe: Gelijk als het een Pottebakker geoorloft is uyt eenderley klomp / het eene vat te maken tot een eerlijk / het andere tot een oneerlijk gebruyk / alſoo is 't ook Gode geoorloft / uyt het gantſche menſchelijke geſlacht / ſommige menſchen de ſtraffe te geven dieſe door haer booſe leven verdient hebben / en ſommige wederom / hoewel ſulks niet verdient hebbende / met ſijne gaven ende weldaden te begenadigen. Ende dit ſal voor alſnu genoeg zijn.

Ten vijftienden ſtaen te overwegen de woorden 1 Pet. 2.8: Deſe dewelke haer ſtooten door het woord (dat is aen 't woord) ongehoorſaem, tot het welke (dat is / tot welke ſake) zy ook geſtelt waren. Want Petrus ſchijnt hier te ſeggen/ dat de gene die den Euangelio niet en gehoorſamen / daer toe al geordineert

zijn / datse niet en gehoorsamen. Doch ten is met die sake niet alsoo gelegen. Want hy seyt (gelijk als blijkt) dat de gene die ongehoorsaem zijn / hun stooten aen 't woord / dat is hun selven zwaerlijk wonden / ende dat het verwerpen des woords een occasie is tot haren val / tot welken val zy ook geordineert waren / te weten / ten aensien dat God besloten hadde dat soo wie het Euangelium soude verwerpen / aen den steen sich stooten soude: even als hy mede besloten hadde / dat soo wie den Euangelio geloofden / niet en soude beschaemt worden. Dat dit de sin is van de woorden Petri / geven de woorden dieder even te vooren gaen genoegsaem te kennen / ende leeren ons dattet wat anders is / te stooten aen 't woord; en wat anders / ongehoorsaem te wesen / ende dat het laetste voorgaet / en 't eerste volgt; het laetste soo veel is als een oorsake / het eerste soo veel als de vrucht ofte uytkomste daer van wesende. Beza ende Castellio / d'een sijne predestinatie willende staende houden / en d'ander alle predestinatie te seer schroomende / hebben beyde met hare vertalingen de plaetse bedorven. Ook heeft Erasmus / den welken Castellio gevolgt heeft / hier een misslach gedaen.

Het XIII. Capittel.

Van de woorden *Predestineren*, *Verkiesen*, ende *Roepen*, ten aensien dat de selve gebruykt worden in materie der eeuwiger zaligheyt, waer uyt de noodwendigheyt van de zaligheyt ofte verdoemenisse der menschen hooft voor hooft, in 't algemeyn schijnt bevestigt te worden, met de antwoorden op de redenen daer uyt genomen.

HEt woord Predestineren, 't welk in Grieks is προορίζειν, bevindmen op heel weynige plaetsen der H. Schriftuure geschreven. Welk woord eygentlijk soo veel te seggen is / als van te voren bepalen / of schikken en ordonneeren. Wanneer 't dan werkender wijse van God / en lijdender wijse van ons in 't stuk van de salighеyt geseyt word / soo moetet noodsakelijk te seggen zijn / eenige voor-heen-gaende definitie ende bepalinge ofte schikkinge Gods over ons / in 't gene dat de salighеyt aengaet. Onse Theologanten hebben voor een maniere datse seggen / dat yemand van God gepredestineert / ofte simpelijken gepredestineert zy / wanneer zy willen te kennen geven dat hy van alle eeuwigheyt alsoo met namen tot de saligheyt geschikt ende geordineert is dat hy in geender manieren kan verlooren gaen. Doch de Schrifture en weet nauwelijks van soodanigen maniere van spreecken / te weten wanneermender niet by en voegt / waer toe yemand gepredestineert zy / ofte wat het gene is 't welk van hem gepredestineert soude mogen wesen. Want de plaetse Eph.1,11 gepredestineert na sijn voornemen, by de selve moet of wat toegevoegt ende op verstaen wesen (volgens het gene 't welk een weynig te voren staet vers 5, dewelke ons gepredestineert

neert

neert heeft tot de aenneminge der kinderen, &c.) ende genomen worden als of-'er stonde gepredestineert tot de aenneminge der kinderen &c: of zy moet alsoo gelesen worden / dat dese volgende woorden: op dat wy sijn tot prijs sijner Heerlijkheyt, vers 12 &c gevoegt werden met het woord gepredestineert. Doch de eerste uytlegginge gevalt my best / ende word bevestigt door de seer bekende plaetse Rom. 8. 30: Maer die hy heeft gepredestineert, &c. Want uyt het voorgaende blijkt / datmen aldaer herhalen ende byvoegen moet dese woorden: Gelijkformig te worden den beelde sijns Soons. Nu / dat eenige geseyt worden gepredestineert te zijn tot aenneminge der kinderen Gods / ofte / om gelijkformig te worden den beelde zijns Soons / dat en geeft niet te kennen / soo een eeuwige Predestinatie van elk in 't bysonder / die in geenen deele ende door geen dink ter werelt / los ende te niet soude konnen worden: maer omdat God voor de grondlegginge des werelts voor hem genomen hadde / soo wel Joden als Heydenen door Jesum Christum ten eeuwigen leven te roepen / ende daermede te beschenken die gene die hem souden lief hebben / dat 's te seggen / zijne geboden onderhouden / daerom is 't dat de geene die Jesu Christo / dewelke door de Apostelen haer riep / gehoorsaemden / ende niet geweygert hadden de Goddelijke geboden na te komen / met recht geseyt worden van God gepredestineert te zijn tot aenneminge der kinderen / mitsgaders van den selvigen God gepredestineert te zijn den beelde zijns Soons gelijkformig te worden / hoewel ondertusschen een yeder van haer met namen ende hooft voor hooft / tot die dingen van te vooren niet en waren gedestineert / ende wel geschieden konde dat zy in die liefde en gehoorsaemheyt niet volhardende / oversulks die Predestinatie aen hare zijde los gemaekt ende te niet gedaen soude worden.

Dit is soo veel aengaet het woord Predestineren, ten aensien dattet gebruykt word in 't stuk van onse saligheyt.

Het woord Verkiesen, 't welk in 't Grieksch is ἐκλέγειν, ofte ἐκλέγεσθαι, is te seggen / uyt sommige dingen / een ofte meer uytnemen of uitkippen. Ende volgens de nature ende kracht des woords / soo en is niet noodig / dat in 't gene 't welk genomen ende uytgekipt word / yet zy 't welk niet en is inden gene die gelaten ende niet uytgekipt en word. Oversulx wanneer 't selve woord in materie van saligheyt / van God werkender wijse ende van den mensche lijdender wijse geseyt word / soo en is uyt kracht ende nature des woords / niet noodig / dat in die menschen dewelke van God verkoren worden / yet zy 't welk ontbreeken soude in de gene die niet verkoren en worden / gelijk sommige geleerde mannen gemeynt hebben: maer 't is genoeg dat die menschen / de andere van God voorbygegaen zijnde / daerom uytgekipt zijn / omdattet hem soo goed dunkt.

Wijders is 't alsoo met dit woord gelegen / dattet selve (recht anders dan wy geseyt hebben dattet gelegen is met het woord Predestineren) alsoo inde reden gestelt word / dat'er niet en word bygevoegt / waer toe de gene die geseyt word verkooren te zijn / verkooren soude mogen wesen: maer uyt de materie waer van gehandelt word kanmen sien / tot wat eynde hy verkooren / dat is / uyt andere uytgekipt ende genomen zy. Hier door is 't dat eene ende de selve mensche geseyt word verkooren ende niet verkooren te zijn / gelijkerwijs wy lesen van Judas Ischarioth / van den welken Christus nu eens seyt dat hy hem verkooren heeft Joh. 6. 70, ende dan wederom niet donkerlijk 't selve

loochent Joan.13.18, te weten: omdat in de eerste plaetse gehandelt word van de verkiesinge tot het Apostel-ampt voor een tijd lang / maer in de laetste van de verkiesinge ter behoudenisse ende geluksaligheyt. Ten ware datmen seyde dat in de laetste gehandelt word van een vaster ende eygentlijke verkiesinge/ maer in de eerste van een onvaster ende niet so heel eygentlijke verkiesinge / ende dat in beyde de plaetse gesproken wierde van de verkiesinge tot'et Apostel-ampt. Want men moet weten / dat het woord verkiesen, wanneerder gehandelt word van onse saligheyt / in tweederley sin word uytgesproken. Want somtijds betekent het een verkiesinge die niet soo heel vast ende wat gemeen is / somtijds wederom een verkiesinge die vaster ende eygentlijker een verkiesinge is. Nademael alle de gene die de predicatie des Euangeliums dewelke van God voortkomt hebben toegestemt / worden geseyt verkooren te zijn van God: ondertusschen soo worden mede deselven niet verkoorene, maer alleen geroepene genoemt / ten zy datse na de toestemminge des Euangeliums een leven leyden dat die beroepinge waerdig is en betamelijk. Paulus 1 Thess. 1. vers 4 seyt / dat de gene tot dewelke hy schrijft / verkooren zijn (want in de gemeyne oversettinge en moeten de woorden van God, niet gevoegt worden met het woord beminde, maer met de woorden uwe verkiesinge) ende straks daer aen reden daer van gevende / seyt hy: Want ons Euangelium en is niet alleen tot u geweest in den woorde, &c. Uyt welke woorden blijkt / dat die alle van God verkooren zijn / dewelke d'Euangelische predicatie / die van God voortkomt / hebben toegestemt. Want men siet dat Paulus / om te bewijsen dat de Thessalonicensers van God verkooren waren / ofte / dat hare verkiesinge ende afsonderinge van anderen / van God was / genoeg daer aen heeft/ dat hy bewijst dat de predicatie die sy hadden toegestaen / waerlijk ende inder daed was voortgekomen van God.

Van dusdanigen verkiesing gedenkt deselve Apostel 2 Thess. 2. 13. En Christus Matth. 22, in de Parabel van de gene die ter bruylost waren genoodigt/ betoont genoegsaem klaerlijk / dat de gene die de predicatie des Euangeliums wel toegestaen / maer nochtans niet alsoo als in deselve vereyscht wordt gelooft souden mogen hebben / niet en zijn verkooren / maer slechs geroepen. Want soodanige menschen worden sonder twijffel verstaen door den geenen dewelken genoodigt zijnde / wel ter bruylost quam / maer geen bruylofts-kleed aen en hadde. Ende van dien mensche word aldaer geseyt: Handen ende voeten gebonden zijnde, werpt hem in de uyterste duysternissen, aldaer sal wesen weeninge ende knerssinge der tanden: want veele zijnder geroepen, maer weynige verkooren.

Soo spreekt dan Paulus in de bovengemelde plaetsen van een gemeyne ende niet soo heel vaster verkiesinge / maer Christus van eene die vaster gaet ende eygentlijker een verkiesinge is. In de eerste soudemen mogen seggen niet noodig te wesen / dat de gene die verkoren word yet over hem hebbe 't welk niet en is in andere die niet verkoren worden; maer in de laetste ist in aller manieren nootsakelijk dat in den geenen die verkooren word / yet zy 't welk in andere die niet verkooren worden niet en is. Doch sulks / soo veel belangt de kracht van 't woord Verkiesen, geschied by toeval. En 't is soo seeker dat in den geenen die verkoren word met die eygentlijke en vastere verkiesinge / yet moet zijn 't welk in andere niet en is / dat daer aen de vastigheyt van de voorsz.

verkie-

verkiesinge meest hangt. Want waerom was het dat de geene die geen Bruylofs-kleet aen en hadde / niet verkoren en wierde met die verkiesinge / dan alleen daerom dat hy geen Bruylofs-kleet aen en had ? 't selve kanmen klaerlijk afnemen uyt de plaetse 1. Pet. 1. vers 10 : Daerom broeders, doet liever naerstigheyd dat gy uwe beroepinge en verkiesinge vast maekt. Te meer / om datter in de gemeyne Latijnsche oversetting / waer mede sommige Grieksche exemplaren over een komen / dese woorden by gevonden worden : door goede werken. Hoe 't zy of niet en zy / in allen gevalle is hier oogenschijnlijk dat onse Distinctie ofte onderscheyt tusschen onvaste en vaste verkiesing / niet alleenlijk gefondeert en is / maer dat ook die meerder vastigheyd aen onse poogen en naerstigheyt voornemelijk hangt / sonder dat nochtans het besluyt Gods word uytgesloten / ofte niet alles dank geweten. Want ten ware dat God hadde voorgenomen vastelijk te verkiesen ende t'eenemael voor de zijne te kennen alle de geene die den Euangelio gelooft hebbende / hun leven en zeden na den regel ende voorschrift des Euangeliums souden aenstellen / soo en waerder gantsch geene soodanige verkiesinge. Want in haer selven zijn de dingen die van den menschen dese aengaende gedaen worden / soo grooten goet ende weldaet niet waerdig. Dit voeg ik'er noch by / dat soo yemant de sake nauw insiet / bevonden sal worden / dat selfs in die onvaste ende oneygentlijke verkiesinge / den wil ende 't werk des menschen niet vereyscht word / ende dat / soo veel deselve aengaet / in den geenen die verkooren word op die wijse / mede yet moet wesen 't welk niet en is in de gene die niet verkooren worden. Want men moet weten (gelijk genoegsaem blijkt uyt de tweederley uytlegginge van onse verkiesinge) dat de Heylige Schriftuure die beyderley verkiesinge niet af en meet uyt het voorneemen ofte intentie Gods / maer uyt de uytkomste van dien. Oversulks wanneer God uyt zijn enkele goetheyt en welbehagen (soomen 't noemt) yemand het Euangelium laet prediken / hoewelmen alsdan soude konnen seggen dat sulk een van God verkooren zy geweest / soo en is evenwel de Schriftuure niet gewoon te seggen / dat sulk een van God verkooren is / dan alleen na dat hy nu de predicatie des Euangeliums geloof gegeven heeft. Moet derhalven ook in die eerste ende niet soo heel vaste verkiesing / de gene die verkooren word / yet over hem hebben / 't welk niet en is in andere die niet verkooren worden / namelijk het toestaen ofte toestemmen van de predicatie des Euangeliums. Want die dat niet en hebben / van de sulke / hoewel hun mede het Euangelium gepredikt / ende de saligheyt en 't leven van God aengeboden zy geweest / nochtans omdat het door haer eygen schult gebeurt is dat de uytkomst met Gods voornemen niet overeen quam / en seyt de Heylige Schriftuure niet datse God verkooren heeft / maer alleenlijken van de gene dewelke die toestemminge hebben. 't Welk alsoo te zijn noch klaerder blijken sal wanneer wy sullen handelen van 't woord roepen.

Tegen dit onse gevoelen en strijden niet de woorden Pauli Eph. 1. 4 : Gelijk hy ons verkooren heeft in hem voor de grondlegginge der werelt, &c. Want op die plaetse en is het woord verkiesen niet eygentlijk gebruykt / ende en beteykent ook niet de verkiesinge selfs / of de daed en 't werk van verkiesen / maer 't voornemen om te verkiesen. Welke manieren van spreeken in de Heylige Schriftuure seer gebruykelijk is / insonderheyt by Paulum selfs / dewelke sich niet en ontsiet te seggen / dat God de zijne nu al verheerlijkt heeft

 Rom,

Rom. 8.30. Item/ dat de genade ons in Christo gegeven is voor de tijden der werelt 2 Tim. 1.9, ende andere diergelijke plaetsen seer veel/ in dewelke hy om te kennen te geven 't besluyt dat by God van eenige sake gemaekt is/ woorden gebruykt die de sake selfs beteykenen ende te kennen geven.

Uyt het gene 't welk dus verre gediscoureert is/ meynen wy genoegsaem te blijken/ dat wy uyt de verkiesinge Gods/ waer van de Heylige Schriftuure spreekt/ niets mogen bewijsen dat wy in 't verkrijgen van onse zaligheyt niemendal en doen uyt vryen wille: maer datmen veel eer uyt de selve verstaen moet/ dat sonder onsen wille de saligheyt niet verkregen ende niets ter werelt uytgerichtet en word/ alsoo de verkiesinge selfs niet wesen nochte bestaen en kan sonder eenige werkinge onses vryen wils. Ook en geven de plaetsen der Heyliger Schriftuure/ dewelke spreken van de goddelijke verkiesinge/ niet te kennen eenige noodwendigheyt van de saligheyt eens yeders in 't bysonder. Want hoewel in veele vande selve soodanige redenen staen waer uyt kennelijk schijnt te wesen/ dat de uytverkorene Gods niet en konnen verloren gaen/ soo en moetmen evenwel in soodanige plaetse niet alleenlijk verstaen die vaste ende eygentlijke verkiesinge/ dewelke/ als geseyt is/ het doen des menschen in aller manieren vereyscht; maer staet ook aen te merken/ dat in de selve niet en word geseyt/ dat de verkorene uyt de verkiesinge niet en konnen uytvallen/ wanneer zy zelfs niet en souden willen daer in volharden; maer dattet soo met haer is soo lang alsse uytverkoren zijn/ dat is/ een leven leyden dat den Evangelio waerdig is. Besiet het gene 't welk wy van de Schapen Christi die niet vergaen en konnen/ in 't voorgaende gedisputeert hebben.

Eyndelijk soo moetmen dit weten/ dat door 't woord verkiesen, somtijds in de Heylige Schrifture yet sonderlings beteykent word/ ende dat in sulker voegen/ dat het alle de gene die salig sullen worden noch niet en begrijpt/ maer slechs eenige van die/ als blijken kan uyt de parabel van de werk-luyden die in den Wijnberg van een seker Heere gehuurt waren Matth. 20. Want het is seker dat alle die werk-luyden dewelke eenderley loon ontfangen hebben/ beteykenen alle de gene die salig sullen worden/ den welken gegeven sal worden eenderley ende deselve belooninge des eeuwigen levens. Ende ondertusschen nochtans en schijnt het niet min seker te wesen/ dat die spreuke/ veele zijnder geroepen, maer weynig verkoren, van Christo op deselve gepast worden vers 16/ ende niet duysterlijk van hem word te verstaen gegeven/ dat die verkoren zijn/ dewelke/ hoewel ter elfster uure in den wijnberg gekomen zijnde om te werken/ evenwel eenderley loon hebben met de andere/ ende dat de andere maer geroepen zijn. Doch hoe de woorden Christi genomen moeten worden ofte niet/ soo en kanmen altoos niet loochenen/ dat hy door den naem van uytverkoren, niet verstaen en heeft alle de gene die salig worden/ maer eenige bysondere ende particuliere menschen/ dewelke in 't bekomen van de saligheyt/ een sonderlinge goedigheyt Gods tegen hun selven boven andere bevonden hebben. Dan overmids in dese/ ende sooder eenige meer diergelijke plaetsen zijn/ niet gehandelt word van de verkiesinge ter saligheyt/ daerom is 't dat wy/ handelende van de verkiesinge ter saligheyt/ alleen gewag hebben gemaekt van die twee soorten van verkiesinge/ dewelke/ gelijk geseyt is/ uyt de Heylige Schriftuure blijkbaerlijk worden afgenomen.

Volgt nu dat wy handelen van 't woord roepen, welk woord wanneer 't

van

van God werkender wijse geseyt / ende op de menschen lijdender wijse in t stuk van de saligheyt gepast word / t'eenemael 't selve te seggen is 't welk beteykent word door 't woord verkiesen, gebruykt zijnde in de beteekenisse van de onvaste verkiesinge / nademael in de Heylige Schrift die alleen geseyt worden van God verkooren te zijn / die het Euangelium gelooven. Want alhoewel (even als wy gesien hebben dat'et gelegen is met het woord verkiesen) die gene schijnt te konnen geseyt worden van God verkooren te zijn / den welken het Euangelium volgens den wille Gods word aengekondigt / al is 't schoon dat hy 't selve gantsch geen geloof en geeft, soo en salmen evenwel nauwelijks een plaetse vinden alwaer sulks in de Heylige Schriftuure soude mogen geschreven zijn / ja de gene die 't gepredikte Euangelium geloof gegeven hebben / deselve worden door de benaminge van geroepene seer duydelijk en klaerlijk onderscheyden van de gene die niet gelooft en hebben / by Paulum 1 Cor.1.23,24, in dese woorden: Maer wy prediken Christum den gekruysten, de Joden wel een argernisse ende de Heydenen een dwaesheyt, doch den geroepenen Joden ende Grieken, Christum de macht Gods, ende de wijsheyt Gods. Hy noemt duydelijken geroepene, die Joden ende die Grieken die 't gepredikte Euangelium aengenomen ende gelooft hadden: maer de reste van de Joden / dien het Euangelium wel gepredikt was / maer 't selve verworpen of versmaed hadden / die en gewaerdigt hy den naem van geroepene niet / maer scheydse wel duydelijken af van de geroepene. 't Selve word bewesen uyt de woorden dieder straks op volgen: Want siet (of liever / gy siet) uwe roepinge, broeders, dat niet veele wijse na den vleesche vers 26, &c. Want het is even soo veel als of hy geseyt hadde: gy siet broeders / dat onder u dewelke geroepen zijt / niet veele wijse na den vleesche en zijn / &c. Want gelijkerwijs als door 't woord verkiesinge somwijlen beteekent worden de geene die verkooren zijn / (als Rom.11.7) alsoo konnen ook door 't woord roepinge, op dese plaetse beteekent worden de gene die geroepen zijn. Doch 't zy hoemen 't woord roepinge neemt ofte niet en neemt / soo is in allen gevalle seker dat de sin der plaetse sulks is als wy geseyt hebben. Waer uyt blijkt / dat die alleen geroepene worden genoemt die 't Euangelium hebben aengenomen / ende dat / als geseyt is / het woord roepen, in de Heylige Schriftuure deselve kracht ende beteekenisse heeft die 't woord verkiesen heeft / te weten / wanneer door 't woord verkiesen beteekent word de niet soo vaste ende gemeyne verkiesinge / gelijk als de volgende woorden klaerlijk bewijsen. Want hy seyt aldus vers 27/28: Maer het dwase des werelts heeft God verkooren om het wijse beschaemt te maken: het swakke des werelts heeft God verkooren om het sterke te beschamen: ende het onedele en verachte des werelts heeft God verkooren, &c. De gene die hy eerst geseyt hadde geroepen te zijn / seyt hy naderhant verkooren te zijn van God / en in de plaetse van 't woord roepen, stelt hy het woord verkiesen, overmits dat het deselve kracht heeft / ende in aller manieren eene ende deselve sake te kennen geeft.

Doch yemand sal seggen / dat uyt de plaetse klaerlijk kan afgenoomen worden / dat / gelijk wy geseyt hebben / de voorsz. roepinge ten meerderen deele niet moet afgemeten worden na de uytkomste / maer alleen na 't voornemen Gods / het welk de uytkomste toont ende aenwijst. Want aengesien de reden die den Apostel geeft / of / om beter te seggen / de oorsake van dese verkiesinge

t'eene-

t'eenemael gerefereert word tot den raed ende 't voornemen Gods / op dat hy het wijse beschame: op dat hy het sterke beschame, &c, zoo blijkt genoegsaem dat deselve in allen deelen hangt / niet aen de uytkomste / maer aen den raed ende aen het voornemen Gods.

Wy geven tot antwoorde / dat Paulus de voorsz. verkiesinge immers ten meerderen deele besloten heeft uyt de uytkomste / gelijk sulks genoegsaem blijken kan uyt de voorgaende woorden: maer den geroepenen, &c, en ook uyt dese: want gy siet uwe roepinge, vers 24, 26, &c. Welke uytkomste ondertusschen nochtans tot den raed ende voornemen Gods gerefereert word / ten aensien dat God om de menschen te verkiesen / den weg des Euangeliums heeft voorgestelt / dat is / heeft geordineert dat die alleen sullen komen behouden worden die den Euangelio sullen gelooft hebben / 't selve seer zwaerlijk gelukken wil by de geene die of wijs / of machtig / of edel na den vleesche zijn. Want aengesien Gode sulks / even als ook alle andere dingen / t'eenemael bekent is / soo word met recht / niet alleen de uytkomste (namelijk / datter weynige van sulke menschen den Euangelio geloof geven / ende oversulks niet ter salighept verkoren worden) een werk Gods genoemt / maer ook de eyndelijke oorsake / ofte de oorsake waeromse tot God gerefereert. Want de gantsche plaetse en moet niet anders genomen worden / dan of Paulus geseyt hadde / dat God in 't zaligmaken der menschen / soodanigen wech verkoren heeft / door den welken weynige wijse / weynige machtige / ende weynige edele na den vleesche / behouden worden / ende even als of hy reden wilde geven waerom God soodanigen wech verkoren heeft. Soo dat het principaelste 't welk hy doet / niet en is dat hy den raed ende 't voornemen Gods verklaert / maer dat hy leert / welk daer zy de natuure des Euangeliums: niet seggende / dattet het besluyt ende den wille Gods is / datter weynige wijse / weynige machtige / ende weynige edele na den vleesche / behouden worden ende tot kennisse der waerheyt komen / maer dat den wech ende middel om de menschen te behouden / soodanig is / dat weynige van sulke luyden den selven willen erkennen ende aennemen / gelijk de sake selfs klaerlijk uytwijst. Derhalven / nadien die wech / den welken God vorkoren heeft / heylig / ende niet alleen alle lof / maer ook seer verwonderens waerdig is; nadien ook de selve aen allen den genen die hy 't Euangelium laet prediken / in gelijker maten word voorgestelt / ende daerbeneven ook sommige / hoewel weynige / van die voorsz. wijse / &c. na den vleesche / den selven aennemen / soo en is gewisselijken God geensins een oorsake vande hertnekkigheyt van die andere / aengesien hy niet haer / maer zy hun selven uytsluyten van de aenneming des Euangeliums; vloeyt ook ter werelt geene noodwendigheyt uyt den raed en voornemen Gods / ende en kan eyndelijk in die gantsche daed Gods / niet het alderminste vermoeden van ongerechtigheyt plaetse hebben.

Uyt het boven-geseyde meynen wy genoegsaem te blijken / dat noch het woord van predestineeren, noch van verkiesen, noch van roepen, wanneerse gepast worden op onse salighept die van Gode versorgt is / in de Heylige Schriftuure eenig bewijs geven van eenige noodschikkinge / ofte onsen vryen wille in die sake uytsluyten. Doch eer wy dese tegenwoordige disputatie besluyten / soo is het de pijne waert dat wy de seer naemkundige plaetse Rom. 8. wat nauwer ondersoeken / mitsgaders verklaren hoe seer het geene dat wy

voor-

voorhenen geseyt hebben daer mede overeen komt. Want in de selve hebben wy uytdrukkelijken soo het woord predestineren, als 't woord roepen. En soo veel belangt het woord verkiesen, al en is schoon het selve aldaer niet uytgedrukt / soo is evenwel in die plaetse begrepen al 't geene 't welk door dat woord soude mogen beteykent worden / insonderheyt onder 't woord roepen, 't welk wy bewesen hebben by den selven Paulum altemets even sulken kracht te hebben. Is ook / alsmen 't recht seggen sal genoegsaem uytgedrukt in 't woord verkorene, waer van wy besien sullen op zijn plaetse.

De plaetse dan luyd aldus: Ende wy weten dat den geenen die God lief hebben, alles mede-werkt ten goede, den genen die na 't voornemen geroepen zijn vers 28. Nu uyt / dese woorden / dewelke sonder twijffel sien op alle de volgende / ende met de selve t'samen hangen / bevindmen klaerlijk van hoedanige menschen Paulus spreekt / te weten: van sulke die God lief hebben / de welke hy seyt geroepen te zijn na 't voornemen (te weten Gods:) dat 's te seggen / dat de sulke eygentlijk de gene zijn / dewelke volgens den raed ende 't voornemen Gods (gelijkmen kan afnemen uyt de natuure ende gelegentheyt van dat Euangelium / 't welk haer God heeft laten aenkondigen) het Euangelium hebben aengenomen ende tot de zaligheyt verordineert zijn. Want het is een sake die noodwendiglijk wesen moet / dat eer yemand den Euangelio geloof geeft / of voor of na de Predicatie des selven Euangeliums / God beginne lief te hebben. Want met de Predicatie des Euangeliums ist alsoo / datse ook in de herten der gener die God te voren niet lief en hadden / gewoon is de liefde te baren / ende dat ter oorsake vande overtreffelijke en groote beloften in den selven Euangelio begrepen / dewelke van God aen een yeder worden voorgestelt / ende daerbeneven om de alderhoogste liefde wil / die ons God bewijst in 't senden van zijnen Sone tot een versoeninge voor onse zonden. Want / gelijk Johannes seyt in zijnen eersten Brief Cap. 4. 19: Wy hebben hem lief om dat hy ons eerst lief gehad heeft. Ende te vooren vers 19 hadde hy geseyt: Hier in is de liefde, niet dat wy God lief gehad hebben, maer dat hy ons lief gehad heeft, ende zijnen Sone heeft gesonden tot een versoeninge voor onse zonden. Met welke woorden Johannes evenwel niet uyt en sluyt de liefde des menschen tegen God / voor de Predicatie des Euangeliums / maer wil ons leeren dattet gemeynlijk soo gaet / dat wy / hoorende de Predicatie des Euangeliums / waer in ons indachtig word gemaekt de groote liefde Gods t'onswaerts / God lief hebben; seggende ook / dat niet eenige onse voorgaende liefde tegen God / de oorsake is van dat God ons de zaligheyt bevordert heeft / maer dat de liefde Gods tegen ons daer van de oorsaek is. Nu / dat God ook voor het aenkondigen des Euangeliums van ons kan lief gehad worden / betoont alleen genoegsaem het Exempel van Cornelius de Hooftmam Actor. 10. 1, 2. Ondertusschen soo kan 't wel zijn / dat misschien Johannes maer en spreekt van een uytnemende liefde van ons tegen God / die niet en kan voortkomen dan alleen uyt de kennisse Jesu Christi ende zijns Euangeliums / van welke soo wy willen dat Paulus alleen spreekt / soo sal de sin van zijne woorden dese zijn: dat onder de gene die 't Euangelium hebben toegestemt / de geene eerst behooren tot het onveranderlijke besluyt Gods ter zaligheyt / dewelke God van herten lief hebben op sulken wijse als in 't Euangelium is voorgeschreven.

Doch ten Propooste. Paulus hadde gesept/dat den genen die God lief hebben alles mede-werkt ten goede / ende dat de selvige menschen volgens den raed en 't voornemen Gods/'t verkondigde Euangelium hadden geloof gegeven vers 28/ ende dien-volgens geroepen waren ten eeuwigen leven; waer van sullende reden geven / soo voegt hy der straks by vers 29: Want die hy voorweten heeft, die heeft hy ook gepredestineert den beelde zijns Soons gelijkformig te worden, opdat hy zy de eerst-gebooren onder veele Broederen. Als of den Apostel seyde: daerom hebbe ik gesept dat den genen die God lief hebben/ den genen / segge ik / die van te voren van God geapprobeert ende voor goed gekent zijn / alles mede-werkt ten goeden / omdat de gene die God van te vooren geapprobeert heeft/ ook van God gepredestineert zijn om gelijkformig te worden zijnen eenig-gebooren Sone / den welken / gelijk hy is een Capiteyn ende voorganger van de andere kinderen Gods / hy ook gewilt heeft te sullen wesen soo veel als een exemplaer ende voorbeelt. Dien-volgens / gelijkerwijs als de eenig-geboren Sone Gods Jesus Christus door ellende en verdrukkingen gekomen is tot de eeuwige geluksaligheyt / ende / gelijkerwijs als elders geschreven is Hebr. 2. 9, om het lyden des kruyces met eere en glorie gekroont: alsoo sal 't ook wesen met de andere Sonen Gods / dewelke van God gekent ende geapprobeert zijnde / alhoewel zy veel quaets geleden sullen hebben / inder eeuwigheyt salig ende heerlijk sullen worden. Van welke sake den Apostel te vooren veel redens hadde gehad / ende al het geene 't welk hier gesept word / toe gepast moet wesen. Ende in 't voorgaende hebben wy gesept dat het woort voorweten, even soo veel in deese plaets gesept is als van te vooren voor goed kennen en approberen, bybrengende een Exempel uyt den selven Brief Pauli Cap. 11. 2. Doch in dese woorden moet na het woord voorweten, bygevoegt worden het woordeken dese, 't welk in de volgende redenen is uytgedrukt.

Paulus gaet voort / ende seyt: Maer die hy gepredestineert heeft, die heeft hy ook geroepen: Ende die hy geroepen heeft, dese heeft hy ook gerechtvaerdigt: maer die hy geroepen heeft, dese heeft hy ook verheerlijkt. In 't voorgaende hebben wy gesept / dat achter de woorden / heeft gepredestineert uyt het geene dat voorgaet herhaelt moeten worden dese woorden: Gelijkformig te worden den beelde sijns Soons, &c. Want Paulus heeft hier toegelept op een sekere kortheyt en beknopte aerdigheyt van spreeken.

Nu in dese woorden leert den Apostel / dat de geene die God lief hebben/ en oversulks al te vooren van God zijn goed gekent / volgens zijn besluyt/ mede ter heerlijkheyt zijn verordineert / bewijsende lanks welke trappen zy van hem daer toe gebracht worden. Waer uyt blijkt dattet t'eenemael waer is / 't welk hy hadde voorgestelt / te weten / dat die menschen geroepen zijn na 't voornemen Gods.

't Woord roepen, beteykent alhier t'eenemael het selve 't welk het beteykent 1 Cor. 1. 24, 26. onder de benaminge van geroepene en roepinge (gelijk wy voor bewesen hebben) namelijk / door de Predicatie des Euangeliums te wege brengen dat zy den Euangelio geloof geven ende tot de Gemeente Christi toegesamelt worden.

't Woord Rechtvaerdig-maken, beteykent / volgens zijn aldergebruykelijkste beteykenisse/ inde H. Schriftuure (waer in alleen/het selve gebonden word) quijt laten en als rechtvaerdig uytspreeken/ dat's te seggen / voor rechtvaerdig houden.

De gene

De gene dan die God lief hebben ende van hem goed gekend zijn / de selve worden voor eerst van hem geschikt ende geordineert tot de selve dingen die wy weten Christo overgekomen te zijn. Daer na wordense door de Predicatie des Euangeliums tot de Gemeynte der Geloovigen toegesamelt. Ende daer op siet dese reden Actor. 2. 7. Ende de Heere deeder dagelijks tot de Gemeynte die zalig souden worden. Want soo luyden de Griekschc Texten van woord tot woord. Voorts krijgense dan quijt-scheldinge en vergevinge van alle zonden/ ende worden gehouden voor rechtvaerdige. Eyndelijk ende ten laetsten soo wordense verheerlijkt / dat is / op een seekerder en vaster wijse geordineert tot het zalige en onsterffelijke leven. Oversulks soo voechter terstont den Apostel met recht by vers 31: Wat sullen wy dan hier toe seggen? Is God met ons, wie is tegen ons?

Als hy seyt ons, soo en verstaet hy niet alleen hem selven ende de gene aen wien hy schreef / maer hem selven en alle ware Christenen / te weten die God lief hebben / als voor geseyt is. Alwaer aen te merken staet dat Paulus altijt spreekt van de gene den welken Christus verkondigt was / maer niet en verstaet soodanige lief hebbers Gods die noch niet met allen van Christo gehoort hadden. Ende dat Paulus / even als ook andere Schrijvers des Nieuwen Testaments / door de benaminge van ons, gemeynlijk verstaet hem selven ende alle ware Christenen / is een sake die soo notoir is / dattet overtollig soude wesen sulks met Exempelen te bewijsen / te meer / om dat hy te vooren van vers 16 af dese maniere van spreeken dikwils gebruykt heeft.

Wat (wil Paulus seggen) behoeven dan te twijffelen de geene die niet alleen met den naem / maer ook waerlijk Christenen zijn ende God lief hebben/ dat is zijne Geboden onderhouden? Wie kan haer beschuldigen / dewijlse God soo seer op haer zijde hebben?

Om dit noch meer te bevestigen seyt hy daer na vers 32: Die ook zijnen eygenen Sone niet gespaert en heeft, maer heeft hem voor ons overgegeven, hoe en soude hy ook ons niet alles met hem schenken? Soo grooten liefde en miltheyd (wil hy seggen) heeft ons God betoont / doe hy / om ons te trekken uyt de slavernye des Duyvels ende zijns rijks deelachtig te maken / sich niet en heeft ontsien / zijnen alderliefsten ende eenig-geboorenen Soone tot een alderbitterste dood over te geven / ende / om soo te seggen / te kost te hangen / datter gants geen twijffel en sal zijn / of hy en sal ons te gelijk met zijnen Sone / geven alle de goederen / door hem belooft.

Daer na komt hy wijders / ende trekt uyt het geene 't welk hy geseyt hadde / een antwoorde op 't geene 't welk den geenen die God lief hebben ende Christum belijden / konde tegen geworpen worden / of liever een afweering van 't gene 't welk scheen te bevreesen te staen / seggende vers 33: Wie sal beschuldigen tegen de uytverkoren Gods inbrengen? God [is het] die rechtvaerdigt. Hy hadde geseyt / dat de geene die God lief hebben / van God gerechtvaerdigt zijn / dat's te seggen van hem van hare zonden / dat is / straffe der zonden / vry gesproken / ende voor rechtvaerdige geacht zijn: Wie isser oversulks die de soodanige / al zijnse schoon t'eenigen tijde zondaers geweest / sal durven beschuldigen? aengesien God selfs / voor wien de beschuldiginge soude moeten geschieden / alle straf-waerdigheyt der zonden in haer heeft uytgewischt? Nademael hy de selve voor geen zondaers en acht / dat is soo acht

als offe niet gesondigt en hadden? Hier sien wy dat den Apostel de soodanige Gods verkoorene noemt. Soo zijn dan onder den geenen den welken Christus verkondigt is/ die gene uytverkoorene Gods/ dewelke God lief hebben ende sijne geboden doen/ ende dat in die vastere ende eygentlijke beteekenisse van 't woord verkiesen. Hier by voegt hy terstont vers 34: Wie is de gene die verdoemen sal? Christus [is het] die gestorven is. Welverstaende voor haer. Want hy hadde geseyt/ dat God sijnen eenigen Sone (te weten Jesum) hadde gegeven voor haer allen. Wie isser dan (wil hy seggen) die de soodanige soude verdoemen? Nadien Christus selfs die van God gestelt is tot een Richter van alles/ voor haer heeft willen sterven? sal hy immermeer verdoemen die gene die hy selfs soo lief heeft?

Doch om het gene 't welk hy geseyt hadde klaerder uyt te leggen/ ende 't selve des te oogenschijnlijker te bewijsen/ soo voegt hy der dese woorden noch by vers 34: Die ook verresen is, die ter rechterhant Gods is, die ook voor ons tusschen-spreekt.

Door 't woord verrijsen, leyt hy genoegsaem uyt 't gene hy te vooren bedektelijk geseyt hadde/ te weten dat Christus van God gestelt was tot een Richter over allen. Want de selve Paulus heeft ook geseyt tot die van Athenen Act. 17. 31, dat God gestelt heeft een seekeren dag waer in hy de wereld rechtvaerdelijken sal oordeelen door een man die van hem daer toe bescheyden was/ welke sake hy een yeder genoegsaem heeft doen gelooven doe hy dien man verwekt heeft uyt den dooden. Soo bewijst dan de verrijsenisse uyt den dooden (na 't seggen Pauli aldaer) dat hy gestelt is tot een Richter over allen/ gelijk Christus selfs voorseyt hadde. Ook bewijstse dat hy met eenen in der eeuwigheyt van den dood verlost is. Waer uyt volgt/ dat de gene die sijne leden zijn/ dat 's te seggen hem navolgen/ ende God soo als hy geleert en gedaen heeft/ van herten lief hebben/ van gelijken in der eeuwigheyt ook van de dood bevrijt/ ende alsoo gene verdoemenisse (want de dood is een straffe der sonden) ter oorsake van hare voorleedene ongerechtigheden/ onderworpen sullen wesen.

Maer hy voegt'er by vers 14: dewelk is ter rechterhant Gods, of gelijk in het Griekscн staet/ in de rechterhant Gods, dat 's te seggen/ nu mede begaeft met goddelijke macht/ zijnde naest God/ op den oppersten trap van heerschappye en regeeringe in de Gemeynte/ende 't gene dat de Gemeynte aengaet: kan oversulks de sijne geduuriglijk helpen en versorgen/ niet toelatende dat haer yet soude overkomen 't welk niet en soude dienen t'haren beste.

Doch om dat'et niet genoeg en is sulks te kennen/ ten zy dat'er den wille by is/ soo voegt hy der eyndelijken dese woorden toe: dewelke ook bid (ofte tusschen spreekt) voor ons, dat 's te seggen/ gelijk hy ons kan/ alsoo ook wil helpen/ ende sulks geduuriglijken doet. 't Welk hy verklaert heeft met het woord tusschen-spreken ofte bidden, om te betoonen/ dat al het gene 't welk ons Christus gegeven heeft/ het selve altesamen gegeven is door de macht die hy van God ende niet van selven heeft/ ende dat'et in desen deele alsoo geleegen is/ als of Christus door gebeden sulks van Gode verworf/ opdat alsoo den Vader sijne authoriteyt ende voorrecht onvermindert blijve/ ende men weten en erkennen moge/ dat hy alleen de eerste oorsake ende fonteyne van allegoet is.

Dit aldus verklaert zijnde / soo en doet den Apostel tot het eynde des kapittels toe / niet anders / dan dat hy daer uyt besluyt / dat'et niet wesen kan / dat eenig ding ter wereld / ons sal scheyden van de liefde Gods en Christi / dat's te seggen / beletten kan dat ons God soude lief hebben ende begenadigen met die weldaden (ende dat door Christum selfs) die ons Christus uyt zijnen name heeft toegeseyt. Want Paulus en spreekt niet vers 35/ 36/ &c. Van de liefde waermede wy God lief hebben / gelijk nochtans sommige gemeynt hebben. Want alhoewel hy gewach maekt van ellendigheden die ons niet en konnen afscheyden van de liefde Gods / soo is evenwel de sin dese: dat alle die ellendigheden niet en zijn teekenen der gramschap Gods tegen ons / ende soo veel niet te beduyden hebben datse ons konnen benemen de geluksaligheyt die ons van God belooft is. Want Paulus (gelijk bewesen is) spreekt van de gene die God lief hebben / den welken hy seyt alles meede te werken ten goede / ende tot dit oogenmerk recht hy alle sijne redenen. Waer uyt blijkelijk is / dat de groote kracht van welsprekentheyt die hy op dese plaetse gebruykt heeft / is om te persuaderen ende te doen gelooven/ niet dat onse liefde tegen God/ maer dat Gods liefde tegen ons / in gevalle wy hem lief hebben / stantvastig ende geduurig wesen sal.

Uyt het voor-geseyde schijnt genoegsaem te blijken / dat de woorden predestineren, verkiesen, ende roepen, wanneerse werkender wijse tot God gerefereert ende op onse saligheyt gepast worden / in de Heylige Schriftuure geen kracht altoos en hebben om te besluyten eenige nootwendigheyt van de saligheyt eenes yegelijken mensches die behouden word. Dat ook de seer bekende plaetse Rom.8.29,30, die hy van te vooren gekent heeft, &c, niet en begrijpt eenig ander onveranderlijk besluyt Gods / dan dit / te weten dat'et niet zijn kan / dat de gene die God lief hebben / van God niet lief gehad souden worden met die liefde die hy in Christo betoont heeft / ende oversulks inder eeuwigheyt behouden worden. Ende op dese ende gene andere wijse moeten verstaen worden alle de plaetsen waer in gehandelt word van eenig goddelijk ende seer oud besluyt / aengaende 't zaligmaken van eenige menschen; te weten dat in deselve niet en moeten verstaen worden eenige bysondere persoonen/ maer een seekere soorte ofte slag van menschen. Dienvolgens / wanneer (by Exempel) Christus Matth.25.34, hem selven in den dag des oordeels invoert/ sprekende aldus tot de gene die salig sullen worden: Komt gy gezegende mijns Vaders, besit het Rijk dat u bereyd is van den beginne des werelds aen, soo en moetmen niet verstaen dat een yeder van haer hooft voor hooft van den beginne der wereld aen / tot de saligheyt is verordineert geweest / maer datse zijn van soodanige soorte van menschen / den welken de saligheyt van den beginne der wereld af / bereyd is. Dit word opentlijk afgenomen uyt het geene 't welk terstont volgt vers 35: Want ik hebbe hongerig geweest, ende gy hebt my te eeten gegeven, &c. Want men siet dattet met dese woorden even alsoo gelegen is als of hy seyde: allen den geene dewelke my hongerende hebben te eten gegeven / is dit rijk bereyt van den beginne der wereld: maer gy lieden hebt my te eten gegeven / &c. Ergo soo is u lieden dit rijk bereyt geweest van den beginne der wereld.

Andere diergelijke plaetsen sal een yeder uyt dese eenen lichtelijk konnen uytleggen. Sullen derhalven 't ondersoek daer van achter-wegen laten. Al-

leen sullen wy wat seggen van de plaetsen waer in gesprooken word van de gene die geschreven zijn in 't Boek des Levens, als Apoc. 13.8. XVII.8. XXI.27 Want men moet weten / behalven 't geene 't welk wy nu straks geseyt hebben / ende seer bequamelijk kan gepast worden op diergelijke Schriftuur-plaetsen / dat die figuurlijke wijse van spreeken niet placht te beteykenen eenige noodwendigheyt / maer dat het wel wesen kan dat de geene die geschreven zijn in 't Boek des Levens / uyt het selve worden uytgedaen. Moses Exod. 32.32 bid God / dat hy of het volk spare / of hem uyt doe uyt het Boek des Levens; maer God antwoord hem vers 33 / dat hy die wil uytdoen uyt zijn Boek / dewelke gesondigt hadden. Ende Psal. 69.29 bid David dat zijne vyanden mogen uytgedaen worden uyt het Boek der Levendigen. Ook seyt Christus Apoc. 3.5, dat hy den naem des geenen die overwonnen sal hebben / niet en sal uytdoen uyt het Boek des Levens. Ende ontrent het eynde des selven Boeks Cap. 22. 18, 19 staet geschreven: Soo yemand sal vermindert hebben van de woorden der Prophecye deses boeks, zijn deel sal God weg-nemen uyt het Boek des Levens. Wanneer dan in de boven-gemelde plaetsen van 't Boek der Openbaringe / gewag word gemaekt van sommige welker namen niet geschreven zijn in 't Boek des Levens des Lams / ende dat van 't begin der werelt aen; (want de woorden / van aen begin des werelts, en moeten niet gevoegt worden met dese / het welke geslachtet is dewelke terstond daer na volgen, maer met de voorgaende gelijk uyt de tweede plaets blijkt) hier uyt blijkt dan datter sommige zijn welker namen van aen-begin des werelts zijn geschreven in 't Boek des Levens / soo moetmen verstaen / dat de voorsz. luyden alsoo zijn ingeschreven datse nochtans wel uytgedaen konnen worden / ende dattet geene andere en zijn dan de gene die 't vergunt is het leven te konnen krijgen / dat is alle de geene die het Beest niet aen en bidden / nochte sich over het zelve verwonderen: (want de gene die het selve aenbidden ende sich verwonderen / die en konnen geensins behouden worden) ende dattet al van den beginnen des wereldts aen geordineert zy geweest / dat de gene die 't Beest niet aen en bidden nochte sich verwonderen / behouden sullen worden / maer de andere geensins. Wilmen 't ondertusschen evenwel soo hebben / dat de geene die in de boven-gemelde plaetsen bedektelijk geseyt worden van de grondlegginge der wereld ingeschreven te zijn in het Boek des Levens / in aller manieren salig worden / soo ist genoeg bewesen te hebben dat aldaer niet en word gehandelt van seekere menschen hooft voor hooft / maer van een seekere soorte van menschen / waer uyt te verstaen is / dat de boven-geroerde generale antwoorde / als vooren geseyt is / mede zeer wel gepast kan worden op dese plaetsen.

Ook en moet sich niemand daer aen stooten / dat in de bovengemelde plaetsen gewag word gemaekt van namen, even of daer door beteykent wierde eens yeder menschen eygen naem. Want / gelijk geseyt is / 't is een figuurlijke wijse van spreeken / genomen zijnde van de gene die in 't bysonder ende met naem en toenaem die gene inschrijven ende op-teykenen / van de welke zy by hun selven yet voornemen ende ordineren. Word derhalven door die maniere van spreeken niet anders te kennen gegeven dan een besluyt over sekere menschen / 't zy dat hare namen seeker / 't zy datse onseeker zijn. Want het is genoeg datse over hun hebben een seekere hoedanigheyt die vast gaet /

ende

ende in deſe onepgentlijke wijſe van ſpreeken ſoo veel is als den epgen naem.

Ende dat het inſchrijven van pemands naem in 't Boek des Levens/ niet en is te ſeggen/ dat de ſulke geenſins en kan verlooren gaen/ ſchijnt genoegſaem te bewijſen 't geene datter ſtaet Phil.4.3, alwaer Paulus wel derf ſeggen/ dat de namen van ſeekere luyden/ te weten van Clemens ende andere zijne medehulpers/ zijn in 't Boek des Levens. Want het en is geenſins waerſchijnlijk/ dat God Paulo geopenbaert ſoude hebben/ dat ſeekere luyden niet en konden verlooren gaen/ ende of hy 't hem al geopenbaert hadde/ dat dan Paulus daer van openinge ſoude hebben gedaen aen allen anderen/ inſonderhept met ſoo een ſlecht ſeggen/ ſonder bpvoeginge van eenig tepken ofte getuygeniſſe van een ſoo uytnemende goddelijke openbaringe/ of in allen gevalle van eenige naerdere ende nauwere beveſtiginge en vertellinge. Voegt hier by/ dat Paulus ſchrijvende aen Philemon vers 24 onder zijne medehulpers mede rekent Demas/ van den welken hy nochtans ſept 1 Tim.4.10: Demas heeft my verlaten, deſe werelt lief hebbende. Soo en wil dan Paulus/ wanneer hy ſept/ dat de namen van zijne medehulpers geſchreven zijn in 't Boek des Levens/ niet anders ſeggen/ dan datſe zijn op een ſeekeren ende wiſſen weg ter ſalighept/ waer op zy volhardende 't eeuwige leven ſullen bekomen: maer niet/ datſe hoe 't gaet of niet en gaet/ het eeuwige leven ſullen verkrijgen/ ende dattet overſulks niet ſoude konnen gebeuren datſe van dien weg wijken ende afdwalen.

Het XIV. Capittel.

Getuygeniſſen der Heyliger Schriftuure, waer in gewag word gemaekt van eenig byſonder beſluyt Gods. Waer uyt ſchijnt beweſen te worden, dat in 't gene dat de ſaligheyt ofte verdoemeniſſe aengaet, niets altoos in des menſchen vryen wille en is, met de verklaringe der ſelver.

TOt noch toe iſſer gehandelt van de plaetſen der Heyliger Schriftuure/ die onder anderen de meeſte kracht ſchijnen te hebben om te doen gelooven datter in het ſtuk van de ſalighept niets altoos en is in des menſchen vermogen/ maer dat alles hangt aen 't beſlupt Gods/ als weſende ſoodanig/ dat ſulks in de ſelve in het algemepn ſoude mogen ſchijnen geſept te zijn. Reſteert dat wy handelen van die Schriftuur-plaetſen/ waer in voorſtellinge word gedaen van eenig byſonder beſlupt Gods/ waer upt men ſoude mogen ſchijnen te konnen giſſen/ dat God in 't ſaligmaken ende verdoemen der menſchen/ geen acht en heeft op eenig dink ter werelt/ als alleen op zijnen wil ende welbehagen/ ende dat in die ſake de menſche gantſchelijk geenen vrpen wille en heeft.

Doch al eer wy yets anders doen/ ſoo moeten wy eerſt dit ſeggen/ te weten/ dat alle diergelijke Schriftuur-plaetſen wederlept konnen worden met een eenige antwoorde. Want upt ſommige particuliere Exempelen en machmen

geenen algemeynen regel maken: maer de regelen moetmen maken uyt dingen die allen in 't algemeyn aengaen / ende van allen in 't algemeyn geseyt worden: of soo men 't doch uyt particuliere Exempelen halen sal / soo moetmen de selve soo veel in 't getal wesen datse eenige algemeynheyt schijnen in te brengen. Ik swijge noch / dat de Exempelen gants geen kracht en konnen hebben om eenen regel te maken / wanneerder nu bevonden word datter een contrarie regel gestelt is. 't Welk in dese sake alsoo te zijn / wy noch misschien elders bewijsen sullen. Laet ons nu die particuliere Exempelen een voor een gaen voorstellen ende ondersoeken

Ten eersten komt ons voor 't Exempel van Pharao wiens hert geseyt word van God verhard te zijn geweest / opdat hy 't volk niet en soude laten gaen Exod.4.21. Item 10.1,20. en 11.10. en 14.4,8,17. Soo is dan door 't besluyt en toedoen Gods geschied / dat Pharao een tijd lang het volk niet en heeft laten gaen: en nochtans blijkt uyt de Historie / dat God den selven Pharao veele plagen heeft toegesonden / om dieswille dat hy 't volk niet en liet gaen. Volgt dan / dat selfs die dingen om welker wille God de menschen eenige straffen op leyt / niet voort en komen uyt des menschen vryen wille / maer uyt het besluyt Gods / ende dat dien-volgens God in 't zaligmaken ofte verdoemen des menschen / alleen acht heeft op zijn eygen selfs wille / sonder dat in die sake eenige vryigheyt des menschen kan bespeurt worden.

Hier op is mijn antwoord. Alhoewel wy voorhenen van dit Exempel al yet geseyt hebben / waer uyt men lichtelijk een antwoorde ramen kan / soo en sal 't evenwel niet ongevoegelijk wesen 't selve alhier breeder te verklaren en te bevestigen. Segge derhalven / dat de voorsz. Pharao / mitsgaders zijn voorsaet / in 't verdrukken des Israelitischen volks tegen alle recht en reden / soo zwaerlijk hun besondigt hebben / dat God met recht niet alleenlijk zijn hert heeft konnen verharden om 't volk niet te laten gaen / ende hem / die sulks door Mosem gebood / niet te gehoorsamen / maer daer-en-boven te dier selver oorsake hem daer na zwaerlijk te straffen.* Want wanneer yemand noodwendiglijk vervalt tot eenig boos feyt/ende hem selven een oorsake is van soodanige noodsakinge / soo en heeft hy geen onschuld / maer word gestraft/ min noch meer dan of hy 't selve boos feyt t'eenemael ongenoodsaekt ende uyt vryen wille gedaen hadde.

Soo yemand hier op seyt / dat God mede is geweest een Autheur van die sake / te weten dat de Koningen van Egypten 't volk van Israël verdrukten; (gelijk wy handelende van de voorwetenheyt Gods / geseyt hebben) soo antwoorde ik eerstelijk / dat ik sulks seggende / met eenen bewesen hebbe/ dat de oorsake waerom God de Autheur was geweest van die verdrukkinge/ van gelijken gesocht moeste worden in het Egyptische volk / ende dat de selve/ behalven andere leelijke stukken / geacht kan worden / des selven volks uytermaten groote afgoderye geweest te zijn.

* 't Geen den Autheur hier en te vooren pag. 36 zeyt, dat God sonden met sonden straft, en dat hy dan de menschen ook straft om die laeste sonden dewelke hy gemaekt heeft datse noodsakelijk begaen moesten, is mijns oordeels te hard gezeyt, en onnoodig te stellen: want men kan antwoorden, dat het wel gebeurt dat God yemand verhard, en dus tot sondigen gelijk als noodsaekt: maer dat de straf die haer dan op die laeste zonden overkomt, haer niet overkomt omdatse die begaen hebben, maer om haer voorgaende sonden, en dat die of een gelijke straf al over haer beslooten was om hun voorgaende sonden, soo dat haer die zouw overgekoomen hebben al haddense die laeste sonden niet begaen. Vergel. de aenteekening op pag. 36.

Ten

Ten anderen so segge ik / dattet wel soo is / dat God lang van te vooren bestemt hadde dat het volk van Israël verdrukt / dat is / met slavernye geperst soude worden / gelijk als blijkt uyt die voorseggingе Gen. 15. 13; maer dat hy nochtans niet besloten hadde dattet soo zwaerlijk verdrukt soude worden / ende dat de Koningen van Egypten soo heel wreedelijk met het selve souden omspringen / ende / om niet alles te verhalen / de voort-teelinge des selven souden gaen soeken te beletten / en alles wat mannelijk onder haer was van kinderen die geboren soude worden / gebieden te dooden. Oversulks / aengesien de Koningen van Egypten de Israeliten veel zwaerder hebben geplaegt dan men bevinden kan van God voorsept en geordineert te wesen / soo zijnse waerdig geweest datse te dier oorsake van God gestraft wierden / en door zijn besluyt komen souden in een noodwendigheyt van te moeten vervallen tot andere schelmstukken / waer uyt (ende dat ter hoogster eere Gods) seer bequamelijk occasie konde genomen worden om haer te straffen / of het schoon alsoo mochte wesen dat de voorsz. verdrukkinge alleen door den wille Gods geheeltjken waer geordineert geweest / ende geen oorsake daer van gesocht moeste worden in 't Egyptische volk.

Dese gantsche plaetse / te weten dattet door een rechtvaerdig oordeel Gods gebeurt is / dattet voorsz. volk zeer zwaerlijk gestraft is geweest / maer ook gevallen is in een noodwendigheyt om sulke dingen te bedrijven / waer door den weg tot de straffe gebaent wierde / verhandelt seer aerdiglijk en bequamelijk de Autheur van 't boek der wijsheyt / dewelk eyndelijk seyt in 't laetste Cap. vers 4 / dattet door een verdiende en waerdige noodwendigheyt geschied is / dat de Egyptenaers de Israeliten / die zy ootmoedelijk biddende uytgeworpen hadden / als weg-gelopene souden vervolgen / vergetende 't gene dat een weynig te vooren gebeurt was / op datse hare straffe / die noch niet genoeg met pijnigingen opgehoopt en was / t'eenemal vervullen souden. Derhalven (om dit als in 't voorby gaen alhier te seggen / 't welkmen sal mogen voegen tot het gene 't welk voorheenen gedisputeert is van de voorwetenschap Gods) en is 't geen wonder dat de selve Autheur in 't begin van kap. 19. 1 / 2 geseyt heeft / dat de voorsz. daed der Egyptenaers / een voorsieninge der gramschap Gods was / als dewelke nu alreede was besloten / gelijk God ook seyt Exod. 3. 19, dat hy wiste dat Pharao 't volk niet en soude laten gaen / te weten omdat God selfs besloten hadde dat hy 't selve niet en soude laten gaen / ende voorgenomen hadde zijn hert te verharden / als opentlijken blijkt cap. 4. 21. VII. 3. &c. X. 20. XIV. 5, ende in de andere volgende kapittelen.

Ten tweeden / soo komt ons voor een diergelijke Exempel van Sichon Koning te Hesbon / welks geest (als Moses seyt Deut. 2. 30) de Heere verhard ende obstinaet gemaekt hadde / opdat hy niet en soude doen het gene dat Moses / als een leydtsman des Israelitischen volks / met groote billigheyt van 's volks wegen op hem begeert hadde / ten eynde dat sulks een occasie soude mogen wesen om met hem te oorlogen / hem met zijn volk te vernielen ende zijn Rijk in te nemen.

In dit Exempel / even als in 't voorgaende / gingen de sonden des selven Konings ende der voorsz. natie / voor de daed Gods van verharden / om welker wille zy verdient hadden dat de Koning alsoo verhard / ende dienvolgens met zijn gantsche volk in den grond verdelgt soude worden. Want het blijkt

uyt

uyt veele plaetsen) ende onder anderen Levit.20.23, dat die natien dewelken van het Israelitische volk uytgeroept zijn / en welker landen sy ingenoomen hebben / bovenmaten boos en schelmachtig / ende oversulks van God tot een soo grooten nederlage bewaert waren geweest. Voeg hier by / dat de voorsz. Sichon en zijn volk Amorriten waren / van dewelke God al meer als over 400 jaren te vooren besloten hadde / datse ter oorsake van hare boosheden uytgejaegt souden worden / gelijkmen kan afnemen uyt Gen.15.16, alwaer die uytdrijving na de vierde eeuwe / van God selfs voorseyt word / met byvoeging van dat deselve soo lang wierde uytgestelt / omdat de ongerechtigheyt der Amorriten noch niet vervult en was.

Tot het derde Exempel sullen wy nemen 't gene dat'er geschreven staet van de kinderen Heli des Opperpriesters 1 Sam.2.25, datse de stemme haers Vaders / diese vermaende / ende af socht te trekken van hare boose feyten / niet en hoorden / omdatse God wilde dooden.

Op dit Exempel word van sommige geantwoord / dat'et Hebreeusche woord Ki, 't welk overgeset is omdat, hadde konnen overgeset worden/ daerom, soo dat de sin soude wesen / dat niet de wille Gods een oorsake zy geweest van hare hertnekkigheyt / maer ter contrarien hare hertnekkigheyt een oorsake van de wille Gods. Doch daer zijn gantsch weynige / of om beter te seggen / gantsch gene plaetsen / waer uyt men soude konnen verstaen / dat'et woord Ki te seggen is / daerom. 't Woord Caphets, 't welk in 't Hebreesch is / en soo wel gevoegt kan worden tot de eene als tot de andere uytlegginge/ geeft te kennen / niet eenen blooten ende slechten wille / maer een soodanigen wil daer eenige begeerte en vermaek by is / soo dat'et ook dikwils niet anders te seggen is dan begeeren; even als of de Schrijver hadde willen seggen / dat God een verlangen ende begeerte heeft gehad / om de kinderen Heli te dooden/ ende oversulks daer toe een gelegentheyt gevonden heeft / tewege brengende datse hares Vaders vermaningen niet en hoorden / of liever / dat hy daerom niet gewilt heeft datse haer Vader souden gehoorsamen / opdat hem niet en soude mogen benoomen worden de rechtvaerdige oorsake om haer te straffen.

Moet derhalven op dit Exempel een andere maniere van antwoorden gesocht worden; te weten aldus: dat mede alhier de voor-heen-gaende oorsake van den wille Gods / waer door yemand noodwendiglijk tot eenig schelmstuk mocht vervallen / buyten God was. Want de voorgemelde sonen van Heli/ eerse nu al van haren Vader vermaent wierden / hadden niet alleenlijk faute begaen/ maer ook zwaerlijk en menigmael/ende meer als op eene wijse gesondigt / als blijkt uyt de Historie dieder voorgaet 1 Sam.2.25. En even als 't door 't beschik en raed Gods gebeurt is / dat de sonen Heli niet en hoorden na de goede vermaninge hares Vaders / alsoo is 't mede door den selven raed Gods gebeurt / dat Absolon den goeden (dat is / nutten) raed Achitophels niet gehoort / en Roboam van gelijken de Oude / die hem wel rieden en vermaenden/ niet gehoorsaemt heeft 2 Sam.17.1. en 1 Reg.4.12,15. Want hy (God) hadde besloten/ dat Absolon/ die een desperaet booswicht was/ gestraft soude worden om sijne sonden / en niet ten eynde en soude brengen 't boos feyt dat hy tot schade van veelen voor had; en van Roboam wilde hy dat tien stammen/ overmits d'afgoderye zijns Vaders Salomons/souden afvallen/ 't welk hy ook al van te voren gedreygt hadde te sullen doen/en daer-beneven door den Profeet

Achias bevestigt/ende door een seeker uyterlijk teeken afgeschaduwt 1 Reg. 11. 11,12,13,29,30,31, &c.

Doch wat sullen wy seggen / dat God selfs om David te kastijden / sijne huysvrouwen voor 't gantsche Israël / en voor de sonne / of voor het licht (dat 's te seggen / volgens d'uytlegginge van Vatablus / opentlijk ende voor allemans oogen) zijnen geselle ('t welk was zijn Soon Absolon) te schenden gegeven heeft 2 Sam. 12,11,12. Schijnt niet dit vierde Exempel genoeg te verstaen te geven / dat selfs de alderzwaerste schelmstukken / om welker wille den toorn Gods placht te komen over de menschen / aen Gods wil hangen/ ende daerom eygentlijk geschieden / omdat God te vooren besloten heeft datse sullen geschieden?

Staet aen te merken / dat God / gelijk elders van ons geseyt is / sonde met sonde straft / dat 's te seggen / het vallen in andere sonden / stelt tot een straffe van de eerste sonden / gelijk Paulus wel duydelijken getuygt Rom. 1.24,26, 28, &c. Alwaer hy seyt dat om 't versmaden der kennisse Gods / en om de sonde der afgoderye / na datse nu al God gekent hadden / de menschen zijn overgegeven geweest tot een verkeerden sin / om te doen dingen die niet en voegen. Ende te vooren vers 27 hadde hy geseyt / dat seekere leelijke stukken die van soodanige menschen bedreven wierden / een rechtveerdig loon waren van hare ongerechtigheyt ende godloosheyt. Absolon / doe hy tot het schofferen van zijns Vaders huysvrouwen door 't beleyt van Gods raed gedreven wierde/ hadde alreede leelijk gesondigt / als dewelke niet alleenlijk zijn broeder Ammon bedriegelijken omgebracht / maer ook bestaen hadde zijns Vaders Rijk in te nemen/ende de meeste onder d'Israeliten seer schelmachtiglijk hadde verleyt / en de selve van de gehoorsaemheyt zijns Vaders / die haer rechte Koning was / afgekeert ende tot hem gebracht 2 Sam. 13,28, &c. en 15.3,4, &c. Is derhalven met recht (God het selve alsoo willende) gevallen in een soo eyselijken feyt van sijne stief-moeders opentlijk te schofferen 2 Sam. 12.11,12. XVI. 21,22, door 't bedrijven van welk alderleelijkste schelmstuk hy genoegsamelijk schijnt gestraft te wesen voor sijne voorleedene boose stukken. Ende ondertusschen heeft God / een bequaem instrument tot die sake verkooren hebbende / David / gelijkerwijs hy voorseyt hadde / zwaerlijk gestraft om het overspel dat van hem bedreven was.

Tot het vijfste Exempel kanmen nemen 't gene datmen leest van Simei 2 Sam. 16.6,7,8,13, van den welken David / doe hy voor Absolon vlood / gevloekt wierde / en dat (volgens 't getuygenisse van David selfs vers 10/11) om dat 'et God hem belast had. En nochtans beveelt deselve David 1 Reg. 2.8,9, op zijn dood-bedde leggende aen Salomon / dat hy den voorsz. Simei / ter oorsake van dat hy hem gevloekt hadde / soude ombrengen / te weten eenige goede geleegentheyt dewelke rechtvaerdig mochte schijnen / daer toe vindende / gelijk genoegsaem schijnt te blijken uyt dese woorden: want gy zijt een wijs man, vers 9, &c.

In dit Exempel van Simei is aen te merken / dat 'et niet soo heel vast en kennelijk is / dat Simei David soude gevloekt hebben door 't toedoen van God / gelijk de meeste luyden wel meynen. Want alhoewel David selfs seyde/ dat hem God hadde bevolen te vloeken / soo en moetmen evenwel niet verstaen dat David heeft willen treden in Gods verborgen raed / ofte dat hy alsoo

gesproken heeft door eenen Prophetischen geest; maer dat hy gemerkt heeft dat hem sulks niet overquam sonder den wille Gods / eensdeels / omdat by soo verre God niet gewilt hadde / die voorsz. upterlijke daed van Simei niet soude geschied zijn; anderdeels / omdat die vervloekinge meede een deel was van de goddelijke kastijdinge / ter oorsake van 't overspel en doodslag by David begaen / soo wel als de vlucht selfs. Ende 't kan wesen dat Semei t'eenemael upt hem selven besloten hadde David te vloeken / welk besluyt God kan hebben willen laten voortgaen om David te kastijden. Want hoewel David seyt / dat'et God hem soo geheeten heeft / soo is evenwel ongetwijffelt in die woorden een vergrootende wijse van spreeken / aengesien God sulks geensins kan geboden hebben / maer verstaen moet worden / dat'et niet en heeft konnen geschieden / dan (gelijk wy een weynig te vooren verklaert hebben) ten ware dat God het selve alsoo wilde toelaten

Doch wilmen evenwel enkelsins daer heenen dattet door Gods raed ende beleyd geschied zy/dat Semei aengedreven soude worden om op David te vloeken / soo moetmen met eenen stellen / dat Semei nu al een quaet mensch was/ ende sodanig een / dat hem God met recht heeft konnen gebruyken om sulks te bedrijven / waer door 't gebeurt kan zijn / dat hy ook te recht gestraft is over dat feyt / tot het welke hy door voorgaende misdaed noodwendiglijk vervallen was.

Een sesten staet te overwegen 't Exempel 't welk men heeft 2 Sam. 24. 1, alwaer schijnt geschreven te zijn / dat God vergramt wesende op het Israelitische volk / David aengeritst ende verwekt heeft dat hy 't gantsche volk soude tellen / om welker oorsake God naderhand het selve volk / ende dienvolgens ook David selfs / gestraft / ende eenen Engel sendende / tseventig duysent menschen door Pestilentie weg-genomen heeft vers 15.

Tot dese verkeerde uytlegginge heeft de onkunde der Hebreeuscher tale occasie gegeven. Want men moet weten / dat in plaetse van datmen in 't latijn seyt: hy is verwekt, verzwijgende de persoon die verwekt heeft / de Hebreën gewoon zijn te seggen/ hy heeft verwekt, ende dat het zelfde in alle diergelijke spreuken gebruykelijk is/en alle diergelijke plaetsen verstaen moeten worden op dese wijse: hy heeft David verwekt, verstaet / de gene die, of / yet dat hem verwekt heeft / 't welk (als geseyt is) even soo veel is als ofmen in 't latijn seyde: David is verwekt geweest.

Ten anderen moetmen weten / dat een simpel koppel-woordeken ('t welk mede alsoo is by de Latijnen ende Grieken) dikwils by de Hebreën de kracht heeft van een verklarende of uytleggende woordeken / gevoegt zijnde met een reden-gevende beteykenisse / soo dat het seer bequamelijk in 't Latijn overgeset soude konnen worden: want. Alhoewel dan in den Hebreeschen Text alsoo geschreven staet: ende Jehova heeft noch toegevoegt om te toornen over Israël, ende [het] heeft David verwekt tegen haer, &c. soo moet evenwel de plaetse aldus in 't Latijn overgeset worden: ende Jehova is noch voorts vergramt geweest tegen Israël, want David wierde verwekt, &c.

Nu / wie de gene zijn geweest van wien David verwekt wierde / 't selve schijnt beschreven te staen 1 Paral. 21. 1, alwaer van woord tot woord in 't Hebreesch Exemplaer aldus staet: ende de Satan heeft gestaen tegen Israël, ende heeft David verwekt, &c. Doch hier kan mede de selve maniere van spreeken

wesen in de woorden heeft verwekt. Ende sal derhalven misschien beter zijn aen te nemen 't geene Vatablus seyt / die over dese plaetse aldus annoteert: een sekere man uyt de Hebreen, verstaet hier op niet qualijken het woord HERT. Het hert Davids heeft David verwekt, als of hy seyde: David is versocht geweest van zijn eygen begeerlijkheyt.

Ten sevensten schijnt van eenig gewigt te zijn 't geene datter geschreven staet by Hoseam Cap. 8.4, en in de volgende verssen. Want aldaer schijnt God de Israëliten hard te bekijven datse sich Koningen hadden verkoren / te weten Jeroboam ende andere (want hy spreekt van de tien Stammen) ende dat niet uyt hem / dat is / niet met zijn advijs ende goed vinden / mitsgaders datse tot vorsten hadden gesteld / soodanige die hy niet en kende / dat is / niet voor goed kende. En nochtans was den afval der voorsz. tien Stammen (als boven geseyt is / en ook blijkt 1 Reg. 11.12,13,31,32, &c.) voortgekomen ende veroorsaekt door den raed en 't besluyt Gods. Schijnt derhalven God de Autheur en oorsake te wesen van dingen die hy selfs daer na mispRijst / ende om welker wille hy op de menschen toornig word.

Op dit Exempel geve ik tot antwoord / dat God de Israëliten niet daerom bekeven en heeft / omdatse Roboam verlatende / afgevallen waren tot Jeroboam / maer omdatse sulks gedaen hadden sonder Gods raed daer over te vragen; want dat geven te kennen de woorden niet uyt my. Want hoewel zy niet konden laten af te vallen, soo en was haer evenwel niet benomen de vryheyt om daer van te beraedslagen met God.

Voegt hier by / dat God niet voorgenomen hadde dat de Stamme Jeroboams in 't voorgemelde rijk altijd duuren soude / ten ware de selve hem gehoorsaem hadde geweest / ende in hem te dienen nagevolgt hadde de voetstappen Davids / als staet op de selve plaetse 1 Reg. 11.18, 't welk alsoo 't Jeroboam niet gedaen en hadde / soo en wasser gants geen reden waerom de voorsz. tien Stammen zijne nakomelingen in het rijk souden bevestigen / insonderheyt dewijle datse selfs mede in godloosheyt voortgingen: Want dat en heeft God noch bedektelijk / (dat is / zijn besluyt voor de Israëliten verbergende) noch opentlijk (dat is / zijn vonnis over die sake strijkende of een antwoorde gevende) geapprobeert nochte goed gekent. Hebben derhalven de Israëliten hier in niet weynig gesondigt / ende dat geensins volgens Gods besluyt / daerom seyt hy: zy hebben Vorsten gestelt en ik heb niet geweten Hos. 8.4, maer uyt haren eygen vryen wille / waerom ook God met recht op haer is vergramt geweest; onaengesien dattet van God besloten was datse van Roboam afvallen en Jeroboam tot een Konink hebben souden.

Sommige Autheuren passen al het geene 't welk men by Hoseam leest / op de verbonden dieder gemaekt waren met de Koningen van Egypten / ende op de bystand diese van daer versocht hadden tegen de Koningen van Assyrien / 't welk haer God uytdrukkelijken hadde verweten / ende dreygtse ter selver oorsake by Esaiam Cap. 30.1,2,3, &c. Besiet de plaetse selfs.

Ten achtsten komt ons voor 't Exempel van Judas Ischarioth / van den welken geschreven staet Joh. 17.12, dat hy is verloren gegaen opdat de Schrifture vervult soude worden. Waer uyt klaerlijk schijnt te blijken / dat de voorsz menschе al ten verderve geschikt ende overgegeven is geweest eer hy noch geboren wierde / ende dien-volgens gedestineert is geweest om Chri-

stum te moeten verraden / wesende sulks een oorsake van zijne verdoemenisse.

Staet alhier vlijtig te bemerken / dattet wel soo is / dat lang van te vooren eer Judas gebooren wierde / besloten zy geweest / dat een van Christi huys ende disch-genoten hem verraden soude / maer nochtans niet dat Judas die man juyst wesen soude. Dan door den raed Gods soo is doe eest Judas daer toe verkoren ende uytgekipt geweest / doe hy van Christo aengenomen wierde in 't getal van zijne twaelf Discipelen / dat is / doe hy nu al soodanig was / dat hy met recht verkoren konde worden om 't voorsz. besluyt Gods uyt te voeren / als dewelke niet alleen onvroom was / maer ook daerbeneven soodanigen onvromigheyt over hem hadde / dewelke in die sake principalijk van doen was: want men leest van hem Joh. 12.6, dat hy een dief en daerbeneven gierig geweest is / welke gierigheyt boven maten groot in hem heeft moeten zijn / dewijle hy in 't geselschap van Christus ende de geene die van zijne familie waren / dewelke niet minder over hun en behoorden te hebben / ende van geen dink soo vreemt en afkeerig te zijn als van sulk gebrek / evenwel noch gierig bleef. Ende dat Judas door gierigheyt is aengedreven geweest om Christum te verraden / betuygt de H. Schriftuure gants opentlijk: Wat wilt gy my geven (seyde hy) ende ik sal hem u overleveren Matth. 26.14,15,16, &c. Soo is dan Judas waerdig geweest / dat hy verordineert soude worden tottet bedrijven van dat schelmstuk / ende zijne gierigheyt in dier voegen opentlijk ten toon gestelt zijnde / hy komen soude tot de verdiende straffe van zijne godloosheyt en onvromigheyt.

Het negenste Exempel sullen wy hebben in 't Joodsche volk in 't algemeyn / 't welk / de voornaemste stad Jerusalem verdelgt zynde / door 't oordeel Gods een groote slag en nederlage gehad heeft / ende dat daerom principalijk omdatse Jesum Christum gedood hadden / daer 't nochtans lang te vooren van God besloten was / dat Jesus van haer gedood soude worden / als kennelijk is uyt de voorsegging der Propheten / ende Petrus opentlijk genoeg betuygt Actor. Cap. 2.23. Item Cap. 3.18, en alle de andere Apostelen bevestigen Actor. 4.28.

Staet alhier te bemerken / dat de boose feyten des Joodschen volks / al van eersten in / soo groot en soo veel zijn geweest (gelijk Stephanus haer verwijt Actor. 7.51,52,53) dat God met recht hare boosheyt misbruykt heeft tot het dooden zyns soons / 't selve al lang te vooren voornemende / om te gelijk te vinden eenen weg ende middel onser saligheyt / ende met eenen te hebben een seer bequame gelegentheyt om dat volk na verdienste te straffen.

Ik weet wel watmen hier tegen soude konnen seggen: dan 't sonde al te te lang vallen op alles te antwoorden / ende de plaetsen der H. Schriftuure hier toe gehoorende / naerstelijk te ondersoeken. Dit sal ons genoeg wesen / te weten indien God in aller manieren besloten hadde dat zijnen Sone van de Joden soude worden omgebracht / dat dan hare groote ende geduurige schelmstukken sulks meer dan genoeg verdient hadden: maer indien hy sulks niet plat af selfs besloten / maer alleenlijk voorweten hadde / (het welke wy nochtans meynen valsch te wesen) datmen dan geen reden en heeft om dit Exempel alhier by te brengen.

Ten tienden soo vinden wy beschreven by Judam vers 4 / dat sommige die in de Gemeynte waren ingeslopen om de selve met valsche leere te besmetten / tot het selve oordeel en verdoemenisse in voorleden tijden al opgeschreven zijn.

Waer

Waer upt te verſtaen is / dat de gene die verdoemt worden / daerom verdoemt worden / omdattet God van te vooren beſlooten heeft.

Deſe plaetſe / als blijkt / ſpreekt van de valſche Propheten / dewelke / gelijk wy geſeyt hebben handelende van de voorwetenſchap Gods / van Gode ſelfs plachten verwekt te worden. Doch ſtaet te letten / dat God wil dat ſulke luyden valſche Propheten ſullen weſen onder 't volk / dewelke nu al booſwichten zijn / ende dien-volgens waerdig datſe tot een werk dat ſoo infaem en leelijk is / gedeſtineert worden. 't Welk God ook al lang van te vooren doet / eerſe dat werk inderdaed noch aengaen. Want hoewel 't beſluyt al gemaekt is / ſoo iſt nochtans dat God / die niet en wil datter yemand verloren ga / maer datſe alle tot bekeeringe komen / noch al blijft wachten met grooter lijdſaemheyt / of zy miſſchien hun noch bekeerden / ende hem oorſake gaven om zijn decreet ende beſluyt te herroepen / tot dat hy eyndelijk gantſch geen hope ziende / uytvoert het gene dat hy beſlooten hadde; ende dat is de verdoemeniſſe waer van Judas ſpreekt / dewelke / als blijkt uyt het volgende / handelt van godlooſe menſchen die de bekende waerheyt verwerpen / en met woorden ende werken laſteren / voor welke menſchen / gelijk deſelve Apoſtel betuygt / de donkerheyt en afgrond der duyſterniſſen inder eeuwigheyt bewaert word †.

Tot noch toe hebben wy overwogen veele Exempelen van quaet / dat door beleyt en raed van God geſchied / ende hebben beweſen / datmen daer uyt niet en kan beſluyten / dat de verdoemeniſſe hangt aen den blooten wille Gods / aengeſien in een yeder der ſelver / alwaer blijk is van den raed ende 't beſchik Gods / van gelijken ook blijk is van des menſchen booſheyt / dewelke gaet voor den raed Gods ende daer van de oorſake is. Ende moet in deſe gantſche diſpute herdacht worden / 't gene wy geſeyt hebben / handelende van de voorwetenſchap Gods / te weten dat God niet en is een oorſake ende Autheur van de miſdaed of ſondelijkheyt die in eenige daed ſoude mogen weſen / maer alleen van de ſimpele daed ſelfs. Want de booſheyt en ongerechtigheyt / waer uyt alle ſchult en ſondelijkheyt voortkomt / vind hy in den menſch / dien hy drijft tot 'et bedrijven van eenig boos feyt / omdat deſelve nu al boos en ongerechtig is / opdat hy in dier voegen / terwijl hy vaſt ſijne andere oordeelen uytvoert / des menſchen booſheyt in 't openbaer brenge / hem dwingende om te moeten lijden de ſtraffe die hy verdient heeft / ſoo door 't doen bedrijven van dat ſelvige feyt / als mede door 't doen verkrijgen van de ſtraffe die hy daer voor waerdigh is.

Nu ſouden wy wijders moeten gaen handelen van ſodanige Exempelen / uyt welke men verſtaen kan / ofte altoos ſchijnt te konnen verſtaen / dat God yemand ſalig maekt / en dat nergens anders om dan omdat hy 't ſoo doen wil / invoegen dat de gene die God alſoo ſalig wil hebben / noodwendiglijk ſalig moet worden. Sulke zijnder miſſchien veele / doch wy ſullen ons vernoegen met twee.

† Men kan de woorden van Judas ook dus verſtaen, dat van die valſche Propheten, al over lang van de Oude Propheten, en ook van de Propheten des Nieuwen Verbonds geſchreven is, datſe tot dat oordeel, van het welk den Apoſtel daer na gaet ſpreken, verordineert zijn. Niet dat'er in het beſonder van eenige perſoonen een beſluyt gemaeckt, of yets voorſeyt zy; (gelijkmen ſulks nergens leeſt) maer in 't gros, dat de valſche Propheten tot Gods ſtraffen bewaert worden. Ook behoeftmen niet te zeggen, dat God zulke valſche Propheten eygentlijk verwekt; maer alleenlijk dat hy den Duyvel toelaet, dat hy ſommige overgegeven godlooſe menſchen daer toe gebruykt. Het welk dan God met recht toegeſchreven word, omdat hy zulks met een voornemen, tot ſtraf der menſchen toelaet.

Het

Het eerste sal wesen van Paulus/dewelke seyt dat hem God heeft afgesondert ende uytgescheyden van 's moeders buyk af Gal.1.15, ende door zijne genade geroepen. Doch aldaer word gehandelt / niet van de affonderinge en verkiesinge ter salighheyt / maer tot het prediken des Euangeliums ende tot de kennisse Christi. En alwaer 't schoon dat aldaer wierde gehandelt van de eeuwige salighheyt Pauli / soo en kondemen evenwel gene noodwendigheyt daer uyt verstaen / nadien de selvige Paulus elders seyt 1 Cor.9.27, dat hy zijn lichaem kastijde / opdat hy anderen gepredikt hebbende selfs niet verwerpelijk en zy.

En wat belangt de maniere van spreken / van 's moeders buyk af, deselve is vergrootende wijse van spreeken / als blijkt uyt dese plaetsen: Psal.22.10. en 58.4. en 71.6. Item Esai.48.8. en 49.1. Ende word gebruykt om de groote voorsienigheyt Gods aen te duyden / ende de verdiensten des menschen uyt te sluyten. Dit bevindmen altoos/ dat Paulus seyt 1 Tim.1.13, dat hem barmhertigheyt gedaen was om dat hy onwetende hadde gesondigt. Waer uyt genoegsaam blijkt / dat God in 't saligmaken van Paulus / mede eenigsins acht genomen heeft op het gene dat in Paulo was/ ende dat hy hem niet eygentlijk nochte plat af van 's moeders buyk aen tot de salighheyt gedestineert heeft.

Het laetste exempel/'t welk Augustinus ende andere seer veel gebruyken/ is van onsen Heere Jesus Christus selfs/van wien men sekerlijk weet dat hy voor de scheppinge der wereld ter salighheyt is geordineert geweest. Want soodanig (seggense) als het hooft geweest is / soodanige moeten ook de leden zijn.

Antwoorde is: Indien de leden alsoo seeker hadden moeten zijn / gelijk het hooft selfs seker heeft moeten zijn / soo soude het argument sluyten. Maer nu is 't alsoo gelegen / dat wel het hooft seker heeft moeten zijn / (andersins soo waer de weg dien God verkoren heeft om ons salig te maken / onseker geweest) doch de leden niet alleenlijk en konnen / maer ook moeten onseker zijn: andersins en konde God de gene die gene leden zijn daerom niet straffen om datse gene leden zijn. Ende genomen dat Christus niet en hadde konnen laten gehoorsaem te zijn / soo en behoorden hy evenwel niet daerom de beloninge te missen / want in die gehoorsaemheyt is acht genomen geweest op zijn veelderley arbeyt en lijden/ en niet op zijn vryen wil. 't Welk een sake is die ons krachtelijken versterkt ende moed geeft in onse gehoorsaemheyt. Want is den geenen die uyt noodwendigheyt gehoorsaemt heeft / soo grooten vergeldinge gedaen / soo en sullen gewisselijk wy / die wel souden konnen niet gehoorsaem wesen / van onse loon niet versteeken zijn *.

Ver-

* Het antwoord dat den Autheur op het exempel Christi geeft, heeft gantsch geen kracht, te meer omdat wy uytdrukkelijk leezen Hebr.2.17, dat hy *in alles den broederen gelijk moest worden*, en Kap.4.14, *dat hy in alle dingen gelijk als wy verzocht is geweest, doch zonder zonde.* Waar uyt dan volgt dat het argument dat Augustinus en anderen gebruyken, bondig is, nademael hy in *alles zoo verzocht is als wy*, het welk t'eenemael onwaerachtig zouw zijn, indien tusschen Christus en ons dit onderscheyd was, dat hy noodzakelijk, en wy vrywilliglijk gehoorzaemden Dieshalven moet hier een ander antwoord bedacht worden, en kan in bedenken genoomen worden of het al vast gaet dat Christus noodsakelijk heeft gehoorzaemt, en gantsch en al niet zouw hebben konnen zondigen. En of daer meede niet de geheele kracht en waerde van zijn gehoorzaemheyt weg genoomen, en de onze veel grooter als de zijne gesteld word, En met eenen, of met die stelling niet t'eenemael weggenoomen word dat Christus ons

een

Derhalven ſoo beſluyte ik / dat'er niemand en is van die gene dien het Evangelium ſuyverlijk verkondigt woꝛd (ten zy dat hy te vooren dooꝛ een rechtvaerdig ooꝛdeel Gods van wegen ſijne ſonden verhard ende verblind zy) of hy en kan vꝛywilliglijk ende van ſelfs 't vooꝛſz. Evangelium toeſtaen ende geloof geven: 't welk gedaen zijnde / ſoo en behoeftmen niet te vꝛeeſen datmen de geboden des ſelven Evangeliums niet en ſal konnen doen. Want den geenen die 't Evangelium toeſtaen / geeft God alles wat zy van doen hebben / om deſelve te volbꝛengen. Ende op deſe wijſe ſtelle ik dat'er in den menſche eenen vꝛyen wille is. Maer dat ſulks niet en ſtrijt tegen de eere Gods (gelijk ſommige luyden ſeer ſlechtelijk ſeggen) blijkt genoegſaem / al en waer 't maer alleen uyt het gene 't welk by allen kennelijk is / namelijk dat God ſelfs / den menſche van hem geſchapen eenen vꝛyen wille gegeven heeft. Waer uyt blijkt / dat deſe kracht en vermogentheyt in den menſche / ter hoogſter eere Gods dient. Soo verre is't er van daen datſe daer tegen ſouden ſtrijden. Ende dat deſelve niet en is weg genomen dooꝛ de ſonde des eerſten menſches / is vooꝛheenen genoegſaem beweſen.

een voorbeeld is om na te volgen. *Epiſcopius* ontziet zig niet, in zijn diſputatie teegen *Kamero* kap. 7, of in het Latijnſche werk pag. 214, en pag. 288. 289. 292. 293. 294, of kap. 12. 13, opentlijk met veel reedenen te beweeren, dat Chriſtus niet noodzakelijk heeft gehoorzaemt; maer heeft konnen zondigen. De voornaemſte reeden met welk men het tegendeel zoekt ſtaende te houden, zijn de voorzeggingen, dewelken niet alleenlijk in 't gros van de geen die de Meſſias weezen zouw, maer ook in het N. Teſtament van zijn perſoon in 't bezonder gevonden worden. Dewelken alteſamen hier mee konnen opgeloſt worden, alsmen ſtelt dat al de gemelde voorzeggingen met dit ſtilzwijgende beding verſtaen worden, indien hy ſtandvaſtig en getrouw blijft. Men zouw tegen deze bedenking echter konnen inbrengen, dat indien dan Chriſtus had komen af te vallen, of dan niet al de voorzeggingen valſch, en onze zaligheyt onzeker zouden geweeſt zijn?

Men kan antwoorden neen: want of het ſchoon van die perſoon had komen te miſſen, zoo had God, door zijn oneyndige wijſheyt, de zaek zoo konnen beſtieren, dat het alles in een ander perſoon plaets gehad, en onze zaligheyt door dien uytgevoert zouw geweeſt zijn. Van het welk miſſchien eenige voorbeelden in het Oude Teſtament gevonden worden, of het gebeurt had, dat de geen die tot de Meſſias geordineert was, mocht komen af te vallen, als dat van Salomon en Samſon, dewelken ongetwijfelt voorbeelden van de Meſſias geweeſt hebben, onder welken Saul miſſchien mede mag getelt worden.

Iemand zal zeggen: neemt nu dat all' de geenen die God tot dat ampt zouw verkooſen hebben achter een waren afgevallen, zoo zouw immers alles onzeker en valſch zijn, en dieshalven word zoo groot een werk op ſchroeven geſtelt.

Men zouw konnen antwoorden, dat, gelijk het nu blijkt dat'er een gevonden is die volſtandig is gebleeven, ook geen gevaer en was dat'er niemand zoo getrou zou bevonden worden. En dat'er in die zaek geen meerder gevaer van te miſſen ſteekt, als dat eenige voorzegging, by voorbeeld, dat'er een Antichriſt zouw komen, daerom t'eenemael had konnen valſch bevonden worden, omdat het mogelijk was dat alle menſchen tegelijk zouden geſtorven hebben, eer dat die tijd gebooren was. Dit word dus niet als een zekere ſtelling voorgeſteld; maer alleen in bedenking aen de verſtandigen gegeven.

Het XV. Capittel.

Aenvang tot de verhandelinge van het ſtuk onſer rechtvaerdigmakinge door Chriſtum, mitſgaders eenige dingen die voor-henen dienen geweten ende verſtaen te zijn.

GEne wy tot noch toe gediſputeert hebben / is dienſtig om te weten hoedanig de menſch vooꝛ ende na den val geweeſt zy. Ende is beſlooten dat hy in beyderley ſtant van naturen ſterffelijk zy geweeſt / als ook / dat tuſſchen beyderley ſtant in deſen deele geen ander on-

verschept en is / dan dat in den laetsten noodsakelijk geworden is 't gene in den eersten niet meer als natuurlijk en was. Hebben van gelijken besloten/ dat de mensche soo wel na als voor den val / eenen vryen wille gehad heeft/ ende dat'er niets in de wege en is / waerom de mensche / wanneer hem God wat gebied / niet en soude konnen toestemmen ende willen gehoorsamen/ mitsgaders door de genade / waer mede God den mensch die hem aenhangt / altijd by is / inderdaed gehoorsamen. Nu staet ons wijders te besien / op wat wijse ende maniere de mensche gebrijt word van de voorsz. sterffelijkheyt / als ook van de noodwendigheyt om te moeten sterven/ (want dat is eygentlijk het gene waer toe wy alle arbeyden ende poogen) ende met eenen te besien / mitsgaders te verklaren / of God / door wiens weldaed en goetheyt alleen wy daer toe komen konnen/ ons yet geboden heeft / en wat het selve doch wesen mag.

Eerstelijk (nadien 't een wisse sake is / dat God tot een straffe der sonden geordineert heeft / dat de geene diese doet noodsakelijk moet sterven / waer uyt haren oorspronk hebben dese spreuken des Apostels Pauli; door de sonde [is] de de dood Rom.5.12. Item De besoldingen der sonden [zijn] de dood Rom.6.23) soo moetmen in aller manieren gelooven / dat God hem van de noodwendigheyt des doods niet en wil bevrijden / ten zy dat hy voor hem sonder zonden zy. Dat hy daerbeneven niemanden de natuurlijke sterffelijkheyt wil afnemen/ dat is / hem van naturen onsterffelijk maken / in wien de sonde noch soude mogen plaetse hebben. Want dat een mensche die soo is / hem niet behagen en kan/ daer van kan bewijs geven de voorgemelde straffe die hy op de sonde gestelt ende geordineert heeft : Ende dat yemand dewelke Gode niet behaegt/ van hem onsterffelijk gemaekt soude worden / en is geensins te gelooven.

Nu is 't alsoo / dattet geschied / of / om beter te seggen / dat het op tweederley wijse kan geschieden dat iemand voor God sonder sonde bevonden word/ of omdat hy inderdaed noyt soude mogen gezondigt hebben / of soo hy oyt yet gesondigt heeft / 't selve by God uytgewischt ende weg gedaen soude mogen zijn / invoegen dat hem God / 't zy op de eene of op de andere wijse / voor rechtvaerdig uytspreken en achten sal. Ende dat is dat geene 't welk de H. Schrifture rechtvaerdigmaken noemt. Van welks woords beteykenisse / alsoo wy onder die benoeminge van 't gene wy voor hebben sullen moeten disputeren / ende aengaende onse rechtvaerdigmakinge door Christum speciale verklaringe doen / wy tegenwoordelijk meynen eenige naerdere onderrechtinge te moeten geschieden.

Is derhalven/ gelijk geseyt is rechtvaerdig-maken, in de Heylige Schrifture soo veel te seggen / als / voor rechtvaerdig uytspreken en voor rechtvaerdig houden, dat 's te seggen / in 't spreeken ende uytvoeren van vonnis ofte sententie met yemand soo handelen als of hy reehtvaerdig waer. Word derhalven die geene dewelke rechtvaerdig zijnde / voor rechtvaerdig verklaert word / soo wel geseyt gerechtvaerdigt te worden / als die gene dewelke waerlijk ende inderdaed onrechtvaerdig zynde / ondertusschen nochtans voor rechtvaerdig verklaert ende gehouden word / als blijkt uyt dese plaetsen: Deut.25.1. (alwaer in de gemeyne oversettinge in plaetse van / zy sullen rechtvaerdig-maken, 't welk in 't Hebreesch staet / geschreven is: Sy sullen geven de Palm, of Kroon, der gerechtigheyt) It m 1 Reg.8.32/ alwaer gewag gemaekt word van den

recht-

rechtvaerdigen te rechtvaerdig-maken, als ook Prov.17.15. ende Esai.5.23. in welke twee plaetsen gesprooken word van 't rechtvaerdig-maken des godloosen.

Uyt dese eygentlijke beteykenisse van 't woord rechtvaerdigen, of rechtvaerdig-maken komt het / dat door seekere figuurlijke wijse van spreeken / die persoon / ofte dat dink geseyt word te rechtvaerdigen / 't welk een oorsake is dat yemand voor rechtvaerdig verklaert word. In desen sin staeter geschreven Esai.53.11 van Christo / dat de selve door de kennisse zijns veele soude rechtvaerdigen. Want door 't mede deylen van zijne kennisse brengt Christus te wege dat wy van God rechtvaerdig verklaert worden. In desen sin worter ook (by Exempel Rom.3.28,30.en 5.1. Gal.2.16 tot tweemael toe) geseyt dat het geloof ons rechtvaerdigt. Eyndelijk in desen sin moet men 't woord rechtvaerdigmaken nemen / wanneer de vrage is / wat het gene zy 't welk ons rechtvaerdigt. Want eygentlijk soo is alsdan de vrage / wat het gene zy 't welk te wege brengt dat wy van God voor rechtvaerdig worden verklaert ende geacht.

Ondertusschen (meyne ik) en salmen in de H. Schriftuure niet vinden dese maniere van spreeken: 't geloof rechtvaerdigt, ofte eenige diergelijke / wanneer de vrage is / watter in ons is ofte wesen moet om van God voor rechtvaerdig verklaert te worden / of sonder 't welke God ons niet voor rechtvaerdig en verklaert. Dit wil ik seggen / de H. Schriftuure en schrijft het werk van rechtvaerdigmaken niet toe den geloove ofte eenige andere dingen / 't welk in ons zy ofte zijn moet; maer seyt / dat wy gerechtvaerdigt worden uyt het geloof of door 't geloof, of door eenig ander dink / somtijds de sake of persoon die rechtvaerdigt verzwijgende; ('t welk seer in 't gebruyk is) als by Exempel / by Paulum Rom.5.1: gerechtvaerdigt dan zijnde uyt den geloove, &c. Item by Jacobum Kap.2.21: Abraham onse Vader en is hy niet gerechtveerdigt uyt de werken, offerende, &c. Somtijds de sake of persoon die rechtvaerdigt uytdrukkende / ('t welk heel selden geschied) als by den selven Paulum Rom.3.30: Want daer is een God, dewelke rechtvaerdigt de besnijdinge uyt den Geloove, ende de onbesnedenheyt door den gelcove. Uyt welke plaetse blijkt dat wanneer wy lesen dat wy gerechtvaerdigt worden uyt eenige sake / alsdan niet gemeynt moet worden dat die sake ons rechtvaerdigt / maer dattet God is / die uyt de sake / dat 's te seggen door het tusschenkomen van die sake ons rechtvaerdigt / dat is / voor rechtvaerdig uytspreekt.

Doch wy (als geseyt is) volgens een seekere figuurlijke wijse van spreeken / de Heylige Schriftuure elders daer in volgende / hebben 't werk van rechtvaerdig-maken toe-ge-eygent aen soo een dink (namelijk / aen 't geloof) 't welk eenigsins een oorsake is dat God ons voor rechtvaerdig houd / en seggen dat het geloof ons rechtvaerdig maekt. Ende dat dese onse figuurlijke wijse van spreeken van de H. Schriftuure niet vreemt en is / blijkt klaerlijk daer uyt / te weten dat ook die gene geseyt word te rechtvaerdigen / dewelke op eeniger wijse occasie geeft dat yemand / niet absolutelijk / maer by vergelijkinge voor rechtvaerdig uytgesprooken word / of / om beter te seggen / rechtvaerdig schijnt. Want Ezech.16.51,52 word geseyt / dat Jerusalem gerechtvaerdigt heeft Sodoma ende Samaria hare Susters / dat is / door hare overgroote boosdadigheden gemaekt heeft dat de andere / hoewel andersins boosdadig genoeg / by haer te gelijken / rechtvaerdig soude konnen schijnen.

Doch niet genoeg en kan ik my verwonderen over sommige / andersins seer

geleerde mannen / dewelke gemeynt hebben dat rechtvaerdig-maken, in de H. Schriftuure (inſonderheyt in 't Nieuwe Teſtament) ſeer dikwils ſoo veel te ſeggen is / als vroom maken ende in der daed van ſondigen aftrekken / dat is (gelijk het woord in hem ſelven luyt) waerlijk goed ende rechtvaerdig doen zijn ; invoegen dat wanneer in 't Nieuwe Teſtament (inſonderheyt in de brieven tot den Galaten ende Romeynen) gehandelt word / van onze rechtvaerdighmaking / ſy alsdan meynen dat'er gehandelt word / hoe en in wat manieren wy daer toe gebracht worden / dat wy waerlijk rechtvaerdig worden ende aflaten van ſondigen. Ick en kan / ſegge ik / my over die luyden niet genoeg verwonderen. Want nergens miſſchien in 't Nieuwe Teſtament en heeft het woord rechtvaerdig-maken : duſdanigen beteykeniſſe. Want datter ſtaet Apoc.22.11. Die rechtvaerdig is werde noch meer gerechtvaerdigt, &c. (Alwaer ſonder twijffel / gelijk de plaetſe ſelfs mede brengt / gehandelt word van vroomheyt des levens) en paſt niet tot de ſake die wy voor hebben. Want de ſin en is niet / dat de gene die rechtvaerdig (dat is / deugdelijk) is / van yemand anders noch rechtvaerdiger wierde gemaekt / maer dat hy ſelfs voortga in rechtvaerdigheyt / ende en is alhier het woort / hy werde gerechtvaerdigt, niet afgekomen van 't woord rechtvaerdig-maken, waer van komt rechtvaerdig gemaekt worden, maer van 't woord 't welk te ſeggen is / ſich ſelven rechtvaerdig maken, dat in 't Grieksch gebruykt word voor 't Hebreeſche TSADAK, 't welk ſomwijlen (te weten wanneer 't Primæ conjugationis is) beteykent / niet gerechtvaerdigt te zijn, maer rechtvaerdigheyt te plegen. Dit woord aldus gebruykt zijnde / heeftmen in deſe ſpreuke : Voor uwen aengeſichte en ſal niet gerechtvaerdigt worden alle levendige Pſal.14.32, dat is / voor u en ſal niemant rechtvaerdig zijn. Item in deſe: Op dat gy gerechtvaerdigt werdet in uwe woorden Pſ.51.6. Rom.3.4. &c, dat is / rechtvaerdig (dat 's te ſeggen / getrouw ende waerachtig) zijt in uwe woorden. Doch onſe queſtie is van 't woord rechtvaerdig-maken, te weten wanneer der is eenige werkende perſoon ofte dien 't welk yemand rechtvaerdigt / 't zy dattet uytgedrukt of verzwegen werde. Ende alſdan ſeggen wy / dat het voorſz. woord in 't Nieuwe Teſtament miſſchien noyt te ſeggen en is / maken dat yemand rechtvaerdig word, maer altijt / voor rechtvaerdig verklaren ende achten. En gewiſſelijk / nadien de Griekſche Schrijvers des Nieuwen Teſtaments 't voorſz. woord ontleent hebben van de Hebreen / (want by de Grieken ſelfs beteykent het woord δικαιόω t'eenemael wat anders dan die luyden meynen dattet beteykent) ſoo hadden die luyden 't Oude Teſtament behooren in te ſien / ende ſich te geven tot den oorſpronkelijken Hebreeſchen Text / waer uyt zy bevonden ſouden hebben dattet met de ſake gants anders is dan zy meynden / miſſchien bedrogen zijnde door 't formeren van 't nieuwe ende ongewoon woord rechtvaerdig-maken, 't welk eygentlijk te ſeggen is rechtvaerdig doen worden. Want ſy ſouden geſien hebben datter by den Hebreen een woord is / 't welk / volgens de ſelve aert van ſpreeken / overgeſet konde worden godloos-maken, 't welk evenwel niet te ſeggen is / maken dat yemand godloos word, maer / voor godloos uytſpreeken ende verklaren, gelijk blijkt uyt de plaetſe Prov.17.5 / die wy bygebracht hebben in den aenvank van deſe diſputatie / hoewelmen in 't Latijn ook kan ſeggen / en dat ſeer aerdiglijk rechtvaerdig maken, en godloos maken, 't welk even ſoo veel is als yemand voor rechtveerdig uytſpreeken

ken

ken / of verklaren dat hy godloos is / of soo gy 't liever wilt hebben / yemand als een rechtveerdig of als een godloose invoeren: welken sin seer wel met onse verklaring / en met de waerachtige / gemeene en seer gebruykelijke betekenis van 't woord rechtveerdigen seer wel over een komt. Schijnt derhalven dat die luyden gants gene onschult van hare dolinge en hebben: want datmen Psal. 73. 13 in de gemeyne oversettinge aldus leest: sonder oorsake hebbe ik mijn hert gerechtvaerdigt, waer uyt hare uytlegginge eenigsins soude mogen bevestigt worden / dat en staet in 't Hebreesch niet soo / maer aldus: sonder oorsake (of, te vergeefs) hebbe ik mijn hert gereynigt. Ende dit willen wy dat alhier genoeg zy / soo veel belangt de beteykenisse van 't woord rechtvaerdig-maken.

Aengesien dan / om eens wederom tot ons propsoost te komen / van nooden is dat God ons rechtvaerdig verklare ofte rechtvaerdig make op een van dese twee manieren / of omdat wy noyt gesondigt en hebben / of omdat onse zonden voor hem zijn uytgewischt ende weg gedaen / aengesien ook niemand / gelijk Salomon seyt 1 Reg. 8.46 / gevonden word die niet en sondigt; ende insonderheyt wy alle / gelijk Johannes schrijft 1 Joh. 1.8/10 van de Christenen zijns tijts / sonde hebben, dat is / aen der sonde schuldig zijn / ofte t'eenigen tijde gesondigt hebben: soo is dan overig / dat God wanneer hy ons voor rechtvaerdig verklaert / daerom ons voor rechtvaerdigt verklaert omdat onse zonden voor hem uytgewischt ende weggedaen zijn.

Nu / de zonden schijnen uytgedaen te konnen worden op een van dese 2 manieren / door vergeldinge of voldoeninge / of door quijtscheldinge en vergevinge.

Staet oversulks te besien op welke van die twee manieren onse zonden voor God worden uytgewischt / wanneerder gehandelt word van 't bekomen der onsterffelijkheyt door zijne genade / dat 's te seggen op wat wijse wy in desen deele door Christum gerechtvaerdigt worden. Want door Christum / en door geen ander / nochte op eenige andere maniere belooft God d'onsterffelijkheyt en 't eeuwige leven. Want Christus (gelijk nochtans sommige meynen) en is niet gekomen om ons te herstellen in den stant waer in Adam was voor den val / maer om ons te brengen tot een veel hooger en uytnemender. Ook en vintmen nergens (wanneer Adam ('t zy voor 't zy na den val / met Christo vergeleken word) of beschreven of aengewesen / dat Christus ons sal herstellen in dien vorigen stant waer in Adam geschapen is / en in zulken sin word Christus nimmermeer gestelt tegen Adam / ten zy dat misschien de H. Schrifture dien ouden stant toepassender wijse uytleyt / gelijk wanneer Apoc. 2. 7 gewag word gemaekt so van 't Paradijs als van den Boom des Levens die in 't midden des zelfs geplant is / waer van Christus den zijnen te eten geeft. Want dat aldaer gesprooken word van de Hemelsche onsterffelijkheyt / die Adam noyt gehad en heeft / en zal (meyne ik) niemand ontkennen die by zijne sinnen is. Ook altijt waer Adam in vergelijkinge word gestelt met Christo / word Adam aengemerkt als Autheur des doods / 't zy des natuurlijken 't welk is de sterffelijkheyt / 't zy des noodwendigen; ('t welk is de eeuwige dood) maer Christus als Autheur ende oorsake des eeuwigen levens ende der onsterffelijkheyt. Datmen maer vlijtig leese 't gene dat van Paulo beschreven is Rom. 5. en 1 Cor. 15, ende men sal bevinden dat 'et soo is als wy seggen. Want (om van andere te zwijgen) in de plaetse tot den Corinthen vergelijkt

uytdrukkelijken Paulus Adam / soo als hy van de beginne geschapen is / met Christo / soo als hy van den dooden verwekt ende ten Hemel overgebracht is / seggende van Adam / dat hy aertsch / en dien-volgens sterffelijk geweest is / daer beneven gehad heeft een verderffelijk / gering / zwak / ende dierlijk (of zielig) lichaem / dat ook Adam slechs gemaekt is tot een levende ziele: maer van Christo / dat hy uyt den Hemel / ende dien-volgens onsterffelijk is / daer beneven heeft een onverderffelijk / heerlijk / machtig / ende geestelijk lighaem / dat ook Christus gemaekt is tot een levendig makende geest vers 42/43/44/45/46/47/48/49. Doch laet ons wederom komen tot ons propoost. Soo is van de vrage / of in onse rechtvaerdigmakinge door Christum / de sonden uytgewischt worden door maniere van eenige vergeldinge ende genoeg-doeninge / of door quijt-scheldinge ende vergevinge. De meesten hoop is van opinie / dat'et geschied door tusschen-komste van voldoeninge / wy dat'et geschied door simpele en bloote vergevinge. Want datse seggen / dat in die sake de genoegdoeninge en vergevinge by een gevoegt zijn geweest / is t'eenemael beuselachtig / gelijk wy noch op zijn plaetse bewijsen sullen. De redenen waeromme wy van soodanigen gevoelen zijn / zijn vier:

I. De eerste is / dat nergens in de H. Schrifture gewag word gemaekt van die genoeg-doeninge / ofte van eenig ding 't welk van diergelijke kracht en beteykenisse zijn mochte.

II. De tweede is / omdat de H. Schriftuure op veele plaetsen duydelijk en klaerlijk genoeg betuygt / dat in onse rechtvaerdigmakinge door Christum / geen tusschen-komste en is van voldoeninge.

III. De derde is / omdat de voldoeninge de eere Gods gantsch seer verduystert ende de macht Christi krenkt ende vermindert.

IV. De vierde is / omdat'et geensins kan zijn dat wy behouden wesende en blijven / Gode genoeg gedaen soude zijn voor onse sonden / ja ook niet door Christum selfs.

Dat dese vier redenen vast gaen ende dat'et waerachtig is 't gene in deselve geseyt word / sullen wy klaerlijk bewijsen in 't gene dat wy naderhant noch sullen seggen. Want eerstelijk sullen wy bewijsen dat God ons met recht de sonden heeft konnen vergeven / sonder eenige ware ende eygentlijke (want van soodanige is 't dat wy tegen woordelijk spreken / als na noch geseyt sal worden) genoeg-doeninge daer voor van yemand te ontfangen. Ten anderen soo sullen wy bewijsen / dat hy sulks niet en heeft willen doen. Welke twee dingen daer gedaen zijnde / onse tweede ende derde reden ten vollen sal verklaert wesen. Daer-beneven soo sullen wy bewijsen / dat dese genoeg-doeninge gerekent moet worden onder die sorte van dingen welke geensins en konnen geschieden / ('t welk onse vierde reden is.) Eyndelijk soo sullen wy wederleggen de getuygenissen der H. Schrifture / waer-mede schijnt bewesen te worden / dat Christus Godt voor onse sonden voldaen heeft. 't Welk genoegh sal zijn tot bevestiginge van onse eerste reden.

Het XVI. Capittel.

Waer in bewesen word, dat ons God met recht de sonden heeft konnen vergeven, sonder voor deselve van yemand eenige ware ende eygentlijke genoeg-doeninge te ontfangen.

DAt dan God / recht anders dan sommige luyden meynen / met recht ons onse sonden wel heeft konnen vergeven / sonder daer voor van yemand eenige ware ende eygentlijke voldoeninge te nemen / schijnt hier door bewesen te worden / omdat onse sonden niet anders en zijn als offensien tegen de Goddelijke Majesteyt / ende soo veel als schulden die wy maken by God : want soo wordense gemeynlijk in de H. Schriftuure genoemt. Nu soo en isser niemand / of hy en kan het ongelijk 't welk hem aengedaen / mitsgaders de schulden die by hem gemaekt zijn / met groot recht quijt-schelden ende vergeven / sonder voor deselve eenige ware ende eygentlijke voldoeninge te nemen. Derhalven / ten zy dat wy Gode minder macht willen geven dan men den menschen geeft / soo moetmen in aller manieren bekennen / dat ons God met recht de sonden heeft konnen vergeven / sonder eenige eygentlijke voldoeninge daer voor te nemen.

Hier tegen zeggen de partyen / dat de gerechtigheyt Gods in aller manieren vereyscht / eensdeels / dat de zonden gestraft worden / anderdeels / dat hem voor dezelve voldaen worde ; daer beneven dat God op geenderley wijze kan laten gerechtig te zijn / ende van sijne gerechtigheyt niet en kan afstaen.

Deze reden is van geender waerden. Want daer en is in God gene gerechtigheyt de welke de zonde in aller manieren soo gebied te straffen dat hy van deselve niet en zoude konnen afstaen. Daer is wel in Gode eene geduurige ende altijt-blijvende gerechtigheyt ; doch de selve en is niet anders dan een zeekere billijkheyt ende oprechtigheyt / zoo datter geen werk Gods is waer in immermeer in 't alder-minste eenige onbillijkheyt en verkeertheyt zoude konnen bevonden worden. En dit noemt de Schriftuure zelfs / de gerechtigheyt Gods / die zoo wel in 't vergeven als in 't straffen van de zonden gespeurt word. Maer 't gene wy gewoon zijn de gerechtigheyt Gods te noemen / ende alleen gespeurt word in 't straffen van de zonden / 't selve en word in de Schriftuure metten naem van gerechtigheyt niet genoemt nochte vereert / maer heet somwijlen de strengheyt Gods, somwijlen de wrake, Item / toorn, grimmigheyt, gramschap, en diergelijke namen. Soo datse een grooten misslag begaen hebben / de welke door de gelijkenisse van een sekere gewoonlijke benoeminge bedroogen zijnde / gemeynt hebben dat dit een eygenschap is die geduuriglijk in God plaetse heeft / seggende de selve oneyndelijk te zijn sonder ondertusschen te merken / dat indien 't zoo waer / God dan oneyndelijken streng ende wraek-plegende soude wesen / de zonden te geenen tijden vergevende / regelrecht tegen 't gene 't welk de H. Schriftuure doorgaens van hem seyt / als de welke hier ende daer getuygt dat hy traeg is tot toorn en overvloedig in

barm-

barmhertighept / mitsgaders de zonden vergeeft / gelijk onder andere Exod.3.4/6/7. en Num.14.18/19. Konde derhalven met veel meer schijn van waerhept gesept worden / dat de barmhertighept Gods / dewelke gestelt word tegen de voorsz. gerechtighept / een epgen hoedanighept Gods is. Waer upt men dan het tegendeel van 't gene dat de partpe gevoelt / in aller manieren soude konnen beslupten / namelijk / dat God niet met recht de zonden en kan straffen / omdat zijne barmhertighept quansups vereyscht dat de zonden gantsch upt vergeven werden. Doch bepde en ist niet waer. Want even als de gerechtighept / in 't gemepn soo geheeten / dewelke gestelt word tegen de barmhertighept / niet en is een epgen hoedanighept Gods / maer alleen een werk en vrucht zijns wils; alsoo en is mede de barmhertighept dewelke gestelt word tegen de voorsz. gerechtighept / geen epgenschap Gods / maer niet meer als een werk en vrucht zijns wils. Wijders / nadien de voorsz. barmhertighept / die Gode seer veel toegeschreven word / niet en maekt dat God niet met recht soude straffe en wrake doen over wien hp wil / soo kan dan de voorsz. gerechtighept / die Gode seer selden toegeschreven word / mede niet maken / dat God / sonder eenige epgentlijke voldoeninge te nemen / niet met recht de zonden t'eenemael soude konnen vergeven aen wien hp wil.

Veel meer konde gesept worden tot bevestiging van dese waerhept en wederlegging van 't contrarie gevoelen / 't welk Gode in veelen te na komt / doch dit wepnige zp ons nu genoeg.

Het XVII. Capittel.

Waer in bewesen word, dat het Gods wil is geweest, ons de zonden te vergeven, sonder daer voor eenige ware en eygentlijke voldoeninge te nemen.

VOlgt nu dat wp bewijsen / dat God zonder eenige epgentlijke voldoeninge te nemen / ons onse zonden heeft willen vergeven / in welk stuk wp wat meer vlijt sullen moeten doen / alsoo daer in de kracht van de gantsche dispute bestaet. Sullen derhalven eerstelijk bewijsen / dat God / sonder eenige epgentlijke voldoeninge te nemen / al voor de toekomste Christi bpna van 't begin der werelt af / voor een gewoonte heeft gehad de zonden te vergeven. Ten anderen sullen wp bewijsen / dat hp sulx mede heeft gedaen door Christum.

Dat ik allesins segge van ware en eygentlijke voldoeninge / geschiet om dat ik geensins twijffel of God en epscht altijt pet van de gene die hp de zonden vergeeft / willende datter pets in haer sal wesen / 't welk soo veel kan zijn als een seekere maniere van voldoeninge. Ende en is / om kortelijk te seggen / niet anders als een supverhept ende onnoselhept des levens / dewelke of tegenwoordig is / wanneer de dolinge begaen worden / of sodanig datse na de selve volgt. Want de fauten dieder begaen worden / de selve zijn of seekere feplen en onwetenheden / ende dese konnen met de supverhept en onnoselhept des levens wel bestaen / (gelijk wp met Gods hulpe / elders overvloediglijker

sullen verklaren) of het zijn ongerechtigheden en boosdaden: ende dese sluyten de suyverheyt en onnoselheyt des levens gantschelijken uyt; en worden evenwel/ wanneer in plaetse der selver suyverheyt en onnoselheyt des levens komt/ van God vergeven/ even als de boven-genoemde feylen van God vergeven worden/ omdat de voorschreven suyverheyt &c tegenwoordig is. Hier van kanmen een staeltse sien in 't eerste Exempel ende getuygenisse dat wy tot bewijs van die oude en gewoonlijke miltheyt Gods in 't vergeven der zonden/ straks sullen bybrengen.

Abel is Gode lief en aengenaem geweest/ ende is dien-volgens noodsakelijk/ dat soo hy hem ergens in vergrepen heeft/ 't selve hem van Gode vergeven zy: waerom doch? was 't om eenige eygentlijke voldoeninge/ die of hy selfs Gode mochte gedaen hebben/ of yemand anders doe ter tijt aen God had gedaen/ of in toekomenden tijde voor hem mochte doen? geensins. Want d'Autheur tot den Hebreen Cap.11.4 getuygt/ dat hy rechtvaerdig is geweest door 't geloof/ welk geloof naderhant verklarende/ seyt hy vers 6 dat het selve is/ te geloven dat God is, ende dat hy een vergelder is van de gene die hem soeken. Uyt welk geloof noodsakelijk de suyverheyt en onschuldigheyt des levens voortkomt. Want de gene die gelooft dat God een vergelder is van de gene die hem soeken/ dat is/ van herten gehoorsamen/ die is hem ook gehoorsaem. Maer die Gode gehoorsaemt/ diens leven is eerst recht suyver en onsondig. Ende dat is de oorsake waerom 't geloof ons Gode aengenaem maekt/ gelijk wy elders noch zullen verklaren. Heeft derhalven Abel/ overmits de suyverheyt en onschuldigheyt zijns levens (want ook Christus noemt hem rechtvaerdig Matt.23.35, en Johannes seyt dat zijne werken rechtvaerdig zijn geweest/1 Joh.3.12.) van Gode vergevinge gehad van zijne feylen en onwetenheden/die hy/gelijk het waerschijnlijk is/over hem mocht' gehad hebben. Doch Cain/ ook al te voren eer hy Abel doode/ was boos/ oversulks Gode niet aengenaem maer onwaerd/ en nochtans heeft God tot hem geseyt/ dat soo hy wel dede/ hy aengenaem soude wesen en verheven worden/ ende dat noch vragens-wijse: Sal niet, soo gy wel gedaen hebt, verheffinge [voor u wesen?] Gen.4.7, welke vrage te kennen geeft dattet t'eenemael waerschijnlijk is/ en dat de nature selfs leert/ dat God den genen/ die hare boosdadigheden verlaten hebbende/ suyverlijk en onschuldiglijk leven/ de sonden en boosdaden mildelijken quijt-schelt.

Van dese miltheyt Gods/ waer door de boosdaden selfs/ alsser betering des levens komt vergeven worden/ zijn noch andere seer klare Exempelen ende getuygenisse in 't Oude Testament. Want behalven 't gene datter van God geschreven is in de boven-geroerde plaetsen Exod.34.6,7,en Num.14.18,19, zoo zeyt ook Mozes den volke dese miltheyt Gods opentlijken toe Deut.4.29,31. en 30.1,2,3,4,8,9 &c. Ende dat dezelve ook inderdaed bewezen is/ leert eensdeels de geschiedenisse des voorsz. volks/ ende word daer beneven duydelijk en menigmael betuygt ende ingescherpt van de Leviten in dat gebed 't welk beschreven staet Nehem.9. En wat doet God anders Ezech.18.en 33, dan dat hy 't volk noodigt tot beteringe des levens/ beloovende dat hun alle de voorgaende boosdadigheden zullen vergeven worden? Wat doet ook anders Jeremias Cap.3.14/15/22. en 4. vers 1/2/3.&c/ dan dat hy in de persoon Gods al het zelve zeyt? Kortelijk/ alle de Propheten vloeyen over van

getuygenissen deser goddelijker mildigheyt. Wat wil ik hier gaen verhalen de spreuken Davids aengaende dese sake / mitsgaders de getuygenissen van de goethept Gods in 't vergeven van de sonden der gener die hem vreesen? Kan niet de 103 Psalm oneyndelijke getuygenissen verstrekken? Maer wat sullen wy daer van seggen / dat ook in het Oude Testament selfs / 't vonnis van yemand te verderven nu al gestreken zijnde / God evenwel / ter oorsake des tusschen-komenden berouws / 't selve wel placht te herroepen? datmen / behalven noch die gemeyne Exempelen der Ninivitenende des Konings Ezechiæ Jon.3. en 4. 2 Reg.20. 2 Chron.32. Esai.38, maer en leese 't gene dat'er geschreven staet van Achab 1 Reg.1.27,28,29, dewelke alleen door vernederinge zijns selfs voor God / mitsgaders door den schrik zijns toorns / veel eer als door eenige ware boete / teweege heeft gebracht / dat God het vonnis 't welk nu al over hem gestreken was / ten deele wederroepen heeft.

Doch waer toe komen wy met Exempelen voort? Aengesien God door den Propheet Jeremiam kap.18.7/8 / selfs een regel stelt ende soo veel als een placcaet van dese sake geeft / seggende / dat wanneer hy aen eenige Stad eenig quaet sal hebben toegedreygt / en die Stad boete komt te doen van hare boose daden / dat hem alsdan ook het quaet berouwen sal 't welk hy gedreygt heeft.

Ook en machmen dese en diergelijke plaetsen met vreemde en onhebbelijke uytleggingen niet verderven / deselve anders nemende danse na de letter luyden / om quansuys Gode geen veranderlijkheyt toe te schrijven. Want wanneer God eenig vonnis herroept / soo en is 't niet God die verandert / maer de gene over wien het vonnis gestreken was. Ja / soo 't God niet en wederriep / soo ware hy veranderlijk / aengesien hy besloten heeft den boetvaerdigen vergevinge te doen.

Ende dit kan aldus genoeg zijn om te bewijsen / dat ook voor de toekomste Christi God den menschen de zonden vergeven heeft sonder eenige ware en eygentlijke voldoeninge te ontfangen.

Blijkt derhalven uyt het voor-geseyde / dat God by na van het begin der wereld af / gewoon is geweest den mensche de zonden mildelijk te vergeven / sonder daer voor van yemand eenige eygentlijke voldoeninge ontfangen te hebben. Want in gevalle yemand hier op seyt / dat alhoewel in de getuygenissen en Exempelen van ons bygebracht / geen gewag en word gemaekt van eenige eygentlijke voldoeninge / evenwel te verstaen is / dat God doe ter tijd de zonden vergeven heeft om de toekomende voldoeninge Christi: Soo segge ik eerstelijk / dat daer van gantsch geen blijk en is / als wesende 't selve een louter menschelijk verdichtsel / gelijk uyt het gene 't welk noch wijders te seggen is / klaerlijk blijken sal. Ten anderen / uyt de plaetse selfs / mitsgaders d'omstandigheden van dien / zietmen klaerlijk dat'et anders met de sake gelegen is. Van Abel hebben wy gesien / dat hy daerom Gode aengenaem is geweest / en van hem vergevinge van sijne feylen bekomen heeft / omdat hy begaeft was met geloof / dat 's te seggen / geloofde dat hy is een vergelder van de gene die hem soeken / dien-volgens hem gehoorsamen. Zulks dat de H. Schriftuure van hem getuygt dat zijne werken rechtvaerdig zijn geweest 1 Johan.3.12. En wat sullen wy seggen van Achab? sullen wy seggen dat hy der toekomstiger gerechtigheyt en voldoeninge Christi deelachtig geweest is? hy die een

boosdadig en godloos mensch was / die 't heyr des Hemels en ook de Duyvelen Godsdienst dede / en / om kort te maken / de snoodste was van alle Koningen Israels die voor hem geweest waren ? 1 Reg. 16.30,31,32,33. Waer toe veele woorden ? in een van de getuygenissen die wy geciteert hebben uyt Ezechiel/ staet klaer uyt geschreven / wat het gene zy (welverstaende / behalven de barmhertigheyt Gods / die sonder twijffel de eerste en voornaemste oorsake daer van is) om het welke God de boosdaden vergeeft. Want daer staet / volgens de oversettinge van Sanctes Pagnius in den grooten Bybel van Robertus Stephanus aldus Kap.33.19: Wanneer de godloose afgekeert sal zijn van zijne godloosheyt, en gedaen sal hebben oordeel en gerechtigheyt, om der selver dingen wille sal hy leven. Ende was dit selvige ook een weynig te vooren geseyt. Alwaer men siet / datter geen verhael word gedaen van eenige ware en eygentlijke voldoeninge / maer alleen van bekeeringe en boetvaerdigheyt/ om welker wille God den godloosen de zonden vergeeft.

Nu/ indien wy lesen dat God in 't Oude Testament gepleegt heeft dese miltheyt die zijne goddelijke goedheyt soo boven-maten wel past / om wat reden souden wy dan twijffelen dat hy sulks ook heeft willen doen onder 't Nieuwe? Ten is geensins waerschijnlijk dat God in den tijt der genade en weldadigheyt meer ingebonden en nauhertiger is geweest / dan in dien tijt / dewelke met desen vergeleeken zijnde / een tijt van toorn en wrake kan genoemt worden. Dese reden alleen moet een yeder wijs ende welbedacht mensche genoeg schijnen tot bewijs van 't gene dat wy voor hebben. Doch opdat de waerheyt sich klaerder vertoone / sullen wy komen tot redenen en getuygenissen die de sake eygentlijker raken ende betreffen.

Staet dan vooreerst te besien / hoedanig daer zy geweest de belofte des Nieuwen Verbonts / 't welk God eenmael soude maken met zijn volk / en hoedanig wy lesen dat God in 't maken des voorsz. verbonts sich toonen sal. Nu soo lesen wy / gelijk alsser geschreven staet Jerem. 31.34. Item Heb. 1. 12. en 10.17, dat God in de belofte des Nieuwen Verbonts soodanige woorden gesprooken heeft / dewelke te verstaen geven / dat hy in aller manieren een groote miltheyt en goed-dadigheyt tegen zijn volk plegen sal in 't vergeven van hare zonden. Want aldus / na uytwijsen van den Griekschen Text/ isser geschreven van den Apostel: Omdat ik genadig sal wesen hare ongerechtigheden, ende harer zonden en onrechtvaerdigheden en sal ik niet meer gedenken. Maer hoe soude doch God de ongerechtigheden zijns volks genadig hebben geweest / indien hy wel konnende de selve mildelijk vergeven / evenwel daer voor ten vollen soude hebben willen voldaen zijn? of hoe soude hy doch der zonden en ongerechtigheden niet meer gedachtig zijn geweest / indien hy ook de alderminste van dien / niet en wilde ongestraft laten ? of / om beter te seggen/ wat wonder wast dat hy der selver niet meer gedachtig was / nadien hy sag dat hem voor allen ten vollen was genoeg gedaen ? wat soude doch dit voor een soo grooten ruymdadigheyt en miltheyt geweest zijn / indien hy niet in 't alderminste yet van zijn recht hadde willen laten vallen ?

Datse hier op seggen / dat sich God daer in ten hoogsten milt en genadenrijk betoont heeft / dat hy konnende die gene straffen die d'ongerechtigheden begaen hadde / ondertusschen de selve ongestraft latende / sich niet ontsien en heeft zijnen Sone / die sonder alle schult en misdaet was / voor haer ten

Zwaersten te straffen: sulk seggen is ydel/ aengesien hy soo wel Christum als de zondaers (gelijk boven bewesen is) vry konde laten sonder eenige straffe/ ende dat in aller manieren met recht/ na eysch vande natuure der sake/ en volgens zijn opperste Authoriteyt ende gesag over alles. Kan derhalven de voorsz. ruymdadigheyt in dier voegen geensins bestaen/ dewelke misschien wel eenigsins hadde konnen bestaen/ wanneer 't noodwendig waer geweest de bedreven ongerechtigheden te straffen. En soo veel te liever en waerder als Gode die gene is in wien de zonden gestraft worden/ soo veel te meer blijkt het dat in die daet niet alleen geen mildigheyt en zy/ maer datse ook t'eenemael onlijdelijk is. Want wat isser vreemder en wreeder/ dan sonder eenige noodsakelijkheyt/straffe te gaen doen over yemand diemen ten hoogsten lief heeft? Daer-beneven staet aen te merken/ dat die niet liberael nochte ruymdadig is/ dewelke sus of soo te wege brengt dat yemand een weldaet word aengedaen; maer die eerst/ dewelke schenkt en milt is van 't zijne. Dienvolgens/ ten zy datmen wete dat God in 't maken des Nieuwen Verbonts gegeven heeft en milt is geweest van 't zijne ('t welk geensins wesen kan/ indien 't waer is dat hy voor de zonden des volks een volkomen genoeg-doeninge ontfangen heeft) zoo en kan hy nimmermeer van wegen die sake geprezen worden als milt en ruym-dadig/ niet tegenstaende dattet andersins door zijnen wille ende beleyt soude mogen zijn te wege gebracht dattet volk geen straffe soude lijden voor zijne zonden.

Doch laet ons eens gaen besien/of ook God het gene 't welk hy belooft hadde t'zijner tijd heeft nagekomen. De voorlooper des geenen door wien 't voorgemelde Nieuwe Verbont van Gods wegen moeste gemaekt worden/ is van eersten in geordineert geweest tottet geven van soodanigen kennisse der saligheyt aen den volke/ uyt dewelke ontstaen soude vergevinge der sonden door de ingewanden der barmhertigheyt Gods/ gelijk als geschreven staet Luc. 1,77,78. Wie isser die hier vermoeden kan hebben van 't tusschen-komen van eenige voldoeninge? en aengaende Johannes/ wat predikten hy doch anders dan boetvaerdigheyt tot vergevinge der sonden? word derhalven in 't Nieuwe Testament niet vereyscht eenige voldoeninge/nochte omhelsinge van voldoening/ om vergevinge van sonden te bekomen; word ook/ ten eynde dattet volk bekomen moge de vrucht van de aengebodene vergevinge der sonden/ van Gode van het volk niet anders vereyschet/ dan dattet boete doe ende sich bekeere.

Tegen dit gevoelen/ 't welk soo overvloediglijk in de in de H. Schrifture betuygt staet/ en strijd niet/ dat Johannes/ die seer op de boetvaerdigheyt drong/ eyndelijken alle luyden tot Christum wees/ vermanende datse in hem souden gelooven. Want (om andere dingen voorby te gaen diemen alhier soude mogen seggen) dat gene selfs 't welk Joannes daer in dede/ diende tot bevestiging ende bekrachtiginge vande boetvaerdigheyt. Want om vier voornemelijke oorsaken (na datmen gissen kan/ en de sake selfs/ mitsgaders de H. Schriftuure leert) was het dat Joannes het volk wees tot Christum.

Ten eersten/ opdatse wel souden weten waer in de boetvaerdigheyt en betering des levens bestaende was: want in 't geven der geboden en dede hy geen voorstellinge van den gantsch volkomen weg ende maniere des Christelijken levens/ maer dat ampt was Christo selfs opgeleyt ende voor hem bewaert.

Ten

Ten tweeden / op datse wel souden weten ende begrijpen / wat voor een sake de vergevinge der zonden zy / ende gewaer wordende dat de selve het eeuwige leven is / dies te vuuriger souden zijn om haer leven te beteren. Want eer Christus begon te prediken / en heeft Joannes niets geleert van 't eeuwige leven / ten ware dan / even als andere Propheten / onder bedekte woorden. Dit licht moeste Christus eerst van allen / uyt Godes naem / klaerlijk in de wereld ende onder 't volk Israels komen brengen. Want hy / als Paulus seyt 2 Tim.1.10, heeft door het Euangelium de doot te niet gedaen, en 't levent ende d'onsterfelijkheyt verlicht ende aen den dag gebragt.

De derde oorsake was / de bevestiging van 't gene dat hy seyde. Want Joannes en dede geen teykenen tot bevestiging van zijne leere / waer door hy de toehoorderen soude mogen beweegt hebben tot boetvaerdigheyt / maer Christus dededer byna ontellijke / stellende ondertusschen (gelijkmen verstaen kan uyt het boven-geseyde) de selve leere van berou en bekeeringe / doch veel uytnemender ende in allen deelen volmaekter.

De vierde en laetste oorsake was / op dattet volk soude mogen gedoopt worden metten Heyligen Geest / door wiens hulpe zy inde boetvaerdigheyt en beteringe des levens souden mogen geduursaem zijn / ende tot den laetsten adem toe volharden / sonder welke volhardinge alles ydel is Matt.10.22. Hebr.3.6,14.

Dat nu wijders den inhout ende summa der gantscher leere Jesu niet anders en is / dan vergevinge der zonden voor den genen die sich bekeeren ende beteren / bewijsen / behalven noch andere getuygenissen / dese plaetsen der Schrifture / Mat.4.17. Mar.1.15. en 11,12. Luc.24.47. Act.2.38. Item 3.19,26. Item 5.31. Item 11.18. Item 17.30. en 26.18. Onder en in welken inhoud der leere mede begrepen was 't geloof in Christum, 't welk niet en is / een inbeeldinge van eenige voldoeninge / maer een gehoorsaemheyt der geboden Christi / op hoope der toekomender onsterffelijkheyt / gelijk wy sulks op zijn plaetse sullen bewijsen. Want ook het gene 't welk voor-henen geseyt is van de boetvaerdigheyt / en is niet geseyt op zijne behoorlijke plaetse / maer is alleen gelijk als in 't voorby-gaen aengeroert / om klaerlijk te doen blijken / dat God in 't stuk van de saligheyt / ons door Christum verkregen / geen acht en heeft gehad op eenige voldoeninge die hem voor onse zonden soude mogen gedaen zijn / nochte op eenige onse kennisse ofte inbeeldinge van die sake. Want wat heeft onse boetvaerdigheyt doch gemeyns met eens anders voldoening? of hoe heeft doch God gewilt dat onse zonden uytgewisscht soude worden door eens anders voldoeninge / indien hy tot uytwisching der selver / onse boetvaerdigheyd enkelsins vereyscht? Doch van dese dingen hier na breeder.

Laet ons nu noch een Argument tot bewijs van dese Goddelijke miltheyt onder 't Nieuwe Verbont (die wy staende houden) 't welk soo veel als een voor allen wesen mach / gaen voorstellen / ende wat vlijtiglijker verklaren. De H. Schrifture getuygt allesins / dat in de saligheyt / ons door Christum verkregen / vergevinge tusschen beyden gekomen is / dat God / segge ick / ons de zonden vergeven heeft / van welke vergevinge der zonden alsdan ook gewach wort gemaekt wanneer der verhael gedaen word van 't Bloet Christi / uyt het welke zy willen dat dese ware ende eygentlijke voldoeninge gevloeypt soude wesen. De sonden te vergeven, en ware voldoeninge voor de sonden te

nemen, zijn twee dingen die regel-recht contrary zijn en geenſins te gelijk beſtaen konnen.

Hier op ſal yemand ſeggen / dat dit wel ſoo is / wanneermen ſoude willen hebben / dat de voldoeninge gedaen werde van den ſelven perſoon dien de zonden ſullen vergeven worden: maer dat in deſe ſake een ander is die gene dewelke voor de zonden voldoet / ende andere luyden / aen den welken de zonden vergeven worden. Antwoorde / dat den gene voor den welken ten vollen word genoeg gedaen / gants geen quijt-ſcheldinge en geſchied. Want daer gants gene ſchult en is / daer en is ook gants geen quijt-ſchelding. Maer daer ten vollen is genoeg gedaen / en is gants geen ſchult. Want of al ſchoon de voldoeninge in deſe ſake gegaen mochte zijn voor de quijt-ſcheldinge / ſoo moet evenwel (indien haer ſeggen waer is) plat uyt volgen / dat ons daerom alle zonden van God vergeven zijn / omdat Chriſtus daer voor ten vollen heeft genoeg gedaen. Ik zwijge noch / dat by ſoo verre zy noch evenwel daer op blijven ſtaen dat de voldoeninge is voorgegaen / ſulks beweſen word geenſins te konnen geſchieden / omdat namelijk de ſchult quijt-geſcholden zijnde / de genoeg-doeninge gants geen plaetſe meer en heeft. Want op eenen ſelvigen tijt en konnen de quijt-ſcheldinge ende de voldoeninge niet geſchieden. Want wanneer de ſchult quijtgeſcholden word / ſoo wordſe met eenen vergeven / maer terwijlen datter voor de ſelve voldoeninge geſchied / ſoo wordſe geeyſcht en afgevordert.

Indien yemand hier wederom op ſeyt / dat in deſe ſake de ſchult niet gevordert word van de ſelve perſoonen diemenſe quijt-ſchelt: ſoo heeftmen te antwoorden / dat geenderley ſchult gevordert kan worden dan van den genen die ſelfs ſchuldig is. Nu moet noodſakelijk die gene ſchuldig zijn den welken yet quijt geſcholden word: van welken indienmen gaet afvorderen / hoe kan 't dan doch waer zijn dattet hem quijtgegeven word? wanneer yemand voor een ander betaelt / hoewel alſdan de ſchuldenaer ſelfs het gelt niet en telt / ſoo houdment evenwel daer voor dattet gelt gevordert is van den ſchuldenaer.

Doch men ſal ſeggen / dat Chriſtus niet alleen voor ons betaelt / maer ook de ſchult op zyn ſelfs heeft overgenomen. Antw. indien 't ſoo gelegen is / ſoo en is dan de voldoeninge niet te gelijk op eenen tijt gedaen met de quijt-ſcheldinge. Want de ſchuldenaer word ontſlagen met dat de ſchult is overgenomen / maer de voldoeninge geſchied eerſt dan / wanneer het gelt getelt word. Ja dat meer is / de ſchult getranſporteert zijnde / ſoo en kan de quijtſcheldinge / noch voor noch na / gants geen plaetſe hebben. Want is de ſchult te vooren quijt gegeven / hoe kanſe dan op een ander overgedragen worden? maer indienſe van te vooren is overgedragen / hoe heeftſe dan konnen quijt-ſcholden worden? ſoo ſietmen dan wel / dat door 't voorſz. tranſport en overſetten vande ſchult / de ſchult geenſins quijtgeſcholden / maer alleenlijk de ſchuldenaer verandert word. 't Is wel ſoo dat door die overſetting van de ſchult / d'eerſte ſchuldenaer gevrijd is / maer ondertuſſchen ſoo en is hem de ſchult niet quijtgegeven. Alwien eenige ſchult word quijt gegeven / deſelve word mede van de ſchult gevrijt / maer niet in 't tegendeel / word aen een yeder die van eenige ſchult gevrijt word de ſchult quijt gegeven. Yemand word menigmael gevrijd door betalinge van zijne ſchult. Maer in 't quijt geven van eenige ſchult / word (gelijk het woord ſelfs mede-brengt) vereyſcht de mildigheyt des crediteurs

teurs

teurs ofte schultheers / dewelke geen plaetse heeft wanneer de schultheer al ontfangt watmen hem schuldig was. Oversulx en hebbe ik selfs niet bequamelijk gesprooken / wanneer ik in 't voorgaende ergens geseyt heb / dat onder 't Nieuwe Verbond / om vergevinge van zonden te krijgen / niet van noode en is eenige ware voldoeninge / recht of vergevinge en voldoeninge te samen bestaen konden. Doch om dieswille dat aldaer van de vergevinge en quijt-scheldinge eygentlijk niet gehandelt en wierde / soo hebbe ik disputsgewijse / na de gemeyne dolinge onser Theologanten (dewelke van opinie zijn datse wel te samen bestaen konnen) my moeten voegen.

Soo heeft dan in aller manieren de quijt-scheldinge twee deelen / van welke 't een of 't ander ontbreekende / gants gene quijt-scheldinge en is. Het eene is / dat de schuldenaer gevrijt word: het andere / dat de schult aen de schult-heer niet betaelt word. Dien-volgens / of schoon wy / die / overmids onse zonden / Gode schuldenaers waren / ontslagen zijn / soo en zijn nochtans ons onse zonden geensins vergeven / ende en konnen ons niet vergeven zijn / indien Gode / die de schult-heer was / de voorsz. schult betaelt is.

Dat wy nu dit onse Argument / genomen vande vergevinge der zonden / verklaert hebben door dese figuerlijke reden van schult en betalinge, is niet alleen geschied om dattet Woord quijt-schelden, of vergeven, de overdraging selfs in sich begrijpt / maer ook omdat de Heere Jesus selfs / in dese materie van quyt-latinge en vergevinge der zonden / de selve nu en dan opentlijk gebruykt heeft / insonderheyt in die bekende Parabel van den Konink die rekenkenschap wilde houden met sijne knechten Math. 18. 23, &c. Uyt welke Parabel daer beneven genoeg te verstaen is / dat in onse verlossinge van de schult der zonden / gene ware voldoeninge tusschen gekomen is. Want die Konink is sonder twijffel God. Nu / die Konink / om zijnen knecht 't welk wy menschen zijn / te ontslaen / en heeft geensins gewilt dat hem genoeg gedaen soude worden / maer sonder van yemand eenige voldoening te ontfangen voor 't gene dat de knecht hem schuldig was / heeft hy hem de gantsche schult quijtgescholden. Word ook niet de knecht aldaer seer scherpelijk bekeven ende gestraft / omdat hy van zijnen mede-knecht enkelsins wilde af-perssen al 't gene 't welk de selve hem schuldig was / sonder hem des selven te ontfermen / gelijk als sich de Konink zijns ontfarmt hadde? Indien nu de Konink gemaekt hadde gehadt / dat hem / niet van den knecht selfs / waer van yemand anders voor de selven ten vollen genoeg gedaen hadde geworden / soo konde de knecht met recht tot hem geseyt hebben: wat is dit / O Konink / voor eene barmhertigheyt die gy tegen my gebruykt hebt / en die gy wildet dat ik sal navolgen? hebt gy niet al in gekregen dat ik u schuldig was? datmen dan slechs een middel vinde / waer door ik van gelijken krijge al wat mijn mede-knecht my schuldig is / ende ik sal hem seer gaern los laten. Derhalven nadien wy / als blijkt uyt de Parabel selfs door 't vergeven van 't ongelijk ons aengedaen / God moetmen navolgen in 't vergeven van onse zonden / soo moet gewisselijk / noodwendiglijken volgen: of dat wy wel mogen maken / dat ons / niet juyst van den genen die ons heeft verongelijkt / maer van yemand anders / voor hem ten vollen werde genoeg gedaen / ('t welk eensdeels van alle billijkheyt / andersdeels van den sin der H. Schriftuure t'eenemael vreemt is) of dat God ons de zonden vergeven heeft sonder van yemand eenige ware voldoeninge te nemen; ten ware dan

datmen

datmen seggen wilde / dat ware Christenen (want dat de soodanige 't gebod van 't vergeven des ongelijks nakomen / is een sake die vast gaet) veel liberaelder en sachtmoediger zijn in 't niet wreeken ende in 't vergeven van offensien en misdaden / dan God selfs geweest is. Voegt hier noch by / dat wanneerder gehandelt word vande vrydinge van de schult onser zonden / de Schriftuure niet alleenlijk en gebruykt het woord quijtschelden ofte vergeven, maer ook het woord χαρίζεσθαι om niet vergeven, welk woord te kennen geeft eene weldadigheyt ende miltheyt / de selve veel duydelijker dan het woord quijt-schelden ofte vergeven, soo veel als voor oogen stellende. Paulus schrijvende tot den Coll. Cap. 2. 13, seyt dat ons God alle onse zonden heeft quijt-geschonken. En Eph. 4. 32. Item Coll. 3. 13 seyt hy / dat ons God door Christum / en ook aen Christus selfs / heeft geschonken / ofte quijt-geschonken / namelijk de zonden / door welke wy den toorn Gods tegen ons verwekt hadden. Wat isser doch 't welk met de voldoeninge voor alle onse zonden en misdaden / dewelk God van Christo soude mogen ontfangen hebben / meer strijdig is? Wat isser doch 't welk die ooergroote miltheyt ende weldadigheyt die ons God door Christum bewesen heeft / niet alleenlijk meer verdonkeren / maer ook meer in den grond weg-nemen kan / dan datmen soude gaen stellen / dat God gewilt heeft dat hem van Christo voor onse zonden ten vollen soude worden genoeg gedaen? Want dat sommige hier op seggen (om weder te keeren tot de selve overdraging van de schult en betaling /) dat sich God daer in ten hoogsten milt bewijst / dat hy selfs ons dat gegeven heeft / 't welk hy van ons tot betalinge wilde hebben / schenkende ons Christum / den welken wy tot voldoeninge voor onse zonden / geseyt konnen worden daer na aen hem wederom betaelt ofte in betalinge gegeven te hebben: daer op staet aen te merken / dat sulks misschien niet onwaerschijnlijk hadde konnen zijn / indien 't hadde moeten wesen datter eenige betalinge soude geschieden. Maer nademael God de gantsche schult heeft konnen quijt-schelden sonder eenige betalinge / waer toe dan dat noodeloose werk / en (om soo te seggen) gemaekte spel? Daerbeneven / indien God selfs het gene geschonken heeft 't welk hy wilde datmen hem soude betalen / soo is hy wel milt geweest in 't schenken van dat dink; maer niet milt in 't vergeven en quijt-schelden van de schult.

Nu / behalven 't gene 't welk wy seggen van de mildheyt en ruymdadigheyt die God / gelijk de gantsche Schriftuure getuygt / gepleegt heeft in die quijtscheldinge van onse zonden / soo moetmen ook aenmerken / datter in 't stuk van onse saligheyt is geweest tweederley mildadigheyt Gods. De eene is / dat hy ons soo grooten schult om niet heeft quijt gegeven. De tweede is / dat hy / ten eynde wy souden mogen genieten de vrucht der voorsz. quijt-scheldinge (gelijk na noch verklaert sal worden) zijnen eenig-geboren Zone ons geschonken heeft. Wilmen nu 't gevoelen van die luyden volgen / soo en salder niet meer zijn als eene mildadigheyt Gods / ende die noch seer onvolmaekt en duyster / gelijk wy terstont sullen seggen. Doch wy moeten eerst uytleggen / wat het zy / dat Christus ons van Gode geschonken is. Seggen derhalven / dat Christus ons niet also geschonken / ofte niet also onse geworden is / dat wy daer na tot afdoeninge van onse schult hem Gode wederom hebben konnen geven / maer God word geseyt ons Christum geschonken te hebben / ten aensien dat hy / om ons een over-groote weldaed aen te doen / den selven voor ons te kost gehangen en

soo

soo veel als te quist gegeven heeft. 't Welk ook blijkt uyt die plaetse selfs/ alwaer Paulus niet donkerlijk te kennen geeft/ dat Christus ons van Gode geschonken is: want effen te voren hadde hy dese woorden geschreven Rom. 8. 32, Die ook zijnen eygen Sone niet gespaert en heeft, maer heeft hem over-gegeven voor ons allen. Soo heeft dan God Christum ons geschonken (want/ gelijk wy nu straks aengewesen hebben/ men kan dat genoeg verstaen uyt de volgende woorden des Apostels: Hoe en sal hy ook ons niet alles met hem schenken) omdat hy hem voor ons heeft overgegeven/ namelijk/ inden dood. Want dit is gemeynlijk de beteykenisse van 't woord overgeven, wanneerder reden is van Christo/ onaengesien dat het alleen soude mogen gestelt zijn/ als Rom. 4.25. Gal. 2.20. Eph. 5.25. Ook en heeft het woord geven, 't welk naerder komt aen de beteykenisse van schenken, geen ander kracht in de bekende plaetse Joh. 3.16. Soo lief heeft God de wereld gehad dat hy sijnen eenig geboren Sone gegeven heeft. Uyt welke plaetse/ behalven dit/ te sien is/ wat het zy dat Christus voor ons van God ter dood overgegeven ende alsoo geschonken is/ te weten opdat daer door te wege soude worden gebracht/ dat wy Christo ende zijne woorden souden gelooven/ ende soo doende niet en souden vergaen/ maer het eeuwige leven bekomen: want daer volgt: Opdat een yder die in hem gelooft niet en verga, maer het eeuwige leven hebbe. Ende dese liberaelheyt Gods is d'eerste (gelijk men seyt) in de intentie in 't stuk van de vergeving onser zonden/ ofte in allen gevalle soo is in dit geschenk des eeuwigen levens deselve liberaelheyt begrepen. Van welke die gene God t'eenemael ontblooten/ dewelke drijven/ dat Christus tot afdoening van de schult die wy by Gode gemaekt hadden/ van God ter dood overgelevert soude zijn. Word mede van gelijken verdonkert ende verkleynt de laetste mildadigheyt Gods in 't geven van Christum. Want (sal yemand seggen) wat wonder is 't dat God zijnen Christum voor ons soo veel als te quist gegeven heeft/ nademael hy 't daerom gedaen heeft opdat hy in krijgen soude 't gene wy hem schuldig waren? 't welk gewisselijk plaetse soude hebben/ alwaer 't schoon dat onse sonden sonder ware voldoeninge niet uytgewischt hadden konnen worden. Wat salmen dan nu seggen/ nu de voorsz. onse schult sonder eenige ware voldoeninge afgedaen heeft konnen worden? gewisselijk/ dat schenken (dat is overgegeven ter dood) van Christus/ is veel eer eene onmenschelijkheyt en wreedheyt te noemen/ als een liberaelheyt. Want daer en is gants geen reden geweest waerom God zijnen alderonschuldigsten Sone ter dood soude overgeven/ om voldoeninge te hebben voor de zonden/ dewijle de voldoeninge geensins noodwendig en was.

Uyt het gene 't welk tot noch toe gedisputeert is/ kanmen antwoorde hebben op twee redenen dewelke van sommige worden bygebracht/ door welke geschieden soude/ dat God niet tegenstaende hy ons alle onse misdaden wel heeft konnen vergeven sonder eenige ware voldoeninge daer voor te nemen/ evenwel sulks niet heeft willen doen. Want eerstelijk soo seggen zy/ dat God in 't uytwisschen en weg-doen van onse zonden/ daerom liever verkooren heeft den weg van genoeg-doeninge/ dan van loutere vergevinge en quijt-scheldinge/ opdat daer door te meerder zouw blijken zijn mildadigheyt/ wanneer hy zijnen alderliefsten Sone/ dewelke voor ons soude voldoen/ ons gink schenken ende overleveren tot een de alderwreetste dood. Ey lieve doch!

juyſt of God de ſelvige mildadigheyt van zijnen Sone te ſchenken/ niet en ſoude hebben konnen plegen (gelijk hy voorwaer gedaen heeft) ſonder ſoo een voldoeninge. De mildigheyt die hy getoont heeft / en is niet alleen niet min/ maer ook meer als met ſoo een voldoeninge / recht-ſchapen en bekennelijk geweeſt. Opdat ik ondertuſſchen zwijge / dat God ſoo een weg van voldoeninge ſonder nood verkoren hebbende / tot het oeffenen van deſe mildigheyt in 't ſchenken zijns Soons/middelerwijlen niet en ſoude hebben in't werk geſtelt die tweede ende alder-uytnemenſte ſoorte van mildigheyt / beſtaende in 't t'eenemael genadiglijk vergeven en quijtſchelden der zonden / maer hem ſelven van zijne gedurige eere/ en die hem in't uytwiſſchen der zonden voor deſen altijt eygen was / ſoude hebben gaen beroven. Ten anderen / ſo ſeggenſe / dat daerom God van Chriſto heeft willen af-eyſchen de ſtraffe van alle onſe zonden / ende hem te dien eynde overgeven tot een de alderbitterſte dood/opdat wy daer door ſouden verſtaen hoe grooten haet hy heeft tegen de zonden / ende daer door van zonden mochten aflaten. Antwoord. En ſoude niet al evenwel uyt de dood Chriſti opentlijk blijken hoe ſeer God de zonden haet / al en waer juyſt in die dood geen voldoeninge geweeſt voor onſe zonden? gewiſſelijk / wanneer God / om daer toe ons te brengen / dat wy Chriſto / ende hem door Chriſtum ſouden gehoorſamen/om alſoo de zonde in ons uyt te ſuyveren/gewilt heeft dat Chriſtus ſoo wreedelijk ſoude geſlachtet worden; dewijle ook de dood Chriſti in aller manieren gedient heeft om onſe zonden uyt te wiſſchen/ (op ſoodanigen wijſe als wy t'zijner tijd ſullen voorſtellen) niet tegenſtaende datſe gene voldoeninge voor deſelve aengebracht en heeft: ſoo blijkt daer uyt meer dan genoeg / dat God / die de voorſz. dood geordineert ende beſloten heeft / tegen de zonden der menſchen eenen overgrooten ende doodelijken haet heeft.

Dit ſal voor alsnu genoeg zijn/ ten eynde alle liefhebbers der waerheyt ende vande eere Gods / klaerlijken ſien mogen / dat God in 't ſtuk van de ſaligheyt die hy ons door Chriſtum verſchaft heeft / gelijk hy met recht heeft konnen vergeven / alſoo ook heeft willen vergeven alle onſe zonden / ſonder daer voor eenige ware voldoeninge ontfangen te hebben.

Het XVIII. Capittel.

Waer in beweſen word, dat wy menſchen, behoudens de gerechtigheyt Gods, op geenderley maniere voor onſe zonden en heeft konnen worden genoeg gedaen, ja ook niet door onſen Heere Chriſtum ſelfs.

VOlgt nu dat wy bewijſen / dat de voorſz. voldoeninge kan ende moet gereekent worden onder die ſoorte van dingen die geenſins op eenigerley wijſe konnen geſchieden. Doch is eerſt aen te merken / dat de partyen de voorſz. voldoeninge in effecte twederley ſtellen: want ſy willen eensdeels / dat Chriſtus alle ſtraffen aller onſer zonden ſoude geboetet hebben/ anderdeels / dat hy door de onſchuldigheyt en heyligheyt zijns levens de Wet Gods volkomentlijk voor ons zoude onderhouden hebben. De eerſte maniere

van

van voldoeninge / is de gene daerse meest op dringen wanneerse in 't particulier spreken van voldoeninge / de laetste eygenense den naem van voldoeninge nauwelijks toe / maer refereren deselve tot de toerekeninge der gerechtiheyt. Doch hoese spreeken of niet en spreeken / laet ons voor alle werk gaen bewijsen: of dat die twee dingen t'samen niet en konnen bestaen / of dat een van beyden overtollig ende te veel is.

Nu/dese twee dingen en schijnen daerom niet teffens te konnen bestaen/om=dat de maniere van voldoeninge dewelke geschiet door 't betalen en boeten vande straffe / opentlijk bewijst / dat de gene voor wien betaelt ende geboetet word / niet voor onschuldig gehouden word. Want daer ontschult/dat is geen misdaed is / daer heeft ook geen straf plaets. Maer de manier van voldoen door volbrengen van die dingen dewelke een ander doen moest / brengt gantschelijk te wege dat de geen voor wiense gedaen worden onschuldig word gehouden / ende soodanigen oordeel van hem gestreeken word als of hy noyt eenige misdaed bedreven hadde. En dat een van beyden overtollig is / word hier door bewesen / te weten dat wanneer yemand geacht word al gedaen te hebben wat hy doen moeste / zijne zonden alsdan t'eenemael zijn uytgewischt ende weg gedaen / want hoe kan die geen zelfs in het alderminste gereekent worden gesondigt te hebben / of schuldig aen de sonden geacht worden dewelk alles gedaen heeft wat hy heeft moeten doen. Van gelijken / wanneer yemand geacht word alle straffen die zijne zonden verdient hadden geboetet te hebben / soo zijn ook zijne zonden gantschelijk uytgewischt. Want hoe kan de gene voor wiens zonden ten vollen is genoeg gedaen / meer schuldig geachtet worden aen de zonden? want dit moetmen wel in acht nemen / dat in 't uytwisschen van de zonden daer toe niet en word gearbeyt / dat de zonden niet waerlijk nochte inder daed al geschied soude zijn; (want dat is een sake die geensins mogelijk en is) maer hier toe / te weten datmen soo mach oordeelen als osse noyt geschied en waren / ende alle strafwaerdigheyt der zonden weggenomen wierde / 't welk door een van beyden van de voorsz. wijsen van voldoeninge / bewesen is in aller manieren te geschieden / ende dienvolgens een van beyden overtollig ende onnoodig te wesen. Om de waerheyt hier in noch klaerder te doen sien / soo is te weten dat die seer gemeyne distinctie ofte onderschept tusschen zonden tegen verbod en zonden tegen gebod, niet min met de H. Schriftuure als met de reden accordeert / 't welk een yeder diese leest by hem selven bemerken kan. 't Welk ik daerom segge / opdat niemand en meyne / dattet boeten van de straffen voor alle zonden / alleen aengaet het quaed datmen doet in 't overtreden van de verboden / ende niet mede de zonde diemen doet in 't nalaten van de geboden. Want het volbrengen van al 't geen datter gedaen moeste worden / en gaet niet alleen aen 't bedrijven des verboden quaets / maer ook het nalaten des geboden goets. Ende de rechtvaerdigheden (gelijk de Schriftuure deselve noemt) moeten even also onderscheyden worden als de zonden / te weten dat (als geseyt is) de sommige bestaen in 't volbrengen des geboden goeds / de sommige in 't nalaten des verboden quaets. Waer uyt lichtelijk te verstaen is / dat onder die tweederley soorte van voldoeninge / een van beyden noodsakelijken voor overtollig ende onnodig gehouden moet worden.

Doch de oorsake van dese niet geringe misslag (over welk zy met recht zware-

lijk te beſchuldigen zijn) die by de partyen hier in begaen word / ſullen wy alſdan verklaren wanneer wy in 't particulier komen te handelen van de toegereekende gerechtigheyt. Nu willen wy wederkeeren tottet gene dat wy voorgenomen hadden te bewijſen. Ende ſullen eerſt betoonen / dat op geen van die twee manieren der gerechtigheyt Gods voor onſe zonden heeft konnen voldaen worden.

Ten anderen ſullen wy diſputeren van de perſoone Chriſti aengaende deſe ſake / ende poogen te bewijſen / dat hy 't ſelve in geenderley wijſe en heeft konnen doen / ofte in allen gevalle / dat hy ſulks niet gedaen nochte geleden en heeft / het welk de kracht heeft gehad omdat te doen ende te wege te brengen.

Twee voornemelijke oorſaken zijnder waerom datter voor onſe zonden gene voldoeninge en heeft konnen geſchieden door 't boeten ofte dragen van de verdiende ſtraffen. De eerſte is / omdat de verdiende ſtraffe onſer zonden / de eeuwige dood was. Nu / de eeuwige dood is een lijf-ſtraffe. Maer lijf-ſtraffe kan niemand voor een ander boeten. Gelt-ſtraffen konnen wel voor een ander geboetet worden / en dat omdat des eenen gelt wel des anderen gelt gemaekt kan worden. En wanneer yemand / als tot een ſtraffe / gelt uyt telt voor een ander / ſoo word eerſt de gene voor wien betaelt word / ſoo veel als ſtilzwijgens met dat gelt beſchonken / invoegen dat hy ſelfs geacht word ſulk gelt gegeven te hebben; maer de dood van yemand / of ook eenige quelling des lighaems kan noyt yemands anders worden.

De tweede oorſake is / dat nadien een yeder van ons overmids zijne zonden de eeuwige dood verdient hadde / ende den ſelven Gode ſchuldig was; (want aldus moeten wy ſpreeken om de ſake te beter te verklaren) maer een perſoon alleen niet meer als met eenen eeuwigen dood konde betalen / dienvolgens noodig ſoude zijn geweeſt datter gevonden wierden even ſoo veel luyden als wy zondaers in getal zijn / dewelke den eeuwigen dood hadden mogen ſterven / ſoodanig weſende datſe ſelfs niet geſondigt en hadden / nochte dier ſtraffe voor hun ſelve onderworpen waren. Maer hoe is ſulks mogelijk geweeſt / nadien alle menſchen in 't algemeyn geſondigt hadden? waer uyt genoegſaem blijkt / dat de partyen / wanneerſe drijven dat der gerechtigheyt Gods voor onſe zonden heeft moeten voldaen zijn / niet anders / 't zy wetens of onwetens / en ſeggen / dan dattet noodwendig was dat wy alle inder eeuwigheyt ſouden vergaen.

Voegt hier by / dat of 't ſchoon al mogelijk ware geweeſt / dat door d'eeuwige dood van een ofte meer onſchuldigen / Gode voor alle onſe zonden hadde konnen voldaen worden / gene reden nochtans dat en lijd. Want wat iſſer onredelijker dan dat d'onnoſele geſtraft word voor den miſdader? inſonderheyt wanneer de miſdader ſelfs by der hand is om geſtraft te konnen worden. Heeft niet God ſelfs in de Wet expreſſelijk bedongen / dat niemand de ſtraffe van eens ander miſdaed ſoude lijden? ſeggende: de Vaders en ſullen niet gedood worden voor de kinderen, nochte de kinderen ſullen gedood worden voor de Vaders, maer een yeder ſal gedood worden om zijne zonden Deut. 24. 16. Ende opdat niemand hier blauwe uytvluchten en ſoeke / ſeggende / dat Godt niet hem ſelven / maer anderen die Wet geſtelt heeft / ſoo laet ons denken aen 't gene 't welk hy ſeyt van hem te ſullen gedaen worden Ezech. 18. 4, 20: De Ziele

(seyt hy) die gesondigt sal hebben, sal selfs sterven: de soone en sal niet dragen de ongerechtigheyt des vaders, nochte de vader sal dragen de ongerechtigheyt des soons, &c. Indien dan / volgens het besluyt en vonnis Gods selfs / noch de sone om de zonden des vaders / noch de vader om de zonden des soons moet gestraft worden / hoe kan 't dan zijn dat God de straffen onser zonden van yemant anders soude hebben willen af-eyssen? Ende kan ons dit verstrekken een derde oorsake / waerom / wy behouden blijvende / Gode voor onse zonden niet heeft konnen voldaen worden. Want hoewel wy aengenomen hebben te bewijsen / dat sulks geensins en kan geschieden / soo magmen nochtans met recht seggen / dattet geensins in hem selven kan geschieden 't welk niet kan geschieden na recht en reden / insonderheyt wanneer 't selve (gelijk in dese sake gebeurt) moet voortkomen van den wille Gods: aengesien dattet geensins zijn en kan / dat God willen soude yet te moeten geschieden 't welk niet na recht en reden kan geschieden.

Uyt het gene 't welk geseyt is / kanmen verstaen / dat de gene dewelke daer heenen willen / dat God de straffen onser zonden van yemand heeft willen geboetet hebben / God seer leelijken niet alleen van onbillijkheyt / maer ook van onwetenheyt beschuldigen / als dewelke hem wel durven maken tot eenen soodanigen die niet alleenlijk zijne eygen besluyten en ordonnantien om verre stoot / niet met allen passende op het alderklaerste en onveranderlijkste recht nochte billijkheyt / maer daer-en-boven staet na sulke dingen die volgens den eygen aerd en natuure der selver / op geenderley wijse mogelijk en zijn.

Ook en salmen (om noch al beter te verstaen hoe seer die luyden onwetende de Goddelijke Majesteyt onteeren) nimmermeer eenige oorsake vinden / waerom God zijns selfs ende zijner besluyten vergetende / de straffen onser zonden op yemand anders heeft willen leggen. Want heeft hy tegen ons zijne goedertierentheyt en ruymdadigheyt willen betoonen ende ons de selve aenprijsen / waerom en heeft hy dan / daer hy 't nochtans wel konde doen / ons onse zonden niet quijt geschonken sonder voor de selve eenige ware voldoeninge van yemand te nemen? maer soo het zijn voornemen was betooninge te doen van zijnen toorn en strengheyt in 't straffen van de zonden ('t welkmen gemeynlijk rechtvaerdigheyt Gods noemt) waerom en heeft hy dan die gene selfs / die de zonden bedreven hadden / niet gestraft? Hier op seggen de partyen / dat sich God in eene en de selve sake te gelijk barmhertig en rechtvaerdig heeft willen bewijsen: barmhertig / ten aensien van dat hy ons selfs / die gesondigt hebben / niet en straft: rechtvaerdig / ten aensien van dat hy niettemin straffe doet over onse zonden. Quansuys / of het eenigsins wesen konde / dat de misdaders selfs vry gelaten zijnde / hare boosdaden gestraft souden worden in een ander: en of die gerechtigheyt dewelke gelegen is in 't straffen van de zonden / eenigsins bestaen konde / wanneermen geen acht en heeft op reden noch billijkheyt / gelijk wy meynen datmen klaerlijk sien kan uyt het gene 't welk nu terstont geseyt is. Ik swijge noch / dat daer gants gene barmhertigheyt Gods en blijkt / alwaer gants gene mildigheyt gesien en word / maer zijner strengheyt in 't straffen van de zonden / ten vollen word genoeg gedaen / 't welk alhier met recht te mogen geseyt worden / eensdeels van de partyen bekent ja gedreven word / eensdeels van ons voorhenen bewesen is.

En gewisselijk / dat verdichtsel der partyen / te weten dat God in de sa-

ligheyt / ons door Christum verworven / te gelijk rechtvaerdig en barmhertig geweest is / te meer omdat sommige seggen / dat hy volkomentlijk rechtvaerdig en barmhertig geweest is; dat verdichtsel / segge ik / is t'eenemael belachelijk / ende enkan geensins staende gehouden worden / nademael die twee dingen in een selvige sake ende op eenen selvigen tijd niet t'samen gevoegt konnen worden / als dewelke onder malkanderen strijdig zijn. Want de barmhertigheyt vereyscht gants uyt dat den zondaer vergevinge geschiede / maer de gerechtigheyt / dat hy in aller manieren gestraft werde. Want van de selve / gelijk wy gesien hebben / staet geschreven: De ziele die gesondigt sal hebben, sal selfs sterven Ezech. 18.4,20. Invoegen dat waer sich de partyen keeren of wenden / zy nimmermeer raed en sullen weten om te bewijsen / hoe ende in wat manieren die wijse van voldoeninge voor onse zonden / dewelke geschieden soude door 't boeten en dragen van de straffen / bestaen en wesen kan.

Doch nu moeten wy gaen handelen van die tweede wijse van voldoeninge voor onse zonden. Ende hebben alhier mede plaetse beyde die oorsaken / om welker wille wy bewesen hebben de boven-gemelde wijse van voldoeninge geensins te konnen bestaen. Want eerstelijk / gelijk niemand voor een ander een lijfstraffe kan boeten / alsoo en kan ook niemand voor een ander volbrengen 't gene de selve volgens de Wet in aller manieren schuldig is te doen: want also weynig als de lijfstraffe des eenen / kan worden de lijfstraffe des anderen / even so weynig kan het doen des eenen / het doen des anderen worden. En gelijkerwijs in lijfstraffen / niet simpelijk slechs een dood of andere lijf-quellinge / maer de dood en lijf-quellinge van dese ofte van die mensch en seekere persoon soo mede gesocht word: alsoo mede in 't doen van 't gene 't welkmen volgens het voorschrift des Wets volbrengen moet / en word niet slechtelijk een daed / maer de eygen daed van een yeder van die gene dewelke onder die Wet zijn / van God vereyscht.

Ten anderen / gelijkerwijs een yeder van ons / om zijne zonden / des eeuwigen doods schuldig was: alsoo was ook een yeder van ons verbonden tottet onderhouden van de Wet Gods / 't zy wy de selve in onsen herten ingeschreven / 't zy van Gode gegeven ende verkondigt zijnde / hebben mochten. Oversulks / alwaer 't schoon dat des eenen doen / des anderen doen al konde worden / soo ware het evenwel t'eenemael noodsakelijk geweest / even soo veel persoonen die de Wet Gods voor ons onderhouden souden te vinden / als wy menschen in getal zijn. Want een persoon alleen / en kan niet meer hebben als een voldoeninge en onderhoudinge der Wet Gods. Dienvolgens soo kanmen immers soo weynig seggen / dat (gelijk de meeste hoop meynt geschied te zijn) een alleen / wie hy soude mogen zijn / de Wet Gods voor ons allen heeft konnen onderhouden / danmen seggen kan / dat een alleen / wie hy soude mogen zijn / die maer hondert ducaten en heeft / soude konnen voldoen voor ontellijke andere die yeder voor haer hooft hondert ducaten schuldig zijn.

Ondertusschen is mede aen te merken / dat even als het in de boven-gemelde maniere van voldoeninge noodsakelijk was / dat de gene die voor yemand den eeuwigen dood soude mogen sterven / den selven geensins voor zijn eygen hooft onderworpen soude wesen: also mede hier van noode is / dat de gene die de Wet Gods sal houden voor een ander / daer van selfs vry ende niet

toe

doe verbonden zy. Hoe heefter dan doch op dese wijse voor ons konnen voldaen worden / nadiender niet een uyt gevonden en is nochte gevonden kan worden / of hy en moet de Wet Gods voor zijn hooft onderhouden ?

Hier uyt blijkt / dat de tweede oorsake waerom voor onse zonden gene voldoeninge en heeft konnen geschieden / in dese laetste wijse van voldoeninge / noch meer geld en grooter kracht heeft dan in de eerste. Want het kan noch wel op eeniger wijse geschieden / dat'er of een of meer personen gevonden worden / dewelke den eeuwigen dood niet en soude mogen verdient hebben ; maer dat'er een eenige gevonden soude konnen worden / dewelke niet schuldig en zy de Wet Gods te onderhouden / dat en sal niemant / ten zy hy of niet wel bysinnen of godloos zy / durven in sijn gedachten neemen.

Ende dit meynen wy dus genoeg te zijn / om te bewijsen / dat wy vry ende behouden blijvende / Gode voor onse sonden op geenderley maniere en heeft konnen voldaen worden.

Nu staet ons in 't partiulier te besien van den persoon Jesu Christi / ende te bewijsen / dat de selve niet bysonders over hem gehad / nochte ook gedaen nochte geleden heeft/uyt het welk men soude konnen verstaen/dat hy de voorsz voldoeninge of gedaen heeft ofte op eenigerley wijse heeft konnen doen. Doch eer wy naerder tot het stuk komen / soo moetmen aenmerken / dat wanneer wy bewesen hebben dat de voorsz. voldoeninge / op wat wijse datmen ook wil hebben datse volbracht zou zijn / van die soorte van dingen is / dewelke geensins en konnen wesen. Daer uyt dan noodsakelijken volgt / dat Christus de zelfde geensins volbracht heeft / andersins moeste Christus dingen gedaen hebben die geensins mogelijk zijn te geschieden / 't welk twee saken zijn die d'een tegen d'ander strijden / te weten dat een dink geensins geschieden kan, en / dattet geschied is. Hier door isset dat ook God selfs niet en doet het gene 't welk uyt zijne eygen aerd en natuure niet geschieden en kan. Waer by noch komt / dat tegen die eerste ende voornaemste maniere van voldoeninge / te weten / door 't betalen en dragen van de straffen / de Wet / mitsgaders het besluyt Gods t'eenemael strijdig is. Waer uyt volgt / dat niet alleen de ware en eygentlijke voldoeninge door 't boeten van de straffe / maer ook de soodanige dewelke van God voor een ware ende eygentlijke soude mogen geachtet worden / gantschelijk word uytgesloten. Dit seggen wy daerom / om datter zijn / dewelke wel bekennen dat Christus door waerdigheyt van 't gene 't welk hy geleden heeft / niet waerlijken nochte eygentlijken voor ons voldaen en heeft / maer ondertusschen evenwel drijven dattet van God voor een ware ende eygentlijke voldoeninge is gehouden geweest.

Doch om de sake naerder te verhandelen / soo latet ons soo nemen dat de natuure van de sake selfs niet en strijd tegen eenige van die twee manieren van voldoeninge / datter ook niet en is eenige Wet of besluyt Gods waer door die eerste wijse t'eenmael uytgesloten word : maer vlijtiglijk overwegen wat het gene zy dat Christus gedaen ofte geleden heeft / en of het sulks zy waer uyt de voorsz. voldoeninge vloeyen kan. Om dan eerstelijk te handelen van de eerste wijse van voldoeninge / is nu al geseyt / dat de straffe die wy door onse zonden verschuldet hadden / de eeuwige dood is : want de besolding der zonden (seyt den Apostel Rom.6.23) is de doodt. Want dat aldaer (gelijk ook seer dikmaels op andere plaetsen) de eeuwige dood van Paulo verstaen word / bewijst eens-

deels

deels ook de sake selfs / aengesien die gene die ook den tijdelijken dood lijden/ welker zonden altesamen zijn vergeven ende uytgewischt. Nu soo en heeft Christus den eeuwigen dood niet geleden. En wee onser / indien hy hem geleden hadde. Want / gelijk Paulus seyt 1.Cor.15.17: Indien Christus niet en is verresen (dat is / indien Christus soo niet van den dood en is verlost dat hy niet meer en sterft) soo is ons geloof ydel, ende soo zijn wy noch in onse zonden, dat is / onse zonden en zijn geensins uytgewischt / ende de gene die in Christo ontslapen zijn gaen alle verloren, en nochtans / by soo verre Christus daerom door sijnen dood onse sonden hadde uytgewischt/omdat hy stervende de straffen aller onser zonden gedragen hadde/ soo souden onse zonden al voor de verrijssenisse uytgewischt zijn geweest: ende en soude oversulks tot uytwissinge der selver zijne verrijssenisse gants niet van doen zijn / nochte geweest hebben.

Soo yemand hier op seyt / dat Christus daerom heeft moet verrijsen / opdat daer uyt blijken soude / dat hy sodanig een geweest is dewelke die straffen voor ons heeft konnen boeten: soo sal ik vragen / op wat wijse sulks uyt de verrijsenisse Christi heeft konnen blijken? Seggense/ omdat de verrijsenisse bewesen heeft dat hy een eeuwig God was: soo sal ik sulks voor eerst ontkennen / ende dat met recht/ aengesien wy mede verrijsen sullen / ende nochtans gene eeuwige Goden en zijn. Want dat sommige een uytvlucht soekende / hier op seggen / dat Christus verresen is door zijn eygen selfs krachten / maer dat wy niet sullen verrijsen door onse eygen kracht / dat en komt gants niet ten propooste. Want schoon genomen dat Christus al verresen waer door zijn eygen kracht/ soo en konde evenwel sulks niet blijken ofte in eeniger manieren kennelijk zijn uyt de verrijsenisse. Ten anderen soo sal ik seggen; dat Christus een eeuwig God zy ofte daer voor gehouden word / sulks en heeft niet alleenlijk gants geen kracht om die voorsz. voldoening te volbrengen / maer verhindert ook de selve / ende betoont datse verdigt is / gelijk wy na noch sullen bewijsen.

Doch gelijk ik geseyt hebbe / de verrijsenisse Christi en bewijst niet alleenlijk geensins dat hy is een God van eeuwigheyt; maer / dat meer is / en bewijst ook niet / dat terwijlen hy hier op aerden sterffelijk zijnde verkeerden/ hy yet treffelijkers over hem heeft gehad ofte in eenige sake uytnemender is geweest dat yemand van ons. Want God die Christum van den dooden verwekt ende met heerlijkheyt beschonken heeft / gelijk wy lesen 1 Pet.1.21/ hadde sulks alles aen yemand van ons / wie 't ook ware / konnen geven. Dit en en segge ik niet om te loochenen dat Christus / ook terwijl hy noch hier was/ veel uytnemender is geweest dan yemand van ons; maer om te betoonen dat sulks geensins en blijkt uyt zijne verrijsenisse / alwaer 't ook schoon dat wy door het woord verrijsenisse mede soude mogen verstaen (gelijk in de H. Schriftuure gemeynlijk geschiet) de gantsche macht die hy door de verrijsenisse verkregen heeft. De verrijsenisse Christi en heeft / eer hy noch verresen was/ niet betoont dat hy soodanig was als hy nu is / maer door de selve is hy soodanig geworden. Ende dat 's de meyninge Pauli / wanneer hy seyt Rom 1. 4/ dat Christus verordineert is tot een Sone Gods in macht / door den Geest der Heylig-makinge / uyt de verrijsenisse der dooden. Geordineert, ofte gestelt, seyt Paulus / en niet verklaert, gelijk veele gemeynt hebben. Want hy gebruykt aldaer het woord ὁρισθέντος. Nu ὁρίζειν, en beteykent niet verklaren,

maer

maer bepalen of stellen, ten zy men het woord verklaren in die sin neemt / in welke de gene die fraey latijn schrijven het selve somtijds gebruyken / gelijk wanneer zy zeggen / dat iemand Borgemeester verklaert / dat is bepaelt en gesteld / of liever gemaekt is. Ende hebben de beteykenisse van dit Griekschе woord byna alle Autheuren waer genomen in een plaetse die dese t'eenemael gelijk is / te weten Actor. 17. 31 / alwaer de selve Paulus spreekende is. Want het gene 't welk in de gemeyne oversettinge aldus staet: In een man in welken hy gestelt (of bestelt) heeft, leestmen in 't Grieksch aldus: ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε &c. Alwaer evenwel aen te merken is / dat de oude oversetter de plaetse veel beter vertaelt soude hebben / indien hy hadde gesept: door een man, den welke hy gestelt heeft, niet alleenlijk het woordeken ἐν vertalende met door, maer 't selve ook niet de tweede-mael verhalende / hoewel Erasmus en Castellio 't selve mede so gedaen hebben. Hoe 't zy / in allen gevalle soo gatet vast dat het woord ὁρίζειν aldaer niet verklaren, maer ordonneren of stellen te seggen is.

Doch yemand sal vragen? en was niet Christus de Sone Gods voor de verrijsenisse al? hy was 't wel / doch niet in der macht / ende niet in sulker voegen als hy 't geweest is na de verrijsenisse: sulks dat hy door de verrijsenisse gesept word van God gegenereert te zijn Actor. 13. 33.

Om dan ten besluyt te komen / soo moetmen bekennen / dat door de verrijsenisse Christi geensins gebleeken en is / dat de selve de kracht heeft gehad om te wege te brengen voldoeninge voor onse sonden door 't dragen van de straffen der selver.

Maer / sullen de partyen seggen / alhoewel Christus door zijnen dood geboetet heeft alle straffen die onse zonden verschuldet hadden / soo heeft hy evenwel moeten verrijsen opdat hy voor ons den dood soude overwinnen en te boven komen. Doch dit 's een blaeuw geseg ende en sluyt niet tot ons propoost. Want in dier voegen salder moeten wesen een ander weg om ons salig te maken ende onse zonden uyt te wisschen / dan door voldoeninge en betalinge van straffe / ja sodanig die de selve t'eenemael om verre stooten sal. Want de voldoeninge dewelke geschied door 't boeten van straffe / vereyscht in aller manieren / gelijk wy gesien hebben / den eeuwigen dood in den geenen die voldoen sal. Maer die wijse om ons te verlossen van de straffe der zonden / namelijk van den dood / vereyscht in aller manieren het eeuwige leven in den genen die ons verlossen sal.

In summa: nademael Christus den eeuwigen dood niet en heeft geleden / maer uyt den dood ten eeuwigen leven is weder gebracht / ende 't en ware hy alsoo weder gebracht hadde geworden / onse sonden geensins en soude uytgewischt zijn geweest / soo kanmen klaerlijk sien / dat hy sterbende / door 't boeten en dragen van straffe Gode voor onse sonden niet voldaen / nochte in dier voegen onse zonden uytgewischt en weg gedaen heeft

Maer genomen nu dat Christus den eeuwigen dood geleden ofte op eenige andere wijse sulks uytgestaen hadde / 't welk een yeder van ons overmits zijne sonden moeste uytstaen / wat gelijkenisse heeft dat met een volkomen genoegdoeninge voor de sonden van ons allen hooft voor hooft? want / gelijk boven gesept is / een yeder van ons was den eeuwigen dood schuldig. En 't is een sake die belachelijk te houden is / datmen door 't betalen van 't gene dat een alleen schuldig is / wil gaen voldoen voor ontellijke.

Doch onse partyen seggen / dat de persoon Christi soodanig is / dat hoewel hy niet in der daed geleden heeft dat gene 't welk een yeder van ons door zijne misdaden verschuldet hadde / veel min noch dat gene 't welk wy hooft voor hooft moesten boeten / met zijn lichaem alleen geboetet heeft ; evenwel nochtans zijn lijden alle straffen die onse sonden verschuldet hadden / niet alleenlijk gelijk geweest / maer ook te boven gegaen heeft. Hier tegen seggen wy wederom / dat indien sulks waer is / 'tselve dan noodsakelijk moet voortgekomen zijn / of uyt de waerdigheyt des persoons Christi / of uyt een sekere kracht die daer uyt ontstaet / of uyt die twee dingen te gelijk. Wat belangt de waerdigheyt des persoons / daer op antwoorden wy dat by God geen uytneminge van persoonen en is / en dat een lichte straffe van een alderwaerdigste niet meer by hem is dan een zware van een alderonwaerdigste persoone / wanneer andersins hun beyder sonden even groot zijn. Dienvolgens / nadien Christus (gelijk zy selfs seggen / of ten minsten moeten seggen / indiense de voorsz. voldoeninge willen blijven staende houden) alle onse schulden so overgenomen heeft als of hyse selfs gemaekt hadde* / so en kannen op geenderley wijse seggen / dat der Goddelijker gerechtigheyt voldaen zy door het lijden Christi / ten zy dan dat Christus geleden hebbe dat selve 't welk wy door onse sonden verdient hadden / gene mindere straffen uytstaende dan die gene zijn dewelke ons om onser zonden wille waren toegeschikt. Hoewel / men kan lichtelijk toegeven / dat de waerdigheyt des persoons een straffe die andersins licht is / zwaer maekt / of dat een lichtere straffe eens alderwaerdigsten / so zwaer gerekent word als een zwaerdere / eens alderonwaerdigsten persoons : doch also datter altijd tusschen de straffen eene proportie en gelijkmatigheyt zy. Maer nu en isser gants gene gelijkmatigheyt tusschen 't gene dat Christus geleden heeft en 't gene dat wy te lijden hadden : niet alleenlijk omdat het laetste oneyndelijk / het eerste eyndelijk is ten aensien des tijds / maer ook om datse seer verscheyden zijn in eygenschap en hoedanigheyt. Want het gene dat Christus geleden heeft / en is eygentlijk niet / ende en kan ook niet genoemt worden een straffe / aengesien daer op gevolgt is een sodanigen geluksaligheyt en glorie die van een menschelijk verstand ende tonge / nochte genoegsaem begrepen / noch wel uytgesprooken kan worden : maer eygentlijk ende inder daed is 't geweest een arbeyd die voor de vergeldinge gink / den welken so men met de selve vergeldinge gaet vergelijken / hoewel hy gants zwaer geweest is / nochtans seer licht sal schijnen. Wilmen evenwel daer enkelsins henen / dat de waerdigheyt des persoons Christi so groot zy geweest datter tusschen het gene 't welk hy geleden heeft / en 't gene dat wy lijden moesten / gants gene proportie overig en is / waerom en is dan God (alsment immers so hebben wil) niet te vreden geweest met eenige heel lichte en slechte straffe over Christum / sonder te willen hebben dat hy soo boven-maten grouwelijken getormenteert soude worden / dat hy voor de dood met so grote benautheden aen ziel en lichaem geperst soude worden ? dat hy eyndelijk / door wreedheyt van de straffe gedrongen soude worden om met luyder stemmen uyt te roepen dat hy

* Voegt hier by, dat indien Christus al onse sonden soo op sich heeft genoomen, of dat de selfden soo van God hem opgeleyt zijn, als of hy de selfden al te samen begaen had, soo moet daer mede noodsakelijk al de waerdigheyt van zijn persoon ophouden: want dan word hy niet alleen soo onwaerdig gestelt als een van ons: maer als wy alle met malkanderen ten opzicht van onse sonden voor God geweest hebben.

van

van God verlaten was? Dit moet dan vaſt en ſeeker gaen / ten zy dat wy God boosdadiglijken willen beſchuldigen ende verdagt maken van grote wreedigheyt ende ongerechtigheyt / dat of de waerdigheyt des perſoons Chriſti niet en heeft uytgeſloten alle proportie en gelijkmatigheyt tuſſchen zijn en tuſſchen onſe lijden / of dattet niet waer is / dat het gene 't welk Chriſtus geleden heeft / geſtelt is inde plaetſe van 't gene dat wy lijden moeten.

Aengaende eenige kracht voort-komende uyt den Perſone Chriſti / de ſelve en ſchijnt in geender manieren groot genoeg te konnen weſen / ten zy datſe oneyndelijk zy / ende dien-volgens Chriſtus geſtelt werde te zijn van eeuwigheyd ende uyt of van hem ſelven en van natuuren God / 't welk de partijen nimmermeer en ſullen bewijſen. En ofſe 't al konden bewijſen / ſoo en ſoude 't voor haer gevoelen niet weſen / aengeſien een Goddelijke nature waerlijk ende inder daet geen lijden kan hebben / nochte des ſelven op eenigerley wijſe deelachtig worden; ende daer-en-boven ook tot ware en volle genoeg-doeninge voor onſe zonden van nooden geweeſt zy / dat de menſchelijke nature ſelfs dewelke geſondigt heeft / uyt ende van haer ſelven alles ſoude betalen wat wy door onſe ſonden verſchuldet hadden. Voegt hier noch by / dat nadien de Goddelijke nature dat geene geweeſt is met het welke (volgens 't gevoelen der partijen) de voorſz. ſchult gemaekt is / de ſelve over ſulks de ſchult op geenderley wijſe ſelfs betalen / of middel en kracht tot de betalinge geven kan. Want niemant en betaelt yet aen ſich ſelven / ofte en geeft ook geen middel of kracht om aen hem ſelven voldoeninge te doen. Want wy ſpreeken van ware en eygentlijke voldoeninge / waer in niet alleenlijk vereyſcht wort dat in aller manieren de voldoender een ander zy dan de geene is aen wien voldoeninge geſchiet / maer dat ook de voldoender voldoe uyt ende van het geene 't welk hy ſelfs heeft / ende niet geſeyt kan worden des geenen te zijn aen wien voldaen word. Dien-volgens by ſo verre Chriſtus uyt hem ſelven ende van eeuwigheyt God waer / (nademael datter maer een ſodanigen God is) ſo iſt'er ſo verre van daen dat hy daerom de kracht ſoude hebben om die voldoeninge te volvoeren / dat hy veel eer daer door van die kracht t'eenemael berooft ſoude zijn geweeſt. Blijkt derhalven / dat ſelfs dat geene 't welk meeſt ſcheen te konnen doen geloven dat de voorſz. voldoeninge van Chriſto konde gedaen worden/ de ſelve in den grond weg-neemt / ende gants uyt bewijſt / dat ſo men ſulks wil ſtaende houden / de ſelve niet anders en is (gelijk wy voorhenen geſeyt hebben) dan een louter menſchelijk verdichtſel. Doch laet ons nu gaen handelen van de tweede maniere van voldoeninge.

De vrage dan is / of Chriſtus dat alles heeft gedaen ofte heeft konnen doen, 't welk wy moeſten doen? Gewiſſelijk/ nadien Chriſtus een menſche geboren was / ende dat onder de Wet / gelijk Paulus ſeyt Gal.4.4, ſo kanmen klaerlijk ſien dat hy gehouden is geweeſt de gantſche Wet Gods volkomentlijk te onderhouden. Hoe heeft dan Chriſtus voor andere konnen doen dat gene 't welk hy ſelfs ſchuldig was te doen? Want indienmen ſeyt/dat Chriſtus veel meer gedaen heeft dan de Wet vereyſchten: ſoo antwoorde ik / dat Chriſtus dat meer almede heeft moeten doen / als weſende hem van zijnen Vader opgeleyt. Want dat kanmen daer alleen wel uyt verſtaen / dat hy door 's Vaders gebod ſich ter dood begeven heeft Joan.10.18. Ende dat hy in 't verdragen van de dood des kruyces geſeyt word gehoorſaem te zijn geweeſt Phil.2 8,

te weten Gode / gelijk genoegſaem kennelijk is uyt de geciteerde plaetſe: want daer word ſtrakx bygedaen vers 9: Daerom heeft hem God ook verhoogt, &c. Nu waer gehoorſaemheyt is / daer moet ook een gebod zijn geweeſt. Hier by komt noch / dat Chriſtus op de ſelve plaetſe geſeyt word gehoorſaem te zijn geweeſt tot den dood toe / ja tot den dood des kruyces: welke maniere van ſpreeken te kennen geeft / dat hy ook gehoorſaem is geweeſt in die dingen dewelke gegaen zijn voor den dood des kruyces / ende dien-volgens in het gene 't welk zijne vernederinge aengaet / niet 's gedaen en heeft / of ten is hem van Gode opgeleyt geweeſt. Heeft derhalven Chriſtus in 't gene 't welk niet in de Wet geboden ſoude mogen weſen / niets gedaen 't welk hy niet en moeſte doen: want dat alles was begrepen onder zijne vernederinge.

Soo blijkt dan / dat uyt het gene 't welk Chriſtus gedaen heeft / geen voldoeninge voor anderen heeft konnen voortkomen. Voegt hier by / dat Chriſtus / in zijn eygen ſelfs perſoon een ſodanigen belooninge / ſo zijns doods als ook alle zijns arbeyds / van God gehad heeft / dat de ſelve ſo den dood als den arbeyd en ſtrijd ſeer verre te boven gaet / ſulks dat in die dood en arbeyd niets overig en blijft tot voldoeninge voor anderen. Leeſt het gene dat Paulus ſchrijft in de voorgedachte plaetſe tot den Philippenſen cap.2.9,10,11. Alwaer aen te merken is / dat ſelfs onſe principaelſte partyen * bekennen / dat de woorden daerom &c, niet te kennen geven een oorſake / maer alleenlijk een conſequentie ofte gevolg van de verhooginge Chriſti. Soo dat ook Chriſtus dat gene 't welk hy ontfangen heeft / niet voor hem ſelven / dan alleenlijk in ſoo veel als 't hem God belooft hadde / verdient en heeft. Soo verre is ter van daen dat hy eygentlijk ende inder daed yet voor ons ſoude hebben konnen verdienen / gelijk hy doch ſoude moeten gedaen hebben / indien 't waer is dat hy Gode door 't gene 't welk hy gedaen heeft / volkomentlijken heeft genoeg gedaen / geheelijk vervullende al 't gene dat ons gebrak tot onderhoudinge van de Wet Gods.

Doch latet ons ſoo eens nemen / dat Chriſtus tottet volbrengen van de gehoorſaemheyt die hy Gode beweſen heeft / geenſins en is verbonden geweeſt / ſoo blijftet evenwel vaſt / dat de gehoorſaemheyt van een menſch alleen (al waerſe ook noch ſoo volmaekt / en 't ſelve anderſins een ſake is die eenigſins mogelijk zy) niet meer dan voor een alleen voldoen en kan. Want daer en is niemant van de geene voor wien voldaen moet weſen / of hy en is ſelfs gehouden de Wet Gods volkomentlijk na te komen.

Willen nu de partyen hier een uytvlugt ſoeken ende ſich behelpen met de waerdigheyt des perſoons Chriſti / of met eenige oneyndelijke kracht daer uyt voortkomende / ſoo ſal ſulx al mede te vergeefs zijn: Want geenderley waerdigheyt des perſoons en kan ſoo groot weſen / datſe de gehoorſaemheyt kan volkomender maken dan die gene is die wy ſchuldig zijn / dewelke / als geſeyt is / ten uytterſten volkomen moet zijn. Ook en iſſer niemand of hy en kan wel ſien / dat in deſe ſake de waerdigheyt des perſoons gants niet en doet. Want wie iſſer / dewelke ſeggen ſal / dat (by Exempel) een groot edelman / door 't gehoorſamen van de wetten / meer doet dan een boer die de ſelve wetten even ſoo wel gehoorſaemt als hy? En wat aengaet eenige oneyndelijke kracht / voortkomende uyt den perſone Chriſti / is onnodig yet te ſeggen /

* Kalvin, in zijn inſtit, 2b, Kap, 16, 6 afdeel,

alsode menschelijke nature / die alleen heeft konnen en moeten Wet Gods gehoorsamen / geen oneyndelijke kracht kan hebben. En dat de Goddelijke natuur diemen gehoorsaemheyt schuldig is / ende selfs niet en kan gehoorsamen/ ofte voor haer selven of voor een ander yet kan verdienen / (als wesende dat gene / dat de verdiensten / sooder eenige zijn / beloont) eenige kracht soude geven tot ware verdienste en gehoorsaemheyt / is eensdeels onmogelijk / eensdeels belachchelijk. En of het schoon al konde zijn / nochtans nademael die kracht niet anders kan te weeg brengen / als een alder volmaekste gehoorsaemheyt warelijk soude doen / en nademael een yegelijk van ons een aldervolmaekste gehoorsaemheyt aen God schuldig is / soo en konde daer uyt niet meer komen / dan voldoeninge voor een alleen.

Het XIX. Capittel.

Antwoorde op de getuygenissen der Heyliger Schrifture diemen soude konnen bybrengen tot bewijs van de genoegdoeninge Christi; ende eerstelijk op sodanige getuygenissen waer in gesprooken word van het lossen ofte vrykoopen 't welk door hem gedaen is.

TOt noch toe meynen wy genoegsaem bewesen te zijn / dat de voldoeninge Christi van sodanigen soorte van dingen is dewelke geensins en konnen geschieden / en dat hy dienvolgens Gode op geenderley wijse voor ons voldaen en heeft. Nu moeten wy gaen antwoorden op de getuygenissen die uyt de H. Schriftuure tot bevestinge van de voorsz. voldoeninge konnen of plachten by-gebracht te worden. Ende sullen de selve alle te samen / (uytgenomen eenige weynige) waer van wy apart ende in 't particulier sullen handelen / brengen tot vier principale Hooft-stukken / om dies te beter ende bequamelijker op de selve te antwoorden / en sooder eenig van dien overgeslagen mochte zijn / (want een voor een de selve al t'samen te examineren / soude veel te lang vallen) soo salmen uyt de generale antwoorde lichtelijk konnen verstaen hoe deselve uytgeleyt moet wesen.

Het eerste sal zijn van die plaetsen waer in gehandelt word van de lossinge ofte vry-koopinge dewelke is te wege gebracht door Christum of door zijn bloed; ofte waer in geseyt word / dat hy hem selven of zijn ziele gegeven heeft tot een rantsoen ende los-gelt voor ons.

Het tweede / van die gene waer in geschreven is / dat Christus voor ons / ende voor ofte om onse zonden is geslagen ende gedood geweest.

Het derde / van die gene waer in geseyt word dat Christus gedragen heeft onse pijnen ende smerten / mitsgaders onse zonde / ende dat in zijn lichaem.

Het vierde en laetste sal wesen van alle die getuygenissen / dewelke konnen gereferceert worden tot de versoeninge onser zonden door Christum. Waer in voornemelijk gehandeld sal worden van 't offer-werk en Priesterdom Christi / ofte van de gelijkenisse dieder in de H. Schriftuure soude mogen schijnen te

 wesen

wesen tusschen Christum ende de Slacht-offerhande des ouden Verbonds/ nitsgaders den Hoogen-Priester der oude Wet.

Om dan van 't eerste eerst te handelen / soo staet naerstelijk aen te merken/ wat het woord randsoenen of vry-koopen in de H. Schriftuure placht te beteykenen; ende met eenen te besien / ofmen daer uyt/ dat Christus geseyt word ons gerantsoent te hebben / stellen moet (gelijk de partyen willen) dat Christus der Goddelijker gerechtigheyt alles betaelt heeft wat wy om onser zonden wille hadden moeten betalen / ende in dier voegen ten vollen voor ons heeft genoeg gedaen?

De eygentlijke beteykenisse van 't woord rantsoenen, dat is van de woorden λυτροῦν, λυτροῦσθαι, en ἀπολυτροῦν, diemen vind in de Schriften des Nieuwen Testaments / ende van den Ouden Oversetter met het Latijnsche woord redimere [rantsoenen of los en vry-koopen] vertaelt zijn / deselve is / een knecht ofte gevangen uyt de handen des genen die hem in gevankenisse of in slavernye houd, door 't geven van eenigen prijs ofte los-geld, vry-maken en verlossen. Doch de H. Schriftuure ('t welk wy ook doorgaens sien te gebeuren by de wereldlijke schrijvers) is gewoon de voorsz. woorden niet eygentlyker / maer oneygentlyker ende figuurlijker wijse te gebruyken: insonderheyt wanneerse handelt van 't vry-koopen ende rantsoeneren der menschen / door God te wege gebracht zijnde ofte sullende worden. Door figuurlijke beteykenisse versta ik/ wanneer in 't gene datter geschied / of gantschelijk geenen los-prijs / of in allen gevalle geen eygentlijke nochte waren los-prijs tusschen beyden komt. Maer door eygentlijken en waren los-prijs versta ik niet alleenlijk gelt / maer al het gene 't welk gegeven word aen den geenen die yemand in gevankenisse of slavernye houd. Segge derhalven dat wanneer in 't Nieuwe Testament gewag word gemackt van de rantsoeninge of los-kopinge / door Christum geschied / alsdan niet anders verstaen en word dan verlossinge / zonder tusschen-komste van eenig eygentlijk rantsoen ofte los-prijs. 't Welk gemerkt zijnde van Castellio / soo heeft hy in zijne oversettinge / in plaetse van de woorden rantsoeneren en rantsoeninge, gesteld de woorden verlossen en verlossinge.

Doch het lust my eenige plaetsen by te brengen uyt het Oude Testament/ waer uyt dese oneygentlijke en figuurlijke beteykenisse van de voorsz. woorden klaerlijk blijken mach. Want men moet weten dat in die plaetsen die wy sullen voorthalen / in 't Hebreesch gevonden worden de woorden P A D A of G A A L, dewelke sonder twijffel / wannneermense eygentlijk neemt / een ware rantsoeninge ofte vry-koopinge (dat is / alsser tusschen-komste is van een eygentlijken los-prijs) beteykenen / ende in aller manieren de selve kracht hebben die in de boven-gemelde Grieksche woorden in 't Nieuwe Testament is.

Exod. 15. 13. staet: Gy zijt geweest (of / gy sult wesen) een Leydsman in ontferminge, uwen volke 't welk gy hebt vry-gekocht. Hier word expresselijk geseyt/ dat God zijn volk heeft vry-gekocht of gerantsoent / omdat hy 't hadde verlost uyt de slavernye van Pharao / daer hy nochtans aen niemanden om 't selve te verlossen / eenigen los-prijs of rantsoen betaelt hadde.

't Selve staet ook geschreven Deut. 7, 8/ alwaer wel uytdrukkelijk mede by word geseyt / dat God het volk heeft vry-gekocht uyt de handen van Pharao

Koning

Koning van Egypten. Item van de ſelve ſake Deut.9.26, als ook 13.5. en 21.8. ende 2 Sam.7.23 tot tweemalen toe. Nehem.1.10. en Pſal.77.16.

Om deſer oorſake is Moſes / door wien God de voorſz. verloſſinge verrichtet hadde / van Stephano Acto.7.35 genoemt λυτρωτὴς ofte rantſoen-gever, hoewel Moſes om die verloſſinge te verrichten aen niemanden eenig rantſoen ofte los-geld betaelt en hadde.

Derhalven / gelijkerwijs als God door Moſem / ofte Moſes ſelfs door macht ende authoriteyt hem daer toe van God gegeven / maer niet door 't betalen van eenig rantſoen ofte los-prijs / het volk van Iſraël verloſt heeft uyt de ſlavernye van Pharao / ende evenwel om die ſaeks wille geſeyt word het ſelve te hebben vry-gekocht: alſo heeft ook Chriſtus door macht en authoriteyt hem van zijnen Vader in den hoogſten graed gegeven / ons verloſt uyt de ſlavernye der zonden ende des doods / ſonder aen yemand gegeven te hebben eenigen waren ende eygentlijken los-prijs nochte rantſoen / niet tegenſtaende hy geſeyt word ons vry-gekocht ende gerantſoeneert te hebben. Want op wat wijſe God het Iſraelitiſche volk verloſt heeft / daer van beſiet Exod.6.6. En wat iſſer doch 't welkmen ſoude mogen bybrengen dat beter paſt op de vry-koopinge en verloſſinge die door Chriſtum geſchied is / dan het Exempel van Moſes / nadien 't een ſake is by allen kennelijk ende inde H. Schriftuure opentlijk betuygt / dat Moſes is geweeſt een voorbeeld Chriſti / ſoo dat die verloſſinge des Iſraelitiſchen volks / de onſe voor-ſchaduwet heeft.

Doch om daerbeneven te mogen ſien / dat de figuurlijke beteykeniſſe van het woort vry-koopen, in de H. Schrifture ſoo heel dikwils komt datſe by na voor niet oneygentlijk geacht wort / en behoeftmen niet anders te leſen dan de Prophetye Eſaiæ en 't Boek der Pſalmen / alwaermen menigmael geſchreven vind / dat God van den dood vry-koopt / van de vyanden vry-koopt / de ziele of het leven vry-koopt / en eyndelijk (ſonder byvoeging) vry-koopt / dat is verloſt / zonder datter eenige ware los-ſpijs betaelt word.

Ook en zijnder niet weynige plaetſen in 't Nieuwe Teſtament / in welke 't woort vry-koopen, of vry-koopinge, niet eygentlijk / maer figuurlijk genomen word. Ende zijn Luc. 2.38. Item 21.28. en 24.21. Rom. 8.23. Eph. 4.30. en 5.16. Coll. 4.5. Ia daer en is miſſchien in 't gantſche Boek niet een plaetſe daermen weet dattet eygentlijk moet genomen worden. Voegt hier by / dat Luc. 1.68 de los-koopinge door Chriſtum geſchied / Gode ſelfs merkelijk toegeſchreven wort / en byna met de ſelvige woorden / met welke hem Pſal.111. vers 9 toegeſchreven wort de verloſſinge die geſchied is door Moſem. Waer uyt genoegſaem te verſtaen is / dat in deſe onſe vry-koopinge / aen God of aen zijne gerechtigheyt niets ter Werelt en is betaelt. Want hoe ſoude God / gelijk by Lucam ſtaet / deſe los-koopinge konnen gedaen hebben / indien aen hem of aen zijne gerechtigheyt voor ons op eenigerley wijſe een los-prijs gegeven waer?

Ende dat wy niet en zijn vry-gekocht uyt de handen van God of van zijne gerechtigheyt / maer uyt yet anders / ſulks blijkt genoegſaem / wanneerder ſtaet. Dat wy zijn vry-gekocht / of van onſe ongerechtigheden Tit.2.14, of van onſe ydele wandelinge 1. Pet.1.18, of van den vloek des Wets Gal.3.13. Want de vloek des Wets, en beteykent aldaer niet eenige gerechtigheyt Gods die in allen manieren moeſte voldaen worden / maer de ſtraffe ſelfs die in de

Wet

Wet geordineert was. In welken sin ook geseyt wort / dat wy door Christum sullen verlost worden van den toorn of straffe Rom. 5. 9. 1. Thess. 1. 10. 't Welk alsoo 't geschieden moet door 't leven Christi / gelijk Paulus leert op de selve plaetse Rom. 5. 10, soo blijkt genoegsaem / dat wy van den eeuwigen dood (de-welke is dien toekomenden toorn of straffe) niet en sullen verlost worden door kracht en toedoen van eenige voldoeninge Christi / maer omdat Christus die in der eeuwigheyt leeft / ons / die hem gehoorsaem sullen zijn geweest / met het eeuwige leven beschenken sal / door de macht die hem van God gegeven is.

Blijkt derhalven / om wederom ten propooste te komen / dat ook dan wanneerder gehandelt wort van onse vry-koopinge en verlossinge / het woort vry-koopen, in de H. Schrifture figurlijk genomen wort / ende datmen geensins en kan seggen / dat omdat Christus ons heeft vry-gekocht / van Christo der gerechtigheyt Gods yet voor ons betaelt zy.

En so seer heeft dese figuurlijke wijse van spreken / by de Heylige Schrijvers plaetse genomen / dat even alsse vry-koopen hebben geseyt voor sodanig verlossen waer by gants geen geven van een eygentlijken los-prijs en komt / ('t welk ook wel gedaen is van wereltlijke Schrijvers) also mede verkoopen hebben geseyt voor sulk overgeven tot slavernye, daer van gelijken geen ontfangen van eenigen waren prijs by en is / 't welk ik niet en soude meynen schier by eenige wereltlijke schrijvers gevonden te worden. Deut. 32. 30 leestmen dese woorden: Hoe soude een alleen duysent vervolgen, en twee thien duysent verjagen, ten waer datse haer Steen verkocht, ende Jehova hen beslooten hadde. Alwaer klaerlijk te sien is / dat verkoopen niet anders en is dan overgeven tot slavernije en onderwerpen onder een ander. Even de selve maniere van spreken heeftmen Judic 2, 14. Item 3. 8. en 4. 2. Ende heeft om dier oorsake de oude Oversetter in de twee laetste plaetsen / meer den sin dan de woorden uytdrukkende / in plaets van heeft verkocht, 't welk in 't Hebreeusch staet / geset / heeft overgelevert. Ook staet Esaiæ, 50. 1: Om uwer ongerechtigheden wille zijt gy verkocht, dat is / overgegeven onder eens anders macht. En Paulus de selve wijse van spreken gebruykende / seyt: Ick ben vleeschelijk verkocht onder de zonde Rom. 7. 14. Als of hy seyde: Ik ben geworden een knecht der zonde / ende de zonde tot een slaef gegeven. Ende dat is die slavernije en gevankelijkheyt waer uyt ons Christus heeft vry-gekocht / in welke vry-koopinge / geen waren nochte eygentlijken los-prijs heeft behoeven te wesen / gelijk wy na sien sullen.

Yemand sal seggen / dat hy de figuurlijke beteykenisse van de woorden vry-koopen en vry-koopinge, in de H. Schrifture wel bekent te wesen / maer dat nochtans onse vrykoopinge / waer van de Schriftuur spreekt / niet figuurlijk en kan zijn / aengesien hier en daer uytdrukkelijk gewag word gemaekt van een prijs die voor ons gegeven is / als Matth. 20. 28. Mar. 10. 45. 1 Tim. 2. 6. in welke plaetse geschreven staet / dat Christus hem selve of zijn ziele gegeven heeft tot een los-prijs voor veelen of voor allen. Hier op antwoorde ik / dat even als de woorden vry-koopen en vry-koopinge figuurlijk genomen worden / alsoo mede het woord los-prijs, of prijs der vry-koopinge, figuurlijk moet genomen zijn. Want indiender in de figuurlijke vry-koopinge tusschen-komste is van eenig dink 't welk sich bequamelijk tegen een los-prijs ofte rantsoen vergelijken kan / soo word sulks ook bequamelijk alsoo genoemt. Ende dan heeft

inder daed die figuurlijke wijse van spreeken al watse hebben moet / 't welk bequamelijk eenige gelijkenisse kan hebben / tegen eenen waren en eygentlijken los-prijs in eene ware en eygentlijke vry-koopinge. Maer dat nu sulks van Christo en van zijne ziele in onse figuurlijke en oneygentlijke vry-koopinge (gelijk wy deselve nemen) geseyt kan worden / sal opentlijk blijken wanneer wy alle deelen der selver gaen uytleggen / ende met eenen toonen hoe verre deselve met de eygentlijke vry-koopinge overeenkomt. In 't eygentlijke rantsoenen en vry-koopen van eenig mensch / moet voor eerst een gevangen of een slave zijn: dese is in onse vry-kooping 't menschelijke geslacht / of wy selfs. Ten anderen soo moeter een wesen die in gevankenisse of in slavernye hout: tegen dit deel vergelijken sich in onse vry-koopinge verscheyden dingen / de zonde / de Duyvel / de Wereld / en 't geen op de zonde volgt / namelijk de straffe des eeuwigen doods die tot de zonde staet / doch wy sullen de zonden alleen nemen. Daer-en-boven soo moeter yemand zijn die rantsoeneert of loskoopt. Dese is God / of Christus / door wien God ons vry-gekocht heeft. Eyndelijk ende ten laetsten soo moetter een los-prijs ofte rantsoen wesen: 't welk is Christus / of / om beter te seggen / zijn leven. Ende daer en ontbreekt niet anders of onse vry-koopinge en is eygentlijk ende niet figuurlijk / dan dat de gene die ons gevankelijk hield / ende dien wy dienden / geenen los-prijs en ontfangt. Want het is sottelijk / datmen seggen soude dat de Duyvel de gene is die sulks ontfangen heeft / niet tegenstaende dat Ambrosius en Augustinus 't selve gemeynt hebben / welker gevoelen te recht belacht word van Wolfgangus Musculus in sijne Locis Communibus.

Wijders soo word onse vry-koopinge tweesins aengemerkt / of ten aensien van dat wy van de sonde selfs in dit leven worden vry gemaeckt / navolgers wordende van goede werken; of ten aensien van dat wy van den dood / die een straffe der sonden is / worden verlost. Beyde dese dingen zijn eerstelijk in God / die ons van soo groote rampsaligheden heeft voorgenomen te verlossen / en daer toe middel schikt: ten anderen in ons / dewelke inderdaed dese verlossinge verkrijgen. Nu / even als in eene eygentlijke vry-koopinge den los-prijs niet en word gegeven om des genen wil die middel schikt tot de vry-koopinge / ja hy selfs de gene is die sulks geeft / ende dienvolgens het selve de verlossinge / voor soo veel alsse aen hem staet / niet en baert / maer betaelt word om des genen wille die in dienstbaerheyt of gevangenisse is / ende door middel van dat / uyt de slavernye of gevankelijkheyt verlost word / waer door ten regarde van hem / de verlossinge veroorsaekt ende verkregen word: alsoo is ook Christus of sijne ziele / in onse vry-koopinge geweest een los-prijs / niet waer door aen Gods zijde (die de gene is die daer toe middel geschikt heeft) de verlossing voor ons soude mogen verworven worden / maer door den welken wijse inder daed souden mogen hebben. Want Christus / of zijn leven / door den dood des Cruyces uytgestort / is oorsake dat wy op beyderley maniere voorsz. van de sonde verlost worden. Op de eerste maniere worden wy verlost van de sonde / dat is / worden gemaekt tot betrachters van goede werken / wanneer wy geloof geven aen de woorden Christi / dewelke den prijs en belooninge der Hemelscher erffenisse voorstellen / ons geboden heeft boete te doen en nieuwe men-

schen

schen te worden / gelijk alsmen sien kan door 't gantsche vijfste / seste / en zevenste kapittel Matthæi / en doorgaens by de Euangelisten. Nu / dat wy de woorden Christi geloof geven / daer van is de principaelste oorsake zijne verrijsenisse (tot de welke hy niet komen en konde dan door de dood) als ook met eenen zijne macht en heerlijkheyt die hy in de Hemelen heeft / waer toe hy / God de sake alsoo geordineert hebbende / gebracht moeste worden door een geweldelijke dood Luc.24.26. Hebr.2.9,10. En van dese onse verlossinge van de sonde door den dood Christi / spreekt Paulus / wanneer hy van Christo seyt: die hem selven voor ons gegeven heeft opdat hy ons soude vry-koopen van alle ongerechtigheyt, ende hem selven reynigen een eygen volk, 't welk yverig is tot goede werken Tit.2.14. Op de laetste maniere worden wy verlost van de sonde / dat is / ontslagen van de straffe der sonden de dood / eerstelijk hier in hope / naderhand inder daed in de Hemelen / alwaer wy sullen beschonken worden met onsterffelijkheyt; want dan sullen wy waerlijken gerechtvaerdigt ende van onse zonden ontslagen worden / wanneer wy uyt den eeuwigen dood / en straf der zonden gereddet zijnde / ten eeuwigen leven in de Hemelen overgebracht sullen wesen. Konnen derhalven / terwijl wy hier zijn / veel eer in hope als inder daed gesept worden gerechtvaerdigt te zijn. Daerom seyt Paulus Gal.5.5: Want wy verwachten door den Geest uyt den geloove de hope der rechtvaerdigheyt. En 2 Tim.4.8 zeyt hy / dat hem te dien dage van God de Krone der gerechtigheyt sal gegeven worden. De kroone der gerechtigheyt noemt hy / niet de beloninge van zijne gerechtigheyt / maer den prijs der onsterffelijkheyt: ende is een maniere van spreken even als wanneermen seyt de kroone des levens / gelijk als staet Jac.1.12. Apoc.2.10, item de kroone der glorie 1 Pet.5.4. Want Paulus / als blijkt uyt het gene dat'er voorgaet / neemt een gelijkenisse van de kamp-vechters / de welke / gelijk hy elders seyt 2 Tim.4.7,8, ontfingen een vergankelijke kroone / daer hy verwachtende was een eeuwige / dat is / de onsterffelijkheyt (die hy hier der rechtvaerdigheyt noemt) 1 Cor.9.25,26. 't Welk wy ook meynen gedaen te zijn van Petro / wanneer hy seyt / 2 Pet.3.13, dat wy / na de beloften des Heeren / verwachten nieuwe Hemelen en nieuwe Aerde / waer in de rechtvaerdigheyt woont. Dese gerechtigheyt dan en verlossinge van de zonden / waer in de gantsche saligheyt bestaet / en verkregen wy niet / 't zy hier in de Wereld in hope / 't zy inder daed in de toekomende Wereld / zonder den dood Christi. Want de vaste hope der onsterffelijkheyt word principalijk in ons gebaert door de verrijsenisse Christi / (de welke niet wesen en kan sonder datter de dood voorga) als kennelijk is uyt 1 Pet.1.3,4. En om ons te doen hebben een vaste hope der onsterffelijkheyt / soo en waer 't niet genoeg geweest dat Christus simpelijck soude sterven / maer is van node geweest dat hy lijden soude een de alderbitterste dood / om door de selve van God gebracht te worden tot glorie ende onsterffelijkheyt. Want het betaemde (seyt die Goddelijke schrijver Hebr.2.10) den geenen om wiens wil alle dingen zijn, ende door wien alle dingen zijn, veele kinderen ter heerlijkheyt brengende, den Vorst haerder saligheyt door lijden te heyligen (of volkomen te maken.) Want de weg van verdrukkingen en ellendigheden / is 't gene waer door God besloten heeft ons tot het rijk der Hemelen ende ter heerlijkheyt te brengen Actor.14. vers 22.

vers 22. Rom. 8.17: aengeſien hy op deſe wijſe alderbeſt zijne macht en wijſheyt toont. Overſulks / indien Chriſtus / dewelke ons deſen wille Gods heeft geopenbaert / en willen doen gelooven dattet ſonder twijffel alſoo is / die ook daer-en-boven ons gegeven is tot een voorganger tot ſoo grooten zaligheyt / niet eerſt ſelfs in perſoon dien weg en ware ingegaen waer door hy eyndelijk ten Hemel ſoude komen / ſoo en ſoude wy niet vaſtelijk geweten hebben waer toe die weg ons eyndelijk brengen mochte / ende en ſoude hy niet waerlijk onſe voorganger hebben konnen genoemt worden. Is derhalven noodig geweeſt niet alleen dat Chriſtus ſoude ſterven / maer ook gedood ſoude worden met een dood die ten hoogſten bitter en vol van verſmaetheyt en ſchande was / op dat hy naderhand gebracht zijnde tot een glorieuſe eeuwige gelukſaligheyt / daer door bewijſen ſoude / dat de voorſz. weg waerlijk ende inder daed niet quaeds nochte rampſaligs in ſich en heeft; opdat mede de gene die hem gehoorſamen door geenderley dood / hoe bitter en ſchandig datſe ook mochte weſen / beweegt ſoude konnen worden van de hope der onſterffelijkheyt. Met recht heeft dan Paulus Gal. 3.13 hier op ſiende / konnen ſeggen / dat Chriſtus voor ons een vervloekinge geworden zijnde / ons heeft verloſt van den vloek des Wets / maer niet omdat hy (als veele gemeynt hebben) die vervloekinge heeft uytgeſtaen die wy ſelfs anderſins hadden moeten uytſtaen. Want / gelijk wy elders geſeyt hebben / de vervloekinge die wy om onſer zonden wille moeſten uyt-ſtaen / was de eeuwige dood / den welken Chriſtus geenſins uytgeſtaen en heeft. Heeft derhalven Chriſtus ons verloſt van de vervloekinge des Wets uytſtaende / niet alleenlijk / omdat door den dood des Cruyces / dien hy geleden heeft / ende dewelke volgens de Wet vervloekelijk was / te wege is gebragt / dat wy op ſoodanigen wijſe als wy ſtraks verklaren ſullen / verloſt ſullen worden vanden eeuwigen dood die ons wierde toegedreygt door die ſpreuke des Wets Deut. 27.26: Vervloekt wie niet en blijft in alles wat geſchreven is in 't Boek des Wets, op dat hy 't doe; maer ook / omdat wy / ſiende dat hy de vervloekinge des Wets die hy ſelfs heeft uytgeſtaen / naderhand is te boven gekomen / niet met allen meer daer voor en behoeven te verſchrikken / klaerlijk ſiende / dat by ſoo verre wy zijne voetſtappen navolgende / daer in ook komen te vallen / wy de ſelve van gelijken ſullen te boven komen.

Wijders / hoe konde 't doch weſen / dat wy inder daed ware verloſſinge van den eeuwigen dood ſouden bekomen / ten ware dat Chriſtus / die ons daer uyt redden moeſte / een alderopperſte macht in Hemel en op Aerden verkregen hadde? en hoe konde hy die bekomen 't en waer datter den dood des Cruyces voorging / om welken de H. Schrift uytdrukkelijk getuygt dat hy met die magt van God beſchonken is Phil. 2.9. Te recht ſchrijft dan Paulus Rom. 3.24,25: Gerechtvaerdigt zijnde om niet door ſijne genade, door de vrykòpinge dewelke is in Chriſto Jeſu, den welken God heeft voorgeſteld tot een verſoeninge door 't geloof in ſijnen bloede, tot bewijs van ſijne gerechtigheyt, om de vergevinge der voorlede ſonden. Want de ſin van deſe plaetſe is / dat ons verworven is de rechtvaerdigmakinge / dat is ontloſſinge van onſe zonden / en dienvolgens verloſſinge van den eeuwigen dood / uyt genade van God / door

't geloof dat wy Christo geven / in wien God sich betoont heeft alsoo versoent te wesen / dat hy niet alleenlijk (volgens de oude beloften / in 't onderhouden van welke hy sich rechtvaerdig / dat is / getrou en waerachtig betoont heeft) ons heeft aengeboden een genadige vergevinge onser zonden / ons alsoo aen zijne zijde door Christum van de zonde / dat is / straffe der zonden / vry-koopende; maer ook daer-en-boven / ten eynde wy souden mogen genieten de vrucht van dese vry-koopinge / gewilt heeft dat die Christus zijn bloet storten / ende als een boosdadig en schelmachtig mensche gerichtet soude worden. Want voor eerst soo moetmen weten / dat het woord ἱλαστήριον ofte voldoeninge / een gelijkenisse heeft op het deksel van de Arke of kiste des Ouden Testaments ende Verbonds / 't welk alsoo genoemt word Hebr. 9. 5. 't welk niet en maekten / maer te kennen gaf dat God op het volk wel te vreden was; ende uyt het welke God den volke antwoorden / dat 's te seggen / Mosi het gene seyde 't welk hy wilde dat het volk aengeseyt soude worden Exod. 25. 21, 22. Is derhalven Christus op dese plaetse seer gevoegelijk van Paulo alsoo genoemt / aengesien God niet alleen sich in Christo t'eenemael wel te vreden ende versoent tegen ons getoont heeft; maer ook door hem alles heeft geopenbaert wat hy wilde dat wy souden weten / waer uyt ons geloof ende dien-volgens rechtvaerdigmakinge ontstaen is.

Vy soo verre yemand ontkent / dat Paulus in 't woord versoeninge, of genaden-stoel, een gelijkenisse neemt op het deksel van de Verbond-kiste / alsoo genoemt / soo en salmen evenwel daerom niet moeten besluyten / dat Christus God tegen ons te vreden gemaekt ende versoent heeft: maer alleen dit / te weten / indien wy inder daed willen ondervinden dat God tegen ons een versoent herte heeft en wel te vreden is / inder daed willende gereddet en gevrijd zijn van den eeuwigen dood / dattet alsdan noodsakelijk is dat wy Christo geloof geven / dat is gehoorsamen / gelijk wy elders klaerlijk sullen doen blijken.

Ten anderen soo staet aen te merken / dat dese woorden: In zijnen bloede Rom. 3. 25., niet te samen en hangen met het voorgaende woord geloof, even als of daer gehandeld wierde van geloof te stellen in 't bloed Christi / gelijk het Kastellio heeft overgeset / maer datse op haer selven staen / ende soo veel te seggen zijn / als / door tusschen-komste van sijn bloed, volgens de oversettinge van Erasmus en de Zurichsche. Want hoewel het bloed Christi God niet en heeft konnen bewegen tot vry-koopinge / dat is / verlossinge van de straffe der sonden / soo heeft het evenwel tusschen beyden moeten komen / opdat wy daer door souden beweegt worden om de aengebodene verlossinge aen te nemen / ende de vrucht der voorsz. verlossinge inder daed ons mochte geworden / op soodanige wijse ende door sulke oorsaken als boven van ons verklaert is.

Dese plaetse Pauli krijgt seer groot licht door een andere plaetse des selvigen Apostels / alwaer van dese onse vry-koopinge mede gehandelt word / ende staet Col. 1. 13, 14, 15: want aldus schrijft hy daer van God den Vader / die ons heeft getrokken uyt de macht der duysternissen, ende overgebracht in 't Rijk zijns beminden Soons, in den welken wy hebben de vry-koopinge door sijnen bloede, de vergevinge der sonden, dewelk is het beeld des onsienlijken Gods &c. Hier

blijkt

blijkt eerstelijk dat'et God geweest is die ons uyt de macht der duysternissen heeft getrokken / dat is / verlost van de slavernye des Duyvels ende der sonden / sulks dat wy met recht geseyt mogen worden vry-gekocht te zijn van Gode / dat 's te seggen / dat God selfs onse vry-koopinge verrichtet heeft: Ten anderen / dat dese woorden der boven-gemelder plaetse Rom. 3.25, in sijnen bloede, te kennen geven de tusschen-komste des bloeds Christi in onse vry-koopinge / maer niet / dat'et bloed Christi 't gene is waer op ons geloof gestelt moet worden. Want het is een sake die seer kennelijk is / dat (gelijk op seer veele plaetsen meer) het woordeken in, deselve kracht heeft die 't woordeken door, te meer / alsoo hier staet door sijnen bloede, sonder eenig gewag te maken van geloof. Ende hoewel noch in de gemeyne Latijnsche / noch in de Syrische / noch de Griecksche Complutensische Editie / dese woorden / door sijnen bloede, niet en staen / soo hebben nochtans alle de voorsz. boeken deselve in een t'eenemael gelijke plaetse Eph. 1.7. Ten laetsten soo kanmen hier klaerlijk merken / als blijkt uyt de plaetse tot den Ephesen / dat de vry-koopinge die wy hebben in Christo door sijnen bloede / niet anders en is / dan vergevinge van sonden. Maer vergevinge van sonden en heeft niet gemeyns (als boven geseyt is) met voldoeninge. Waer uyt dan klaerlijk te sien is / dat in onse vry-koopinge / gantsch gene betalinge van eenen waren ende eygentlijken los-prijs tusschen beyden gekomen is / dat'et mede niet wesen en kan dat hyder tusschen gekomen soude zijn; ende dat oversulks het bloed Christi / door welks tusschen-komste onse vry-koopinge geschied is / hoewelse een rantsoen-prijs genoemt word / niet en is eenen eygentlijken / maer figuurlijk genomen los-prijs. Doet hier by / dat de woorden Pauli Coll. 1.15, die hyder achter aen voegt / dewelke is het beeld des onsienlijken Gods, genoeg te verstaen geven / dat de voorschreve vry-koopinge ons op gene andere wijse soo seer en is geschied / dan dat wy door Christum den wille Gods ten vollen zijn te weten gekomen / min nochte meer dan of wy God selfs in persoon tegenwoordig sagen / 't welk gewisselijk sonder de uytstortinge zijns bloeds niet geschied en is: want het uytgestorte bloed Christi / is het bloed des eeuwigen Verbonds Hebr. 13.20, waer door alle Goddelijke beloften ons door Christum gedaen / bevestigt en bekrachtigt zijn.

Wilmen 't soo nemen / dat de gantsche saligheyt / ons door Christum verworven / als mede onse vry-koopinge / meest steunt op de openbaringe van 't voornemen Gods / soo laet eens gelesen worden de plaetse Eph. 1.3,4,5,6,7, 8,9,10 &c, dewelke groote gelijkenisse heeft met dese / ende geseyt kan worden soo veel als een uytbreydinge deser plaetse te zijn: alwaermen / even als hier / mede bevinden sal / dat dese onse vry-koopinge in Christo niet anders en is dan vergevinge van sonden.

De boven-gemelde drie plaetsen / waer in gehandelt word van onse vry-koopinge door 't bloed Christi / sien meer op de hope dan op de vrucht ende daed der vry-koopinge selfs. Maer daer is een plaetse / waer in opentlijken gehandelt word van de eygentlijke vrucht der vry-koopinge door 't bloed Christi / ende de maniere op dewelke wy door 't bloed Christi zijn vry-gekocht duydelijker word voorgestelt / ende is Hebr. 9.11,12, alwaer geschreven staet: Maer Chri-

stus Hooge-Priester der toekomender goederen, bystaende (of komende) is door een meerder en volmaekter Tabernakel, niet met handen gemaekt, dat is, niet van deser scheppinge, nochte door het bloed van bokken en kalveren, maer door zijn eygen bloed, eens ingegaen in 't heylige, een eeuwige versoeninge gevonden hebbende. Soo is dan Christus in den Hemel ingegaen door zijn eygen bloed/ waer door hy heeft verkregen een eeuwige verlossinge/ niet alleenlijk omdat hy nu selfs in der eeuwigheyt leeft; maer ook omdat wy selfs/ die zijne leden zijn/ door de macht die hy aldaer verkregen heeft/ door hem mede van de macht des doods gereddet ende tot een eeuwig leven gebracht sullen worden. Waer sietmen hier doch eenig lijk-teeken van eenige betalinge eenes eygentlijken los-prijs? Of waer toe ist van noode geweest dat het Bloed Christi eenen eygentlijken los-prijs soude wesen, aengesien wy daer door (te weten voor soo veel als het Christo selfs een weg ende middel is geweest om in den Hemel te gaen/ ende alsoo hem selven ende den zijnen d'onsterffelijkheyt te verkrijgen) vrykooping en verlossinge van de straffen onser zonden bekomen hebben?

Blijkt derhalven uyt de by-gebrachte getuygenisse/ dat het bloed Christi in 't stuk van onse vry-koopinge/ is eenen oneygentlijken los-prijs. Oversulks/ wanneer Christus seyt Matth.20.28, dat hy zijn ziele geven sal tot een randsoen-prijs voor veelen/ so en heeft hy juyst niet willen seggen/ dat hy aen yemanden die ons in gevankenisse of slavernye hielde/ zijn leven soude betalen/ voor 't welke/ als voor 't ontfangen eenes behoorlijken randsoen-gelds/deselve ons vry soude laten/ maer dat hy zijn leven soude geven/ dat is/ soude toelaten en lijden dat hy gedood wierde/ opdat wy daer door/ min nochte meer dan het plag te geschieden door 't betalen van een rantsoen-prijs/ verlossinge uyt de geestelijke gevankenisse der zonde ende des doods souden hebben. Ende heeft om dese selvige oorsake Paulus geseyt dat Jesus Christus hem selven gegeven heeft tot een rantsoen-prijs voor allen/ 1 Tim.2.6, alwaer ook uyt de woorden die hyder straks aenvoegt/ [tot] een getuygenisse in zijnen tijden) wel te verstaen is in wat sin hy 't selve meest gesprooken heeft. Want door de dood Christi sien wy dat het besluyt en voornemen Gods van ons salig te maken/ overvloedigl ijken betuygt en waer gemaekt is/ waer door dan te wege is gebracht dat wy hem gehoorsaemt hebben/ ende alsoo uyt de slavernye der zonde inder daed/ en van de straffe der zonden in hope zijn verlost geworden.

Dese figuurlijke wijse van spreeken word ook elders in de Heylige Schrifture gevonden (als Prov.13.8: Den rantsoen prijs (want in 't Hebreesch staet COPHER, ende de tseventig Oversetters hebben Lytron) van de ziele eens mans, sijne rijkdommen. Want hoemen dese woorden overset en uytleyd/ soo moetmen nochtans bekennen/ dat het woord randsoen-prijs oneygentlijk genomen word.

Yemand sal misschien tegenwerpen: indien het bloed ofte de dood Christi daerom geseyt word een los-prijs onser vry-koopinge te zijn/ omdat wy door tusschen-komste des bloeds Christi van de zonden zijn vry-gekocht en verlost/ waerom en is dan niet veel eer zijne verrijsenisse alsoo genoemt? die nochtans (na onse meyninge) veel meer krachts heeft in ons te vrijden van de zonden.

Hier

Hier op is licht te antwoorden. Want de verrijsenisse Christi en heeft met eenen waren ende eygentlijken los-prijs soodanigen proportie en gelijk-matigheyt niet / als zijn bloed ende dood wel hebben. Want door te verrijsen en geeft Christus niets van 't zijne / maer ontfangt selfs seer veel; maer stervende geeft hy zijn leven ten besten. Want even als yemand / die met zijnder vyanden dood zijn vriend uyt de handen der vyanden verlost hebbende / ondertusschen evenwel in 't strijden met zijne vyanden / gene kleyne wonden verkregen hadde / niet en soude seggen / dat hy in 't verlossen zijnes vrients te kost gehangen hadde 't verderf ende den dood zijner vyanden / maer zijn bloed: onaengesien dat die wonden in haer selven de verlossinge meer verhindert dan bevordert hebben: even alsoo wordter ook geseyt / dat Christus (om dieswille dat hy ons uyt de handen des Duyvels verlossende / zijn bloed ondertusschen gestort heeft) niet den ondergank des Duyvels ofte zijns rijks (door kracht van zijne verrijsenisse eygentlijk te wege gebracht) maer zijn bloed voor ons te kost gehangen / ende door zijn bloed ons verlost heeft / hoewel andersins het bloed selfs / of de dood in sich selven / wanneerder geen verrijsenisse opgevolgt soude zijn (na 't getuygenisse Pauli 1 Cor. 15. 17) gants gene kracht en soude gehad hebben om ons te verlossen van de zonden. Ende dat in de H. Schrifture soo menigmael word gesproken van de dood en 't bloed Christi in 't stuk onser verlossinge / is om ons ten hoogsten aen te prijsen de liefde Gods en Christi / dewelke in dese sake boven maten groot en verwonderlijk geweest is: maer niet om ons daer door indachtig te maken eenige verborgen kracht die uyt het bloed ende dood Christi ontsprongen zoude zijn / gelijk als 't wesen zoude / indien door 't uytstorten zijns bloeds / aen de Goddelijke gerechtigheyt betaelt ende voldaen ware dat gene 't welk wy overmits onse sonden schuldig waren: het welk nochtans / als boven vermaent is / geensins en heeft konnen geschieden / ende of 't schoon geschied ware / nochtans ons (hoe seer ook daer van vermaent zijnde) in geenen deele kennelijk zoude konnen wesen. Daer-beneven soo placht de Heylige Schrifture gewag te maken van de dood en 't bloed Christi als van een prijs onser vry-koopinge / opdat wy souden weten dat wy niet meer en zijn onses selfs / maer des geenen die ons gelost ende sich eygen gemaekt heeft. Ende is de selve wel Christus / selfs maer ook daer-beneven God / ja die voor al. Want door Christum en door 't bloed Christi heeft ons God gekocht ende sich een gemeynte verkregen Actor. 20. 28. Apoc. 5. 9. Daerom noemt ook Petrus de gene waer aen hy schrijft 1 Pet. 2. 9 een volk der verkrijginge, seyt mede 2. Pet. 2. 1, dat onder die aen welke hy schreef / valsche leeraers soude zijn / dewelke zoude verloochenen den Heere (of Meester) die se gekocht heeft. En dat de Heere God is / leert Judas / die zijnen Brief uyt den boven-gemelden Brief Petri soo veel als uytschrijvende / dese plaetse aldus uytdrukt Jud. 4: Ende den eenigen Heere God, ende den Heere Jesum Christum verloochende. Uyt welke plaetsen blijkt / dat God sich ons door 't bloed Christi verkregen heeft / soo verre is t'er van daen / dat wy uyt de handen Gods ofte zijner gerechtigheyt (die quansuys voldaen moeste zijn) door 't bloed Christi vry-gekocht souden wesen. Wijders / dat wy daerom niet meer onses selfs en zijn / omdat wy van Gode en van Christo

om

om eenen prijs gekocht zy / ende om dese selvig oorsake geen knechten van menschen moeten worden / daer van worden wy wel duydelijken vermaent van Paulo 1 Cor.6.19,20, en 7.22,23. Soo dat Petrus niet zonder groote reden indachtig maekt 1 Pet.1.18, dat wy niet door verderffelijke dingen, goud nochte silver, vrygekocht zijn uyt de ydele wandelinge, ons van den vaderen overgelevert, maer door het dierbare bloed, als eenes onbevlekten Lams Christi. Ende daerom hadde hy te vooren geseyt dat wy den tijd onser inwooninge moeste wandelen in vreese / te meer / omdat wy te doen hebben men eenen soodanigen Vader ende Heere / die zonder uytneminge van persoonen oordeeld na eens yeders werk. Soo beveelt dan Petrus / dat nademael wy om soo grooten prijs uyt onse godloosheden ende onwetenheden zijn vrygekocht / ende om dier oorsake den geenen die soodanige prijs voor ons gegeven heeft meer schuldig zijn dan wy betalen konnen / wy daerom den selvigen / die andersins alle ongerechtigheyt versoeyt en straft / met een overgroote vreese / geduuriglijken gehoorsaem zijn.

Word derhalven / als geseyt is / daerom van den dood Christi / als van een prijs waer door wy zijn vry-gekocht / principalijken en byna overal in 't verklaren van 't stuk onser salighheyt gewach gemaekt / omdat noch Christus / noch God yet ter wereld gedaen en heeft / waer door hy zijne liefde meer tegen ons betoont en ons aen hem verbonden heeft.

Tot hier toe is de eerste druk, en al het volgende word daer in niet gevonden.

Pag. 88 en 89 hebben wy op de laetste tegenwerping, aengaende het afvallen van de geenen die tot het Ampt van de Messias te zijn verkooren mochten worden, een oplossing gegeven dewelk misschien iemand niet geheel voldoen en sal. Waerom wy daer noch iet sullen byvoegen, en seggen dat in die zaek geen meer gevaer en steekt, dat de voorseggingen valsch, en onse saligheyt onseker souw zijn, indien de Messias, of al de geenen die God dat ampt souw opleggen, quamen af te-vallen, als hier in, dat God voorseyt heeft dat'er een Antichrist, en veel valsche Profeten sullen komen; ja dat de Christelijke Kerk voor het grootste gedeelte souw afvallen 2 Thess. 2.3. Matth, 24. 5, 10, 11, 12, 24 &c: want het is mogelijk dat alle menschen vroom souden zijn, of ten minsten, dewijl ieder mensch zich kan bekeeren, en van sulke boose stukken zich wachten, soo kan die voorsegging valsch bevonden worden. Doch nademael die saek gantsch geen waerschijnelijkheyt heeft, soo kan sulks sonder eenig gevaar van te missen, van God, die door sijn oneyndige wijsheyt alles naar sijn wil kan bestuuren, sonder nochtans iemands vryheyt ten goede of ten quade te benemen, voorseyt worden.

Maar ten anderen souw men ook konnen in bedenken nemen, of het al vast gaat, dat Godt enkelsins de menschen heeft willen zaligmaken door een ander mensch, die onse Messias wesen souw, sulks dat hy ons niet souw salig gemaakt hebben, indien die hadde komen ongehoorsaam te zijn.

Want vooreerst, schijnt sulks sijn wijsheyt en macht niet te betamen dat hy de wijz om de menschen salig te maken, aen de gehoorsaemheyt van een ander souw hebben willen hangen, en dus in de waeghschael stellen.

Ten anderen, schijnt het sijn goedheyt niet weynig te verminderen, dat hy alle menschen in d'eeuwige verdoemenis souw willen laten blijven, om dat een mensch hem niet wilde gehoorsamen. Behalven veel andere redenen, die men souw konnen in bedenken geven.

En misschien kon het wel dus met de zaak gelegen zijn, dat God niet anders had beslooten in dit stuk, als dat hy de menschen enkelsins wilde salig maken; maar dat hy ook daar beneffens beslooten had dat hy daar toe verkiesen souw het middel van soodanigh een Messias als hy nu gesonden heeft, soo nochtans, dat in die die niet gehoorsaem bleef, dat hy daer toe dan een ander middel souw gebruyken.

Dus

Dus verre heeft ons goed gedocht van onse verlossing door Christus te handelen / en ten zy wy ons selfs dapper bedriegen / klaerlijk genoeg te toonen/ dat al de gene schandelijk misgeslagen hebben/ dewelken daer uyt de betaling van eenige waerachtige prijs / die door Christus bloed of dood sou gedaen zijn/ hebben gepoogt te bewijsen. Uyt het welk wy achten dat blijkt dat de sin van die plaets en spreuk van Paulus 1 Kor.1.30/ dat Christus ons van God verlossing geworden is / geheel anders is alsmen gemeenlijk verstaet. Van welke plaets / omdat wy de selfde naukeuriglijk ondersoeken sullen / als wy vande toegereekende gerechtigheyt sullen handelen / wy teegenwoordiglijk niets meerder sullen seggen. Doch een ding isser noch overig aen te merken / dat de Hebreen hier het woord kofer gebruyken / het welk soo wel versoening als verlossing of vrykooping betekent. Waer door misschien veroorsaekt is dat d'Apostelen inde boven verklaerde plaetse het woord apolytrosis, het welk eygentlijk vrykooping beteykent / voor versoening genoomen hebben: het welk voorwaer seer waerschijnelijk is / door dien van bloed word gesprooken / het welk eygentlijk op de versoeningen / en niet op vrykoopingen past. Immers isser een plaets by den schrijver tot den Hebreen / in welk het woord apolytrosis noodsakelijk versoening schijnt te beteekenen/gelijkerwijs Kastellio het selfde heeft overgeset / dewelke andersins / gelijk wy in het begin geseyt hebben / dat woord gemeenlijk verlossing overset: dese plaets nu is Hebreen Kap.9.15. Indienmen in die andere plaetsen apolytrosis insgelijks voor versoening wil nemen / soo kanmen tot verklaring der selfder nasien / het geen wy op het eynd des kapittels van dese getuygenissen voor de voldoening sullen verhandelen.

Het XX. Kapittel.

Verklaring van die plaetsen, in welken Christus om onse sonden, of voor onse sonden, of voor ons word geseyt overgeleevert, geslagen en gedood, of geleeden te hebben, en gestorven te zijn.

PAulus schrijft dat Christus voor onse sonden overgelevert / en om onse sonden gestorven is Rom 4.25. 1 Kor.15.3, het welk Esaias al lang te vooren op meer als een plaets had voorseyt te sullen geschieden Esa.53. vers 4,5,6,8,10 &c. Ook seyt Petrus dat Christus eenmael voor onse sonden heeft geleden 1 Pet.3.18. Uyt welke plaetsen de meeste menschen meenen datmen mach besluyten / dat Christus met zijn dood aen de goddelijke gerechtigheyt voor onse sonden voldaen heeft: sulks dat / indien yemand durft ontkennen dat hy voldaen heeft / zy het daer voor houden dat die t'eenemael loochent dat Christus om onse sonden of voor de selfde gestorven is. Doch dat dit heel anders gelegen is/ sal terstond blijken. Want om of voor yemands sonden te sterven / gelijk de woorden selfs luyden / is even soo veel als sterven ter oorsaek of by voorval van des selfs sonden. Nu sterft die buyten twijfel ter oorzaek of by voorval van yemands sonden / die daerom sterft opdat yemand

vande sonden afgetrokken wordt / en om hem te verseekeren / dat indien hy van sondigen ophoud / zijn sonden hem vergeven sullen worden / en daer beneffens / dat hy met de daad die vergeving sal genieten. Dewijl dan Christus om dit in ons te weeg te brengen / gestorven is / gelijk ook te vooren getoont is / en daar na / soo 't God belieft / noch verder getoont sal worden / soo word hy met recht geseyt om of voor onse sonden overgelevert te zijn, en gestorven en geleeden te hebben, schoon hy voor onse sonden de Goddelijke gerechtigheyt niet voldaen heeft. En om wat grondig en net van dese saak te handelen / soo vraeg ik waer het woordje om, om van het selfde eerst te spreeken / gevonden word in dusdanig een beteekenis genoomen te zijn: sulks dat / alsser geseyt word / om onse sonden, men dat moet neemen voor / om voor onse sonden te voldoen. 't Is seeker dat die manier van spreeken om onse sonden seer dikwils in de H. Schrift gevonden word / en nochtans geloof ik niet datse opt een voldoening voor de sonden beteekent.

Iemand sal seggen / datter met die manier van spreeken een straf der sonden word beteekent / en bygevolg een voldoening voor de selfde: gelijk / wanneer 1 Kon. 14. 16. geschreven staet: en Jehova sal om Jeroboams sonden overleveren, soo schijnt daer klaerlijk mede te kennen gegeven te worden dat Jehova Jeroboams sonden aen Israël straffen sal.

Maer wy ontkennen voor eerst dat uyt de straf der sonden een voldoening der selfder volgt / want yemand kan wel om zijn sonden gestraft worden / sonder dat hy voor de selfde voldoet. Waer van wy een voorbeeld hebben in David / dewelk om het overspel en de doodslag die hy begaen had van God / en dat seer zwaerlijk gestraft heeft geweest 1 Sam. 12. 10, 11, 12, 14: en echter word in die selfde plaets geseyt dat God zijn sonde weg genomen heeft vers 13 / soo verre ister van daen dat hy / met het uytstaen van die straf / voor zijn zonden voldaen heeft.

Ten anderen zeggen wy dat het volk Israël wel ter oorsaek of by voorval van Jeroboams sonden van God geplaegt en geslagen heeft geweest; maer dat het om zijn sonden geensins gestraft is geworden / als alleen voor soo veel het by gelegentheyt van Jeroboams sonden selfs ook gesondigt had / sulks dat inder daed niet Jeroboams maer haer eygen sonden daer in gestraft zijn. Voeg hier by / dat al het geen men van het straffen der sonden verstaen moet / als'er geseyt word dat Israël om Jeroboams sonden overgegeven is / dat moetmen verstaen uyt de saek van welk gehandeld word / en niet uyt kracht van de manier van spreeken / om de sonden, dewelk uyt zijn eygen kracht noyt anders sal beteekenen / als ter oorsaek of by gelegentheyt der sonden.

Hier by komt / soo veel de plaetsen by Esaias belangt / dat het Hebreesche woord / het welk om is vertaelt / nu is / het welk niet de oorsaek om welk men iets doet beteekent / maer alleen de werkende: sulks dat uyt Esaias woorden niet anders kan beslooten worden / als dat Christus eeniger maten van onse sonden gedood heeft geweest / dat is / dat onse sonden de voorgaende oorsaek van Christus dood geweest zijn; maer niet dat Christus gestorven is / opdat daer door eenige vrucht / dewelke op onse sonden sien / sou volgen / gelijk gewisselijk had noodsakelijk geweest / indien hy daerom was gestorven / opdat hy of voor onse sonden voldoen sou / of onse sonden eenigsins in hem gestraft souden worden.

Volgt

Volgt nu dat wy van het woordeken voor handelen. Men moet weeten dat in al de plaetsen daer ons verschil over valt / in des selfs plaets 't woordjen om mag gestelt worden: het welk echter daerom niet geschied is / omdat de Hebreesche en Griekse woorden in die plaetsen dusdanig waren datse niet anders als de bewegende of eyndige oorsaek konden betekenen; maer het woord om kan niet alleenlijk de beweegende / maer ook de werkende oorsaek beteekenen / doch het woordeken pro voor alleen de beweegende of om welk men yets doet. Alsmen dan leest dat'er geschreeven is dat Christus voor onse sonden geleden heeft en gestorven is / soo moetmen wel verstaen dat het hierom geschied is / opdat daer uyt eenige vrucht / dewelk op onse sonden siet / sou volgen; maer niet opdat aen eenige goddelijke gerechtigheyt voor dezelfden zouw voldaen worden: maer opdat / gelijk geseyt is / wy van de sonden souden afgetrokken / en verseekert worden / dat onse sonden / indien wy Christus komen te gehoorsamen / ons door Gods goetheyt sullen vergeven worden / en ten laesten / opdat wy de vergeving der sonden met'er daed / met de vruchten des zelfs / gewaer worden en verkrijgen souden.

Wat nu die plaetsen aengaet / in welken staet dat Christus voor ons geleeden heeft en gestorven is / dewelken veel meerder in getal zijn als de voorgaende / indien wy het woordeken voor, in die beteekenis neemen willen (gelijkmen het dus moet neemen) dat het de eynd-oorzaek beteekent / soo schijnt alles seer klaer te zijn. Want Christus heeft daerom geleeden en is gestorven / of in den dood overgeleevert / opdat wy de eeuwige behoudenis / dewelk hy ons van den Hemel had toegebracht / souden aennemen / en deselfde met'er daed verkrijgen. Maer hier is gantsch geen voldoeninge van nooden / gelijk te vooren genoeg verklaert is. Ende opdat blijken soude / dat door het woordeken voor, in dese beteekenis van de eynd-oorzaek genomen zijnde / geen voldoeninge voor ons te kennen gegeven word / als geseyt word dat Christus voor ons geleeden heeft en gestorven is / soo moetmen overweegen het gene staet 1 Joh. 3. 16. Hier aen hebben wy de liefde gekent, dat hy sijne ziele voor ons gestelt heeft, en wy zijn schuldig voor de broeders de ziele te stellen. Want wie is'er die niet en weet / dat wy ons leven voor de broeders alsoo niet en konnen stellen / dat wy voor haer selfs ook in 't alderminste souden konnen voldoen? Maer alsdan worden wy geseyt voor de broeders het leven te stellen / dat is te sterven / als wy onse broeders door onse dood eenige weldaed / die met de voldoeninge gantsch geen gemeenschap heeft / toebrengen / of maken dat de selve haer toegebracht word. En dat volgens het voorbeeld van Christus / dewelke / om ons de aldergrootste weldaden / sonder eenige voldoeninge voor ons / toe te brengen / niet geweygert heeft te sterven / ende alsoo zijn leven voor ons gestelt heeft. Paulus schrijft aen de Kolossers Kol. 1. 24, dat hy sich verblijd in zijn lijden voor haer / en dat hy vervult het gene noch gebrak aen de verdrukkingen Christi voor zijn lichaem / 't welk is de gemeente. Nochtans en sal niemand / die wel by zijn verstand is / seggen / dat Paulus voor de Kolossers / of voor de gemeente Christi / eenigsins voldaen heeft / maer slechs dat hy verdrukt is geweest / en veel geleden heeft / om het nut en voordeel dat hy aen de Kolossers en aen Christi Gemeente socht toe te brengen. Nochtans dient aengemerkt / dat d'eene broeder voor d'ander niet even op die wijse en soo eygentlijk en sterft / noch Paulus voor de Kolossers en voor

Christi Gemeente geleeden heeft / gelijk Christus voor ons geleeden heeft en gestorven is. En dat insonderheyt om tweederley oorzaek. De eerste is / omdat geen broeder waerlijk sterft / noch ook Paulus vrywilliglijk verdrukkingen leed tot dit oogwit / opdat hy ofte zy yemand eenige weldaed toebrengen souden; schoon zy om een anders nut en voordeel te bezorgen / in verdrukkingen en in de dood gaen / en de selve voor gering achten. Maer Christus als hy ons nut en heyl bezorgt / heeft niet alleen verdrukking en den dood geleden / maer heeft ook om dit eynde vrywilliglijk geleden / en is daerom gestorven / om ons de grootste weldaden toe te brengen. De andere oorsaek is / omdat die waerlijk en eygentlijk voor een ander schijnt te sterven / die door zijn dood aen den selven geen geringe / maer een uytstekende en voortreffelijke weldaed toebrengt / insonderheyt soo hy deselve daer door in 't leven bewaert. Christus heeft ons door zijn dood niet een geringe / maer de aldergrootste en uytnemenste weldaed toegebragt / ende voor ons / als hy door zijn dood tot de onsterfelijkheyt en hoogste macht verheven was / het eeuwige leven verworven. 't Welk behalven hem / niemand oyt gedaen heeft / ofte doen kan. Want al 't nut dat uyt de dood van anderen tot ons kan komen / 't welk eenigsins dienstig kan zijn om ons het eeuwige leven toe te brengen / dat is altesamen niet anders / als een bevestinge van die dingen / welke de dood Christi ons toegebragt heeft / en derhalven moeten wy alle die heylsame weldaden / die wy door de dood van anderen genieten / t'eenemael en alleen den dood Christi toeschrijven. Ik ga nu voorby / dat Christus de eerste van allen de eerstgeboorne uytten dooden is geworden / en aen alle anderen een voorbeeld en reden gegeven heeft om desgelijks voor de broeders den dood gewillig te lijden. Hierom seyt Paulus 1 Cor. 1. 13: Is Paulus vor u l. gekruycicht? waer doormen verstaen moet / datter niemand oyt geweest is / of zijn kan / die waerlijk voor de menschen een geweldige dood uytstaen kan / behalven Jesus Christus alleen / die om onse saligheyt wille sich de eerste en alleen van sich selfs in de dood overgegeven / en de straffe des kruyces tot dat selfde eynde gewillig geleden heeft.

Maer opdat noch klaerder blijke / dat die maniere van spreeken / lijden en sterven voor yemand, als 't woordeken voor de eynd-oorsake betekent / met de voldoeninge geen gemeenschap en heeft / of dat het gantsch niet nodig is / dat eenige voldoeninge door die maniere van spreken te kennen gegeven word / soo siet eens / behalven die nu bygebragt zijn / dese plaetsen na / Joh. 13. 37. Act. 5. 41. en 9. 16, en 15. 26. (want dat volgens de Hebreesche wijse van spreken voor yemands naem 't selve betekent dat voor yemand is by elk genoegsaem bekent) 2 Kor. 12. 10. Eph. 3. 13. Phil. 1. 29. Rom. 16. 4. doet'er by 2 Tim. 2. 10. alwaer of schoon 't woordeken voor niet en staet / soo staet'er nochtans 't woordeken om in de betekenis van de eynd-oorsaek / gelijk uyt de plaets selve seer klaer te sien is.

Doch misschien sal yemand tegenwerpen / dat het woordeken voor in die plaetsen / in welke staet / dat Christus voor ons geleden heeft en gestorven is / niet anders en betekent / als in plaetse van, alsoo dat het een en 't selve is / dat Christus voor ons geleeden heeft en gestorven is; en dat Christus die verdrukkingen en die dood geleeden heeft / die wy hadden moeten lijden / en dat zijn lijden en dood gekomen is in de plaetse van dat lijden en die dood / welke

welke wy door onſe ſonden verdient hadden. Maer dat het woordeken voor inde voorgemelde plaetſen / deſe betekenis niet en heeft / hoewel wy bekennen datſe die op andere plaetſe wel kan hebben / blijkt ſelfs hier uyt / om dat'er ſtaet / gelijk wy te vooren geſien hebben / dat Chriſtus voor onſe ſonden geſtorven is / 't welks immers niet te ſeggen kan weſen / dat Chriſtus in plaetſe van onſe ſonden geſtorven is. Derhalven moetmen ſoo wel op d'eene als op d'andere plaetſe deſelve betekenis van dat woord toeſtaen / de welke / als geſeyt is / wel de eynd-oorſake is / maer welke die ſin / dat de eene in plaets van de andere ſoude geſtelt worden / t'eenemael niet kan lijden.

Maer om eens klaerlijk te doen blijken / als'er geſchreeven ſtaet / dat Chriſtus voor ons overgelevert is / voor ons geleden heeft en geſtorven is / dat daer mede geen voldoeninge voor ons te kennen gegeven word / noch ook gantſch niet op eenige wijſe geſeyt word datter eenige onderſtellinge van yemand in onſe plaetſe in die ſaek tuſſchen gekomen is / ſoo is 't wel de pijne waerd / de voornaemſte plaetſen / in welke dat ſelve verhaelt word / wat nauwer en grondiger te onderſoeken / welke ook onſe tegenpartyen / om deſe hare voldoeninge te bewijſen / gewoon zijn by te brengen.

De eerſte plaets is / het gene ſtaet in den Zend-brief tot de Hebreen Cap. 2. vers 9, 10, luydende als volgt: Maer wy ſien Jeſus, die een weynig minder geworden was dan de Engelen, van wegen het lijden des doods met heerlijkheyt en eere gekroont, opdat hy door de genade Gods voor allen den dood ſmaken ſoude. Want het betaemde hem, om welken alle dingen zijn, en door welken alle dingen zijn, dat hy veele kinderen tot de heerlijkheyt leydende, den overſten leyds-man harer ſaligheyt door lijden ſoude volmaken. Den Apoſtel ſeyt dan / dat Chriſtus daerom om het lijden des doods / met heerlijkheyt en eere gekroont geweeſt is / opdat hy door Gods weldadigheyt (namentlijk tot ons) voor allen den dood ſmaken ſoude. Waer uyt blijkt / dat Chriſtus daerom inſonderheyt geſeyd word voor ons geſtorven te zijn / omdat op zijn dood heerlijkheyt en eere gevolgt is / waer door het geſchied (het welk die weldaed Gods of de vrucht van die weldaed is) dat ook wy na de dood met heerlijkheyt en eere ſullen gekroont worden. Want het is onmogelijk / dat het hooft ſonder zijne ledematen in die ſtand ſoude zijn / ofte dat het leden ſoude hebben die het ſelve niet gelijk / en van des ſelfs eygenſchappen gantſch en al berooft ſouden zijn. Daer beneffens is de heerlijkheyt en eere / die op Chriſtus na zijn dood gekomen is / ſoodanig / dat hy daer door macht verkregen heeft / om ons ook met heerlijkheyt en eere te kroonen. Maer 't is t'eenemael onwaerſchijnlijk / dat yemand / die de zijne en wel die hy ſeer lief heeft / eenige weldaed kan betoonen / dat nalaten ſoude / inſonderheyt ſoo hy ſelve daer uyt eenig voortreffelijk goed ſoude verkrijgen / gelijk ſekerlijk aen Chriſtus daer door / als hy ons met heerlijkheyt en eere ſal kroonen / gebeuren ſal. Want alsdan ſal eerſt waerlijk blijken / hoedanig en hoe groot hy is. Als dan ſal hy inder waerheyt erkent worden voor een overwinner en ſege-praelder van alle zijne vyanden. Hier door nu geſchied het / dat wy ſelfs in 't midden der ellenden vrolijk zijn / als wy merken / dat hy die ons hooft en leydsman is / door de ſelve verdrukkingen tot ſoo grooten gelukſaligheyt en macht gekomen is. Want anderſins ſoo dat niet geſchied en ware / onmogelijk waer 't dat wy in deſe ſeer moeyelijke loopbane tot den eynde toe volherden ſouden. Daerom

doet'er den Apostel by vers 10, want het betaemde enz. Upt welke woorden klaer te sien is / dat wy volgens Gods beslupt het selve lijden en den selven dood onderworpen moeten zijn / die Christus onderworpen is geweest; ja het blijkt / dat God / die alles in zijn macht heeft / daerom besloten heeft dat Christus lijden en sterven soude / omdat ook wy / welkers vorst en leydsman tot de eeuwige salighept hy soude zijn / tot het lijden en den dood volgens zijn raedsbeslupt geschikt waren. Wie soude dan hier selfs denken durven / dat Christus in plaets oft stede van ons allen geleeden heeft en gestorven is? Wie soude ook eenige voldoeninge voor ons daer upt willen beslupten / datter staet / dat Christus voor ons geleeden heeft en gestorven is / dewijl den Apostel sept / dat Christus voor soo veel voor ons den dood gesmaekt heeft / voor soo veel hy door 't lijden des doods met heerlijkhept en eere gekroont is? Waer upt ook seer klaerlijk blijkt / dat het woordeken voor hier niet in plaets of stede van, maer slechts de eynd-oorsaek betekent.

Ten tweeden staen te overwegen de woorden die Petrus schrijft 1 Petr.2.20: Indien gy verdraegt als gy wel doet ende [daer over] lijdet, dat is genade by God: want hier toe zijt gy geroepen, dewijl ook Christus voor ons geleden heeft, ons een exempel nalatende, opdat gy zijne voetstappen soudet navolgen. Voor eerst soo schijnt hier upt genoeg te blijken / dat het voornaemste oog-wit van Christi lijden niet en is geweest / voor ons te voldoen / maer ons een exempel na te laten / welk voorwaer niet en soude zijn indien hy door zijn lijden voor ons voldaen hadde. Want het voornaemste eynde en oog-wit soude de voldoeninge selve geweest zijn / gelijk de tegenpartyen selve dit alsoo gevoelen. Voegt'er by / dat / of schoon van 't voornaemste eynde hier niet gehandeld en wierd / het niet wel mogelijk schijnt / dat dese twee eynden over een souden komen / voldoen en een exempel na laten / dat is / dat in een en deselve sake voldoeninge geschiede en te gelijk een exempel nagelaten werde. Want voldoeninge geeft te kennen / dat hy voor welke voldoeninge geschied / die sake niet en heeft konnen doen / en derhalven nu vry en niet meer verbonden is om deselve te doen. Maer een exempel datmen om nagevolgt te worden nalaet / geeft te kennen / dat hy dien dat exempel nagelaten word / die sake kan en moet volbrengen. Ten anderen is het seer klaer / dat als 'er gesepd word / dat Christus voor ons geleden heeft / dat selve geensins die betekenis en kan hebben / dat hy in stede of plaets van ons die verdrukkingen soude geleden hebben / nadien hy / indien hy voornemelijk onder anderen ten minste ook daerom geleeden heeft / om ons tot dat selfde lijden / soo 't noodig ware / voor te gaen.

Ten derden sullen wy ondersoeken de woorden van Cajaphas / die hy onwetende voorsepde / welke staen Joh.XI.49,50: Gy en weet niets, noch gy en overlegt niet, dat het ons nut is, dat een mensche voor het volk sterve, en het geheele volk niet verlooren en ga. Indien wy te degen verstaen willen / op hoedanigen wijze / als upt dese voorsegginge blijkt / Christus voor 't volk gestorven is / soo dient ondersocht welke de meeninge van Cajaphas geweest zy / en na deselve als een voorschrift / de geheele saek te schikken. Nu is 't seker / dat Cajaphas geensins heeft willen seggen / dat het goed was / dat Jesus in plaets van het volk / dat nu reeds ter dood geschikt was / sterven soude; maer dat zijn meening niet anders is geweest / als dat / dewijl noodsakelijk of

't volk

't volk verlooren moest gaen / indien zy Jesus in 't leven lieten / of dat Jesus gedood moest worden / indien 't volk behouden blijven soude / het dan beter was / dat Jesus alleen stierf / en 't gantsche volk behouden bleef / als dat Jesus levende blijven / en 't gantsche volk verlooren gaen soude. Zoo moetmen dan desgelijks seggen / dat uyt dese voorseggingen geensins besloten mag worden / dat Christus in steede en plaetse van ons / die om onse sonden nu ter dood geschikt waren / heeft moeten sterven; maer dit alleenlijk / dat / dewijl noodtsakelijk of Christus sterven moest en wy behouden worden / of Christus in 't leven blijven en wy verlooren gaen moesten / het dan beeter geweest is / dat hy stierf / en wy altemael behouden wierden / dan dat hy in 't leven blijven en wy alle verlooren gaen souden. Want te vooren is nu al getoont / dat wy tot de saligheyt niet als door het tusschen koomen van Christi dood souden konnen geraken hebben. Maer / gelijkerwijs volgens de meninge van desen Cajaphas dit ware verderf ende de behoudenis des volks niet even gelijk was als dat van Jesus: (want het volk / gelijk Cajaphas meende / soude daerom verlooren gegaen zijn / omdat het selve gevaer liep van haer rust en gesag dat haer van de Romeynen vergunt was quijt te raken: maer Jesus / om dat hy soude hebben moeten sterven. Desgelijks soude 't volk daerom behouden geweest zijn / omdat het haer gesag en ruste soude behouden hebben: maer Jesus / omdat hy in 't leven soude gebleven zijn) alsoo en is 't ook niet even eens gelegen met onse behoudenis en ons verderf / als 't is met de behoudenis en verderf van Jesus / daer wy hier van handelen. Want onse behoudenis was het eeuwig leven / gelijk ons verderf / de eeuwige doodt. Maer de behoudenis van Christus / dit tijdelijke leeven / zijn verderf / desgelijks de tijdelijke dood. Derhalven blijkt / dat men uyt de woorden van Cajaphas geensins besluyten magh / dat de dood Christi in plaets van onse dood gekomen is / noch dat hy in zijn reden-kaveling op eenige voldoeninge en siet / maer dat slechs dit daer uyt af te neemen is / en daer in geseyd word / dat wy het eeuwige leven niet en souden hebben konnen verkrijgen / ten ware dat Christus gestorven was; en derhalven / dat Christus voor ons gestorven is / dat selve niet anders en beteekent / als dat Christus gestorven is / opdat hy ons een groot goed en weldaed toebrengen soude.

De vierde plaets is genomen uyt Joh. 10. 11, 15, uyt welke twee versen te samen gevoegt zijnde ons seer duydelijk geleert word / dat Christus als een goede Herder zijn leven voor de Schapen / dat is voor ons gestelt heeft. Maer van een goede Herder en seytmen niet dat hy daerom zijn leven voor de schapen stelt / omdat hy in haer plaetse sterft / maer omdat hy om haer te behouden / soo 't nodig is / sterft. Ook en sal niemand seggen / dat / indien de Herder om de schapen te behouden komende te sterven / de schapen nochtans verlooren gaen / hy daerom zijn leven voor de schapen niet en soude gestelt hebben. Daer beneffens staet aen te merken / dat in dese gelijkenis / sijn ziele ofte leven te stellen, niet en betekent het sterven selve / maer sich in stervens of doods gevaer te begeven. Want indien de herder sterft / door wat middel sullen de schapen behouden worden / 't welk het oogwit is van een goede herder? Is niet de dood des herders het eenige en eygentlijke middel waer door de schapen verlooren gaen? Derhalven en kan een goede herder den dood niet

verkie-

verkiesen of sich van selfs daer in begeeven / om de schapen te behouden: maer gelijk in dese selve plaetse staet / Christus is den huurling niet gelijk / die als hy de wolf siet komen / terstond de vlucht neemt / en den selven de schapen laet verscheuren en verslinden; maer hy wacht hem in en ranst hem aen / en door dit middel ontsiet hy niet zijn leven in gevaer te begeven / om zijne schapen en haer leven van de wolf te beschermen. Desgelijks ook Christus / om ons van het verderf te bevrijden / en is wel niet verlooren gegaen / want hy in de dood niet gebleven is / want andersins souden wy ook te gelijk met hem verlooren gegaen zijn / maer hy heeft sich in een soo grooten gevaer van verlooren te gaen als het verstand des menschen en de reden bevatten kon / vrywillig begeven. Want hy heeft een dood willen sterven / die voor God selve gantsch vervloekt was / en van hem verlaten worden. Als hy den Duyvel sag koomen / die 't geweld van ons verderf in had Hebr. 2. 14 / soo heeft hy de vlucht niet genomen / maer heeft tegen deselven heftiglijk gestreeden / en wel insonderheyt toen hy sich in den dood des Cruyces overgaf / en eyndelijk door dat middel zijn macht vernietigt / en alsoo ons behouden. Derhalven heeft Christus zijn leven voor ons / gelijk een goede herder voor zijne schapen gestelt / niet daer door dat hy in onse plaets gestorven is: (want hy en heeft ons van die dood die hy geleeden heeft / niet verlost / en ook niet willen verlossen /) maer dat hy sich in 't gevaer des doods / welke ons over 't hooft hing / begeven heeft / als hy dien seer wreeden wolf namelijk den Duyvel en alle vreese voor deselve van ons wil verdrijven. Hier is ook aen te merken / dat als de Heylige Schriftuure seyt / dat Christus voor ons gestorven is / geensins en beteekent eenige voldoeninge voor ons. Want wat gemeenschap doch heeft de dood / die een goede herder voor zijne schapen gewillig lijden wil / met eenige voldoeninge die voor de schapen geschieden soude?

Ten vijfden staen ons neerstelijk te overweegen de woorden van Paulus Rom. 5. 6, 7, 8: Want Christus als wy noch zwak waren, is te sijner tijd voor de Godloosen gestorven. Want nauwelijks sal yemand voor een rechtvaerdigen sterven: want voor den goeden sal mogelijk yemand durven sterven. Maer God bevestigt aen ons sijne liefde, dat Christus voor ons gestorven is, als wy noch sondaers waren. Ook uyt dese woorden van Paulus / indien men se wat nauw ondersoekt / schijnt dat klaer genoeg te verstaen is / eerstelijk / dat Christus voor ons gestorven is / dat het selve gantsch geen voldoeninge voor ons en betekent: Ten anderen / dat ook door die maniere van spreeken niet te kennen gegeven werd / dat de dood van Christus in de plaets van onse dood gekomen is. Want wat aengaet de voldoeninge / 't is seeker / dat geen soodanige voldoeninge / als onse tegenpartyen stellen dat de voldoeninge van Christus voor ons geweest is / in de dood die yemand voor een rechtveerdige lijden soude / plaets kan hebben. En niettemin vergelijkt hier Paulus door een tegenstellinge de dood voor een rechtveerdige / met de dood voor een onrechtveerdige / en by gevolg met de dood van Christus die voor ons geschiet is: welke vergelijkinge of seer ongerijmt / of immers niet seer gevoeglijk soude zijn / indien dat Christus voor ons gestorven is / te seggen ware / dat Christus door zijn dood voor ons voldaen heeft. Derhalven kan men voor vast stellen / dat voor ons in de gemelde woorden van Paulus niet anders en betekent / als om onsent wille. Want op dese wijse kan men met waerheyt seggen dat yemand alsoo

wel

wel voor een rechtveerdige als voor een onrechtveerdige kan sterven. Nu wat aengaet dat men stelt dat de dood van Christus in plaets van onse dood gekomen is / soo staet aen te merken / dat uyt de woorden van Paulus verstaen kan worden / dat Christus ook voor ons rechtveerdigen zijnde had konnen sterven. Maer indien wy rechtveerdigen geweest waren / soo souden wy nu al door Gods genade (die / gelijk wy te vooren elders beweesen hebben / ook voor de tijden van Christus en sonder Christus den rechtveerdigen alle hare sonden altijd vergeven heeft) t'eenemael vry geweest zijn van die dood / daer in wy door onse sonden vervallen. Waerom het onnodig / ja onmogelijk geweest ware / dat de dood van Christus in des selfs plaetse soude gekomen zijn. Soo volgt dan noodsakelijk / dat de woorden van Paulus / dat Christus voor ons gestorven is / een andere betekenis hebben / dan dat zijn dood in plaets van onse dood / daer aen wy door onse sonden schuldig waren / gekomen soude zijn.

Ten sesten en ten laetsten soo is 't de pijne waerd de woorden van den selfden Paulus te overweegen / welke staen 2 Cor. 5.14,15. 1 Thess. 5.9,10: want op beyde de plaetsen word geseyd / dat Christus voor ons gestorven is / opdat wy hem leven souden. Want inde laetste plaetse en betekenen de woorden opdat wy te samen met hem leven souden, niet het eeuwige leven / dat wy met Christus inden Hemel leven sullen / maer het geestelijke leven / dat wy hier inde wereld leven moeten / 't welk genoemt word voor Christus selfs te leven / gelijk aldaer blijkt uyt de voorgaende woorden. Nu in wat sin in beyde de plaetsen geseyt word / dat Christus voor ons gestorven is / blijkt klaerlijk uyt de woorden van de eerste plaetse / namelijk / maer hem die voor haer gestorven ende opgewekt is: want gelijk de woorden / dat Christus voor ons verreesen opgewekt is, geensins die sin hebben konnen dat zijn verrijsenis inde plaets van onse verrijsenis gekomen is / noch dat door zijne verrijsenis op eenige andere wijse voor ons voldoeninge soude geschied zijn: alsoo en konnen ook de woorden / dat Christus voor ons gestorven is / geen van die beyde beteekenissen hebben. Daer zijn noch eenige andere plaetsen overig / in welke deselve ofte diergelijke maniere van spreeken gevonden word / welkers rechte zin en meeninge / uyt het gene wy te vooren gezeyt hebben / licht om te verstaen is. Dit sal ik 'er voor het laetste noch byvoegen / indien voor ons in diergelijke plaetsen in stede of plaetse van ons betekende / als 'er staet / dat Christus hem selven / oft zijn ziele tot een prijs der verlossinge voor ons overgegeven heeft / soo moest noodsakelijk volgen / dat Christus of zijn ziele in plaetse van ons gevangen was gebleeven / boven 't welke men niet ongerijmder stellen kan. Derhalven soo is dan voor ons in alle die plaetsen niet anders als om onsent wille te seggen.

Het XXI. Kapittel.

Verklaringe van die plaetſen en diergelijke, in welke ſtaet, dat Chriſtus onſe ſonden gedragen heeft, midſgaders een bewijs dat deſelve niet en dienen om de voldoeningen voor onſe ſonden vaſt te ſtellen.

NU volgt / dat wy van die getuygeniſſen der Heylige Schriftuure handelen / in welke geſeyd word / dat Chriſtus onſe ſonden gedragen heeft / ofte yet diergelijks. En voor eerſt ſoo ſtaen wy toe / dat deſe maniere van ſpreeken / de ſonden of ongerechtigheyt op ſich te neemen ofte dragen, gewoonlijk 't ſelve betekent / dat om de ſonde geſtraft te worden, ofte om het van woord tot woord te verklaren / de ſtraffe van de ſonde te dragen. Want in diergelijke manieren van ſpreeken word door het woord van ſonde en ongerechtigheyt meeſtendeel de ſtraffe vande ſonde en vande ongerechtigheyt betekent. Derhalven indien aldaer in deſen ſin geſeyt wierd / dat Chriſtus onſe ſonden op ſich genoomen of gedragen hadde / ſoo ſoud daer uyt ſchijnen te volgen / dat Chriſtus de ſtraffe van onſe ſonden geleeden / en dienvolgens voor onſe ſonden voldaen hadde. Maer die maniere van ſpreeken en heeft niet altijd die betekenis / maer betekent ſomtijds de ſonde, dat is inſonderheyt de ſtraffe van de ſonde wegnemen. Nu de ſonden of de ſtraffen der ſonden worden ook door een ander middel als door voldoeninge weggenomen. Ja dat meer is / gelijk wy hier na klaerlijk ſullen bewijſen / men leeſt nergens dat by God door voldoeninge de ſonden weg genoomen zijn. Dat nu de ſonden te dragen ſomtijds betekent de ſonden weg te nemen, blijkt ſeer klaerlijk uyt deſe twee plaetſen / Exod.34.7. Num.14 18, in welke na de Hebreeſche grond-text geſeyd word / dat God de ſonde en de ongerechtigheyt draegt / dat is weg neemt / ſelfs na luyd vande gemeene overſettinge. Want in 't Hebreeſch ſtaet het woord Noſe, dat eygentlijk dragen betekent / 't welk ook de Heylige Schriftuure / in die maniere van ſpreeken als zy ſtraffe lijden / te kennen geven wil / doorgaens gebruykt. Deſe betekenis van het woord dragen komt daer van daen / omdat die yet weg neemt / dat ſelve ſoo lang pleeg te dragen / tot dat hy het aflegt ofte weg werpt: waer door 't gekomen is / dat het Grieks woord βαστάζω, welk eygentlijke betekenis ſonder twijfel geen andere en is als op ſich nemen of dragen, ook by de Heylige Schrijvers wegnemen betekent. Want Johan.20.15, ſtaen die woorden / indien gy hem weggenomen hebt, ſegt het my, waer gy hem gelegt hebt, in het Grieks aldus: εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτὸν, εἰπέ μοι, ποῦ αὐτὸν ἔθηκας. Als 'er dan by Eſaias van Chriſtus geſchreven ſtaet Cap.53.4: Hy heeft waerlijk onſe ſwakheeden op ſich genomen, ende onſe ſmerten gedragen, ſoo moetmen dat ſoo niet verſtaen / dat Chriſtus alle de ſtraffen die wy door onſe ſonden verdient hadden / geleeden heeft: (want dat / gelijk te vooren getoont is / en niet is geſchied / ende heeft geenſins konnen geſchieden) maer dat Chriſtus alle onſe krankheden dat is onſe ſonden weg genomen heeft / ende ons van deſelve op die wijſe inſonderheyt / gelijk toen wy van de verloſſinge handelden verklaert is / verloſt en vry gemaekt

maekt heeft: alhoewel in 't Hebreesch 't woord hy heeft gedragen staat Sabhal, 't welk eygentlijk op sich laden en dragen / gelijk lastdragende beesten de pakken gemeenlijk doen / beteekent. Indien yemand over dese saek noch in twijfel is / die sie na Matth. Cap.8.16,17, en hy sal bevinden / dat die Evangelist aldaer seyt / dat die voorsegging van Esaias als doen vervult geweest is, als Christus alle die qualijk gestelt en siek waren genas. Derhalven gelijk hy geseyd word dat hy onse swakheden op sich genomen / en onse smerte gedragen te hebben / als hy de siekten van alle die krank waren weg genomen heeft/ alsoo moetmen ook seggen/ door noodsakelijke toepassinge vande woorden des Propheets op de geestelijke siekten / dat Christus dat selve toen ook gedaen heeft / als hy van ons alle de sonden / dat is / als geseyd is / insonderheyt de straffe en schult der selver weg genomen heeft / het welk van hem niet alleen op die wijse die wy te vooren verklaert hebben gedaen is / voor soo veel namelijk als hy het middel om Gods toorn / dat is / de straffe op de sonden gestelt te ontgaen / door het uytstorten van zijn eygen bloed aengeweesen en bevestigt heeft / ende de macht om ons in eeuwigheyt vande selve te bevrijden verkreegen heeft / maer ook voor soo veel hy de macht en 't gesag nu van God ontfangen hebbende / een yegelijk die hy wil de sonden vergeven en quijtgescholden heeft. Want ook van God selve/als wy te vooren verhaelt hebben/ worter geseyd / dat hy de sonden wegneemt, te weeten omdat hy deselve vergeeft en quijtscheld. Daerom seyt Paulus als hy schrijft aen de Coloss. Cap.3. vers 13, dat Christus ons vergeeven heeft namelijk de sonden. Het welke hoe 't verstaen moet worden / verklaert word door de plaets die daer mede over een komt / tot de Ephes. Cap.4.32, alwaer geschreven staet / dat God in Christus / dat is / door Christus ons vergeeven heeft: Waer uyt klaer blijkt / dat Christus niet als de eeuwige God / maer als de Middelaer de sonden vergeeven heeft / soo verre is'ter af / dat hy als Middelaer voor deselve soude voldaen hebben. Want wat gemeenschap heeft vergevinge met voldoeninge? ofte / hoe is 't mogelijk / dat hy die de sonden vergeeft / voor deselve soude voldoen? Dat nu Christus / als middelaer en mensche de sonden quijtgescholden heeft / blijkt behalven het voorgeseyde ook seer klaer uyt de geschiedenis van den geraekte/die hy gesond gemaekt heeft/alwaer by alle de dry Evangelisten Matth 9,6. Marc.2 10. Luc.5.24, van welke deselve verhaelt word / geschreeven staet / dat Christus geseyt heeft / dat de sone des menschen macht heeft om de sonden te vergeven op aerde; en by Matth. Cap.9.8 staet / dat/ als die geraekte gesond gemaekt was/('t welke de uytwerkinge en het kenteyken was vande macht welke Christus voorseyt had) God vande scharen verheerlijkt is/die sulken macht aen den menschen gegeeven hadde. Doch uyt dese geschiedenis staet aen te merken / dat Christus als doen ook / als hy hier als een sterffelijk mensch verkeerde / niet alleen de macht om de sonden te vergeven gehad heeft / voor soo veel als hy van een yegelijk van wien hy wilde / de schuld der sonden weg nam; maer ook / voor soo veel hy metter daad selve/ door de macht die hy ontfangen had / de volkomen brucht vande verlossinge vande straffen der sonden te weeg brengen konde. Maer dit onderscheyd was'er tusschen beyde die vergevinge der sonden / dat de eerste de schuld ook van alle sonden betrefte; maer de tweede op die straffen der sonden alleen voor die tijd sag / dewelke in dit leven van God toegesonden worden. Want Christus

stus en heeft de macht om het eeuwige leven te geven/en om alsoo van de dood/ die een straffe der sonden is met der daed selve te verlossen/ niet eer metter daed verkregen/ als hy om zijn gehoorsaemheyt de macht om sich alles te onderwerpen bekomen heeft. En hoe soude hy het eeuwige leven met der daed selve hebben konnen mededeelen/ en andere van de eeuwige dood bevrijden/ die selfs sterffelijk was/ en selfs van noden hadde gebeden en smeekingen aen die gene op te offeren/ die hem van den dood verlossen konde Hebr.5.7? Dit is dan de oorsaek/ waerom dat hy/ als hy tot de Phariseen seyde/ dat hy macht hadde om de sonden te vergeven/ omdat hy van dese laetste vergevinge sprak/ waer door de straffe selve der sonde weg genomen word/ daer by voegt de woorden op aerde, welke/ gelijk uyt Marcus blijkt/ niet en hangen aen de woorden macht hebben, maer aen 't woord vergeeven. Soo hadde dan Christus al t'eenemael de macht om de sonden/ dat is der sonden straffe met der daed weg te neemen/ maer alleen op aerde/ dat is in dit sterffelijk leven. Want om ook inden Hemel op dese wijse de sonden te vergeven/ dat is om tot het Hemelsche leven dadelijk over te voeren/ heeft hy toen eerst de macht gehad/ als hem alle macht in Hemel en op aerde gegeven is/ het welk na zijn verrijsenis geschied is/ gelijk Mattheus Cap.28.18 genoegsaem te kennen geeft/ en onder alle t'eenemael voor vast gestelt word. Doch dit zy hier alsoo in 't voorby gaen geseyt. Uyt het gene nu te vooren geseyt is/ insonderheyt uyt het getuygenis van Matth. Cap.8.16,17, blijkt klaer genoeg/ dat al 't gene van Esaias Cap.53.4,5,6,11,12 verhaelt word van Christus/ dat hy onse sonden gedragen ofte op sich genomen heeft/ gepast moet worden op het wegneemen van de sonden/ en niet op het lijden van straffen daer aen wy door de sonden schuldig waren. Want ook Vatablus ontrent het eynd des kapittels in die woorden/ ende hy de sonden van veelen gedragen, heeft het woord gedragen vertaelt weg-gedragen. Dewijl dan Christus onse sonden weg-gedragen/ dat is/ weg-genomen heeft/ derhalven word hy geseyt deselve gedragen ofte op sich genomen te hebben/ insonderheyt omdat hier in/ gelijk wy te vooren ook te kennen gegeven hebben/ een aerdige gelijkenis leyt/ ontleend zijnde van die gene die van yemand een swaer pak afneemen: want sy dat gemeenlijk soo lang dragen/ tot dat sy 't afleggen ofte weg-werpen. Dese gelijkenis is in 't weg-nemen van de sonden selve/ aen 't Israelitisch volk klaer als voor oogen gestelt geweest in dien vry weg gesonden bok/ van welke Lev.16.22 staet/ dat deselve bok op sich alle de ongerechtigheden des volks in een woestijnen weg-gedragen heeft. Want het was t'eenemael onmogelijk/ dat die bok op eenige wijse de ongerechtigheden des volks op sich hebben konde. Maer/ omdat door het tusschen komen van die ceremonie/ des volks sonden weg genomen wierden/ daerom wierd dese bok geseyt/ op sich te dragen de sonden des volks. Want het was even al eens of de sonden des volks sodanig waren geweest/ dewelke op dien bok konden geleyt worden/ en die de selve in die woeste plaetse weggedragen hadde. En daerom staet'er in die selve plaetse vers 21/ dat Aaron/ eer de bok weggesonden wierd/ op den selven alle de sonden des volks moeste leggen. Hier uyt blijkt klaerlijk/ in wat sin men de woorden van Esaias (indien de selve also gelesen moeten worden/ gelijk die staen in de gemeene oversettinge) neemen moet/ als hy seyt cap. 53.6/ dat God op Christus de ongerechtigheyd van ons allen gelegt heeft; te weten/

dat

dat onse sonden / ofte de straffen der selver niet in der waerheyd op Christus gelept / ofte hem onse sonden toegerekent zijn geweest / het welk (gelijk ook upt het geen wy hier na seggen sullen blijken sal) t'eenemael onmogelijk was: maer het even aleens was / als of onse sonden van God op Christus gelepd waren geweest / ende hy de selve met hem ergens weg gedragen hadde / waer van daen de selve niet weder tot ons konden koomen. Maer hierbeneven moeten wy weten / dat de Hebreesche woorden anders / als van de oude Oversetters is gedaen / in 't Latijn hadde moeten overgeset worden. Want het woord 't welk hy overgeset heeft gelegt heeft, is in 't Hebreesch Hippgiah, welk woord eygentlijk ontmoeten of doen ontmoeten beteekent / en door een toepassing bidden of doen bidden. En hier mede komt seer over een de plaetse by Jeremias kap. 15.11 / alwaer ook het woord Hippbgiah t'eenemael in de selve sin gevonden / ende 't desgelijks op God / gelijk als op dese plaetse / gepast word. In welke plaetse noodsakelijk 't woord ontmoeten of doen ontmoeten door toepassing voor doen bidden moet genomen worden: want dat 't selve bidden soude beteekenen / dewijl het op God gepast word / (gelijk ook hier niet om de selve reden) is t'eenemael onmogelijk. Vorders so en kan die beteykenis doen bidden in dese onse plaetse niet te pas komen / want anders soude moeten volgen / dat Esaias hadde konnen seggen / dat God gemaekt had / dat onser aller ongerechtigheyd Christus ofte voor Christus gebeden heeft / 't welk hoe upttermaten ongerijmt het is / yeder sien kan. Derhalven is overig dat dit woord in dese plaets of ontmoeten, of doen ontmoeten beteekent. Indien het ontmoeten beteekent soo is dit buyten twijfel de sin / dat God in Christus / dat is door Christus / of met Christus de ongerechtigheyt van ons allen heeft ontmoet / dat is sich tegen de selfde gestelt / en des selfs aenval eenigsins van ons afgekeert / en op die wijs ons allen ongemakken / dewelke ons door de selfden over 't hooft hinge / verlost heeft. En dit geloof ik dat de ware sin van die plaets is / insonderheyt om datter dese woorden / wy alle hebben als schapen gedwaelt, voor gaen. Want in die plaets / als mede in die by Jeremias Cap: 15.11, schijnt dit t'eenemael de sin te zijn / dat God door Jeremias / dat is door het Joodsche volk / welks persoon hy daer droeg / hem selfs tegen de vyand / te weten Nebukadneser / in de tijd der verdrukking en benaeuwtheyt stellen souw / en op die wijs des selfs gewelt van Jerusalem afkeeren / en alle ellende dewelken daer door die stad over 't hooft hingen sou afwenden; welke sin van die plaets ik niet weet dat van andere gemerkt is. Maer indien wy willen dat het woord Hiphgihah in onse plaets doen ontmoeten beteekent / soo sal dit de sin zijn / dat God gemaekt heeft dat onser aller sonden Christus te gemoet zijn gekomen en hem eenigsins bestreeden hebben / toen hy gewilt heeft dat hy om onsent wil sou sterven; omdat dus met recht kan geseyd worden / dat onse sonden aen Christus de dood hebben toe gebracht: het welk wat het te seggen is / hebben wy te vooren gesien / en getoont dat daer upt geen voldoening voor onse sonden kan beweesen worden.

Maer sal yemand seggen / men leest by Esaias 53.5, dat de tuchtiging onser vreeden op Christus heeft geweest: het welk klaer genoeg schijnt te bewijsen dat onse sonden in Christus gestraft / en dat dus de sonden selfs / dat is der selfder straffen op hem gelept zijn / waer door gebeurt is dat wy vreede gekregen / in Gods gunst gekomen / en met den selfden versoent zijn.

Ik antwoord dat het woord tuchting in deſen plaets van Eſaias geen ſtraf / maer verdrukking beteekent; het welk de tegenſtelling van het woord vreede klarelijk bewijſt: want de ſtraf kan niet gevoegelijk tegen de vreede geſtelt worden / maer de verdrukking ſeer wel / nademael vreede by de Hebreen dikmael niet anders betekent als ruſt en geluk / maer dat de tuchtiging voor verdrukking word genomen (want die getuchtigt worden die worden verdrukt) blijkt Pſalm 73.14, alwaer dus ſtaet: En Ik ben den geheelen dag gegeeſſelt geweeſt, en mijn tuchtiging was op elke morgenſtond, welk plaets Vatablus dus heeft vertaelt: want Ik draeg dagelijks ſlagen / en alle morgen is mijn verdrukking. Ook hebben wy deſelfde tegenſtelling van vreede en verdrukking Jerem. 29. 11: Dieſhalven is dit de ſin van onſe plaets / dat Chriſtus ſulke verdrukking geleeden heeft / dewelk ons ruſt en geluk heeft toegebracht. Want wy hebben te vooren overvloediglijk beweeſen / hoe Chriſtus dood / met de verdrukkingen dewelken hy te vooren heeft geleeden / ſonder eenige voldoening de ſaligheyt aen ons te weeg gebracht hebbende / en op wat wijs wy tot die hemelſche geluksaligheyt / in welks genieting de volmaekte vergeeving onſer ſonden beſtaet / niet ſouden hebben konnen komen / als door tuſſchen komen van Chriſtus dood en de geſeyde verdrukkingen.

Maer yemand ſou noch verder konnen dringen / datter Eſaias in het 5 vers terſtond byvoegt: en in zijn ſmart is onſe geſontheyt, of liever zijn wy geneeſen geworden, waer uyt men ſchijnt te moeten verſtaen / datmen uyt Chriſtus lijden en dood alles halen moet / 't geender van nooden is om de ſiekte onſer ſonden te geneeſen / omdat namentlijk Chriſtus / door zijn lijden en dood / al de ſtraffen die wy met onſe ſonden verdient hadde / heeft verdragen: waer uyt ſou konnen blijken / hoemen de voorgaende woorden / de tuchting onſer vreede was op hem, verſtaen moet.

Maer de ſaek leyd geheel anders: want Eſaias ſeyt niet dat wy Chriſtus lijden en dood yets verhalen moeten; maer dat daer door geſchied is dat wy geſont zijn geworden: want daer door dat Chriſtus ſlagen en doodelijke wonden in zijn lichaem heeft geleden / is gebeurt dat onſe ziel / van ſeer ſware krankheden verloſt zijnde / warelijk geſont is geworden. Wat dit nu zy word van Petrus door Gods geeſt verklaert / als hy van Chriſtus ſpreekende / en op deſe plaets van Eſaias ſiende ſeyd 1 Pet. 2. 24, 25, door wiens wonden gy geneeſen zijt. Want gy waert als dwalende ſchapen, maer gy zijt nu bekeert tot den herder en opſiender uwer zielen. Siet hier wat het is dat Chriſtus plagen ons de geſontheyt hebben toegebracht / namelijk dat door Chriſtus dood is te weeg gebracht dat wy tot God / of liever tot Chriſtus ſelfs bekeert geworden / en van onſe dwaling en verderf op den weg der ſaligheyt zijn gebracht. Want ook Eſaias ſelfs / den welken Petrus buyten twijffel heeft willen na volgen en verklaren / voegt na de woorden / en in zijn plagen is ons geneeſing geworden, terſtond deeſe volgende / wy dwaelde alle als ſchapen, elk was tot zijn eygen weg afgeweeken. Daerom geloof ik dat deſe heele plaets van Eſaias / dus uytbreydings wijſe kan geſtelt worden / waer in Petrus ons ten deel voorgaet. Hy is gewond en gedood geweeſt om onſe overtreedinge, hy is ſeg ik geſlagen en verbrijſelt om onſe ongerechtigheden, hy heeft verdrukking geleeden, dewelk ons heyl heeft toegebracht, en door zijn plagen en ſtramen zijn wy

genesen geworden. Want wy alle dwaelden als schapen die geen herder en hebben, elk van ons zijn lusten toegevende, was van de rechte weg afgedwaelt. Maer Jehova heeft sich tegen de ongerechtigheyt van ons alle, met hem aen soo veel quellingen over te geven, gestelt, en daer door het verderf dat ons over 't hooft hing van ons afgewent. Soo dat Esaias in de selfde sin heeft geseyt / dat wy door Christus tranen genesen zijn / in welke Paulus 2 Cor.8.9 seyt / dat de Korinthers door Christus armoede rijk zijn geworden. Want Paulus meening is niet / dat de rijkdom der Korinthers waerlijk in Christus armoede gelegen is geweest / of dat Christus armoede door haer eygen waerde der Korinthers armoede vergolden en haer rijk gemaekt heeft; maer dat door het tusschen komen van Christus armoede gebeurt is / dat de Korinthers rijk zijn geworden. Dieshalven word door dusdanige manieren van spreeken (dewelken om de tegenstelling die daer in is / aerdig geacht / en daerom van sommige veel gebruykt worden) niet eenige kracht betekent dewelke in eenige dingen sou wesen / maer alleenlijk worden daer door soodanige dingen verklaert sonder welken iets niet geschiet is. By voorbeelt / als de Godgeleerde diemen Oudvaders noemt / en anderen nieuwer Schrijvers / seggen dat Gods Soon van den Hemel is afgekomen / opdat wy in den Hemel souden opklimmen: dat hy een mensch geworden is / opdat wy vergodet souden worden: dat hy sterffelijk heeft willen worden / opdat wy onsterffelijk souden gemaekt worden / en meest alle de andere stellingen / door dewelke sy verklaren willen (gelijk sy meenen) welken en hoe groote dingen Gods Soon voor ons heeft gedaen / om op die wijs God en des selfs Soons overgrooten liefde 't onswaerts gelijk als voor oogen stellende hooglijk te verheffen: De welk t'eenemael de selfde is (alsmen slechts vast stelt dat wy de saligheyt niet en souden verkreegen hebben sonder de dingen die Christus gedaen heeft) diese geweest sou hebben / indiender een eygentlijke kracht waer geweest in die dingen die hy gedaen heeft om ons te behouden. Dus is in ons voorstel (als men slechts stelt dat wy niet sonder Christus lijden en dood vande siekte onser zielen verlost zijn) wel en aerdiglijk geseyt / dat wy door zijn stramen geneesen zijn. En is op die wijs Gods en Christus grote liefde tegen ons met die woorden soo hoog verheven als mogelijk is / al is schoon dat de ware en eygentlijke kracht om ons te behouden ergens anders als in het lijden en dood selfs gestelt word. Hoe dat nu de gesontheyt aen onse zielen niet en is herstelt / en is niet alleen te vooren genoeg / maer sal ook hier na noch wijdloopiger verklaert worden / in 't ondersoeken van de overige plaetsen dewelke tot bewijs van die voldoening / van welk wy handelen / bygebracht worden. Maer hoewel wy / uyt het geen tot noch bygebracht is / achten dat het niet duyster is / wat by Esaias en op andere plaetse te seggen is / dat Christus onse krankheeden / pijnen en sonden gedragen heeft / soo isser nochtans een plaets overig om alleen te verklaren / in welk onse tegensprekers de groote kracht stellen om haer voldoening te bewijsen. Want dus leestmen by Petrus van Christus / voor die woorden van Esaias dewelken hy nagevolgt heeft: dewelk onse sonden selfs in zijn lichaem gedragen heeft op het hout. Want wat is verdragen anders als lijden? dewijl by de heylige Schrijvers door het woord sonden dikmaels de straffen der sonden verstaen worden / bysonderlijk in dusdanige manier van spreeken / gelijk wy in het begin geseyt hebben; wat kan het dan anders te seggen zijn dat Christus onsen son-

sen sonden gedragen heeft / als dat hy de straffe der selver heeft verdragen? Behalven datter geseyt word dat hy dat in zijn lichaem gedaen heeft / en op het hout / sulks datter geen twijffel aen schijnt te wesen / of Petrus heeft willen seggen / dat Christus / als hy de dood des kruys heeft geleeden / in zijn lichaem de straffe dewelk wy met onsen sonden verdient hadden/geleeden/ en dus aen de goddelijke gerechtigheyt voor onse sonden voldaen heeft. Maer men moet weeten dat de Griekse woorden / dewelken in 't Latijn vertaelt zijn / dewelk onse sonden selfs heeft gedragen , dus staen hos tas hamartias heemoon autos aneenegken; nu anenegkeyn tas hamartias, is niet te seggen de sonden dragen / maer wegdragen. Dat blijkt uyt die plaets in welk / en nergens meer dat ik weet in het Nieuwe Testament / dese manier van spreeken werd gevonden/dese is Hebreen 9.28, alwaer in het Griekx staet/ eis to polloon aneneg kein hamartias, van Erasmus/het welk ook de later oversetters toestemmen / in het Latijn is overgeset / ut multorum peccata tolleret, op dat hy veeler sonden sou weg neemen, en de oude vertaelder had het overgeset / ad multorum exhaurienda peccata , om veeler sonden uyt te putten. En is besonderlijk aen te merken / dat op beyde plaetse van Christus gesprooken word/ waer uyt blijkt datse malkanderen t'eenemael gelijk zijn / en dat men geensins kan twijfelen / of / gelijk die spreuk in de brief tot den Hebreen klarelijk te seggen is / de sonden weg dragen / en niet dragen / sy betekent ook by Petrus het selfde. Daer en boven moetmen aenmerken / dat die woorden in zijn lichaem niet anders betekenen/ als door zijn lichaem. Want dat het woordeken in voor door genomen word volgens de Hebreesche wijse van spreeken/is in 't NieuweTestament seer gemeen/dieshalven moetmen de plaets dus vertalen: Dewelk onse sonde door zijn lichaem selfs heeft weggenoomen. Waer van de sin nu niet kan zijn / dat Christus in zijn lichaem / toen hy gekruyst wiert / de straf onser sonden heeft gedragen / maer dat Christus/ opdat hy onse sonden weg sou neemen / zijn lichaem heeft overgegeven om gekruyst te worden. Want men moet wel in acht neemen alsmen in de Heylige Schriftuur leest/ dat onse sonden weg genomen / vergeven / versoent/ of uytgewist zijn / of yets diergelijks / en dat sulks op dese of gene wijsen geschiet is / datmen dan niet moet verstaen dat sulks alrede metter daet volbracht is / en dat de kracht omdat te volbrengen uyt eenige daed of saek voort gekomen is ; maer dat Gods voorneemen om ons de sonden te vergeven / en de selfden van ons weg te nemen / daer door betekent word / en dat dan verhaelt word het geen van God selfs of door zijn beleyd gedaen is/ om dit zijn oogmerk te bereyken. Anders sou niemand van ons behoeven bekommert te zijn om de vergeving der sonde te verkrijgen: ook souder noch bekeering noch geloof noch yets anders van noden zijn / om ons te rechtveerdigen / indien wy door onse bekeering ende geloof / nu al metter daed van de sonden vry gesprooken en voor God rechtveerdig waren: welk het alderbelachelijkste / en tegen de H. Schriftuur strijdigste is datmen bedenken kan. Als'er dan geschreven staet datChristus door zijn lichaem/'t welk aen 't kruys gehecht is geweest / onse sonden heeft weg genomen / soo moetmen dat soo niet verstaen dat daerom onse sonden nu metter daet weg genomen zijn / omdat Christus sijn lichaem om te kruysigen heeft gegeven/'t zy datmen op de sonden/ 't zy op de straf der selfder siet. Het welk nochtans ten opsicht van de straf der

sonden nu al metter daed volbracht souden zijn geweest / indien Christus van al de straffen van onse sonden / met zijn lighaem in den dood des kruys over te geven / aen de goddelijke gerechtigheyt betaelt had. Wat nu de sonden selfs belangt / dat die met'er daed door Christus dood niet wechgenomen zijn / leert de selfde plaets van Petrus / want hy voegt'er terstond by / opdat wy de sonden gestorven zijnde, de gerechtigheyt leven souden. Want dat dit niet van Petrus geseyt word als een t'eenemael noodsakelijke vrucht van Christus dood / dewelk nu al vol uyt genooten word / maer als een eynd van deselfde / dewelk hy in geenen deele wil vruchteloos gemaekt hebben / blijkt klaerlijk uyt zijn voorgaende aenmaningen en opwekkingen. Dieshalven moetmen uyt Petrus woorden niet anders verstaen als dat Christus / dewelke hy in de hoogste lijtsaemheyt en verdraegsaemheyt van ellende en ongelijk ons tot een voorbeelt had voorgestelt / soo lijdsaem geweest heeft / dat hy selfs de dood des kruys / hem seer onrechtveerdiglijk aengedaen / niet ontsien en heeft te lijden / en dat omdat hy God sou gehoorsamen / dewelk op die wijs onse sonden heeft willen wegnemen / dat is te weeg brengen / dat wy de vergiffenis der sonden / dewelk hy ons had aengeboden / metter daed verkrijgen / en voortaen van sondigen ophouden souden. Maer opdat de waerheyt meer sou mogen bevestigt / en alle twijffeling dewelk uyt de voorgemelde woorden van Esaias en Petrus ontstaen kan / t'eenemael sou weggenomen worden / hoewel 't geen wy te vooren bygebracht hebben / gelijk overvloediglijk van ons getoont is / voor de rechte en waerachtige verklaring moet gehouden worden / soo laet ons eens toe geven dat die plaetsen dus moeten verklaert worden dat Christus onse sonden verdragen en gedragen heeft / en dat God onser aller ongerechtigheyt op hem geworpen of doen aenlopen heeft / (want dus willen veele die woorden uyt het Hebreesch verklaert hebben / dewelken in de gemeene oversetting dus staen: God heeft onser aller ongerechtigheyt op hem geleyt. Welke lesing / schoonse al de rechte was / soo hebben wy getoont datse evenwel niets tot bevesting van de meening van onse wedersprekers doen sou) laet ons / seg ik / toegeven dat dese dingen van Christus geseyt zijn / sal daer dan noodsakelijk uyt volgen dat Christus al de straffen onser sonden heeft gedragen? geensins. Want het is wel gebruykelijk dat de geen die by gelegentheyt van yemands sonden verdrukt word / geseyt word des selfden sonden te dragen / schoon daer geen voldoening altoos uyt en volgt. Dieshalven / als yemand eenige schade komt te lijden door de misdaed van zijn soon / vader / broeder / vriend / of eenig ander persoon van zijn maegschap / die sal (insonderheyt indien hy selfs in die saek t'eenemael buyten schuld is) heel gereed seggen / dat hy de sonde van die persoon die van zijn maegschap is / draegt; ja hy sal'er noch wel durven byvoegen / dat hy om die sonde gestraft word / daer nochtans in die saek tael noch teyken is van eenige voldoening. Dieshalven heeft'er met recht konnen geseyt worden dat Christus / dewelk geen sonde gedaen heeft / en in wiens mond geen bedrog gevonden is / (soo verre ister van daen dat hy eenigsins aen onse sonden sou schuldig zijn geweest) onse sonden heeft gedragen / en soo 't u goed dunkt / dat hy ook om deselfden gestraft is: nademael hy ongetwijffelt / by voorval van onse sonden veel geleeden / en ten laetsten een vervloekte dood heeft moeten sterven / hoewel hy geensins voor onse sonden voldaen heeft. Want wat is dat doch te

zeggen / dat onſer aller ongerechtigheyt / door Gods believen / op hem aengeloopen heeft? loopt niet d'ongerechtigheyt des geenen op my aen / om wiens wil ik onſchuldig zijnde geplaegt word? Daer beneffens / word niet de ſtraf van de ongerechtigheyt des geenen op my geworpen / om wiens ongerechtigheyt ik dusdanige dingen lijden moet / dewelken ik niet verdient heb te lijden / en met welk hy met recht kan geſtraft worden / als dewelk noch veel grooter ſtraffen verdient heeft. Hoewel ik ondertuſſchen die dingen niet en lijd / om eenigſins voor hem te voldoen. Dus ſtaet'er dan daerom dat de ongerechtigheyt van ons allen op Chriſtus heeft aengeloopen / dat de ſtraf van onſer aller ongerechtigheyt van God op Chriſtus geworpen is / omdat hy om onſer aller ongerechtigheyt ſelfs geplaegt is geweeſt / en om de ſelfde ongerechtigheyt die dingen verdragen heeft / dewelk hy nimmermeer verdient had te lijden / en met welke wy verdient hadden geſtraft te worden / hoewel God ook met goet recht hem veel ſwaerder had konnen ſtraffen. Uyt het welk ik acht dat genoegſaem blijkt / dat 't geen Chriſtus geleeden heeft / geenſins voor onſe ſonden heeft voldaen. Dit ſchijnt geheel ſeker te zijn / dat die manier van ſpreeken / een anders ongerechtigheden of ſonden te dragen of weg te nemen, van welke wy alhier voornementlijk handelen / nergens dat geen beteekent geen onſe party wil datſe ſou betekenen / dan namelijk / wanneer geſeyt word dat Chriſtus onſe ſouden heeft gedragen / te weeten dat de geen die eens anders ſonden geſeyt word te dragen / van God ſoo geſtraft word / als of hy die ſelfs had begaen / daer hy nochtans voor God warelijk onſchuldig is / en daer voor gehouden word. Want die manier van ſpreken / of ik moeſt my ſelf ſchendig bedriegen / betekent een van tween / of dat de geen die een anders ſonden geſeyt word te dragen / om die ſonden / of by voorval vande ſelfde gequelt of miſhandelt word / daer hy nochtans / ten opſicht van die ſonden voor God onſchuldig is / en dat noch de geen die de ſonden begaen heeft voor God ſchuldig blijft: of ſy betekent dat de ſonden en de ſchult aen hem word toegeſchreeven / en dat hy om die oorſaek rechtveerdiglijk geſtraft word / daer den anderen ondertuſſchen of vrygeſprooken word / of evenwel ſchuldig blijft. Hoe't dan ſy / nademael Chriſtus altijd warelijk buyten alle ſchult heeft geweeſt / ſoo kan uyt die manier van ſpreeken niet anders beſlooten worden / als dat Chriſtus om onſe ſonden / of by voorval van onſe ſonden verdrukt en geplaegt heeft geweeſt / het welk wat het te ſeggen is / hier na van ons ſal verklaert worden / en uyt het welk wy beweeſen hebben / dat ganſch geen verſoening voor onſe ſonden volgt. *

* Het antwoord dat den Autheur op het 53 Kap. van Eſaias geeft, ſal miſſchien ſommigen in eenige ſaken niet voldoen, daerom ſullen wy op het eynd van dit werk, een verklaring van ſeeker ander Autheur over het gemelde kapittel hier by voegen. Dewelk duſdanig is, dat indien de ſin der woorden wel getreft word, gelijk het ſchijnt, ſoo vallen alle bewijſen voor de voldoening Chriſtus van ſelfs om verre.

Het

Het XXII. Kapittel

Inleyding tot verklaring van die plaetsen, in welken Christus dood met de offerhanden des Nieuwen Testaments, of Christus selfs met die oude opperpriester vergeleken word. Insgelijks van die plaetsen, in welken aen Christus dood yet toegeschreeven word, het welk eenig opsicht op die oude versoeningen eenigermaten heeft. Als mede een bewijs, dat noch door de vergelijking, noch door de voorschaduwing van Christus dood in die oude slacht-offeren, eenige voldoening voor onse sonden, dewelk uyt Christus dood souw vloejen, kan beslooten worden.

NU is het vierde Hoofdstuk noch overig / van die getuygenissen dewelken ons van onse tegenpartyen konnen voorgeworpen worden. Staet dan naeuwkeuriglijk te ondersoeken / wat de Heylige Schrift seggen wil / wanneerse Christus en des selfs dood met de Opperpriester des Ouden Verbonds en des selfs Offerhanden vergelijkt / in het geen het welk op eenige manier zijn opzicht heeft op die oude versoeninge. Doch eer wy daer toe komen / soo sullen wy eerst in 't gros iets seggen van de voorschaduwing/met welk alle menschen gelooven / dat de dood Christi door die oude offerande afgebeeld is geweest / van welken men houd dat de geheele vergelijkinge tusschen dese en die moet genomen worden. Zoo seg ik dan dat het my geensins waerschijnelijk dunkt / 't geen de meeste menschen schijnen te gelooven/ dat in al die oude offerhanden voor de sonde (want van die spreeken wy alle) de dood Christi is afgebeeld geweest. Want de zaek die iets afbeeld / moet overeen komen met de zaek die afgebeeld word; maer de offerhande van besondere persoonen / dewelke voor de sonde geoffert wierden / komen niet wel overeen met de dood Christi / want Christus is voor allen gestorven / en dat alleen volgens Gods/ en zijn eygen wil en besluyt / sonder dat daer by gekomen is eenige toestemming der geener voor welken hy gestorven is; en dat niet voor een sekere sonden van allen / maer voor alle sonden. Maer die offerhanden van besondere persoonen / dat is dewelken van besondere persoonen wierden geoffert / en wierden niet alleenlijk / gelijk de woorden zelfs uytwijsen / niet voor allen geoffert; maer selfs ook niet voor al de sonden van die besondere persoonen / maer voor een sekere besondere sonde / en dat niet sonder voorgaende toestemming van die besondere persoonen / hoewel sulks door Gods bevel geschiede / indiense van de schult van die sonde wilden bevrijt worden. Dieshalven waren dit alleen die offerhanden / door welken men kan seggen dat de dood Christi is voorschaduwt geweest / dewelken alleenlijk op Gods ordinantie steunden / en van den Opperpriester / op sekere gesette tijden / sonder te wachten naer het goetvinden des volks / voor het geheel volk geoffert

geoffert wierden / en besonderlijk dat jaerlijkse / van het welk Exod.30.10. Lev.16 het geheel kapittel door / en in andere plaetsen gehandelt word : want dat offer geschiede noch boven de particuliere offerhanden voor al de sonden/ (dewelken namelijk verzoent konden worden / gelijk wy daer na zien sullen) en had andere omstandigheden / dewelken bequamelijk voorbeelds wijse op Christi offerhanden gepast worden/ van welken Hebr.9 besonderlijk word gehandelt / en dewelken in de andere offerhanden niet en waren / welke schrijver daerom besonderlijk van die offerhande handelt/ en op het selfde voornemelijk / in het verklaren van Christus offerhanden siet. Alwaermen in't verbygaen moet aenmerken / dat hoewel den Autheur in het begin van Kap.9.1,2,3,4 , onderscheyd maekt tusschen het Heylige en het Heylige der Heyligen / dat hy nochtans daer na / het geen hy eerst het Heylige der Heylige genoemt hadde / simpelijk het Heylige noemt vers 8,12,23,25 en doorgaens/ en die verandering van benaming blijkt alderklaerst uyt het achtste vers des selfdens kap. hoewel inde Griekse woorden eenig onderscheyd is tusschen de eerste benaming van het Heylige / en de andere dewelke het Heylige der Heylige betekenen : want het eerste woord simpelijk Hagia, maer het laetste Ta Hagia genoemt. Maer laet ons weder tot ons voorgenomen dispuit komen. Wy hebben geseyt dat de offeranden van besondere persoonen Christus dood niet en hebben afgebeelt / 't welk soo te verstaen is / alsmen van de offeranden en dood selfs spreekt : andersins is Christus ook afgebeelt geweest inde persoon des oppersten Priesters / ook toen hy voor bysondere persoonen offerde/ door welke Christus wy onse offerhanden opofferen 1 Pet.2. 5. Uyt welke plaets ook kan afgenomen worden / dat gelijk de oude offerhanden God niet en behaegden alsse niet door de hand des Opperpriesters opgeoffert wierden/ dat ook alsoo onse geestelijke offerhanden Gode niet aengenaem en zijn / ten zyse door Christus aen hem opgeoffert worden. Want Paulus vermaent ons ook / dat al wat wy doen , wy dat alles doen sullen inden naem ons Heeren Jesus Christus, dankende den God ende den Vader door hem Col.3.17. Nu door Christus onse offerhande op te offeren / is soo veel als sulks te doen uyt het geloof ende gehoorsaemheyt die wy Christus schuldig zijn:andersins zijn wy ook selfs Priesters 1 Pet.2.9. Apoc.1.6.5.10. Ook kan niemand hier seggen / dat wy wel offerhanden aen God doen/ maer geen soen-offeren/en dat daerom onse offerhanden niet hebben konnen afgebeelt worden door die oude offerhanden de welke voor de sonden van besondere persoonen geoffert wierden : want ik toon dat wy wel ter degen soen-offeren aen God opofferen / van welke David seyt Psalm 51.19, een offerhande voor God is een gebrooken geest / een verbrijselt en verslagen hert sult gy God niet verachten: want David handelt daer vande versoening van zijn sonden/dewelk hy seyt dat hy door geen offerhanden des Wets; (dewelke voor soodanige sonden niet ingestelt waren/en diesshalven/ alsse tot dat oogmerk aen God geoffert wierden hem niet kon behagen) maer door de offerhanden van een warelijk boetvaerdig hert / verkreegen heeft of verkrijgen soude. Ook seyt Salomon Prov.16.6, dat de ongerechtigheyt door barmhertigheyt en waerheyt bygekoft of liever versoent word : ook vermaent Petrus het volk Act.3.19, seggende : bekeert u en doet boete/ opdat uw sonden uytgewist worden. Wat is dat anders als dat de sonden door bekeering en boetveerdigheyt versoent worden ? Hoe nu dese onse versoening verstaen moet

worden/

worden / en hoe datse de goddelijke versoening geensins vermindert / maer t'eenemael aen de selfde hangt / sal uyt het geen daer na geseyt sal worden seer klaerlijk blijken. Laet ons nu tot de verhandeling van de geheele saek treeden.

Dese verhandeling dan moet in twee deelen afgedeelt worden / namentlijk 1. hoe verre datmen uyt de H. Schrift kan bewijsen dat de dood Christi door die oude offerhanden is afgebeelt geweest. Ten tweeden / hoe verre Christus selfs inde persoon vande Aaronische Opperpriester wierd voorschaduwt:

Om dan het eerste eerst af te handelen / soo seggen wy datmen in het selfde ook moet onderscheyd maken. Want of men wil seggen dat in die oude offerhande eenige kracht van voldoening voor de sonden heeft geweest / uyt welk men by vergelijking van het een met het ander sou mogen besluyten dat de selfde kracht inde dood Christi heeft geweest / ofmen stemt toe dat die kracht in die offerhanden niet warelijk geweest is / doch soo datmen evenwel wil staende houden dat die dingen geseyt worden van sulke saken dewelken die voldoening betekenen / welke voldoening / nademael zy in afbeeldende saek niet en was / noodsakelijk inde saek die afgebeelt wiert moest gevonden worden / en datmen dus alleenlijk uyt de voorschaduwing wil bewijsen. Wat dan aengaet het bewijs genomen van de vergelijking / soo weet een yegelijk dat in die offerhande gansch geen kracht en was van voldoening voor de sonden / het welk t'eenemael met de reden overeen komt / nademael tusschen een mensch en een beest geen gelijkheyt van soort en is / en datmen door een beest te offeren aen God niets kan toebrengen: want gelijk David seyt Psalm 24.1, de aerde is des Heeren met des selfs volheyt. Van gelijken Psalm 50.10, opdat ik uyt uw huys een jonge koe sou ontfangen, of de bokken uyt uw stallen: want mijne zijn al de wilde dieren der wouden, en het vee op duysend bergen. Diesshalven / indienmen een bewijs sou moeten nemen van de kracht der slachtofferen (gelijk ik acht datmen behoort te doen) soo soumen veel eer moeten besluyten dat Christus dood gantsch geen kracht heeft om voor onse sonden te voldoen. Zoo is'er dan overig / datmen alleen op die wijs als wy geseyt hebben / een argument of bewijs neem van de voorschaduwing zelfs. Maer het is een dappere misslag / datmen in die manier van argumenteren of bewijsen voor-ondersteld / en als toegestaen zijnde vast stelt / dat de voorschaduwende zaek van dat geen wel mag ontbloot wesen / het geense in de voorgeschaduwde zaek afbeeld; want dat is t'eenemael valsch / dewijl in de afbeeldende zaek altijd iets van die slag moet wesen / als'er in de afgeschaduwde zaek word afgebeeld / al is 't schoon dat die zaek soodanig is / dat de afbeeldende zaek daer mede vergeleeken zijnde / alleenlijk een beeld schijnt te zijn / het welk tegen de zaek selfs word overgestelt. By voorbeeld / die kopere slang Num.21.9, heeft Christus afgebeeld / en inden selfden de verhooging aen het kruys of in den heemel / en de eeuwige behoudenis dewelk al die geenen verkrijgen sullen dewelken in hem gelooven sullen. Ondertusschen is de slang selfs ook verhoogt geweest / en al die hem aensagen wierden behouden. Diesshalven heeft'er in beyden een verhooging / aenzien en behoudenis plaets gehad; maer in Christus was alles op een veel uytsteekender wijs als in de slang. Petrus seyt 1 Pet.3 20; dat den doop (hoewel niet de aflegging der vuyligheden des lichaems; maer van de vraeg eens goet geweetens tot God) een tegenbeeld was van Noahs Ark

[Schip] / dat is / dat die met deselfde / als de afgebeelde met een afbeeldende zaek overeen quam. Want gelijk alle de geenen dewelken in dit Schip gingen van Gods gramschap / dewelk hy door het senden van de Watervloed betoonde / verlost zijn geworden / dus sullen ook al de geenen dewelken dien doop ontfangen / van de eeuwige goddelijke straf des helschen vuurs bevrijt worden. Zoo is dan door die tijdelijke de eeuwige behoudenis afgebeeld geweest. Indien nu iemand dese overeenkoming tusschen de voorschaduwende en voorgeschaduwde zaek te recht wenscht te begrijpen / die kan lesen het geen Paulus 1 Cor. 10, van vers 1 tot 12 schrijft: want daer sal hy vinden dat daer tweemael van den Apostel gesept word / dat de dingen dewelken aen het Israëlitische volk in de woestijn overgekomen waren / een voorbeeld hebben geweest van die dingen / dewelken aen de Christenen / besonderlijk in die eerste tijden souden overkomen / en dat om geen andere oorzaek als omdat in beyden een gelijkheyt is / en beyde onder een slag van saken begrepen zijn: hoewelmen hier eenigsins de zaek selfs; maer daer alleenlijk een beeld van de zaek zag. Hierom is 't dat al het geen het welk van Christus voorbeelds wijse voorsept is / eenigsins in het voorbeeld selfs geweest heeft. By exempel / als David / dewelk Christus voorbeeld was / Psal. 16. 10 sept / dat God sijn ziel niet sal verlaten in de helle / noch toelaten dat hy de verderving e zouw sien. Want dit heeft in David in dit opzicht plaets gehad voor soo veel hy voor dien tijd van de dood en 't verderf verlost is geweest; maer in Christus heeft dit op een veel treffelijker wijse plaets gehad / dewelk met de woorden selfs veel beter over een komt. En nademael den Heyligen Geest / door welks ingeven David gesproken heeft / hier op voornemelijk zag / daerom is 't dat Petrus en Paulus Act. 2. 27, 31. &c. XIII. 35, 37. &c. seggen dat Davids woorden niet van David maer van Christus selfs moeten verstaen worden. Want als David Psalm 2. 7 sept / dat hy tot Gods soon / en van God selfs tot een Koning gestelt is / aen wien hy de eynden der aerde tot een besitting geven sou / en andere diergelijken dingen meer / wanneer yemand op de woorden selfs / en op de sin van de Profetische geest let / soo kan hy met waerheyt seggen dat dese dingen niet van David maer van Christus zijn voorsept geweest. En nochtans zijnse ook buyten twijffel van David selfs voorsept geweest / maer op een figurelijke en vergrootende wijse van spreeken / in welk God de gansche saek wonderlijk tot bevesting der Christelijken Godsdienst gestiert heeft / opdatmen daer na sou konnen sien / dat den Heyligen Geest ergens anders op gesien / en datter een verborgentheyt in geweest heeft. Het welkmen ook by na in alle voorbeeldelijken voorseggingen van Christus bespeuren kan geschied te zijn.

Zoo moet dan / (om weder tot de saek te keeren) in de oude offerhanden selfs eenigen voldoening voor de sonden geweest hebben / indienmen stellen wil datter in die slachtofferen eenige voorschaduwing vande voldoening voor de sonden door Christus dood geweest heeft. Maer / gelijk gesept is / die heefter gantsch niet geweest / soo moetmen dan ook niet seggen datter eenige voorschaduwing van die voldoening in de selfde geweest heeft / al wortet schoon yets vande selfde gesept / 't welk haer eenige voldoening voor de sonden / alsmen blotelijk op de woorden sien soude / schijnt toe te schrijven / hoewel'er nergens yets sulks vande selfde gesept word. 't Welk op dese wijs kan getoont worden / om datter niets van die offerhanden het geen hier te pas komt word gesept /

geseyt / als dat de sonden door het offeren van de selfde versoent zijn / en dat noch wel insonderheyt volgens de vertaling der nieuwe oversetters. Maer het Hebreesche woord / of woorden / dewelken de vertaelders met het woord versoenen hebben uytgedrukt / gansch geen voldoening betekent / gelijk wy terstont sullen bewijsen. Want voor eerst moetmen letten dat misschien nergens van Moses geschreeven is / dat die slachtofferen de sonden versoenen, maer aen de Priester selfs word toe geschreven / dat hy de slachtoffers opofferende de sonde versoent / of liever dat hy het volk / of yemand / of ook sommige uyt het volk versoent / of ook voor haer versoent: het welk wat het te seggen is wy daer na besien sullen. Maer nochtans / om toe te geven datter geschreven staet dat die slachtofferen de sonden versoenen / soo moetmen weeten dat het Hebreesche woord het welk versoenen overgeset is / alsser gehandelt word van de sonden door de offerhanden te versoenen / meest over al is het woord Kaphar, het welk eygentlijk betekent bedekken of toesmeeren / of ook met toe smeeren toe te stoppen / waerom het door een figuurlijke manier van spreeken voor versoenen word genomen. Want daerom worden de sonden voorneemelijk versoent / om datse eenigsins bedekt / en gelijk als met toesmeeren toegestopt worden / namentlijk van God of vande goddelijke genade en goedertierentheyt. Hierom noemt David Psalm 32.1 de mensch gelukkig / wiens sonde bedekt is. Hier om word dit woord dikmaels van God gebruykt / als hy de sonden vergeeft / als Jer.18.23. Psal.78.38. Moses gebruykt wel behalven het woord Kaphar ook het woord Chitta / het welk reynigen of suyveren betekent / als hy spreekt van den altaer of eenige andere sack te versoenen; maer als hy van de versoening der sonden spreekt / soo gebruykt hy misschien nergens dit woord. Hoe 't zy of niet / 't is seeker datmen uyt dat woord de betekenis van voldoening niet kan besnypten: want het word ook selfs wel van God gebruykt als hy de sonden vergeeft / gelijk sulks van David Psal.51.9 geschied / als hy seyt: gy sult my met ysop besprengen en reynigen. God versoent dan de sonden / ja hy alleen versoentse warelijk / nademael hy de gene alleen is dewelk onse sonden bedekt en verbergt / reynigt en suyvert / en de selfde ons mildelijk vergeeft. Nochtans worden wy selfs ook geseyt / of immers wy kunnen geseyt worden onse sonde te versoenen / wanneer wy dat geen doen sonder het welk God soo groot een mildadigheyt aen ons niet en wil bewijsen / in het welk nochtans selfs geen tael of teeken blijkt van eenige voldoening voor onse sonden. Dieshalven wanneer God geordineert hadde dat het Israelitische volk zijn mildadigheyt in 't vergeven van sommige sonden niet en sou genieten / voor dat het eenige offerhanden aen hem had opgeoffert / soo kan dat volk met recht geseyt worden haer sonden te versoenen door het offeren van die offerhanden. En om dese selfde oorsaek kon het aen de offerhanden selfs toegeschreeven worden / datse de sonden versoenden / sonder dat daer mede eenige voldoening wierd betekent. Gelijk als ook de Heylige Schrift getuygt Rom.5.1, dat wy door het geloof gerechtveerdigt worden / en dat de rechtveerdige uyt zijn geloof leeft Hab.2.14. Niet dat het geloof uyt zijn eygen waerdy en verdienste den mensch van de sonden vryspreekt en hem het leven toebrengt; maer dat God geordineert heeft dat niemand vande sonden sal vry gesprooken worden / en dat niemand sal leeven / als de geen die met het geloof begaeft is: die nu met het selfde be-

gaeft

gaeft is / die wil hy gansch en al dat de vergeving der sonden en het leven sal genieten. Want God heeft ook gewilt dat wanneer de offerhanden volbracht waren / dat dan die sonden voor welke sy geoffert wierden gansch en al versoent en uytgedelgt souden zijn. Soo moetmen dan niet stellen dat die versoening / dewelk aen die offerhanden toegeschreven wiert / moest plaets hebben in Christus dood / dewelk de selfde afgebeelt hebben / als of de selfde met ronde woorden aen die offerhanden waren toegeschreeven geweest. Want de sonden wierden warelijk door die offerhanden versoent (doch op die wijse welke wy gesept hebben) wel niet alle / maer die alleen voor welke sy geoffert wierden. Dese nu wierden geoffert voor sonden dewelke door onwetenthept / onbedachthept en menschelijke swakhept begaen waren / gelijk een pegelijk verstaen kan uyt Levit. Kap. 4.5,6, in welk boek noch daer en boven kapittel 15 van vers 24 tot 32 een klaer onderschept word gemaekt tusschen die sonden voor welken versoening was gestelt / en daer geen versoening voor was gestelt / dewelke ware soodanige die uyt hoogmoedighept voorbachtelijk en met weten tegen Gods bevel bedreeven wierden / maer de eerste uyt misverstand. Indien die offerhanden inder daed geen sonden altoos versoent hebben / gelijk de meeste menschen schijnen te meenen; maer alleenlijk de toekomende versoening door Christus dood voor geschaduwt hebben / waerom sou dan God meer gewilt hebben / dat de selfden voor lichte als voor sware sonden souden geoffert worden? dat meer is / indien die offerhanden in haer eygen aert niet anders waren als een ydele schaduw en afbeelding / en nochtans de menschen tot de dood Christi leyden / door welk alle sonden / ook die in die tijd begaen wierden versoent wierden / soo kan ik niet sien waerom dat die offerhanden niet veel meer voor de sware als voor de lichte sonden moesten geoffert worden / nademael de groote sonden het gemoet en geweeten der menschen meest ontrusten / en yemand lichter tot wanhoop konnen brengen. Soo had dan voornemelijk sorg behoeven gedragen te worden dat de gene dewelken eenige sware sonden begaen hadden / door de offerhanden die daer voor geoffert wierden / van de dood Christus vermaent wierden / door welk de sonden namaels versoent souden worden / opdatse ondertusschen de moed niet souden verlooren geven / maer daer van de genesing harer sonden verwachten souden. Uyt het geen tot noch toe gesept is schijnt genoegsaem te blijken / dat noch door vergelijking / noch door een simpele voorschaduwing uyt die oude offerhanden / dat is uyt de slachtofferen selfs / dewelken voor de sonden geoffert wierden / yets kan gehaelt worden / uyt welkmen sou mogen denken dat die voldoening voor onse sonden uyt Christus dood gevloeyt is / nademael / gelijk wy bewesen hebben / noch die slachtofferen eenige kracht van voldoening hadden / noch dat aen de selfde eenigsins toegeschreeven is datse voor de sonden voldeden / noch datse ook in haer selfs ydele schaduwen waren / maer dat inder daet de sonden voor welke sy geoffert wierden / door Gods goedertierenthept daer door versoent wierden.

Doch tegen het geen 't welk wy tot noch toe gesept hebben / schijnen voornemelijk twee dingen te strijden. Het eene is / datter inden brief tot den Hebreen Kap 10.11 uytdrukkelijk gesept word / dat het bloet der stieren ende bokken / en die oude offerhanden de sonden niet konden weg nemen. Het tweede is datter Levit. 16.16,21,30,34 rondelijk word gesept / dat alle de sonden in

dat

dat jarelijks offer versoent zijn geweest / en dat de bok die vry weg gesonden wiert / al die sonden / ongerechtigheden en overtredingen in een onbewoond land weg droeg.

Wat aengaet de plaets of plaetsen Hebr.10.4,11, hoewel wy van de selfde naukeurelijker sullen handelen / soo sal 't nochtans profijtelijk zijn dat wy aenwijsen / dat die wegneming der sonden van welk daer gesprooken word / die niet en is van welk wy hier disputeren / omdat door de selfde alleenlijk de schult van sekere verlede sonden / maer door dese de sonden selfs worden weg genomen / en te weeg gebracht datmen niet meer en sondigt / en dus de schult van alle sonden voor altoos word weg genomen / gelijk wy op zijn plaets wijdloopiger sullen betoonen.

Maer wat de plaets Levit.16.16. XII.30,34 belangt / ik beken dat van die offerhande geseyt word datse het volk versoende van al haer sonden. Doch men moet merken dat het algemeene woord alle op die sonden moet gepast worden / voor welk inde Wet versoening was gestelt / dewelke God gewilt heeft dat altesamen eens Jarelijks souden kunnen versoent worden / opdat / indien yemand onder die gene dewelke in dat verleden jaer gesondigt hadden / en zijn misslag niet gekent of voor de selfde niet geoffert had / evenwel versoening sou konnen bekomen / en in die saek voor God reyn zijn. Het geen wy geseyt hebben word opentlijk bevestigt in den brief tot den Hebreen Kap.9.7, alwaer staet dat de Opperpriester in dat jarelijks offer voor syn eygen en voor des volks onwetenheden offerde. Want dat sommige aldaer door het woord onwetenheden alle sonden verstaen willen / is gants en al ongerijmt / nademael sy tegen het gedurig gebruyk der Heyliger Schrift sich kanten / dewelk de onwetenheden klarelijk van de andere sonden onderschept / (gelijk als blijkt uyt de boven gemelde plaets Num.15.24,26,27,28,29,30,31 &c.) voor welke inde Wet door de offerhanden geen versoening was gestelt. Wat nu die bok betreft dewelk weg gesonden wiert / ik seg voor eerst dat het noodsakelijk is dat door die Ceremonie / nademaelse sonder bloed geschiede / geen sonden versoent wierden: nademael Hebr.9.22 dese regel gestelt word / datter geen vergeving sonder bloed geschiet. Dieshalven indien aldaer gehandelt word van 't vergeven der sonden / soo kan dat niet anders wesen als een sekere verbeelding / of liever afschaduwing van die sonden / dewelk op die selfden dag / en op die selfde hoogtijd door de offerhanden geschiet was. Want al is 't schoon dat in die ceremoni van de bok niet alleenlijk wiert gewag gemaekt van de sonden / gelijk inde offerhanden / maer ook van overtredinge en ongerechtigheden / nochtans moetmen seggen dat alsser van het offer gesprooken word / het woord sonden in een ruymer betekenis word genomen / het welk seer gebruykelijk is / maer alsser van die ceremoni gehandelt word / dat dan het woord sonden enger word bepaelt. Want het is klaer dat ook die sonden / dewelken willige genoemt en door de offerhanden versoent wierden / overtredingen genoemt worden Levit.6.2, &c. Num.5.6,7. En dat het woord ongerechtigheyt insgelijkx op sulke sonden / voor welkmen konde offeren / gepast kan worden / bewijsen de plaetsen Levit.5.16,17.X.17. Hoewel datmen ook kan seggen dat die offerhanden noch een verbeelding / noch een afschaduwing van die vergeving / dewelk door die offerhanden te weeg gebracht wiert / geweest heeft; maer een belijdenis des volks van al haer sonden en schelmstukken /

gelijk eenigsins blijkt / en te gelijk of een belijdenis dat sy de selfde in 't toekomende verre van haer souden weg doen / of een gebed tot God dat hy de schult der selfder t'eenemael van haer weg doen soude / even eens als of die bok de selfde inderdaed met sich inde Woestijn en in die onbewoonde plaets had weggedragen.

Het XXIII. Kapittel.

Watmen door de gelijkenis van Christus dood met die oude offerhanden, van Christus dood selfs, ten opsicht van het wegnemen onser sonden stellen kan, neffens een verklaring van de plaetsen dewelken van de versoening door Christus dood handelen.

NAdemael dat noch door de vergelijking / noch door de afschaduwing der oude offerhanden eenigsins kan besloten worden / dat de dood Christi voor onse sonden voldaen heeft / soo moetmen sien ofmen daer uyt yets anders van Christus dood / ten opsicht van de wegneming onser sonden stellen kan. Laet ons dan eerst handelen vande vergelijking. Doch eer wy dat doen / soo moetmen weten dat de versoenelijke offerhande van Christi lighaem / dewelk de schrijver des Briefs aen de Hebreen tegen de oude offerhanden stelt / niet en is de dood van Christus selfs / maer den ingang Christi in de Hemel door de dood / alwaer hy nu voor ons voor God verschijnt / gelijk wy daer na bewijsen sullen. Uyt het welk blijkt / dat die geen grossleijk doolen / dewelken het geen die Schrijver aen Christi offerhanden toeschrijft / op de dood selfs passen / insonderheyt dewijl selfs daer niet alleen de dood moet verstaen worden / alwaer uytdrukkelijk gewag word gemaekt van de dood en het bloet Christi / dewijl de Heylige Schrijvers door een oneygentlijken manier van spreken / door de naem van het bloet en de dood Christi / des selfs geheelen offerhande gewent zijn te betekenen / het welk ook in het verhalen van die oude offerhanden gebruykelijk is / namelijk door het bloet allen de geheele offerhanden van eenig beest te betekenen. Doch om de waerheyt te beter te verstaen / soo sullen wy de dood Christi met die offerhanden vergelijken / en betoonen dat de selfde / ook ten opzicht van de voorschaduwinge / veel voortreffelijker is als die offerhanden / al is 't schoon dat door de selfde geen voldoening altoos is geschiet. Gelijkerwijs dan die slacht-offeren des Wets / daerom de sonden niet en versoenden / voor welken sy geoffert wierden / om datse God beweegden / om die te vergeven / of om dat'er iets in de selfde was / het welk de schult die uyt de sonde vloeyde vergoede; maer omdat de versoening dewelk nu van te vooren door Gods barmhertigheyt besloten was / na het volbrengen van de offerhanden daer op volgden: Dus versoent ook de dood Christi niet daerom onse sonden / omdat hy of God beweegt om deselfde te vergeven / of omdat hy op die wijs de schult der sonden eenigsins vergoet; maer omdat de verlossing de schult van onser sonden / na het vol-

brengen

brengen van het lijden Christi volgt / dewelk ons nu al van te vooren door Gods barmhertigheyt was toegeleyt. Want soo haest als Christus de dood des kruys had geleeden / soo heeft hy van God verkregen / dat hy niet alleenlijk selfs in het onsterfelijke leven zouw herstelt worden; maer dat hy ook de macht zouw ontfangen om aen ons/ dewelken God gehoorsamen en de sijne zijn / het selfde onsterfelijke leven te schenken. De verlossing nu van de schult onser sonden / is niet anders als een eeuwige verlossing van de straf/ dewelk God beslooten heeft om de sonden de menschen aen te doen. Daerbeneffens/ gelijk als het volk wist dat het na het opofferen van die slacht-offeren van de schult van die sonden verlost / en dat God met haer versoent was: dus zijn wy ook niet alleenlijk / na dat het lijden Christi volbracht was / vry van de schult onser sonden / gelijk geseyt is / maer wy weten en erkennen ook het selfde / en verstaen dat God op het allerhoogste met ons versoent is / dewelk zijn allerliefste Soon niet ontsien heeft in den allerschandelijkste dood over te geven / opdat hy ons tot de eeuwige geluksaligheyt voorgaen / en een allersekerste leydsman wesen zouw. Dieshalven vloeyt uyt de dood Christi niet alleenlijk de vrucht / maer ook de erkentenis van de versoening onser sonden/ even gelijkse uyt die slacht-offeren vloeyde.

Tot de vrucht van de versoening behooren dese woorden Christi Matth. 26. 28: Dit is mijn bloet des Nieuwen Testaments, het welk voor veelen vergooten word tot vergevinge der sonden. Zoo heeft dan Christus niet willen seggen dat zijn bloed zouw vergooten worden / opdat God zouw mogen bewoogen worden om de vergeving der sonden aen veel menschen te geven; maer opdat de vrucht van de vergeving der sonden tot veel menschen zouw mogen konnen komen. Want indien Christus zijn bloed niet had gestort / soo zouw hy de macht om de sijnen / dat is die hem gehoorsaem zijn / (het welk die veelen zijn) van d'eeuwige dood te verlossen / gelijk te vooren geseyt is / niet ontfangen hebben.

Tot de zelfde vrucht van de verzoening dienen ook de woorden Hebr. 9. 15: En daarom is hy een Middelaer des N. Verbonds, opdat hy door tusschenkoomen van de dood, tot verlossing of vrykooping der zonden, dewelken onder 't Oud Verbond waaren, de geenen die geroepen zijn, de belofte des eeuwigen leevens zouden ontfangen. Alwaar het woord vrykooping, gelijk elders gezeyt is / niet anders als verzoening beteekent. Zoo is dan de dood Christi daar tusschen gekomen/opdat wy door het nieuw Verbond / het welk God door Christum met ons opgerecht heeft/de versoening van de zonden zouden verkrijgen/dewelken onder het Oude Verbond niet konden versoent worden/en also een iegelijk die geroepen is/(den Apostel nu spreekt hier van zulk een roeping door welken de menschen geloovig worden/ en van welk wy te vooren gesprooken hebben) en in Christus gelooft/ erfgenaem des eeuwigen leevens worden zouw. Want gelijk geen Testament kracht heeft (het welk den Apostel terstond daar by voegt) ten zy de dood des Testament-maakers daer tusschen komt/ dus zouw ook 't Verbond 't welk hy met ons gemaekt/en de beloften die hy aen ons gedaan heeft/geen kracht noch vrucht in ons hebben. Alwaar men moet merken dat den Apostel / om de dubbelzinnigheyt van het woord Diatheekee, het welk zoo wel een Testament of uyterste wil als een Verbond beteekent/zijn reeden van een Verbond tot een Testament heeft gekeert/het welk echter niet verkeerdelijk gedaen is: want Christus kan niet alleenlijk gezeyt worden een Verbond / maer ook een Testament ge-

te hebben eer dat hy stierf. Want gewisselijk schijnen die woorden Luc. 22. 29, 30, woorden te zijn van een Testament-maker: En ik ordineer u het Rijk mijns Vaders gelijk hy my dat geordineert heeft, opdat gy eet &c. 't is wel zoo dat de Oude Latijnsche overzetter in die woorden het woord Testament gebruykt / maar men moet weeten dat hy dat woord overal gebruykt voor een Verbond, even als of het ganschelijk met het woord Diatheeke overeenquam / het welk echter soo niet en is. Want by de Latijnen meen ik datmen nergens vind / dat het woord Testament een verbond beteekent. Het welk nochtans wesen moest indienmen in dese plaats dit woort dus zouw mogen oversetten. Maar omdat'er in 't latijn noch dit noch eenig ander woord is / het welk te gelijk een Verbond en een Testament beteekent / daerom verliest dese plaets / alsse in't Latijn word overgeset / haar gansche kracht en aerdigheyt. Doch de gelijkenis dewelk den Apostel hier stelt / tusschen het Testament Christi (gelijkmen 't noemt) en de Testamente / van anderen / bestaat hier in alleen / omdat in beyden de dood moet tusschen komen indien het Testament vast zal wesen / gelijk uyt zijn woorden blijkt. Doch de reden om welk de dood daer tusschen moet komen om het Testament kracht te doen hebben is in dese tweederley soort van Testamenten zeer verscheyden. Want de Testamenten van anderen konnen geen kracht hebben / zoo lang als de Testamentmaker leeft / omdat de gantsche uytvoering van de zelfde uytgestelt word tot na de dood / en de Testamentmaker kan zoo lang als hy leeft niet alleen het Testament veranderen / maer ook t'eenemael vernietigen kan / maer 't Testament Jesu Christi / dat is des zelfs beloften / konden niet uytgevoert worden ten zy dat Jesus Christus / die ons de zelfde moest geven / met het eeuwige leven / en met een goddelijke macht begaaft was. Hy kon nu met dese dingen volgens Gods besluyt geensins beschonken worden / ten zy dat hy eerst gestorven was.

Van dese selfde vrucht der versoening / moetmen die plaets verstaen 1 Joan. 10, 4: Hier in is de liefde, niet dat wy God lief gehad hebben, maer dat hy ons lief gehad, en zijn Soon gesonden heeft tot een te vredestelling (of versoening) voor onse sonden. Wat nu dese versoening onser sonden zy / dewelk Gods Soon heeft te weeg gebracht / verklaren de woorden die daer even voorgaen vers 9 / in welk den Apostel / (het welk hy dikmaels gewent is te doen) de selfde mening uytgedrukt hadden: Hier in is de liefde Gods tot ons gebleeken, omdat God zijn eenig gebooren Soon inde werelt gesonden heeft, opdat wy door hem souden leven. Soo versoent dan Christus de Soon Gods onse sonden / niet omdat hy aen de goddelijke gerechtigheyt voor onse sonden voldoet; maer omdat hy 't eeuwige leven aen ons toebrengt / in het welk de verzoening onzer zonden / dat is de verlossing van de straf der zelfder / op het allervolkomenste begrepen is.

Tot de kennis van de versoening onser zonden / die door Christus is verkregen / acht ik dat mede behooren de woorden des Apostels 1 Joan. 1. 7: maar indien wy in het licht wandelen, gelijk hy in 't licht is, soo hebben wy gemeenschap met malkanderen, en het bloed Christi sijns Soons, reynigt ons van alle sonden. Want het is even soo veel als of hy geseyt had / indien wy dat doen / soo behoeven wy aen de versoening onser sonden niet te twijfelen: want het bloed Jesu Christi / het welk God gewilt heeft dat hy zouw uytstorten / opdat wy die verzoening verkrijgen souden / betuygt ons dat opentlijk. Want dat het woord reyn-maken ook mag genomen worden voor reyn uyt spreeken

of

of verklaren, blijkt onder anderen klarelijk uyt Levit. kap. 13. 14, allwaer ge-
handelt word van een melaetsch of ander onreyn mensch reyn te verklaren /
want in die zelfde kapittelen staet over al / daer in het Latijn gestelt is zal reyn
oordeelen, of desgelijks / in 't Hebreesch zal reynmaken, gelijk ook in de zelfde
plaetsen daer in 't Latijn staet/hy zal onreyn oordeelen, daer staet in 't Hebreesch
hy sal besmetten of onreyn maken. Welke onse uytlegging ook bevestigt word uyt
het geen 1 Joh. 1.9 beschreven staet. Indien wy onze zonden belijden, hy is getrouw
en rechtvaerdig, opdat hy onse zonden vergeeft, en ons reynigt van alle ongerech-
tigheyt. Alwaer hy aen God zelfs toeschrijft / het geen hy te vooren aen het
bloed sijns Soons had toegeschreven / en seyt dat God onse sonden reynigt of
reynigen sal. Uyt het welk genoegsaem blijkt / dat het woord reynigen gantsch
en al geen gemeenschap heeft met de voldoening: omdat God door de vol-
doening op geenderhande wijs onse sonden sal reynigen; maer / gelijk uyt
de eygen woorden des Apostels klaerlijk blijkt / door vergeving en quijtschel-
ding. En nademael hy ons van dit selvige door het bloed sijns Soons Jesu
Christi ten vollen versekering doet / soo word aen het selfde met recht toege-
schreven de reyniging onser sonden. Want dit alleen is na soo groot en mild-
heyt Gods noodsakelijk / om die vergeving met'er daed te ontfangen / name-
lijk dat wy grlooven dat het inder daed soo is / en dieshalven soodanig worden
als God van ons eyscht dat wy wesen sullen / en Johannes seyt dat de gee-
nen wesen moeten / dewelken aen soo groot een goet deel hebben sullen: te we-
ten datse in 't licht wandelen gelijk God in het licht is / en datse haer sonden
oprechtelijk voor hem belijden.

Niettemin overtreft de dood Christi die oude offerhanden in 't versoenen der
sonden om twee oorsaken: voor eerst omdat die offerhanden / selfs die dewelken
jaerlijks eens geoffert wierden / en met welken (gelijk geseyt is) Christus
dood voornemelijk over een komt / de mensche wel bevrijden van de straf der
sonden; maer geensins maekten dat het volk van sondigen ophielt; maer de
dood Christi bevrijd ons niet alleenlijk van de straf der sonden; maer brengt
ook te weeg dat wy ophouden van zondigen. Ten anderen / die offerhanden be-
vrijden het volk van de straf der voorgaende zonden die in dat jaer begaen wa-
ren; maer de dood Christi bevrijd ons niet alleen van de schuld van al de verle-
den / maer ook van de toekomende zonden. Welke beyde vruchten van Christi
dood de Schrijver aen de Hebreën in dese woorden kap. 9. 11, 12 heeft begrepen:
Maer Christus, de Opperpriester der toekomende goederen, is eenmael door
een beter en volmaekter Tabernakel ingegaen, dat is niet met handen gemaekt,
noch van deze schepping, noch door het bloed der bokken en kalveren; maer
door zijn eygen bloed, een eeuwige verlossing gevonden hebbende. Het woord
verlossing of vrykooping, word / gelijk nu gezeyt is / van deeze schrijver voor
verzoening gestelt: want hy stelt de verzoening door het bloed Christi / de-
welk door tusschen-komen van de dood teweeg gebracht is / tegen de ver-
zoeningen des Wets / en noemt de zelfde eeuwig / daer die Wettische alleen-
lijk voor een tijd waeren; en dat niet alleenlijk omdat / gelijk hy te vooren ge-
zeyt had / de zelfde alleenlijk voor dien tegenwoordigen tijd waren ingestelt tot de
tijd der verbetering, en dese eeuwelijk moest duuren; maer ook omdat die op
dien en geensins op den toekomenden tijd zaegen / maer deze verlost ons ook
van alle toekomende zonden / dat is van de schuld en straf der selfder. Want

God heeft geordineert / dat / nadat Christus hem tot de dood des kruys gehoorsaem zouw zijn geweest / al de geenen die hem toekomen / in den Hemel eeuwelijk met hem leeven / en dus van de schuld en straf aller zonden zouden bevrijt worden. En dit is een van die twee vruchten des doods Christi. Maer men moet wel letten / dat Christus die geenen alleenlijk voor de zijnen erkent/ dewelken haer bekeert / en gelijk Paulus Gal.5.24 zeyt / het vleesch met des selfs begeerlijkheeden en beweegingen gekruyst hebben. In welken / indien'er echter noch eenige zonden overblijven / namelijk van onweetenheyt en zwakheyt en diergelijken / deselfden / schoonse noch niet voorhanden zijn / zijn nu alreede door Gods besluyt verzoent / en zullen haer nooit toegereekent worden. Dieshalven noemt hy deeze verzoening der zonden eeuwig / ook om deese oorzaek / omdatze ons doet ophouden van zondigen / (het welk de tweede vrucht is van Christi dood) en hem een pleeger van godvruchtigheyt maekt/ en dus een eeuwige verlossing van de schuld van alle zonden teweegbrengt. En opdat den Apostel te klaerder deeze twee zaken/ dewelken hy aen de verzoening door Christus teweeg gebracht toeschrijft / en aen alle anderen offerhanden / gelijk wy hier na noch klaerlijker zullen doen blijken / t'eenemael beneemt) zouw bewijzen / en het geen hy te vooren eenigsins in 't kort begreepen had / daer na breeder zouw verklaren en ontvouwen / soo voegt hy'er terstond by vers 13,14: Want indien het bloed der bokken en kalveren, en de besprengde (of liever besprengende) asch der jonge-koe, de onreynen heyligt tot reynigheyt des vleeschs; hoe veel te meer zal het bloed Christi, dewelk hem zelfs door den eeuwigen geest aen God onbevlekt heeft opgeoffert, onse conscientien reynigen van de doode werken, om den leevendigen God te dienen. Want alhoewel in deeze woorden alleenlijk schijnt gehandelt te worden van de verlossing van de zonden zelfs / soo schijnt nochtans/ op dat de vergelijking sich te beeter schikken zoude/ t'eenemael datmen stellen moet / dat'er ook gesprooken word van de verlossing van de straf: nademael het bloed der bokken en kalveren en de besprengde asch van de jonge koe / daerom niet en heyligt tot reynigheyt des vleeschs / omdatze teweeg brachten dat yemand niet meerder zondigde/ maer omdatze reynigden van die smet dewelk zy nu gekreegen hadden. Wat dan aengaet de verlossing van de schult en straf der sonden/ soo stelt de Apostel zijn bewijs aldus in: Indien die offerhande en besprengingen die kracht hadden datse de onreynigheden des vleeschs wegnamen / en dat om de vrucht de welk volgens Gods believen daer uytvolgde / daer nochtans die kracht uyt de offerhande en besprenginge zelfs bleek geensins te konnen volgen; soo heeft veel meer het bloed Christi kracht om die smet weg te nemen / dewelk wy door de sonden gekreegen hadden / nademael God niet alleenlijk gewilt heeft dat Christus tot dat eynde voorneemelijk sterven zouw / maer omdat wy ook gevoelen dat dese kracht uyt de dood Christi voortkomt / nademael wy zien dat Christus door het uytstorten van zijn bloet het eeuwige leeven en een eeuwig priester-ampt verkreegen heeft/wat behoeven wy dan te vreesen/dat onse sonden ons ooit sullen toegereekent worden? Kan het wel geschieden als wy hem toebehooren / dat onse sonden niet volkomentlijk versoent worden / en wy ook 't eeuwige leven niet zoude verkrijgen? Zo gevoelen wy dan zelfs/dat onse sonden van vergeeven God zijnde door de dood en het bloet Christi versoent zijn/en dus verstaende dat die geheele smet dewelk wy door de doode werken hadden gekre-

gekregen / zoo veel Gods-wil aengaet weg genoomen is / met een wacker gemoet de leevendige God volgens de Wet en Christi van herten dienen/ en ons selfs geheel toe eygenen / die ons inder eeuwigheyt vander dood zal bevryen : opdat dus die versoening ook aen onse kant zouw moogen geschieden/en wy de vrucht van de zelfde verkrijgen mochten. En wat aengaet de verlossing van de sonden selfs / hoewel dattet anders geleegen is met de selfde reyniging als met ons ophouden van sonden (want/gelijk nu te vooren geseyt is/de Jooden waren gereynigt/niet om datse niet meer zondigden/en dus haer selfs niet meer en bevlekten/ maer omdatse van de bevlekking die alreets in haer was gezuyvert wierden/soo heeft nochtans den Apostel dese dingen/hoewelse verscheyden van aert waren/ met malkanderen konnen vergelijken voor so veel hy heeft willen toonen/ dat het bloed Christi veel groter kracht had om dit te weeg te brengen/ als die oude offeranden en besprengingen gehad hebben omdat te weeg te brengen/en hy sou op dese wijs zijn bewijs-reden hebben konnen in stellen: indien die vrucht alleen door Gods ordinantie uyt die slachtofferhanden en besprengingen volgde/so sal veel meer die vrucht van welken wy handelen uyt het bloed Christi volgen / nademael het bloed Christi selfs / behalven de goddelijke ordinantie/groote kracht heeft omdat te weeg te brengen. Want wie isser/ dewelk als hy overdenkt dat die alderonschuldigste Christus inden Hemel is ingegaen / en daer de eeuwige geluksaligheyt by God sal genieten / sich niet en sal gaen setten om hem na te volgen / en de doode of doodelijke werken / dat is de sonden verlaten hebbende / sich sal bekeeren om God te dienen? Wie isser die zijn leven niet en sal verbeteren/ en sich selve aen God toeeygenen / dewelke weet dat Christus / dewelk aen de boetveerdige en de geenen die haer leven verbeteren het eeuwige leven uyt Gods naem belooft heeft / voor God seer onschuldiglijk inder eeuwigheyt voor ons staen sal? Dese dingen nu die wy geseyt hebben / heeft Christus niet ontfangen ten zy hy eerst zijn bloed had gestort / en hy konse ook niet ontfangen indien hy zijn bloed niet eerst gestort en had. Dieshalven moetmen al de weldaden dewelke daer uyt gevloeyt zijn / aen zijn dood en uytgestorte bloed dank weeten/ sulks dat den Apostel klarelijk bewijst / dat de verbetering onses levens / uyt het bloed Christi / na het storten van het welk/hy in het waarachtige Heyligdom ingegaen is/voortkomt: het welk beweesen zijnde / soo volgt terstont dat hy een eeuwige versoening heeft verkregen. Want al de genen die hare leven soo als geseyt is verbeteren / het welk ook het gehele Nieuwe Testament getuygt / behalven datse vande sonden selfs verlost en gereynigt worden / gelijk een yegelijk siet/ soo verkrijgense ook / volgens het geen Christus geleert heeft / uyt Gods goedertieren besluyt een eeuwige en aldervolkomenste verlossing van de straf harer sonden. En dus blijkt hoe dat de Apostel met dese woorden / want indien het bloed der bokken &c, de naest voorgaende woorden verklaert en bevestigt/en dat het waerachtig is 't geen hy geseyt had/ dat Christus een eeuwige versoening heeft gevonden. Het welk noch meer sal blijken / als wy eens wat neerstiger sullen ondersocht hebben / wat het te seggen is 't geen hy seyt / dat Christus door den eeuwigen geest hem selfs aen God heeft opgeoffert / maer insonderheyt dan als wy bewesen sullen hebben/gelijk wy belooft hebben te sullen doen/ dat dese offerhande Christi niet is de dood des kruys selfs / maer den ingang inden Hemel door den dood / ende aenbieding van zijn eygen selfs (om so te seggen) voor God. Het welk wy so God belieft nu vervolgens sullen doen.

Het

Het XXIV. Kapittel.

Bewijs dat de offerhande Christi, by den Schrijver tot de Hebreën, niet aen het Kruys, maer in den Hemel na d'opstanding is volbracht, tegelijk met een verklaring over dese woorden van den zelfden schrijver kap.9.14: *de welk door den eeuwigen Geest hem zelfs onbevlekt aen God heeft opgeoffert*. En dus word met eenen het onderscheyd, 't welk wy tusschen de offerhande Christi en de slacht-offeren des Wets gestelt hebben, bevestigt.

My dunkt dat ik genoegsaem uyt de woorden Hebr.9.13: want indien het bloed der bokken en stieren &c, bewesen heb / hoe dat die beyde verzoeningen door het bloed Christi in de zelfde woorden is begrepen / dewelken in die oude slachtofferen niet geweest hebben / en dat sonder eenige voldoening dewelk aen God voor onse sonden mocht gedaen zijn. Maer omdat die woorden: omdat hy hem selfs door den eeuwigen Geest onbevlekt aen God heeft opgeoffert, alsse wel verstaen worden/ groot licht aen dese geheele verhandeling sullen toebrengen / soo hebben wy het de pijne waerd geacht / deselfden een weynig nader te overwegen. Soo seg ik dan voor eerst / dat de offerhande van welk hier gesprooken word / dat is de offerhande Christi / van welk die goddelijke schrijver hier zoo overvloedelijk disputeert / toen niet is volbracht / toen Christus voor ons aen het kruys gestorven is / maer toen eerst / nadat Christus na d'opstanding uyt den dood in den Hemel ingegaen is /opdat hy daer voor ons/ gelijk de schrijver spreekt kap 9.24, voor Gods aenschijn verschijn. Dit kan alleenlijk wel uyt dat geen afgenomen worden/het welk terstond na dese manier van spreeken volgt: want men leest in het 25 vers aldus: Noch opdat hy hem selfs dikmaels offer, gelijk den Opper-priester alle jaren in het Heyligdom ingaet, met vreemd bloed. Want wie is'er dewelk uyt dese woorden niet verstaet/dat de offerhande Christi overeenkomt met het ingaen van d'Opperpriester in 't Heyligdom/en dat hier opentlijk die allergevoeglijkste gelijkenis tusschen den Oude Priester en Christus verklaart word / en dat hier in/ dat gelijk die niet eerder offerde voor dat hy in 't heylige der heyligen was ingegaen / alsoo ook Christus niet eerder heeft geoffert/voor dat hy in den Hemel was ingegaen? Want dat den Hemel in dese gelijkenis met het Heylige der Heyligen/ of Heyligdom overeenkomt/kanmen uyt vers 24 klaerlijk bemerken: Want hy is niet in een heyligdom gegaen dat met handen gemaekt is, het welk een voorbeeld van het waerachtige is; maer in den Hemel zelfs&c. Ja daer is niemand / dewelk als hy de vergelijking / dewelk dese schrijver maekt tusschen Christi offerhande / en het slachtoffer van die jaerlijksche slachtofferen des Wets / niet klaerlijk zouw sien en bemerken / dat Christus toen niet is geoffert toen hy geslacht wierd / het welk buyten den Hemel is geschied; maer toen eerst als hy hem selfs/ te vooren geslacht zijnde

in den Hemel heeft ingebracht; eeven gelijk de opoffering van die offerhande niet volbracht wierd als de beesten geslacht wierden / het welk buyten het Heyligdom geschiede; maer toen als de Priester het bloed van de geslachte dieren in het Heyligdom ingebracht had: want dese selfde Schrijver getuygt kap. 8.7 / dat dat bloed in het heyligdom geoffert wierd voor de onwetenheden des Opperpriesters en des volks. Doch den Autheur van de kant-aentekeningen in de groote Bybel van Robertus Stefanus / dewelken ook in het jaer 1545 van den zelfden Robertus Stefanus in het besonder over het Nieuwe Testament gedrukt zijn / heeft al voor my gesien / dat de offerhande Christi by den Schrijver tot den Hebreën in den Hemel geschied is / want over kap.8.7, over de woorden: dewelken dienen het voorbeeld en de schadu der Heemelsche dingen, heeft hy dus geschreven: Welk wel dienen tot een voorbeeld en schadu van de dingen dewelken van Christus daer na in den Hemel moesten gedaen worden: want Christus offert hem selfs aen God in den Hemel. Dus verre sijn woorden. En het is geen wonder dat hy dat geschreven heeft / nademael hy gemerkt had dat een weynig te vooren / namelijk vers 2, 3, van den Apostel geseyt was / dat Christus in den Hemel een bedienaer des Heyligdoms geworden was / en dat het daerom noodsakelijk was / dat hy / gelijk al de Opperpriesters / yets hadden datse offerden / alsoo ook Christus yet moest hebben of gehad heeft om te offeren / te weeten in den Hemel: want hy voegt'er terstond vers 4 by: indien hy op d'aerde was, so souw hy selfs geen Priester zijn. Nu Christus offert of heeft niet anders aen God geoffert (ik spreek van die offerhande van welk die schrijver spreekt) als sijn eygen selfs. Soo heeft hy dan sijn offerhande in den Hemel volbracht. Sulks dat / ofmen al schoon toegaf dat de woorden kap.1.3, hothen anagkaion echein ti kai touton ho prosenegkee, moesten overgeset worden in de verleeden tijd / waerom noodsakelijk heeft geweest dat desen ook yets had dat hy offeren zouw, gelijk het Beza hebben wil / soo soudense eevenwel geensins konnen verstaen worden van die offerhande aen het kruys / en eer dat hy in den Hemel was ingegaen: nademael klaerlijk blijkt dat in die plaets van die offerhande gehandelt word / dewelk geschied of geschied is van Christus / nadat hy op den Troon der Hemelsche Majesteyt geseten was / gelijk daer klaerlijk genoeg in het eerste vers geschreven staet. Dat meer is / men moet voor seeker en gewis vast stellen / dat dese Schrijver stelt dat Christus niet eerder Opperpriester heeft geweest / als toen hy na de dood des kruys in den Hemel is opgevaren geweest. Het welk wy dan op het allerklaerste sullen bewijsen / als wy Christus selfs met den Aronischen Priester sullen vergelijken. Nu wijst het sich selfs / daer geen ware Priester is / dat daer ook geen ware offerhande wesen kan. Soo volgt dan noodsakelijk dat de waerachtige offerhande Christi / voor des selfs ingang in den Hemel na de dood / niet heeft konnen geschieden.

Tegen dit onz' gevoelen van de offerhande Christi strijd niet het geen Paulus seyt Efes.5.2: wandelt in de liefde, gelijk Christus ons lief gehad heeft, en hem selfs voor ons heeft overgegeven tot een offerhande en slachtoffer aen God, tot een soete reuk: alwaer / nadien van Christi liefde gesprooken word / blijkt dat van zijn dood / of liever van hem voor soo veel hy gestorven is / geseyt word dat hy een seer aengename offerhande voor God geweest heeft.

Want men moet voor eerst aenmerken dat mijn gevoelen de dood Christi niet afen schept van des selfs offerhande voor ons: ja ik seg dat Christus hem selfs aen God niet opgeoffert heeft als door de dood / dat is / niet als door tusschenkoomen van sijn dood; hoewel ik ook vast stel / dat de offerhande niet eerder volbracht is geweest als na sijn opstanding en Heemelvaert. En hier van daen komt het dat den Autheur des briefs aen de Hebreën kap.x.5 en vervolgens (alwaer hy Christi offerhande met die Wettische slacht-offeren vergelijkt / en toont dat die in der selfder plaets gekoomen is) het begin van de offerhande Christi stelt in des selfs wil / ja schijnt te seggen dat de selfde in Christi wil en gehoorsaemheyt begrepen is. Want al ist schoon dat de wil en gehoorsaemheyt Christi niet in der daed de offerhande selfs is / van welk daer gesprooken word / soo spreekt den Apostel evenwel soo / en stelt het begin van Christi offerhande in de wil en gehoorsaemheyt des selfden / en schijnt de selfde by die twee saken af te meten / omdat die offerhande Christi niet konde geschieden zonder de wil en gehoorsaemheyt Christi: nademael Christus / gelijk dikmael geseyt is / niet in den Hemel kon ingaen / en daer by God voor ons verschijnen / tenzy dat hy eerst vrywillig de dood geleden had. Ten anderen moetmen gedenken dat als ik geseyt heb dat ik / sprekende van de offerhande Christi van welk de H. Schrift spreekt / seg dat de selfde in den Hemel na de dood des kruys volbracht is / ik dan niet anders en versta als voor soo veel de Schrijver aen de Hebreen daer van handelt/maer niet van al de heylige Schrijvers / hoewel ik acht datmen het selfde van allen met waerheyt souw konnen seggen. Ten laesten moetmen in acht nemen / dat in de plaets Efes.5.21 van Paulus niet word geseyt dat Christus hem selfs aen God voor ons heeft opgeoffert / gelijk misschien veele menen. Onder welken Beza ongetwijffelt mede wel eer geweest heeft / dewelk in het eerst die plaets dus had overgeset / datmense niet anders verstaen kon: want hy had'er van het sijne het woordeken tot bygevoegt / op dese wijs: dewelk hem selfs voor ons [tot] een offerhande heeft overgegeven &c. Maer het woord overgegeven, het welk in het Grieks is paredooken, moet niet met het woord prosforan offerhande gevoegt worden/ gelijk de Surigse en Castellio gemerkt hebben / dewelken een onderscheyding [datmen komma een snee of schrapje noemt] daer tusschen gestelt hebben. Gelijk niet alleenlijk het woord paradidomai, het welk misschien nooit in het stuk van de offerhanden gebruykt word; maer ook den zin van den Apostel te kennen geeft / dewelk de liefde Christi tegen ons op het hoogste heeft willen verheffen / en opentlijk zeggen dat Christus hem selfs voor ons in den dood heeft overgegeeven / welk overgeven in den dood hy met het woord overgeven heeft uytgedrukt / gelijk hy elders meer als hy van Christus spreekt gewent is te doen. Siet Rom.4.25.viij.32. Gal.2.20, ook Efes.5.25: gy mannen hebt u vrouwen lief, gelijk ook Christus de Gemeente lief gehad, en hem selfs voor haer heeft overgegeven. Het welk hy niet sou uytgedrukt hebben, indien hy geseyt had dat Christus hem selfs voor ons aen God had opgeoffert / nademael iemand hem selfs aen God souw konnen opofferen / en evenwel niet sterven / gelijk by den selfden Paulus blijkt Rom.xII.I. Sulks dat den sin van de plaets is/ dat Christus ons soo lief gehad heeft / dat hy hem selfs voor ons in de dood heeft overgegeven. Ten anderen soo word'er van Paulus / om d'Efesers te meer tot het navolgen van soo groot een liefde Christi te ontsteken / by manier van

bystel

bystel bygevoegt / dat dese daed Christi voor God een aengenaem offer en
slachtoffer heeft geweest. Want dat de werken of daden dewelken uyt de liefde
voortkoomen in de H. Schrift offerhanden genoemt worden dewelken aen
God opgeoffert worden / blijkt uyt het geen staet Hebr. 13.16: maer vergeet de
weldadigheyt en mededeelsaemheyt niet: want in dusdanige offerhanden heeft
God een welgevallen. Een gelijke manier van spreken met de selfde figuurlijke
manier van spreken Bystel genoemt / vindmen Filip. 4.18: Ik heb alles ontfangen en
heb overvloed, ik ben vervult met het geen ik van Epafroditus, door u gesonden ont-
fangen heb, een soete reuk een aengenaem en wel behaechelijk offer voor God. En
men moet weten dat ook selfs Hieronymus / hoewel hy de sin van 't woord heeft
overgegeven geensins heeft gevat / echter wel schijnt verstaen te hebben dat in
dese plaets Efes. 5.2 niet gesproken word van de versoen-offerhande / omdat hy
verstaet dat de ware Christenen dese offerhande Christi voor ons konnen na-
volgen: want dit zijn sijn woorden over dese plaets: want gelijk hy [Christus]
hem selfs voor ons heeft overgegeven, soo sal ook een Christen gaern stervende
voor de genen daer hy voor sterven kan, mede een offerhande en slachtoffer Gods
des goeden reuks wesen, navolgende dien die hem selfs tot een offerhande en
slachtoffer des goeden reuks aen den Vader heeft overgegeven.

Maer om eyndelijk eens weder tot onse voorgenoomen verhandeling / en
tegelijk tot de woorden des briefs aen de Hebreen weder te keeren / dewelken
wy in 't besonder voorgenomen hebben te verklaren / soo seg ik dat uyt die self-
de plaets Hebr. 9.14 genoegsaem kan blijken dat de offerhande Christi wat
anders is als de dood des kruys dewelk hy voor ons / om God te gehoorsamen /
heeft uytgestaen / en datmen de woorden hy heeft hem selfs aen God opgeoffert,
niet anders moet verklaren / als hy heeft hem selfs in den Hemel voor ons aan-
gebooden. Want in die geheele spreuk: want indien het bloed der bokken en
stieren &c, word reden gegeven van het geen van te vooren geseyt was / ge-
lijk het woord want klaerlijk bewijst. Nu was 'er van te vooren geseyt / dat
Christus door sijn eygen bloed in het heyligdom ingegaen zijnde / een eeuwige
vrykooping of versoening gevonden heeft. Soo word dan hier reden gegeven /
waerom Christus door sijn eygen bloed in den Hemel ingegaen zijnde / een eeu-
wige versoening heeft verkregen. Soo word dan in die spreuk niet alleen of
niet voorneemelijk van de bloedstorting gesprooken / en by gevolg ook niet in
die woorden / in welken verklaert word wat Christus gedaen heeft; maer
des selfs ingang in den Hemel word voorneemelijk daer verhaelt. Het welk
ook daer uyt genoegzaem blijkt / omdat 'er geseyt word dat dese opoffering
Christi zijns eygen selfs door den eeuwigen geest geschiet is: want dat betee-
kent de altijd-duurentheyt van Christi leven / door welk geschiet / dat hy al-
tijd voor ons voor God kan verschijnen. Want de geest word bedektelijk
tegen de letter, dat is tegen de Wet gestelt / dewelk noch eeuwig duurde /
noch Priesters in der eeuwigheyt stelde. En in dese plaets is heel kortelijk die
meening voorgestelt / dewelk aen het eynd des zevenden kapittels met veel
woorden was verklaert / in de woorden: want de Wet stelt Priesters &c. Hebr.
7.28. De oude Latijnse oversetting heeft niet / door den eeuwigen, maer door
den Heyligen Geest, hoewel alle Griekse afschriften met hem verschillen / en de
Syrische oversetting met de Griekse boeken t'eenemael overeenkomt. Ik
acht dat die ongewoone wijs van spreeken / dewelk die Oude Oversetter niet

verstaen heeft / aen hem oorzaek van zijn dooling heeft geweest / en dat hy deselfde naer de gemeene manier van spreeken heeft geboogen. Doch Christus word geseyt zich onbevlekt opgeoffert te hebben / niet soo seer omdat daer mede een zinspeeling gemaekt word op die slachtofferen des Wets / dewelken onbevlekt moesten zijn / en opdatmen zouw verstaen dat de offerhande Christi allezins onbesmet moest zijn / als wel om te kennen te geven dat Christus onsterffelijk en onlijdelijk is: want die word door een verbloemde manier van spreeken onbevlekt geseyt te zijn / dewelk van all' die dingen vry is / dewelken om de smetten / dat is om de sonden den mensch plachten over te komen. Want alhoewel Christus / eer dat hy van den dood wierd opgewekt / en in den Hemel opgenoomen / seer verre van alle sonden heeft afgescheyden geweest / soo heeft hy nochtans de dood moeten bezuuren / en veel andere dingen lijden / dewelken gemeenlijk de straf der sonden zijn. Doch wy sullen daer van hier na wederom handelen / en de reden om welk wy het woord onbevlekt dus liever verklaren / klaerlijker aenwijsen. En evenwel sal het genoeg zijn aengeroert te hebben / dat ook uyt dat woord niet donkerlijk kan blijken welke de offerhande Christi van zijn eygen zelfs is / van welk hier gesprooken word / te weten die / dewelk wy geseyt hebben in den Hemel geschiet te zijn/ soo verre ist'er van daen / het geen misschien de meeste menschen gemeent hebben / dat uyt dat woord zouw blijken dat hier van de offerhande dewelk op de aerde geschiet is zouw gesprooken worden.

Nadat wy de woorden des Apostels verklaert hebben / in welken wy geseyt / en tegelijk klaerlijk genoeg bewesen hebben / dat die beyde manier van verzoening door de offerhande Christi begreepen is / soo is nu overig dat wy bewijsen / dat geen van beyde die soorten van verzoening uyt de Aaronische offerhanden vloeiden / dat is / dat noch de schult van al die sonden door welken sy geoffert wierden / dat is voor al die van die slag waren / door die offerhanden niet wierd weg genoomen / noch ook dat de geenen voor welken sy geoffert wierden / afgetrokken wierden van die sonden daer na meer te begaen. Beyde dese dingen blijken uyt het geen deselfden Autheur Hebr. kap. 10. 1,2, 3,4 &c seyt / alwaer dus geschreeven staet: want de Wet hebbende een schaduw der toekomende goederen &c. In welke woorden den Apostel gantschelijk voor heeft te seggen dat de Wet/gelijkse alleenlijk een schaduw der toekomende goederen in zich begreep/ en niet het uytgedrukte beeld van de zelfde goederen / het welk in het Euangelium begreepen is / dat de Wet alsoo (nademaelse eens zouw ophouden) in de schaduw zelfs sonder gebrekkelijkheyt niet en heeft geweest. Welke gebrekkelijkheyt daer na / wanneer het uytgedrukte beeld selfs quam / gemerkt is / en toegestemt dat de schaduw met recht is afgeschaft. Want God heeft met de allergrootste wijsheyt gewilt dat die dingen / dewelken t'eeniger tijd souden afgeschaft worden / niet volmaekt souden zijn / opdat niemand met recht in die dingen rusten zouw; maer een yegelijk oorzaek hebben om te vermoeden / dat die allervolmaekste Schepper en Konstenaer t'eeniger tijd yets dat volmaekter was zouw bedenken en maken / het welk hy in plaets van dat geen in het welk yets ontbrak / eenigermaten stellen zouw/ en belasten dat het zelfde eeuwig en voor altoos duuren zouw.

Voorts de gebrekkelijkheyt dewelk in die Wettische offerhanden / namelijk in die Jaerlijkse / met welken de offerhande Christi insonderheyt overeenkomt/

opentlijk

opentlijk genoeg geweest heeft / was dese / dat het noodzakelijk was datmen die dikmaels moest herdoen / en gelijk den Apostel Hebr. 7. 19. x. 1, 2 zeyt / geen kracht hadden om des selfs onderhouders te volmaken / dat is voor altoos van de sonden te verzoenen. Welke gebrekkelijkheyt t'eenemael opgehouden heeft in de offerhande Christi; want deselfde is maer eens geschiet / en heeft des selfs onderhouders / dat is die aen het selfde deel hebben / voor altoos van de sonden verzoent. Welke gebrekkelijkheyt in die offerhanden tweederley oorzaek heeft gehad / (waer uyt met eenen blijken sal / dat geen van beyde die verzoening uyt die offerhanden gevloeyt zijn) de eene was / omdat die offerhanden alleenlijk voor de verleede sonden geoffert wierden / de andere omdatse geen kracht hadden om de menschen van zondigen te doen ophouden. Diesshalven / nademael de geenen voor welken die geoffert wierden wederom in de selfde sonden vervielen / daerom moesten die offerhanden ook wederom geoffert / en door deselfde verzoening der sonden te weeg gebracht worden. Om welke oorzaek den Apostel zeyt / dat die offerhanden daerom alle jaren gedaen wierden / omdat het volk noyt door kracht van de selfden ophield van zondigen / sulks dat het altijd noch eenig geweeten had van de sonden / dat is altijd erkende dat het schuldig was aen sonden. Het welk daer by toequam / omdat het bloed der bokken en stieren geensins tot de ziel kan doordringen / en deselfde van de onreynigheden afwasschen / en maken dat de mensch van zondigen zouw ophouden. Want dit beteekenen die woorden Hebr. x. 4: het is onmogelijk dat de sonden door het bloed der bokken en stieren souden weg genoomen worden; maer niet gelijk veelen gemeent hebben / dat die offerhanden geen kracht hadden om die voor welken sy geoffert wierden te verzoenen. Maer door ook sommigen / onder welken Beza een van de voornaemsten is / gemeent hebben / dat in die offerhanden een verhael is gedaen geweest van alle voorleeden sonden / en dat die offerhanden voor die allen gedaen zijn geweest. Als of den Apostel had willen seggen / dat sulks daerom is geschiet / omdat geen sonden door de offerhanden konden verzoent worden. Het welk t'eenemael valsch en belachchelijk is; want waer toe zouw het gedient hebben datse jaerlijks souden offeren / indien het seker waer dat geen sonden altoos op die wijs verzoent / en die offerhanden te vergeefs geoffert wierden? Want dat'er Levit. 16. 10, 21, 30, 34 geschreeven staet / dat dat jaerlijks offer voor alle sonden geoffert heeft geweest / dat moetmen van al die sonden van dat jaer verstaen / van welken het volk waerlijk verzoent wierd / gelijkmen uyt dat geen verstaen kan / het welk vers 34 van het selfde kapittel geschreeven staet; ende dit zy u een geduurige insetting, om de kinderen Israëls van all' hun sonden te verzoenen eens in 't jaer. Dat nu den Apostel hier seyt / dat in die offerhanden jaerlijks gewag wierd gemaekt van de sonden (welke woorden Beza, opdatse te beter op zijn gevoelen passen souden / op een andere wijs / de welk van alle andere verschilt / heeft vertaelt / en in plaets van gewag of gedachtenis, een herhaelde gewag in zijn oversetting gestelt heeft) dat moet soo genoomen worden dat het niet op elke sonde stuk voor stuk / maer op alle van een slag gepast word. Hoewel wy ons met die verklaring geensins behoeven te behelpen / nademael den Apostel niet uytdrukkelijk seyt / dat deselfde sonden verhaelt wierden / maer alleenlijk gelijk geseyt is / dat'er jaerlijks gewag van de sonden gemaekt wierd.

Maer om tot de zaek weder te keeren / yemand sal seggen / waerom word dat voor een gebrekkelijkheyt in de offerhanden van den Apostel des Wets gereekent / dat sy geen kracht hadden om ons van zondigen te doen ophouden?

Ik antwoord / dat den Apostel kap. 8.7 iets anders / het welk dit t'eenemael gelijk is / geseyt heeft / tegen het welk men het selfde zouw konnen inbrengen / als hy uytdrukkelijk seyt / dat het Verbond het welk God door Moses met het volk heeft gemaekt / niet sonder gebrekkelijkheyt geweest heeft: welk nu die gebrekkelijkheyt heeft geweest / blijkt uyt het volgende / namelijk omdatse geen kracht hadden om het volk in haer plicht te houden / waerom het ook gebeurt is / dat'er een ander Verbond in des selfs plaets gestelt is / het welk die kracht heeft; en door het welk de Goddelijke Wetten in het verstant en hart der menschen worden ingeschreeven. Maer wie heeft oyt gehoort dat tot een Verbond behoort of vereyscht word / dat het selfs maekt dat die dingen onderhouden worden dewelken daer in begreepen zijn? Want dat hangt aen de wil van die geenen dewelken het Verbond gemaekt hebben / of liever met welken een Verbond gemaekt is: dewelken dikmaels / hoewel het een goet Verbond / en wettelijk gemaekt is / haer beloften breeken / en de voorwaerden van het Verbond niet onderhouden. Gelijk dan den Apostel seyt dat dat eerste Verbond niet sonder gebrekkelijkheyt heeft geweest / en dat daerom omdat het van seekere kracht ontbloot was / dewelk in het laeste was / niet tegenstaende dat sulks niet eygentlijk tot een Verbond behoort / dus heeft hy ook die oude offerhanden mede gebrekkelijk geoordeelt / omdatse die kracht niet in haer hadden dewelk in de offerhande Jesu Christi is / insonderheyt dewijl niemand sal ontkennen / of die kracht brengt een groote waerdigheyt toe aen die zaek daerse in is / welke waerdigheyt dit ander niet heeft het welk van die waerdigheyt ontbloot is.

Het XXV. Kapittel.

Besluyt van de voorgaende disputatie, van het onderscheyt tusschen de offerhande Christi, en de slacht-offeren des Wets, in het welk met eenen sommige plaetsen, handelende van de verzoening die door Christum gedaen is verklaert worden.

ZOo wierden dan die oude offerhanden / gelijk blijkt uyt het geen te vooren geseyt is / daerom dikmaels gedaen / omdatse geen kracht hadden om te maken / dat de geenen voor welken zy geoffert wierden / niet meer zondigden. Welke kracht / nademaelse in de offerhande Christi geweest heeft / soo heeft het geensins van noode geweest / de selfde meer als eens te doen. Hier toe dienen de woorden des Schrijvers aen de Hebreen kap. 10. 11 / 12 / 13 / 14: Ende yeder Priester staet wel dagelijks dienende, en deselfde offerhanden dikwils offerende, dewelken de sonden noyt konden weg nemen; maer dese een slachtoffer voor de sonden offerende, zit voor altijd aen de rechterhand Gods, voorts verwachtende tot dat zijn vyanden tot een voetbank sij-

ner voeten gestelt worden: want met een offerhande heeft hy in eeuwigheyt volmaekt die geheyligt worden. In welke woorden men moet letten dat het woord dagelijks niet beteekent alle dagen; maer dikwils en altijd op een seekere gesette dag. Want hier word van geen andere oude offerhande/ als van dat geen dat op een seekere voor altoos vast gestelde tijd/ eens in het jaer geoffert wierd/ gesprooken. Het welk kan geseyt worden dikwils gedaen te zijn/ besonderlijk in vergelijking van de offerhande Christi/ gelijk blijkt uyt het geen Hebr. 9. 25, 26 &c geschreven staat. Ook heeft dezelfde Schrijver het woord dagelijks in den zelfden zin gebruykt/ als hy van dezelfde zaak spreekt kap. 7. 27/ als hy van Christus zeyt: dewelk niet van nooden heeft alle daagen gelijk de Priesters, eerst voor zijn eygen, en daar naa voor des volks zonden te offeren, &c. Nu leestmen niet dat de Priester in eenige offerhande/ die voor het volk geschiede/ voor hem selfs heeft geoffert/ als in dat jaarlijks offer. Dieshalven seyt hy/ dat het geen eens in het jaer geschiede/ dagelijks gedaen wierd Hebr. 10. 14. Doch opdat den Apostel zouw bewijsen dat het waerachtig is het geen hy soo dikmaels geseyt/ en in de geseyde plaets op het allerklaerst herhaelt had/ dat namelijk Christus/ door een eenige offerhande de geenen volmaekt had dewelken daer deel aen hebben/ soo voegt hy'er terstont by vers 15/ 16/ 17/ 18: want de Heylige Geest getuygt het ons ook Jer. 31. 33, 34: want na dat hy voorseyt had: Dit is het Verbond het welk ik met haer maken sal na die dagen, seyt de Heer, ik geef mijn wetten in haer harten, en ik sal deselfden in haer verstanden inschrijven, en hun sonden, en hun ongerechtigheden sal ik niet meer gedenken: waer nu vergeeving der selfder is, daer is geen offerhande meer voor de sonden. Uyt welke woorden blijkt dat twee dingen aen de offerhande Christi toegeschreeven worden/ dewelken geensins in die oude offerhanden plaets gehad hebben.

Het welk eer dat wy nader verklaren/ soo moeten twee zaken in acht genoomen worden: Het eene is/ dat niet recht van den Apostel schijnt beslooten te zijn/ als hy seyt/ dat uyt de vergeeving der sonden en ongerechtigheeden volgt dat'er geen offerhande meer is voor de sonde: want als de offerhande geschied voor de verleeden sonden/ gelijk de gewoonte was/ en dat daer uyt de vergeeving der sonden volgt/ of dat de sonden en ongerechtigheeden op eenige andere wijs vergeven worden/ geschied'er dan geen vergeeving der sonden? En kan het dan evenwel niet gebeuren datmen voor de verleeden sonde offerhanden doet? Hier moetmen dan aenmerken dat den Apostel de woorden Jer. 31. 33, 34 dus heeft verklaert/ datse de vergeeving van de * toekomende sonden mede in zich begrijpen/ en dat hy in die zin vers 18 geseyt heeft/ daer

* Men kan ook antwoorden, dat den Apostel de woorden van Jeremias past op sulk een vergeeving als de offerhande Christi heeft te weeg gebracht, namelijk door welk de sonden t'eenemael worden weggenoomen, soo de schuld als het sondigen zelfs: want dit is het dat den Apostel voor had te bewijsen, als blijkt, voor eerst uyt het 11 vers, daer hy seyt dat de Priesters des Ouden Verbonds dusdanige offerhanden offerden, *dewelken de sonden nimmermeer konnen weg nemen*. Het welkmen soo moet verstaen datse het sondigen niet deeden ophouden: want de schuld der sonden wierd daer door weg genoomen. Ten anderen bewijst ook het selfde de tegenstelling des Apostels in het 14 vers, als hy seyt, dat Christus *met een offerhande de geenen die geheyligt worden volmaekt heeft in eeuwigheyt*, dat is te weeg gebracht heeft datse soo heylig worden datse niet meer sondigen, en dieshalven geen offerhande meer van doen hebben. Als hy daer dan vers 15 op voegt, *en de Heylige Geest getuygt het ons ook*, soo blijkt klaerlijk dat hy dit getuygenis van Jeremias bybrengt om het geen te bewijsen 't welk wy nu geseyt hebben, namelijk

daer nu vergeving der selfder is &c. En dat hy dus ons stilswijgens heeft geleert dat'er een verborgentheyt in de woorden van Jeremias leyt. Want alsmen de woorden / ik zal haer sonden &c niet meer gedenken, in haer verheeve zin neemt (gelijk gemeenlijk in de voorseggingen geschied/ dewelken eenigsins op Christus sien) soo beteekenen sy / dat God noyt op eenige sonden meer sal sien / of rekenschap van de selfden eysschen. Het welk soo niet souw zijn / indien hy niet alle verleede en toekomende sonden vergaf.

Het tweede dat in acht moet genomen worden is dit / dat van gelijken het bewijs van den Apostel niet schijnt vast te gaen / omdat hy daer uyt / omdat'er geen offerhanden meer voor de zonden geschieden / ontwijffelijk wil besluyten / dat Christus door een offerhande alle sonden heeft weggenomen. Nademael het kan gebeuren / dat / gelijk die plaets die hy aentrekt opentlijk schijnt te bewijsen / dat niet uyt kracht van de offerhande Christi / maer uyt kracht van het Verbond zelfs / dat God door Christus opgerecht heeft / geen offerhanden meer voor de sonden plaets hebben; namelijk daerom / gelijk sijn woorden uytwijsen / omdat alle zonden uyt kracht van het Verbond vergeven zijn. Soo is het dan noodsakelijk / ten zy dat wy willen drijven dat den Apostel t'eenemael onverstandig heeft gesproken / dat hy voorondersielt heeft / dat het geen van het Verbond geseyt word van de offerhande kan gezeyt worden / en dat hy om die oorzaek niet ontsien heeft van de offerhande tot het Verbond over te gaen / het welk hy kap. 8.6 en vervolgens gedaen heeft. Waer uyt openbaer is / dat Christi offerhande op geen andere wijs de kracht heeft om de sonden te verzoenen / als omdatse by het Verbond / het welk door deselfde bevestigt is / gevoegt is / uyt welk Verbond waerlijk en eygentlijk de geheele kracht om onse sonden te verzoenen voortkomt. Want daerom worden inder daed onse sonden verzoent / omdat God / alleenlijk door zijn goedheyt aengepoort zijnde / belooft heeft dat hy aen al de geenen dewelken Christus gehoorsaem

namelijk dat door Christi offer het sondigen selfs word weg genomen. Zulks dat het woord *vergeven*, hier niet behoeft verstaen te worden van toekomende sonden, dewelken voor soo veelse noch toekoomende, en dieshalven noch niet begaen zijn, niet konnen vergeven worden; maer van dusdanig een vergeven het welk noyt meer behoeft te geschieden. Het welk dan plaets heeft, wanneer de sonden niet meer begaen worden. Voorts moetmen weten dat het woord *sonden* anders in de Brief aen de Hebreën, als in het Oude Testament genoomen moet worden. Want nadien het klaer is dat de offerhanden des Wets alleenlijk voor zwakheden, struykelingen en onwetenheden geoffert wierden, en dat voor moetwillige sonden geen offerhande was, soo blijkt datmen ten opzicht van die oude offeren geen andere sonden moet verstaen als de gemelde zwakheden &c. Maer ten opzicht van de offerhande Christi, moetmen besonderlijk de moetwillige en dood-sonden verstaen, dewelken Christus verzoent heeft. Als dan die dood-sonden door de offerhande Christi eens vergeven zijn, soo krijgen de geloovige terstont soo groote krachten, datse die niet alleenlijk niet meer begaen, maer ook niet meer begaen en konnen 1 Joh. 3. 9. En dieshalven sluyt dusdanig een vergeving noodzakelijk alle andere offerhanden voor de sonden uyt.

Doch yemand sal seggen, als het dan komt te gebeuren, dat yemand wederom in soodanige sonden komt te vervallen, gelijkmen siet dat somtijds wel gebeurt, als in de Korinthische bloedschender en anderen, soo kan hem immers die voorgaende vergeving niet bevrijden van de staet der verdoemenis, en dieshalven schijnt daer een nieuwe offerhande van nooden te zijn.

Ik antwoord, dat indien dusdanig een sig daer na wederom van die sonden van herten komt te bekeeren, dat'er dan evenwel geen nieuwe offerhande behoeft, omdat die eerste vergeving noch niet van hem verworpen en verstooten is, en dieshalven hy uyt kracht van die eerste aenneming wederom in de genade Gods kan herstelt worden. Ja als hy soo verre komt dat hy die eerste vergeving, dewelk uyt de offerhande Christi gesproten is, verstoot, en het bloed Christi komt onreyn te achten, dat dan evenwel geen nieuwe offerhande van noode is, omdat hy dan nimmermeer weder kan aengenomen noch bekeert worden Hebr. 6. vers 4, 5, 6, 7, 8, vergel. met kap. X. 26, 27.

zijn / al haer sonden te vergeven. Van het welk wy hier na breeder op zijn plaets sullen handelen. Dit Verbond Gods nu word op het allervolkomenst bevestigt / ja ten deel ook uytgevoert door d'offerhande Christi. Want daer uyt dat Christus ten Hemel is opgevaren / en daer onsterfelijk geworden zijnde / de opperste macht naest God ontfangen heeft / door welk hy de sijnen / dat is de geenen die hem gehoorsaem zijn / met het eeuwig leven kan beschenken / in welke zaken ten deel te vooren getoont is / ten deel hier na noch sal betoont worden dat zy offerhande bestaet / kan een yegelijk bekennen dat het sal geschieden / dat de geenen die Christus gehoorsaem zijn / het eeuwig leven ontfangen / en dus vergeving van all' hun sonden ontfangen sullen verkrijgen / ook dat hy alreeds eenige beginselen daer van siet / als mede die niet bekent en ziet / dat de dingen dewelken daer toe behooren om die geheelijk uyt te voeren / en nergens anders op konnen sien / nu al in wesen zijn.

Om dan nu weder te keeren tot het geen wy voorgenoomen hadden te verklaren / soo segg' ik datmen uyt de voorverhaelde woorden Hebr. 10. 15, 16, 17, 18 genoeg kan verzeekert zijn van die tweederley verzoeningen / dewelke eygentlijk tot de offerhande Christi behooren. Want wy hebben bewesen datmen met recht die dingen aen de offerhande Christi mag toeschrijven / en dat volgens de meening des Autheurs / dewelken inder daed uyt het Verbond dat door hem bevestigt is vloejen. Nu word aen dit Verbond toegeschreeven / dat het de Wetten Gods in het verstant en hart der menschen inschrijft. En wat is dat anders / als te maken dat yemand van sondigen ophoud? het welk wy geseyt hebben dat een van die twee soorten van verzoening is. Ook word aen dat Verbond toegeschreeven / dat God aen de sonden en ongerechtigheeden niet meer gedenkt / het welk voorwaer / gelijk dese selfde Schrijver verklaert / niet anders is / als een eeuwige vergeving der sonden. Het welk wy voor de tweede verzoening / die door Christi offerhande geschied is / gestelt hebben. Voorts moetmen in acht nemen / dat / gelijk wy hier eerst van de inschrijving der Wetten Gods in de harten der menschen gehandelt hebben / dat ook deselfde van gelijken gaet voor Gods vergeving der verleede sonden: met het welk de gantsche H. Schrift overeenkomt / dewelk overal boete en bekeering eyscht van de geenen dewelken vergeving van haer sonden van God ontfangen sullen. Want boete doen is niet anders als zijn leven beteren / en dus in plaets van de Wet der sonde / Gods Wet / dewelk alleen de ware Wet der gerechtigheyt is / in zijn hart ingeschreeven te hebben.

Uyt het geen wy tot noch toe van die twee verzoeningen gesprooken hebben / kanmen genoeg begrijpen wat Johannes de Dooper heeft willen seggen / als hy van Christus heeft geseyt Joh. 1. 29: Ziet het Lam Gods, het welk de sonden der weereld weg draegt. Nademael Christus waerlijk onse sonden heeft weg gedragen / voor soo veel hy niet alleenlijk eenige voorgaende sonden heeft uytgewischt / en ons van de schuld der selfder heeft verlost / gelijk die Wettische slachtofferen; maer ook alle toekomende sonden verzoent / en ons van het zondigen doen ophouden / en de wortel der sonde selfs eenigsins uyt het hart der menschen heeft uytgeroeyt. En daerom word hy van Johannes niet enkelijk een Lam, maer een Lam Gods genoemt / dewelk op een Goddelijke / en te vooren noyt gehoorde wijs de sonden zouw weg nemen en verzoenen.

Hoewel ik niet ontken dat hy daerom ook van hem een Lam Gods genoemt heeft konnen worden / omdat hy niet alleenlijk van God te vooren verordineert heeft geweest / gelijk Petrus spreekt 1 Pet.1.20, voor de grondlegging der weereld / maer ook van den selfden eenigsins verkreegen en gegeven is: en ten laesten / dat hy / gelijk de woorden selfs luyden / Gods eygen was. En hier toe behoort het geen geschreeven is Act.20.28, dat God door zijn bloed zijn Gemeente verkreegen heeft, in welke plaets echter de Syrische vertaling in plaets van God, Christus heeft. Maer gelijkerwijs Christus ons van het sondigen aftrekt / en dus de sonden selfs t'eenemael weg neemt / niet omdat hy voor de sonden voldoet: (want wat gemeenschap heeft dusdanig een offerhande voor de sonden met die voldoening?) maer omdat hy door de hoop des eeuwigen en zaligen levens / (het welk die geenen sullen verkrijgen dewelken Christi gebooden gehoorsaem zijn) de liefde Gods en des naesten in ons verwekt / en deselfde geduuriglijk in onse harten onderhoud: dus verlost ons Christus niet daerom van de straf der sonden / en de sonden dus uytwisschende en wegneemende / omdat hy voor onse sonden voldoet; maer omdat (nadat hy de liefde Gods en Christi in onse harten heeft verwekt / nadat hy de Wet Gods in onse harten heeft ingeschreeven) God ons onse sonden niet toereekent / noch deselfden meer gedenkt. Doch hoewel Johannes / als hy aen Christus toeschrijft dat hy de sonden weg neemt / hem een Lam heeft genoemt / en buyten twijfel in die zaek op de zoen-offers des Wets zijn zinspeeling heeft genoomen / soo geloov' ik echter niet dat hy in die benaming alleenlijk op die offering heeft gesien / of op Christus voor soo veel hy alleenlijk opgeoffert is; maer op den geheelen Christus / dewelk / gelijk terstont sal geseyt worden / op veelderhande wijse de sonden weg neemt. Waer van dit onder anderen een bewijs kan zijn / omdat in de zoen-offeren des Wets / dewelken met namen voor de sonden geoffert wierden / geen Lam geoffert wierd. Uyt het welk blijkt / als de Dooper Christus een Lam genoemt heeft / dat hy ook op yets anders als op die offerhande / en op des selfs reynheyt / onnoselheyt en zachtmoedigheyt gesien heeft / en dat hy den geheelen Christus met die gelijkenis heeft willen uytdrukken; insonderheyt nademael Christus / gelijk geseyt is / niet alleenlijk met de offerhande sijns eygen selfs / maer ook op veel andere wijsen de sonden wegneemt.

1 Want Christus neemt de sonden weg / dat is hy maekt dat wy van de straf der selfde verlost worden / voor soo veel hy uyt Gods naem / en dat eerst van allen van het begin des wereldts af / vergeeving van alle / ook van de swaerste sonden aenbied / aen all' die geenen dewelken naer sijn bevel boete doen / 't welk hy met een eeuwig Verbond bevestigt.

2 Neemt Christus de sonden weg / omdat hy alle menschen aenlokt en machtig is te beweegen tot het doen van boete / door het welk de sonden worden uytgewischt / door de allertreffelijkste hemelsche beloften.

3 Neemt Christus de sonden weg / omdat hy niet alleenlijk leert hoemen de sonden uytwischt / maer ook sijn leer op veel wijsen / en dat noch sulke die t'eenemael wondelijk zijn / betoont de allerwaerachtigste te wesen.

4 Neemt Christus de sonden weg / omdat hy de macht heeft / om de sonden aen een yegelijk die hy wil te vergeven / het zy op der aerden / het welk hy selfs toen al konde doen / toen hy noch sterffelijk was / het zy ook in den Hemel / welke

welke macht aen hem gegeven is/ nadat hy onsterffelijk was geworden / hoewel dit laeste eenigsins tot sijn offerhande of slachting behoort/ door welk hy onsterfelijk geworden is / en die alleropperste macht ontfangen heeft. Wat het nu zy de sonden te vergeven op aerden, en watmen mag noemen de sonden in den Hemel te vergeven, is ergens van ons van te vooren/ indien ik het wel onthouden heb/ verklaert. In 't kort / in de eerste is een tijdelijk / en in de laeste het eeuwig geluk gelegen.

5 Daer beneffens neemt Christus de sonden weg(om van de andere wegneming der sonden mede te handelen) gelijk uyt het geen nu al gesept is blijkt / omdat hy door sijn leer en des selfs wonderbaerlijke bevesting / buyten de opoffering sijns selfs te weeg brengt / dat wy van sondigen ophouden.

6 Eyndelijk neemt Christus de sonden weg (om ook noch yets over te slaen) omdat hy door het voorbeeld van sijn allerheyligste leven / all' de genen die niet t'eenemael overgegeven godloos zijn / door het verlaten der sonden tot het betrachten van rechtveerdighept en heylighept lichtelijk kan opwekken.

Zoo heeft dan Johannes / gelijk gesept is / niet alleenlijk om d'opoffering gesept dat Christus een Lam is, het welk de sonden des wereldsweg neemt, ook heeft hy om de opoffering alleen niet met die benaming op d'oude zoen-offeren des Wets geoogt; maer voorneemelijk om het weg nemen der sonden/ dewelk/ gelijk wy gesien hebben / ook met recht kan gesept worden in Christus geweest te hebben/ eer dat hy opgeoffert wierd. Want ook Petrus 1 Pet.1.19, gelijk wy een weynig te vooren gesept hebben / heeft hem een Lam genoemt / daer hy nochtans van zijn bloed gewag maekt / niet voor soo veel het in zijn opoffering vergooten is; maer voor soo veel het prijs is door welk de geenen aen welken hy schrijft van de ydele wandeling die hun van de Vaderen was overgelevert verlost waren. En dat daerom / omdat / gelijk onder de Wet de sonden / door het offeren van eenig beest wierden weg genoomen / alsoo ook door Christi bloed de sonden van ons worden weg genoomen / wanneer wy door zijn kracht van d'ydele wandeling verlost worden / en Christus dus stilzwijgens met die slachtofferen word vergeleeken / niet voorneemelijk om d'opoffering selfs; maer om de wegneming der sonden. Dus vergelijkt ook de Schrijver aen de Hebreen kap.9 13/14/ het bloed Christi niet alleenlijk met het bloed het welk in die oude offerhanden wierd geplengt; maer ook met den asch van de jonge koe / met het welk de geenen die onreyn waren besprengt wierden: niet soo seer om de besprenging / dewelk in beyden plaets heeft / als wel om de selfde vrucht van verzoening / dewelk wy weten dat uyt alle beyde vloeyt. Maer Johannes Apoc.1.5, op yets anders siende / en een andere gelijkenis gebruykende / dewelk niet anders is als gelijkenis die verkort is / sept dit van Christus en des selfs dood: dewelk ons lief gehad, en ons van de sonden gewasschen heeft in zijn bloed. Want gelijkerwijs de vuyligheden door het water afgewasschen worden / dus worden ook de vuyligheden des gemoeds door Christus bloed gereynigt. Zy worden / seg ik / gereynigt / eerst / omdat het bloed Christi de kracht heeft / om op die wijs als wy verklaert hebben / de menschen van de sonden af te trekken/ en betrachters der gerechtighept te maken: welk reyniging ten anderen oorzaek is van een andere afwassching / van welk ik niet twijfel of Johannes spreekt daer voorneemelijk van: dewelk/ seg ik / oorzaek is dat wy van alle schuld der sonden voor God selfs / door zijn

goetheyt afgewasschen worden. Doch op die eerste afwassching van de sonden siet Paulus voorneemelijk / als hy aen de Korinthers schrijvende seyt 1 Kor. 6. 11, dat sommigen van hem eertijds de sonden hebben aengehangen; maer datse door den naem Jesu afgewasschen zijn / en door den Geest Gods / dat is / datse van de slaverny der sonden vry gemaekt zijn. Welke plaets / hoewelse niet van het bloed of de dood Christi selfs spreekt / nochtans heb ik die by dese geleegentheyt gaern willen bybrengen en verklaren / omdat geen te bewijsen het welk my dunkt dat dikwils moet ingestampt worden / namelijk dat Jesus Christus onse sonden heeft weg genoomen / niet alleenlijk omdat hy ons van de straf der sonden verlost; maer omdat hy ons ook van de sonden heeft afgetrokken.

Maer om wederom tot ons voornemen te keeren / soo seg ik dat uyt het geen geseyt is genoegsaem kan blijken / dat in de Heylige Schrift door verscheyde zin-speelingen / vergelijkingen / leen-spreuken of gelijkenissen aen het bloed Christi toeschrijft dat het ons van de sonden verlost. Doch nademael tusschen de dood Christi en de offerhanden des Wets / niet alleenlijk om de vrucht selfs van de verzoening / maer ook om de slachting en bloed-storting en eenige andere zaken / alzins groote gelijkheyt is / daerom kan'er niets bedacht worden (selfs ook met uytsluyting van de afschaduwing) op het welk gevoechelijker een zin-speeling kan genoomen worden / als'er van de verzoening der sonden door Christi bloed gehandelt word / als op die offerhanden. Dewelken nochtans / alsmen met malkanderen vergelijkt / de offerhande Christi verre overtreft / gelijk wy gesien hebben / en wel voorneemelijk daer in / omdat die offerhanden / schoonse op de Goddelijke beloften steunden / nochtans de sonden niet uyt haer eygen kracht / maer alleenlijk omdat het God soo wilde / konden verzoenen; maer de dood Christi dewelk by het Goddelijk Verbond gevoegt was / brengt de verzoening onser sonden door zijn eygen kracht voort / dewelk wy selfs sien en bevinden / en aen andere konnen bewijsen / gelijk dikwils van ons getoont is. Waer uyt volgt dat de dood Christi / niet alleenlijk in de vrucht der verzoening / van welk wy tot noch toe gedisputeert hebben; maer ook in het te weeg brengen van de kennis der verzoening / die oude offerhanden in veel deelen overtreft. Maer omdat / gelijk geseyt is / de dood Christi tot bevestiging van het Verbond is gebruykt geworden / en dat de offerhanden des Wets niet gevoegt zijn geweest by eenig Verbond om het selfde te bevestigen; maer selfs een deel van het Verbond waren / soo sietmen / behalven de nu verhaelde ongelijkheeden tusschen de dood Christi en die offerhanden / ook dese ongelijkheyt / omdat de verzoening / dat is de vergeving der sonden / terstont volgde soo haest die volbracht waren; maer hier volgt dan eerst met'er daed de vergeving der sonden / als de voorwaerden des Verbonds onderhouden worden / dat is alsmen het leven verbeetert / en van sondigen ophoud.

Het XXVI. Kapittel.

Watmen daer uyt, dat de offerhande van Christi lichaem in de slacht-offeren des Wets afgeschaduwt is, kan vast gestelt worden ten opsicht van die selfde offerhande, in het weg doen onser sonden.

Wy hebben te vooren overvloedelijk genoeg gehandelt van de verge-
lijking van d'offerhande des lichaems Jesu Christi met die oude
slachtofferen / en besien watmen met recht mach stellen door die
vergelijking / aengaende Christi offerhande in het wegnemen on-
ser sonden. Laet ons nu het selfde eens besien van de afschaduwing selfs van
die offerhande in die slacht-offeren. Want hoewel men genoegsaem verstaen
kan uyt het geen gedisputeert is watmen uyt die voorschaduwing mag besluy-
ten / soo zal het nochtans de pijne waerdig zijn / wat netter en duydelijker
van die saek te handelen.

Voor eerst dan dient hier herhaelt te worden het geen wy te vooren geseyt /
en met voorbeelden bevestigt hebben / dat die gelijkmatigheyt tusschen de af-
geschaduwde en afschaduwende saek moet wesen / (gelijk de benamingen van
de selfden mede brengen) dewelk een schadu met het lichaem / en 't lichaem met
de schadu heeft / en dat dieshalven dat geen 't welk de offerhande Christi in het
weg nemen onser sonden heeft te weeg gebracht / veel voortreffelijker is als dat
geen het welk die oude offerhanden te weeg gebracht hebben. Nademael dan
door die slacht-offeren de onwetenheden / onbedachtheden en eenige lichte
zwakheden wierden versoent / als mede sommige besmettingen des lighaems /
en dat noch soodanigen die veel eer in de inbeelding als in de saek selfs beston-
den / soo ist noodsakelijk dat de sonden dewelken door het vergote bloed Chri-
sti en de offerhande versoent en gereynigt zijn / die verre overtreffen. Dieshal-
ven moeten wy seggen dat dese geen andere zijn als boosheden / schelmstuk-
ken / moetwillige sonden / en ware smetten des gemoeds: sulks dat het sou
mogen schijnen dat de dood Christi eygentlijk heeft geordineert geweest om de-
sen te reynigen en te versoenen / en niet om die dewelken door die slacht-offeren
versoent wierden. Het welk ik niet versta alleen van de onreynigheden des
lighaems / dewijl het kennelijk is dat die na de komst Christi selfs voor geen
onreynigheden meer gerekent worden; maer ook van de onwetenheden en
lichte zwakheden / het welk lichtelijk kan bewesen worden waerachtig te zijn.
Wy hebben te vooren ettelijke reysen bewesen dat wy door de dood Christi
tweederley versoening ontfangen / de eene is dat wy van sondigen ophouden /
d'ander dat wy van de straf der sonden bevrijd worden / daer alleen de laeste
wel eer uyt de slacht-offeren des Wets vloeide. Wat dan de eerste versoening
belangt / niemand kan daer aen twijffelen / dat de lichte sonden niet op de
selfde wijs door d'offerhande Christi versoent worden als de sware: nademael
het seker is dat de geen dewelk aen d'offerhande Jesu Christi deelachtig is /
van alle sware sonden sich onthoud / sulks dat hy selfs niet eenigsins aen ee-

nige booſheyt vaſt is / of de ſelſden uyt een aenklevende gewoonte nu en dan bedrijft / noch eenig grof ſchelmſtuk met weten en voordacht komt te bedrijven. Van de lichter miſgrijpingen worden wy op die wijs niet verzoent / nademael het kan gebeuren / dat dusdanig een menſch noch aen eenige geringe zwakheyt eenigſins vaſt is / en door onweetenheyt of onbedachtheyt in eenige zware ſonden / ja in eenig ſchelmſtuk komt te vervallen. Het welk ſelfs daer uyt kan bewesen worden / omdat al de geenen die niet naer het vleeſch maer naer den geeſt wandelen / met recht Chriſtenen genoemt konnen worden. Ook kan niemand een Chriſten zijn / dewelk niet naer den geeſt / maer naer het vleeſch wandelt / gelijk wy uyt dat geen konnen ſien / het welk den Apoſtel Paulus Rom 8. van vers 1 tot 14 diſputeert / alwaer hy op het laeſte vers 12/13 dus beſluyt: Zoo zijn wy dan broeders, ſchuldenaers, niet aen het vleeſch om naer het vleeſch te leven: want indien gy naer het vleeſch leeft, ſoo ſult gy ſterven: maer indien gy door den geeſt de werken des vleeſchs dood, ſoo ſult gy leven. Want wie is'er die ontkennen durft / dat de geen naer den geeſt en niet naer het vleeſch wandelt / in welk men bevind dat de geeſt veel ſtarker is als het vleeſch / en in wien de geeſt waerlijk heerſcht en het vleeſch gehoorſaemt / hoewel het zomtijds geſchied dat hy door zwakheyt des vleeſch komt te vallen. Want dat'er van Johannes kap.3.9. v. 18 in zijn eerſte brief geſchreeven ſtaet / dat de geen die uyt God gebooren is niet zondigt, en niet kan ſondigen, dat moetmen ſoo niet nemen als of een Chriſten noyt ergens in ſondigde; maer men moet het ſoo verſtaen dat een Chriſten menſch meeſt den tijd niet zondigt / het welk ik met drie redenen ſal ‡ bewijſen.

De eerſte is omdat alle dingen genoemt worden naer het grootſte gedeelte / en de daden der menſchen naer het geen meeſt geſchied gereekent worden. Hierom is het / by voorbeeld / dat wy gewent zijn yemand matig in ſpijs en drank noemen / (dat is dat hy geen gulzigaert of dronkaert is) dewelk meeſt den tijd zich van alle gulſigheyt en dronkenſchap onthoud / hoewel het kan gebeuren dat hy eens tegen zijn geduurige gewoonte en voornemen / in ſpijs en drank de maet te buyten gaet en dronken word / en dus gulſigheyt en dronkenſchap pleegt. Insgelijks noemtmen yemand mildadig / of dat hy zijn goederen mildadiglijk omdeelt / dewelk meeſt den tijd behoorlijk en verſtandelijk van het ſijne geeft / hoewel het zomtijds gebeurt / dat hy in eenige zaek niet mildadig is / of daer het noodig was van het ſijne niet en geeft. Dus kan

‡ Alſmen wel verſtaet wat den Apoſtel Johannes met het woord *ſondigen* wil te kennen geven, ſoo behoeftmen tot dit onderſcheyd het welk den Autheur maekt niet te komen, hoewel zijn antwoord anderſins ook goet is. Door *ſondigen* verſtaet dan den Apoſtel 1 Joh.3.9 niet anders als eenig werk, datmen weet of meent ſondig te zijn, met vermaek te bedrijven, en daer geen boete en afſtant van te doen. Dat dit ſoo is, blijkt uyt het even voorgaende 8 vers, *die de ſonde doet is uyt den Duyvel: want de Duyvel ſondigt van den beginne &c.* Als hy dan daer na, de kinderen Gods tegen den Duyvel ſtellende, van haer ſeyt datſe niet zondigen, ſoo kanmen daer uyt lichtelijk afnemen dat hy ſulke ſonden verſtaet als de Duyvel begaet, en hoedanige wy beſchreeven hebben. Dusdanig een ſonde doet niemand die een kint Gods heeft, ja het is genoegſaem onmoogelijk dat hy dat doen zouw. En eer dat hy tot ſoodanig een ſonde kan komen, ſoo moet hy allenskens, door geringe miſſlagen, daer hy ſelfs van overtuygt is dat het miſſlagen zijn, te bedrijven, en daer van geen boete te doen, en van af te ſtaen, verder en verder van God afwijken, en ten laeſten geheel tot godlooſheyt komen te vervallen. Dit gaet ſoo vaſt, dat alſmen yemand yet ſiet bedrijven daer hy van overtuygt is dat het God miſhaegt, en hy bekeert ſich daer niet van, of ten minſten hy worſtelt daer niet tegen, ſoo dat hy 't allenskens verlaet en overwint, ſoo kanmen ſeekerlijk beſluyten dat ſulk een niet uyt God gebooren is. Dit ſelfde geeft onſen Autheur in zijn tweede reden ook niet donkerlijk te kennen, dat hy 't mede dus verſtaet.

ook

ook de geen met recht geseyt worden niet te zondigen / dewelk meest den tijd van sondigen ophoud / hoewel het zomtijds mocht komen te gebeuren dat hy zondigt.

De tweede reden is / omdat de H. Schrift selfs / alsmen'er wel op let / niet alleenlijk andere woorden / maer ook dit selfde woord van sondigen soo plag te gebruyken / datse daer door verstaet niet het geen zomtijds; maer het geen meest geschied. Die de Schriften des Ouden en Nieuwen Testaments naerstelijk leest / sal daer overal exempelen van vinden. Dit is altoos heel seeker/ dat door dit woord / als het enkelijk en onbepaeldelijk gebruykt word / niet een eenige misdaed of daed van sondigen; maer eenigegroove misdaed of schelmstuk / het welk betoont dat die mensch aen meer andere zware sonden vast is/ of immers dat hy geen vreese Gods heeft / of ook een gewoonte van sondigen word beteekent. De exempelen hier van zijn in het Oude Testament en besonderlijk by de Profeeten soo overvloedig / dat het overtollig schijnt eenige te willen bybrengen. Doch men kan in het Nieuwe Testament nasien Luc. 15.18. Joh. 9.2,3. Rom. 6.15. 2 Kor. 12.21. XIII. 2. Hebr. 3.17, om anderen verby te gaen / dewelken hoewelse van de selfde slag zijn / evenwel voor een yegelijk soo klaer niet zijn / en voor veele misschien twijffelachtig souden konnen schijnen.

De darde reden om welk in die woorden van Johannes het woord sondigen niet op een / maer gantschelijk op veel sondige daden moet gepast worden / is omdat den Apostel aldaer het geen hy sondigen genoemt had / ook noemt de sonden doen, gelijk als blijkt wanneer yemand leest 1 Joh. 3. van vers 6 tot 10. Nu de sonde doen en kan niet te seggen zijn een sekere sonde begaen; maer moet noodsakelijk beteekenen dikmaels te sondigen. Dit blijkt uyt het geen daer tegen gestelt word / namelijk * gerechtigheyt doen. Want die moet niet geseyt worden gerechtigheyt te doen / dewelk eenig rechtveerdig werk doet; maer wiens daden voor het meeste deel rechtveerdig zijn: anderzins zouw de geen dewelk eenig rechtveerdig werk doet / terstond rechtveerdig konnen genoemt worden / (het welk nochtans openbaerlijk valsch is) nademael vers 7 geseyt word / dat de geen die rechtveerdigheyt doet / rechtveerdig is. Gelijkerwijs dan gerechtigheyt doen niet anders beteekent / als met de daed sich selfs tot de rechtveerdige werken overgeven / dus kan ook de sonden doen en sondigen, het welk / gelijk wy geseyt hebben / by Johannes gebruykt word/ niet anders beteekenen / als aen de sonden met der daed toegedaen te zijn/ en dus dikwils sondigen / of aen eenige soort van sonde vast / en aen de selfde verknecht te zijn.

En gewisselijk de mening der Novatianen en Puritainen schijnt niet weynig verwerpelijk te zijn / dewelken uyt die woorden van Johannes / en uyt het ter loops en sonder opmerking leesen van eenige weynige plaetsen / of immers de selfden niet seer naeukeuriglijk overwogen hebbende / seggen dat niemand een Christen kan zijn / als die t'eenemael reyn is / en tegen de Geboden Christi in het allerminste niet misdoet. Want door dat gevoelen worden

* Het selfde dat wy van het *sondigen* geseyt hebben, kanmen ook van *gerechtigheyt doen* seggen: want niemand kan een eenig rechtveerdig werk doen soo als het God wil gedaen hebben, namelijk uyt een recht Godsdienstig gemoed, sonder het welk dat God niet aengenaem is, of hy moet uyt God geboren zijn. Hoewel het seggen van den Autheur ook seer waerschijnlijk is.

waer-

waerlijck godvruchtige menschen / dewelken God en Christus van harten dienen / seer onredelijk uyt het koningrijck der hemelen gesloten / en brengt veel menschen of tot wanhoop / of daer toe / datse hen selfs beroemen volmaekt te zijn / al ist datse noch met veel sonden besmet zijn / als dewelken / om haer selfs te doen gelooven datse zijn het geense gaerne waren / namelijk volmaekt (nademaelse stellen dat niemand door Christus kan behouden worden als die volmaekt is) sonden / ja groove sonden voor geen sonden achten / ja de ondeugden voor deugden somtijds rekenende / vleyen die menschen sich selfs treffelijk in het midden der sonden / gelijk ons de ondervinding dikmaels heeft geleert.

Doch niet minder maer veel meerder zijn die genen te bestraffen / dewelken plat tegen het geheel Nieuw Verbond die genen drijven Christenen te zijn / dewelken / schoonse wel een genegentheyt hebben om de geboden Christi te gehoorsamen / deselfden echter waerlijk niet in 't werk stellen / ja noch vleeschelijk zijn / en verkocht onder de sonde / het goed datse willen niet doende / maer het het quaed datse niet willen doende / en in 't kort / dewelken soodanig zijn als den Apostel hem selfs Rom. 7 schijnt te beschrijven. Daerse nochtans niet bemerken / datmen uyt de selfde plaets Pauli verstaen kan / dat den Apostel onder zijn persoon / niet van zijn eygen selfs voor soo veel hy wedergebooren en met den H. Geest begaeft was spreekt; maer t'eenemael van dusdanig een mensch / dewelk van de genade Gods ontbloot zijnde / geheel aen de Wet hangt. Opdat ik de redenen en getuygenissen oversla / dewelken uyt andere plaetsen / en besonderlijk uyt de Schriften van de selfde Paulus / ja en dat wel voornemelijk uyt dien selfden brief aen de Romainen genomen worden / door welken bewesen word / dat het onmogelijk is dat Paulus in die plaets 't zy van hem selfs / 't zy van eenige ander persoon / dewelk door den geest Christi wedergeboren is / zouw handelen. Van welk geheel stuk wy overvloedelijk in onse besondere disputatie over de verklaring van die geheele plaets gehandelt hebben. Alwaer wy onder anderen getoont hebben / dat het gevoelen van die genen seer verderffelijk is / en dat het selfde met all' ons vermogen uyt ons verstand moet verdreven en uytgeroeit worden. Wy hebben ook in die selfde disputatie getoont / dat desen niet alleenlijk missen: maer ook die genen dewelken stark en stijf drijven / dat niemand tot de volmaektheyt dewelk de Puritainen [reynigheyts-drijvers] noodsakelijk stellen / op eenigerhande wijs in dese werreld kan geraken / dat is / dewelken seggen dat niemand in dit leven tot die stand kan koomen / dat hy noyt meer eenige sonde komt te bedrijven. Dit hebben wy voornemelijk met dese bewijsredenen getoont / omdat noodsakelijk volgt / indien wy noyt op eenige wijs tot die volmaekthepd in dit leven konnen komen / dat niemand moet trachten / of / indien hy dat gelooft / zal trachten om volmaekt te worden / het welk nochtans alle Christenen eenstemmelijk bekennen dat wy moeten doen. Want wie zal naer een ding staen / daer geen hoop met allen van heeft dat hy'er toe zouw konnen komen. Waer uyt ook volgt / dat veel sonden dewelken wy begaen / niet uyt swakheyt van ons vleesch / maer uyt ons vrywillig verzuymen sullen voortkomen. Dat nu God dusdanige sonden zal vergeven / sulks dat hy de genen diese doen voor Christi broeders houden zal / en die hun gantsche leven lang in de selfden volherden / geloof ik niet dat yemand die by zijn zinnen is sal stellen. Uyt het geen nu geseyt is kanmen genoeg verstaen hoedanig de geen

wesen moet ten opzieht van de heyligheyt des levens / en d'onderhouding der geboden Christi / dewelk met recht een Christen mag genoemt worden / namelijk soodanig / dat hy aen geen groove sonde vast is. Want dit / gelijk te vooren gesept is / blijkt selfs daer upt / omdat de sulke / naer het getuygenis van Paulus / niet naer het vleesch / maer naer den geest moeten wandelen. Want wie sal seggen dat die geen naer den geest wandelt / dewelk noch aen eenige zware sonde vast zijnde / sulke sonden noch niet upt zijn hart heeft uptgeroept? Laet slechts eens gelesen worden het geen Paulus Gal. 5.18 tot het eynd des kapittels schrijft / en hy sal klaerlijk sien hoe noodig dat het is / dat de geenen die naer den geest leven / de wortel van alle sonden upt hun hart uptroejen.

Zoo kanmen dan (om eyndelijk eens weder tot ons voornemen weder te keeren) seekerlijk verstaen / dat de offerhande Christi / niet op die eerste wijs van verzoenen / soo alsse de groove sonden verzoent / de onwetenheeden en geringe zwakheeden verzoent / nademael wy sien dat een die een Christen / en dieshalven aen de offerhande Christi deelachtig is / noch kan missen en strupkelen / maer met geen zware sonde besmet zijn.

Laet ons nu van die andere soort van verzoening gaen handelen / en toonen dat de offerhande Christi ons niet soo eygentlijk van de straf van de lichte sonden / van welken wy gehandelt hebben / verlost / als hy ons van de straf der zware bevrijd. Want nademael in de Wet Mosis selfs de wijz en middel om van die lichte misgrijpingen volkoome vergeving te ontfangen / aen het volk voor altoos was voorgestelt / soo konnen wy met goet recht seggen dat Christus eygentlijk de vergiffenis van de groove en niet van de kleyne sonden / voor welken in de Wet geen vergiffenis te bekomen was / heeft aengebracht / en dat hy dus deselfden / door tusschenkomen van zijn offerhande / heeft verzoent. Hierom sept Paulus Act. 13.38 tot de Joden van Antiochien tot Pesidien dese woorden: Zoo sy u dan bekent, mannen broeders! dat u door deesen [Jesus] vergeving der sonden word verkondigt, en een yegelijk die in hem gelooft word van al de sonden daer gy in Moses Wet niet van kond gerechtveerdigt worden, gerechtveerdigt. Hier verklaert den Apostel opentlijk genoeg / welk het eygentlijk ampt is van Christus / in het verzoenen der sonden / dat is het wegnemen van de schuld der selfder / namelijk ons te verzoenen van die sonden van welken in de Wet geen vergeving wierd vergunt / en dewelken noch onder het Oude Verbond waren. Waerom dat Verbond door het welk die verzoent wierden / met recht een Nieuw Verbond genoemt word / het welk men lichtelijk verstaen kan upt de woorden Hebr. 9.15, en van Jeremias kap. 31.33/34 voorsept was.

Maer yemand sal seggen / wierden de zware sonden voor Christi komst niet verzoent? Ja sy wierden * verzoent / en dat niet selden; maer niet op eenige wijz dewelk in de Wet / selfs in het Oude Verbond aen allen voor altoos was

* De groove sonden wierden onder de Wet verzoent; maer buyten ordinari, nademael een algemeene Wet gegeven was, dat de geenen die eenige dood-sonden begingen, sonder barmhartigheyt moesten gedood worden Num. 35.30. Deut. 17.6. xix. 15. Zulks dat ordinari dese Wet volbracht wierd. Als dan yemand vergiffenis van dusdanige sonden ontfing, sulks geschiede ook door een boetveerdigheyt die meer als gemeen, en in de Wet niet gebooden noch geleert was. Zulks dat'er seer weynige tot vergiffenis van dusdanige sonden quamen. Al het welk heel anders onder het Nieuw Verbond plaets heeft, gelijk den Autheur voorders gaet bewijsen.

voorgestelt; maer door Gods goedertierentheyt en genade / dewelk het volk dikwils wierd indachtig gemaeckt / en van welk een yegelijk veel teekenen en staeltjes / van het begin des wereldts af had behooren gemerkt te hebben. Van welke zaek wy yets klaerlijk hebben voorgestelt / toen wy toonden dat God in de saligheyt / dewelk ons Christus heeft te weeg gebracht / onse sonden aen ons heeft willen vergeven / sonder eenige ware voldoening voor deselfden van yemand te ontfangen. Maer door Christus heeft hy / door een algemeen en eeuwig Verbond / aen al de geenen die haer bekeeren na de Wetten Christi / vergiffenis van alle / ook van d'allerzwaerste sonden aengebooden / en door zijn woord / en op verscheyden andere wijsen ons opentlijk versekert dat hy die sal geven. *De Wet*, seyt den Apostel *Hebr. 10.1, heeft dan gehad een schadu der toekomende goederen, niet het beeld der dingen selfs.* Want wat had het doch te beduyden / datmen van de lichte sonden door d'opoffering der beesten kon verzoent worden / indienmen ondertusschen / volgens het bevel des Wets / noodsakelijk om de zware moest gestraft worden? Heeft dit niet alleenlijk een schadu geweest van dit ware beeld der Goddelijke goedertierentheyt / dewelk wy in Christus gesien hebben? door welk wy / door tusschenkomen van zijn dood en de opoffering van zijn eygen selfs / voor altoos van de straf aller sonden / dat is van de dood selfs verlost worden

Niemand kan ons hier tegenwerpen / dat aen de geenen die haer van nieuws tot Gods volk voegden en besneeden wierden / alle voorgaende groove sonden (gelijk waerschijnelijk is / en wy lichtelijk toegeven) vergeven zijn geweest / niet minder als onder het Nieuw Verbond aen de geenen die van nieuws het Christelijk geloof aennamen / en op die wijs tot de gemeente gevoegt wierden. Want hier in is noch tusschen beyde de Verbonden een groot onderscheyd / dat de geenen die onder het eerste gebooren wierden / indiense eenige zware misdaed begaen hadden / terstont gestraft wierden / en dat de boetveerdigheyt (soo veel het Verbond en de Wet selfs aenging) niets en bate om de straf te ontgaen. Maer die onder het laeste gebooren worden / dat is van kindsbeen af in de Christelijke Godsdienst zijn opgevoed / en Christus voor haer Saligmaker erkennen / worden van de schuld verlost / van wat voor zware sonden daerse ook in vervallen zijn / alsse haer slechts bekeeren. Voegt hier by / dat aen de geenen die tot haer jaren gekomen zijnde eerst in Christus glooven / alsse haer bekeeren / ook de tweede bekeering / en door deselfde de herstelling in Gods gunst en de vergeving der sonden niet gantsch en al word afgesneeden uyt kracht van het Nieuw Verbond / het welk in de geenen die volwassen zijnde zich tot het Jodendom bekeerden / geen plaets had uyt kracht van het Oude Verbond selfs. Opdatmen nu klaerlijk zouw konnen sien / dat onder Christus de tweede bekeering plaets heeft / soo moeten wy yet seggen van die twee besondere plaetsen *Hebr. 6.4,5,6 en x. 26,27 &c.* In welke twee plaetsen niet alleenlijk de tweede bekeering / maer ook de vergeving van een sonde / dewelk onder het Nieuw Verbond / na het aennemen van de waerheyt begaen word / schijnt uytgesloten te worden. Wat dan aengaet de eerste plaets / alwaer geseyt word dat het onmogelijk is / dat de geenen die des Heyligen Geests deelachtig zijn geworden / indiense vervallen / wederom souden vernieuwt worden. Hier moetmen voor eerst aenmerken dat *vervallen* niet beteekent eenige misdaed begaen te hebben / maer van de rechte weg afgeweeken /

en tot

en tot zijn oude wijs van leven weder gekeert te zijn / dat is / zich wederom tot de ſonden begeven hebben / en gelijk onvruchtbare aerde diſtelen en doornen voortbrengen / gelijk blijkt uyt het geen in 't achtſte vers geſeyt word. Ten anderen moetmen letten / dat hier onmogelijk word geſeyt te zijn het geen * heel zwaer en by de menſchen onmogelijk is / maer niet by God / op hoedanig een wijs insgelijks / naer het getuygenis Chriſti / geſeyt kan worden / dat een rijke niet kan zalig worden Matth.19.26. En dit blijkt ook uyt de woorden des Apoſtels zelfs kap.6.3 / dewelken even voor deſe gaen / als hy ſeyt : † En dit ſullen wy doen indien het de Heer toelaet : want als hy te vooren vers 1/2 had geſeyt dat het fondament niet moeſt noch eens geleyt worden van de bekeering van de doode werken, ſoo voegt hy'er daer na by / dat ſulks niet in onſe macht is / hoe ſeer datmen daer ook na tracht / en daerom / reden gevende van zijn ſeggen / voegt hy'er vers 4 by : want het is onmogelijk &c. Waer uyt blijkt dat die onmogelijkheyt (om ſoo te ſpreeken) niet ſoo enkelijk / maer ten opzicht van yet anders moet verſtaen worden. Voorts wat de tweede plaets belangt Hebr. 10. 26, 27 &c, moetmen weten dat in plaets van het woord willens, het welk de Latijnſe Overſetter gebruykt / in het Grieks ſtaet Hekouſioos, het welk een vrywilligheyt beteekent uyt eygen beweeging.

* Hoewel ik acht dat de twee plaetſen Hebr. 6 en x het gevoelen des Autheurs niet om verre ſtooten, ſoo beantwoord hy nochtans deſelfden mijns oordeels niet klaerlijk genoeg. Want door *vervallen* verſtaet de Schrijver niet alleenlijk tot zijn oude ſonden ; maer ook t'eenemael van het geloof afvallen, gelijk den Autheur op het eynd deſes kapittels bekent, en ook blijkt uyt het 6 vers kap. 6, alwaer hy van die afvalligen ſeyt, *datſe den Zoon Gods haer ſelven wederom kruycigen en opentlijk te ſchande maken*, en kap. 10.29, *datſe den Zoon Gods vertreeden, en het bloed des Teſtaments onreyn achten*. (dat is, ſeggen dat het onreyn bloed is, als het welk te recht van de Joden vergooten is) het welk op niemand kan paſſen als op de geenen die t'eenemael de Chriſtelijke Godsdienſt, met het leven en de belijdenis verlaten. Het welk heel wat anders is, als wederom in eenige groove ſonden te vervallen. Behalven dat hy dit noch ſeyt van ſoodanigen *die de krachten der toekomende eeuw geſmaekt hebben &c*, van welken het geen wonder is, alſſe ſoo verre komen te vervallen, dat haer de bekeering word afgeſneeden. Dieſhalven kanmen hier uyt ten anderen ſien, dat het niet noodig is dat den Autheur het woord *onmoogelyk* oneygentlijk wil nemen. Want al is 't datmen ſtelt dat voor ſulke menſchen geen bekeering, en dienvolgens ook geen vergeving der ſonden meer overig is, ſoo blijft echter dit laeſte onderſcheyd tuſſchen de Wet en het Euangelium noch groot genoeg : want in de Wet moeſten die gedood worden, en dat ſonder barmhartigheyt, die maer eens in eenige groove ſonden vervielen ; maer hier krijgen die geenen noch vergiffenis, dewelken dikwils in zware ſonden vervallen, alſſe haer bekeeren, wanneerſe ſlechts niet geheel, na ſoo hoog een ſtand, t'eenemael van het geloof komen af te vallen. Dat dan het woord *onmoogelyk* eygentlijk moet genoomen worden, ten opzicht van Gods onveranderlijk beſluyt, blijkt vooreerſt uyt het geen wy nu geſeyt hebben. 2 Uyt de eygentlijke betekenis van het woord, dewelkmen niet en mach verlaten, ten zy dat'er noodſakelijke redenen zijn, die ons daer toe dwingen, dewelken hier niet en zijn. 3 Omdat den Apoſtel ſulke dingen van die afvalligen ſeyt, dewelken klaerlijk toonen dat het onmogeljk is : want hy ſeyt kap. 8. vers 8 datſe *na by de vervloeking zyn*, en ſoo naby, dat *haer eynde de verbranding is*, ſulks dat het woord *naby* ſoo moet verſtaen worden, dat de tijd *naby* is, datſe verbrand ſullen worden. Vergel. kap. x. 27. Ten anderen ſeyt hy kap. 10.28, *indien de geen die Moſes Wet te niet doet &c, ſonder barmhartigheyt ſterft &c.* als hy daer dan tegen ſtelt, *hoe veel ſwaerder ſtraf meynt gy ſal die waerdig geacht worden &c*, ſoo moetmen dat verſtaen als in het voorgaende, namelijk *ſonder barmhertigheyt*. Ten darden ſeyt hy vers 26 dat voor ſoodanigen geen *ſlacht-offer meer overblyft voor de ſonden :* want dewijlſe de offerhande Chriſti verwerpen, en dat'er geen andere offerhande van God ſal geſtelt worden tot verſoening als die, ſoo moet dan noodſakelijk volgen dat'er geen bekeering noch vergeving te verwachten is.

† Dit bewijs heeft gantſch geen kracht, ten zy datmen bewijſen kan dat de Hebreën, aen welken hy ſchrijft, duſdanige afvalligen waren. Maer uyt het 9 vers blijkt klaerlijk datſe ſulke niet en waren : want nadat hy die afvalligen had beſchreeven, ſoo ſeyt : *maer, geliefde ! wy verſeekeren ons van u beter dingen, en met de zaligheyt gevoegt, hoewel wy ſoo ſpreeken*. Zulks dat den Apoſtel daerom beloeft tot de volmaecktheyt voor te gaen vers 3, omdat ſy noch niet ſoo vervallen waren, het welk hem onmogelijk zouw zijn geweeſt, indien ſy ſoo ſoodanigen geweeſt waren. Maer hy belooft niet het fondament noch eens te leggen, gelijk onſen Autheur meent.

Doch het woord die sondigen moet niet van die geenen verstaen worden de-welken eenige sonde begaen; maer van de geenen die zich aen de sonden over-geven: want dit / gelijk wy te vooren geseyt hebben / is gemeenlijk in de Hey-lige Schrift de kracht van het woord sondigen. Zoo spreeckt dan den Apostel daer van de geenen / dewelken van selfs de kennis der waerheyt / en de Chri-stelijke Gemeente verlatende / zich selfs geheel aen de sonden overgeven / ge-lijk uyt de voorgaende en volgende woorden blijkt / en seyt dat voor de sooda-nigen geen versoening meer overig is voor de sonden. Maer wy spreken al-leenlijk van die genen dewelken alleenlijk verbetering des levens van noode hebben.

Het XXVII. Kapittel.

Dat daer uyt, dat Jesus Christus selfs in de persoon van de Wet-tische Opper-priester afgebeeld is geweest, geensins kan beslo-ten worden dat Christus door sijn dood, of op eenige andere wijz, aen God voor onse sonden voldaen heeft, en watmen daer uyt moet besluyten.

WY hebben / gelijk ik acht / bewesen / datmen uyt de afschaduwing van de dood Christi in de Oude offerhanden / 't zy door de vergelij-king / 't zy uyt kracht van de voorschaduwing selfs /niets kan be-sluyten / het welk ons souw overtuygen dat Christus aen de God-delijke gerechtigheyt voor onse sonden betaelt heeft / en met eenen nauwkeu-riglijk verklaert watmen daer uyt kan en moet besluyten. Dieshalven moeten wy nu tot het tweede deel van dese verhandeling van de offerhanden komen/ en handelen van de afschaduwing van Christus selfs in de persoon van de Wet-tische Opperpriester. En voor eerst moeten wy spreken van de vergelijking de-welk met de afschaduwing gevoegt is/ en daer na van de afschaduwing op sich selfs aengemerkt zijnde.

Aengaende dan de vergelijking / nademael wy nu met redenen / en met het getuygenis der Godgeleerden bewesen hebben / dat die oude offerhanden geen kracht hebbende konnen hebben om voor die sonden / voor welken die offer-handen geoffert wierden / te voldoen / soo schijntmen gantschelijk te moeten besluyten dat de persoon des Opper-priesters selfs veel minder eenige kracht heeft gehad om voor de selfde sonden te voldoen. Want de Opper-priester wierd selfs niet voor de sonden geoffert; maer alleenlijk het slachtoffer. Ook moet-men niet seggen dat die slachtofferen / uyt de waerdigheyt van de persoon des Opper-priesters kracht om te voldoen hebben gekregen. Want hier blijkt niet alleenlijk nergens yets van; maer kan ook lichtelijk verstaen worden dat dat geensins kan geschieden. Want gelijk noyt een schuld-eysscher waerlijk kan voldaen worden / alsmen hem in plaets van hondert gulden diemen hem schuldig is / vijftig gulden geeft / wie de geen ook wesen mag die aen hem dat gelt betaelt / dus kan ook de persoon van d'Opper-priester / hoe waerdig dat hy

ook

ook zijn mag / niet te weeg brengen / dat de slacht-offerhande / dewelk uyt
zijn eygen selfs de kracht van voldoening niet en heeft / aen God inder waer-
heyt voldoe. Indien die schuld-eysscher / om de achting van de persoon die
betaelt / seyt dat hy met een minder som als hy hebben moet voldaen is / en
dat hy enkelijk hem selfs van de macht wil berooven om van zijn schuldenaer
yet meer te eysschen / dat sal geen ware voldoening zijn / daer wy van hande-
len / nademael het openbaer is dat die schuld-eysscher veel heeft quijtge-
scholden van het geen hy hebben moest / en dat hy al het geen hem toequam
niet ontfangen heeft. Zoo blijkt dan dat de geen die de betaling heeft gedaen /
door de waerdigheyt van zijn persoon wel geen kracht van voldoening aen het
gelt welk hy betaelde heeft gegeven; maer dat hy alleenlijk den schuld-eys-
scher daer toe gebracht heeft / dat hy een deel van de schuld heeft willen afstaen /
en dat hy even soo wel heeft willen te vreden zijn met een deel van zijn schuld
te ontfangen / als of hy de geheele som ontfangen had. En uyt dese gelijkenis
kanmen met recht een bewijs-reden nemen van het minder tot het meerder /
(gelijkmen seyt) in dese onse verhandeling. Want indien de waerdigheyt van
de persoon niets kan te weeg brengen ten opzicht van een ware voldoening /
wanneer alleenlijk een goed deel en niet de geheele som die yemand schuldig be-
taelt word / soo magmen veel meer seggen dat sulks geschied / wanneer in
der waerheyt selfs geen deel betaelt word van het geen men schuldig is / ge-
lijk een yegelijk verstaen kan dat het in het offeren van die Wettische soo ge-
weest heeft. Voegt hier by dat de waerdigheyt van de persoon die betaelt / uyt
zijn eygen aert niets ter wereld geeft tot de verlossing van de schuldenaer / of
daer toe geen kracht heeft indien'er geen gebeeden worden bygevoegt / of ten
minsten een uytdrukking van de begeerte / dat de schuld-eysscher / al is 't dat
hy minder ontfangt als hem toekomt / den schuldenaer ontsla. En op dese
wijs zouw misschien yemand konnen seggen dat de persoon van de Oude Op-
per-priester eenige kracht gehad heeft in 't verzoenen der sonden / namelijk dat
hy door gebeeden de verzoening van God verworven heeft / waer uyt men
door vergelijking schijnt te mogen besluyten / dat Christus ook door gebeeden de
verzoening onser sonden voor ons van God heeft verworven. Maer men moet
selfs dat niet toegeven / dat die Oude Opper-priester de verzoening van God
door gebeeden heeft verworven / en alsmen dat al toestont / zoo zouw het niet
veel ter zaek doen / dewijl het heel wat anders is te voldoen / als door gebee-
den yets van God te verwerven. Waer van wy hier na breder sullen handelen.

Volgt nu dat wy van de kracht der afschaduwing selfs spreeken / namelijk
of'er yets met woorden aen de Wettische Opper-priester word toegeschreeven /
als aen een afschaduwende zaek / het welk die voldoening / van welk wy on-
dersoeken / te kennen geeft / en het geen men stellen moet dat in Christus / als
in de afgeschaduwde zaek / inder daed moet gevonden worden. Want hoewel
blijkt dat sulks niet kan geschieden / gelijk wy byna in 't begin van dese verhan-
deling van de offerhanden hebben bewesen / nademael / gelijk daer geseyt is /
noodsakelijk is / dat de dingen die afgeschaduwt worden niet alleenlijk met
woorden / maer ook met'er daed selfs eenigsins in de afschaduwende zaek ge-
vonden worden / soo sal het echter heel wel komen / dat wy naeuwkeuriglijk
hier van handelen / opdat niemand eenig vermoeden zouw konnen hebben van
eenige voldoening. Ik seg dan dat al het geen van Moses aengaende den Op-

per-prieſter word geſeyt / ten opzicht van de verzoening der ſonden / in het eene woord Chaphar is begreepen / van het welk wy te vooren / toen wy van de ſlachtofferen ſelfs handelden / gediſputeert hebben / en getoont dat het ſelfde zeer verre was van de beteekenis van voldoening. Zoo moetmen dan ſtellen dat als het ſelfde op de offerende Prieſter word gepaſt / yets dat heel verſcheyden is van de beteekenis van de voldoening te ſeggen is. 't Is wel ſoo dat de Oude [Latijnſe] Overſetter / overal / indien ik het wel heb / daer voor ſtelt verſoeken of bidden, maer ik zouw echter wel durven ſeggen dat dat woord nergens de betekenis van bidden of verſoeken heeft / maer ſoo veel als onſe verhandeling belangt / dat het altijd betekenis heeft van de ſonde of des ſelfs ſtraf te verſoenen of weg te nemen / 't zy dat het ſelfde geſchied door bidden / of door offeren / of door vergeven / of op eenige andere wijz. En in deſe betekenis ſien wy dat in de Latijnſche drukken dit woord meeſt overal dus is vertaelt / ook zelfs als'er gehandelt word van den Opper-prieſter als hy offert / en dat'er geſeyt word / en de Prieſter ſal hem verſoenen &c. Wat nu ſulcks te ſeggen is / kanmen genoeg uyt het geen te vooren verhandelt is begrijpen: namelijk dat de Prieſter / als hy die offerhande volbracht had / dien verloſſen zouw van de ſchuld der bedreve ſonde voor wien hy offerde / niet door te voldoen aen God of de Godlijke gerechtigheyt; maer met dat te volbrengen het geen God gedaen wilde hebben / indien de geen die miſdaen had / vergeving van ſijn miſdaed wilde ontfangen. Waer door wy ſien dat het gebeurt is / dat in veel van dusdanige plaetſen het woord chaphar of chipper, gehouden word niet anders te betekenen / als te verklaren dat iemant reyn of verſoent is / gelijk men in de aenteykening van de groote Bybel van Robertus Stefanus Levit. 5.10, 16. vj. 7. xv. 15 te ſien is. Het ſelfde heeft ook Franciſcus Vatablus cap. xv. 30 van Levit. en kap. 16.30 aengetekent. En het ſchijnt dat men het overal dus kan nemen / en inſonderheyt in het geheele vierde kapittel van het ſelfde boek. Alwaer tot beveſtiging van deſe verklaring aengemerkt moet worden / dat de woorden hy ſal verzoenen &c, daer dan niet bygevoegt worden / als'er van de offerhande des Prieſters ſelfs voor de ſonde word gehandelt. Waer uyt men mag beſluyten / dat het woord verzoenen daer yet betekent het welk ſoo niet kan gepaſt worden op de offerhande voor de ſonden des Prieſters / als op de offerhande voor de ſonden van anderen. Het welk niet anders ſchijnt te konnen zijn / als reyn of verzoent te verklaren of uytſpreken. Want de Prieſter kon of moeſt hem ſelfs ſoo wel niet reyn verklaren als de anderen. Voegt hier by dat het op eenige plaetſen t'eenemael noodzakelijk is / dat dit woord die betekenis heeft / als Levit. 10.17, alwaer ſtaet: waerom hebt gy de offerhande voor de ſonden niet in de plaets der heyligheyt gegeeten? want het is een heyligheyt der heyligheden, nademael hy u die gegeven heeft om de ongerechtigheyt der Gemeente te dragen, en om haer voor Jehova te verzoenen. Want als nu de offerhande volbracht was / ſoo kan een yegelijk ten vollen verſekert zijn / dat dat eten de ſonde niet kan verzoenen; maer alleenlijk verklaert worden verzoent te zijn. In welke woorden dit ook in 't verbygaen aen te merken is / dat die ſpreuk de ongerechtigheden of ſonden te dragen, van welk wy te vooren elders gehandelt hebben / ſoo ſeer in 't gebruyk is genoomen te worden voor de ongerechtigheden of ſonden weg te nemen, dat daer door gebeurt is datſe betekenen kan dat die weg genoomen zijn. Hier uyt meen ik dat genoegſaem blijkt / dat het in

het 4/5 en 6 kapittel Levitici / in welken de offerhanden ingestelt worden/ nergens aen de Opper-priester word toegeschreven/ dat hy voor de sonden voldoet / hoewel daer dikwils herhaelt word / en de Priester sal hem verzoenen &c. Het welk men daer-en-boven ook daer uyt moet verstaen / omdat'er overal word bygevoegt / en het sal hem vergeven worden. Want dat de vergeving / en volkome voldoening / (want daer van spreken wy) niet alleenlijk die van de geen die schuldig is / maer van wie dat het ook zy / voor hem gedaen word/ tegelijk niet konnen bestaen / is nu te vooren (indien ik my selfs niet bedrieg) klaerlijk bewesen.

Maer laet ons nu die plaetsen besien / dewelken eygentlijker ons verschil raken / en zijn Levit. 16, alwaer van dat jaerlijks offer word gehandelt / in het welk wy te vooren geseyt en bewesen hebben / dat de offerhande Christi voornemelijk afgeschaduwt heeft geweest Levit. kap. IX, alwaer van die eerste offerhande gehandelt word / dewelk Aaron voor hem selfs en anderen heeft gedaen. Dewelk nademaelse algemeen is geweest / eenigsins kan geseyt worden datse de offerhande Christi heeft afgeschaduwt. Dat nu in deselfden het woord chipper de betekenis heeft van bidden of versoeken / is van seer geleerde mannen aengetekent. Het welk ik acht dat om geen andere oorsaek van haer gedaen is / als omdat dat woord van allen met het voorstel-woordeken bead is samen gevoegt / daerse geseyt hebben dat in de voorgaende plaetsen/ daer het de betekenis heeft van versoenen / of versoent verklaren / met het voorstel-woordeken al samen gevoegt word. Maer naer mijn oordeel / moet dat geen onderschepd van betekenis tusschen die twee plaetsen maken: nademael al soo wel als bead over of voor kan betekenen / soo dat vechipper beado niet anders kan betekenen als vechipper alav, en het een kan niets betekenen/ dat het ander mede niet te seggen is. Dieshalven / nademael volgens hun gevoelen / klaer is / dat vechipper alav niet anders is als hy sal hem versoenen, of versoent verklaren, waerom souw dan vechipper beado van haer vertaelt worden / hy zal voor hem bidden 'T is seker dat dat woord met het woordeken bead gevoegt / de betekenis van versoenen heeft / is klaer uyt kap. 30.2 van het 2 boek der Chronijken vers 17,18, welke plaets / indien yemand daer aen twijfelt / kan nasien. Soo moetmen dan in dese plaetsen van de gewoone betekenis van het woord chipper geensins afwijken / en gantschelijk besluyten dat overal daer van de offerende Priester word gehandelt / aen hem niets meerder word toegeschreven / als dat hy soodanig yets dee / op welke wijs de geen voor welk geoffert wierd / door Gods Goedheyt van de schuld of straf der sonde bevrijd wierd / of dat hy verklaerde of seyde dat hy verlost was. Waer uyt volgt / dat door de afschaduwing van Christus in de persoon van die Opperste Priester / uyt kracht van die afschaduwing geensins kan besloten worden / dat Christus aen de goddelijke gerechtigheyt voor ons voldaen heeft.

Daer blijft noch overig dat wy overweegen watmen moet en mach besluyten dat'er uyt dese afschaduwing / soo door de vergelijking van de afschaduwende met de afgeschaduwde saek / als door het overwegen van de afschaduwing selfs. En laet ons Christus voor eerst met den ouden Opperpriester vergelijken / wel niet enkelijk / maer voor soo veel hy tot een Opperpriester van God gestelt was geweest om de sonden des volks te versoenen / en besonderlijk voor soo veel hy eens in het jaer in het Heylige der Heyligen ingaende dat

in het

in het algemeen volbracht. Want dus sullen wy niet alleenlijk die vergelijking beeter begrijpen; maer ook het geen daer van in den brief aen de Hebreen geschreven is beter verstaen.

Nademael het dan seker is / om hier van daen een begin van dese vergelijking te nemen / dat die oude Opperpriester op die wijz de sonden niet heeft versoent dat hy voor deselfden voldeed: maer omdat hy dat geen volbracht/ het welk gedaen sijnde hy volgens Gods goedertierentheyt de versoening / die nu van te vooren al belooft was / verkreeg / of ook dat hy verklaerde of seyde dat de versoening op de geseyde wijs verkregen was: soo moet ook vast gaen dat Christus daerom onse sonden niet versoent heeft / omdat hy aen de goddelijke gerechtigheyt voor deselfden voldaen heeft; maer omdat hy die dingen heeft gedaen / na welker volbrenging de versoening onser sonden / dewelk aen ons van te vooren al belooft was / in der daed gevolgt is / of ook omdat hy verklaert of betuygt heeft / dat wy door Gods goedertierentheyt nu versoent zijn. Hoe nu Christus dit alle beyde / door hem selfs aen den dood des kruys over te geven / en sijn bloed voor ons uyt te storten / heeft te weeg gebracht/ is te vooren overvloediglijk van ons bewesen / toen wy die oude slacht-offeren met sijn offerhande vergeleeken. Vorders spreekt ook de Schrijver tot de Hebreën van alle beyde kap. 1. 3 / alwaer hy van den soon dus spreekt: dewelk nademael hy is de glans der heerlijkheyt, en het uytgedrukte beeld van sijn selfstandigheyt, en alles door het woord sijns krachts draegt, door hem selfs de reyniging onser sonden te weeg gebracht hebbende, is geseten aen de rechterhand der majesteyt in de hoogte. Soo seyt dan die goddelijke Schrijver / dat Christus de heerlijke glans / en het uytgedrukte beeld van Gods selfstandigheyt is / dat is dat door hem de heerlijkheyt en majesteyt Gods seer heerlijk is verscheenen/ soo dat wy in hem God selfs hebben konnen sien en beschouwen. Het welk niet anders is als God en des selfs wil / voor soo veel die kennis aen ons heylsaem is / door Christus grondelijk verstaen en begrepen te hebben/ hy seyt daer beneffens / dat Christus alles door sijn machtig woord / dat is bevel draegt / dat is bestiert / het welk eeven het selfde is met het geen elders geschreven staet / dat hy alle macht in den Hemel en op aerden heeft / en dat de hellook de knien voor hem buygt Matth. 28. 18. Filip. 2. 9, 10, 11. Nadat dan den Apostel dese dingen van Christus had geseyt / soo voegt hy'er gevolgelijk met recht by / dat hy door sijn eygen selfs de reyniging onser sonden heeft te weeg gebracht. Waer uyt blijkt hoe gevoeghelijk dat al zijn woorden / dewelken van te vooren aengetoogen zijn / aen malkanderen hangen. Het welk weynigen / acht ik / gemerkt of gevoeghelijk verklaert hebben. En hier uyt blijkt dat Christus op beyde die wijsen / naer het voorbeeld van die oude Opperpriester/ onse sonden heeft versoent. Want voor so veel wy de gantsche wille Gods omtrent ons in hem uytgedrukt gesien hebben / soo is ons seer opentlijk verklaert dat onse sonden vergeven en uytgewischt zijn. En wy sien op tweederley wijs dat Gods wil omtrent ons door Christus is uytgedrukt / eerst omdat hy de selfde aen ons door sijn verkondiging heeft geopenbaert / en dat op veelerhande wijsen / maer besonderlijk heeft hy door het sterven van den dood des kruys en sijn bloed uyt te storten deselfde bevestigt. Ten anderen omdat wy weten dat in hem nu met'er daed vervult is / het geen God aen ons door hem belooft heeft / en wy in hem nu een allersekerste pand van de goddelijke goedertierent-

heyt die aen ons geopenbaert is / hebben. En voor soo veel Christus alles door sijn goddelijk bevel bestiert en regeert / soo kanmen seggen dat de vrucht van de versoening / dewelk God ons door sijn besondere en suyvere genade en mildheyt had toegeschikt / gevolgt is. Want indien Christus / wiens leden wy zijn / niet alleenlijk tot de eeuwige geluksaligheyt verheven is / maer in den Hemel zijnde alles in sijn hand heeft / verkeeren wy dan ook niet met hem in den Hemel ? Heeft niet de dood en de Hel / soo veel ons belangt / haer kracht gantsch en al verlooren? Zoo kan'er dan voor onse sonden geen straf meer overig zijn. Soo blijkt dan dat onse sonden waerlijk door die opperste macht Christi versoent zijn / het welk door tusschenkomen van sijn dood geschied is / door welk hy tot het bestier van alles / en tot de hoogste heerschappy gekomen is. Christus heeft ons (seyt de Schrijver tot de Hebreën kap.13.12) door sijn eygen bloed geheyligt / wel niet gelijk de Aaronische Priester / dewelk door het uytstorten der slacht-offeren het volk alleenlijk om het goddelijke besluyt versoende en verklaerde versoent te zijn; maer door tusschenkomen van sijn eygen bloed de dood en straf der sonden te niet doende / en ons van den wil Gods op het allerkrachtigste verseekerende. Op welke wijs als yemand eens geheyligt heeft geweest / en daer na soo groot een heyligmaking veracht en verwerpt/ die is de allerswaerste straffen waerdig Hebr.10.29, als dewelk den Zoon Gods selfs vertreed / en des selfs wonderbaerlijke liefde veracht / en het bloed / het welk hy door aendrijving van deselfde liefde niet heeft ontsien te storten/ en daerom voor het allerheyligste geacht moet worden / als een onheylige saek rekent / gelijk deselfden Apostel seyt kap.10.29. Uyt welke plaets opentlijk blijkt / dat door Christi bloed geheyligt worden / voornemelijk betekent / door het bloed Christi tot de kennis der waerheyt komen / dat is tot de kennis van de goddelijke wil / aengaende de vergiffenis der sonden aen de boetveerdigen te verleenen/ in welk het eeuwig leeven is begrepen: want hy had eerst vers 26 geseyt: want die willens sondigen na de kennis der waerheyt &c, welke spreuk hy daer na gelijk openbaer is / breder verklaert / en de woorden die ik terstond verhaelt heb nader verklaert vers 29: dewelk den Soon Gods vertreden, en het bloed des Verbonds door het welk hy geheyligt was, onreyn geacht, en den Geest der genade smaetheyt heeft aengedaen. Nu is'er niemand dewelk ontkennen kan / dat die heyligmaking en de geest der genade / overeenkomt met de kennis der waerheyt die men heeft ontfangen / dewelk hy te vooren had genoemt. Dat dit soo zy / word seer bevestigt daer door / dat hy niet enkelijk seyt het bloed, maer het bloed des Verbonds: omdat door het uytstorten van het bloed Christi de goddelijke beloften zijn bevestigt en vast gestelt / en om die oorsaek van hem voor waerachtig aengenoomen / waer uyt die geheele heyligmaking/ dewelk niet anders is als de versoening der sonden / voortvloeit en afhangt.

Tot dese openbaring van de goddelijke wil / waer door wy van de sonden/ dat is van de schuld der selfder versoent worden / behooren misschien niet min als tot de afwassching van de sonden selfs / die woorden van Johannes Apoc.3.1: dewelk ons van onse sonden gewasschen heeft in sijn bloed, dat is verklaert heeft dat wy afgewasschen zijn: want hy had hem even te vooren ook een getrouwe getuyge genoemt: indien anders die woorden / dewelk gewasschen heeft &c, op Jesus Christus moeten gepast worden / gelijk ik neffens de anderen acht. Hoewel'er geen ontbrooken hebben / gelijk Erasmus getuygt/

dewelken wilden dat die op God / wiens getuyge Christus geweest was / gepast moesten worden / en lasen niet door sijn eygen: maer door diens bloed.

Toen wy van de verlossing dewelk door Christus geschied is handelden / dewelk door tusschenkomen van sijn bloed volbracht is / hebben wy aengemerkt / dat byna overal daer de heylige Schrijvers van deselfde handelen / van de goddelijke openbaring word gewag gemaekt. Het selfde sien wy meesten tijd geschieden / als'er gehandelt word van de versoening dewelk op die selfde wijs geschied is: namelijk datmen versta dat Gods wil / van Christus / terwijl hy door tusschenkomen van sijn bloed de sonden versoent / aen ons niet te weeg gebracht / maer geopenbaert is / en dat die betekenis van verklaren op het woord versoenen en diergelijke / soo wel op Christus als op de Wettische Opper-priester past.

Het XXVIII. Kapittel.

Van de andere gelijkheden tusschen de Wettische Opper-priester en Christus, uyt welken men verstaen kan, dat Christus op een andere wijs als door voldoening onse sonden heeft versoent.

MEn moet daerbeneffens in dese vergelijking van Christus en de Opperste Priester des Wets overwegen / dat / gelijk die oude Opperpriester de slacht-offeren wel buyten het Heylige der Heyligen / in die jaerlijkse offerhande moest slachten / en dat hy daer niet kan ingaen voor dat hy die geslacht had / en dat hy echter het bloed van de slacht-offeren selfs / dewelken van te vooren geslacht waren / in het heylige der heyligen moest inbrengen / en daer de versoening / dewelk met die slacht-offeren moest geschieden / volbrengen moest. Dus heeft ook wel Christus hem selfs als een slachtoffer moeten overgeven om geslacht te worden / eer hy in den Hemel inging / maer daer na moest hy hem selfs in den Hemel inbrengen en daer voor God stellen voor ons / en de versoening onser sonden te weeg brengen. Waer uyt klaer is dat onse sonden op een andere wijs van Christus versoent zijn als door voldoening: want indien hy de selfden door een voldoening had versoent / waer toe behoefde hy dan om dese versoening te volbrengen / hem selfs in den Hemel in te brengen? Gewisselijk indien'er van Christus aen God eenige voldoening voor onse sonden waer geschied / die sou al voor sijn ingang in den Hemel / ja voor de opstanding uyt den dooden selfs / en terstond na de dood al volbracht zijn geweest. Want hy moest noodsakelijk / niet door de opstanding / noch door de opvaert ten Hemel / noch ook door de sitting aen Gods rechterhand; maer door de geweldige dood en smarten voor onse sonden voldaen hebben / indien het anders waer was dat hy voor onse sonden voldaen had. Het welk all de genen uyt een mond drijven dewelken die voldoening staende houden / alsse om de selfde te bevestigen / niets anders als sijn lijden en dood / en het geen sy menen dat in de H. Schrift van de selfden te vinden is / bybrengen. Maer omdat Christus / gelijk te voren geseyt is / niet door voldoening / dewelk hy aen de Goddelijke gerechtig-

heyt

heyt ſou gedaen hebben / onſe ſonden heeft verſoent ; maer door openbaring van de goddelijke wil / en door het verkrijgen van het eeuwig leven en die opperſte macht / daerom was het gevoegelijk / ja t'eenemael noodſakelijk om die verſoening te voltrekken / dat hy ſelfs in den Hemel inging. Want hy heeft noch de goddelijke wil niet ten vollen aen ons geopenbaert / noch ſelfs het eeuwig leven en de opperſte heerſchappy in derdaed verkregen / voor dat hy uyt den dood opgewekt zijnde ten Hemel is opgeklommen / om aldaer eeuwiglijk te blijven. En dus blijkt hoe datmen een bequame gelijkheyt kan ſtellen tuſſchen Chriſtus en de wettiſche Prieſter / dewelk te vooren verklaert is : dewelk meeſt al d'anderen niet verſtaen hebben / of ten minſten niet genoeg overdocht hebben / omdat ſy voor vaſt en ſeker hielden / dat de ſonden te verſoenen / even ſoo veel is / als aen de goddelijke gerechtigheyt voor deſelfde te voldoen / of ten minſten / dat de verſoening ſonder die voldoening voor onſe ſonden niet beſtaen kan. Dieshalven ſtellen ſy / dat in het verſoenen onſer ſonden noodſakelijk is / dat hy God door ſeker recht / om aen ons de ſonden niet toe te rekenen eenigſins aendringt / en dat dus de verſoening / ook voor ſoo veelſe van God ſelfs voortkomt / eenigſins van elders van daen gehaelt is. Het welk nochtans heel anders gelegen is / nademael tot de verzoening onſer ſonden / dewelk niet anders is als een verloſſing van de ſchuld en ſtraf der ſelfder / God niets anders met recht kan bewegen als ſijn eygen wil / en ſuyvere mildadigheyt. Want al het geen tot verſoening onſer ſonden op eenige wijs geſchied / dat ſiet niet op God / maer op ons : omdatſe ons bewegen om de goddelijke mildheyt / dewelk ons nu al aengeboden is / te omhelſen : of omdat daer door geſchied / dat de vrucht van de goddelijke mildadigheyt tot ons vloeit / gelijkmen uyt het geen te vooren verhandelt is verſtaen kan. En het is ſoo ſeker dat Chriſtus onſe ſonden niet heeft verſoent voor dat hy in den Hemel quam / dat hy noch geſeyt word die te verſoenen / nadat hy in den Hemel is ingegaen / en dat wel inder eeuwigheyt. In welke ſaek te gelijk een gelijkheyt blijkt tuſſchen hem en de Wettiſche Opper-prieſter. Nademael deſelfde / nadat hy in het Heylige der Heyligen ingegaen is / geduriglijk en altijd terwijl hy daer in was / de ſonden des volks verſoende / hier in alleenlijk Chriſtus ongelijk zijnde / dat hy voor een ſeer korten tijd in het Heyligdom bleef ; maer dat Chriſtus in alle eeuwigheyt in het Heyligdom blijven ſal. Dat nu Chriſtus / terwijl hy in den Hemel is / onſe ſonden verſoent / en dat wel geduriglijk / ſal uyt de getuygeniſſen dewelke terſtond ſullen bygebracht worden / overvloediglijk blijken. Maer wy moeten eerſt verklaren wat die verſoening is. Want Chriſtus in den Hemel blijvende / verſoent daerom onſe ſonden niet / omdat (gelijk meeſt alle menſchen meenen) de kracht van de verſoening die aen 't kruys geſchied is altijd duurt; maer omdat hy in den Hemel aen Gods rechterhand geſtelt zijnde / ons geduriglijk indachtig maekt die goddelijke mildadigheyt / en ons geduriglijk port om deſelfde te omhelſen / en ons door die opperſte macht dewelk hem in den Hemel en op aerden gegeven is / van den toorn Gods / dewelk t'elkens van hem over de godlooſen en ſondaers word uytgeſtort / en in dien laeſten dag over allen te gelijk in volle maet ſal uytgeſtort worden / bewaert en bewaren ſal Rom. 1. 18. 2 Theſſ. 1. 8, 9. Men leeſt inden brief tot de Hebreën deſe woorden kap. 2. 17, 18 van Chriſtus: waerom hy den broederen in alles heeft moeten gelijk worden, opdat hy barmhertig ſou worden (of zijn) en een getrouw Hooge-prieſter in de dingen die by God te doen

[zijn] om de sonden des volks te versoenen. Want daer door dat het gebeurt is dat hy versocht is, kan hy ook de gene die versocht worden te hulp komen. Uyt dese woorden is seer openbaer dat Christus / na dat hy geleeden heeft / onse sonden versoent: want hy word geseyt daerom geleeden te hebben / opdat hy door het geen hy geleden heeft / een barmhertig Opper-priester zouw worden / en getrouw in het verzoenen onser sonden. En gewisselijk / dit heeft geensins konnen geseyt worden / indien de verzoening die noch duurt niet anders is als een kracht en vrucht van die versoening / dewelk in den Hemel geschied is. Want wat barmhertigheyt of getrouwigheyt Christi is'er doch van noode om die kracht of uytwerking in ons te weeg te brengen / of ons mede te deelen? Indien de versoening aen het kruys volbracht is/vloeyt daer uyt die kracht en uytwerking niet van selfs! bekennen de genen selfs niet met welken wy disputeren / dat'er niet anders vereyst word dat wy die deelachtig worden / als dat wy glooven dat de selfde op die wijs volbracht is als wy geseyt hebben? Als wy dan dat glooven / soo hebben wy deel aen de vrucht van die versoening/ ende hebben geen andere hulp Christi in die saek van nooden; maer indien wy niet glooven / soo konnen wy geen hulp van Christus / in het verkrijgen van de vrucht deeser versoening / hoopen. Maer dat Christus de sonden der geener die op hem vertrouwen noch versoent / kanmen afneemen uyt het geen kap. 4. 14, 15 van den Schrijver tot de Hebreën geschreven is/alwaer aldus staet: Dewijl wy dan een grooten Opper-priester hebben, dewelk in de Hemelen is ingegaen, soo laet ons de belijdenis van Jesus de Soon Gods vast houden. Want wy hebben geen Opper-priester dewelk geen meedelijden kan hebben met onse swakheeden; maer dewelk in alles is versocht geweest sonder sonde. Gewisselijk / als hy hier Christus als een Opper-priester aenmerkt / dewelk de geenen die de belijdenis vast houden kan te hulp koomen / soo leert hy opentlijk / dat Christus de sonden van de geenen die op hem vertrouwen versoent. Want van een Opper-priester als Opper-priester komt geen andere hulp als de versoening der sonden / en de geen die niet op Christus vertrouwen / daer kan die belijdenis niet in gevonden worden. Maer hy voegter daer na by vers 6: laet ons dan met vertrouwen toegaen tot den throon der genade, opdat wy barmhertigheyt verkrijgen, en genade vinden ter bequamer tijd. Uyt welke woorden genoeg te verstaen is wat het zy / dat Christus onse sonden noch versoent / namelijk dat wy van hem of door hem barmhertigheyt en genade verkrijgen / opdat wy niet ontbloot souden zijn van bequame hulp/ dat is/ dat wy/ als de anderen de verdiende straf van haer hardnekkigheyt ontfangen / dewelken hem niet willen glooven / wy dan van alle straf bevrijd blijven. En wat gemeenschap heeft doch dese versoening met eenige voldoening? Doch staet te letten dat dese plaets in de voorgaende woorden vers 15: want wy hebben geen Opper-priesters &c, de selfde sin is begreepen / dewelk de eerste uyt de selfde brief aengetrokken in sig behelst kap. 2. 17, 18: waerom hy in alles &c. Dieshalven/nademael in die selfde plaets uytdrukkelijk gehandelt word van de versoening der sonden/ soo moetmen bekennen dat hier stilzwijgens van de selfde gesprooken is. Aen d'ander zijde/ nademael hier verklaert word / wat de versoening der sonden is/ en dat overvloedelijk / en datmen lichtelijk verstaen kan dat die geen gemeenschap heeft met de voldoening / soo kanmen klaerlijk begrijpen / wat de woorden Hebr. 2. 17, om de sonden des volks te versoenen, te seggen zijn. Dieshalven

kan-

kanmen naeuwelijks seggen hoe schandelijk de geenen gedoolt hebben / dewelken in het Italiaens of Frans die woorden in hun vertalingen des Nieuwen Testaments hebben overgeset / als of'er stond / om te voldoen voor de sonden des volks. Maer om weeder tot de saek te keeren / soo seg ik dat den Apostel Joannes ook van dese selfde versoening / dewelk van Christus in den Hemel volbracht word / heeft gesprooken / als hy in zijn eerste brief kap.2.1,2 seyt: Mijn kinderkens! dese dingen schrijf ik opdat gy niet en sondigt: en indien yemand mocht gesondigt hebben, wy hebben een voorspraek by den Vader, Jesus Christus den rechtveerdigen: en hy is een versoening voor onse sonden: en niet alleenlijk voor onse; maer ook voor des geheelen werelds. Want de meening des Apostels is / dat nademael Jesus Christus / dewelk rechtveerdig / dat is getrouw is en waerachtig / in den Hemel by den Vader aen de rechterhand der Majesteyt sit / door wiens voorspreeking wy onderhouden en gestarkt worden / wie datwe ook mogen zijn / als wy ons slechts op de verkondiging des Euangeliums bekeert hebben / of opt komen te bekeeren / en het geen hy belooft heeft vastelijk konnen glooben dat het aen ons sal volbracht worden. Hy nu heeft aen al de geenen die naer zijn wetten sich bekeeren een eeuwige verlossing van de straf der sonden belooft. Soo behoeven wy dan niet te vreesen / dat indien wy ons soo als geseyt is bekeeren / ons de sonden sullen toegereekent worden / of dat wy van de toorn Gods / dewelk over de genen die 't Euangelium ongehoorsaem zijn / zal uytgestort worden / sullen getroffen worden / nademael Jesus Christus selfs ons door sijn macht en gesach geduuriglijk bewaert / en dus onse sonden geduuriglijk versoent. Welke versoening de heylige Schrijvers ook de naem van tusschen-spreeking gegeven hebben / gelijk Hebr.7.24,25: Maer dese heeft een altijd duurende Priesterschap, omdat hy inder eeuwigheyt blijft: waerom hy ook volkomentlijk kan behouden de genen die door hem tot God komen: dewijl hy altijd leeft om voor haer tusschen te spreeken. Want al ist dat Christus / nadat hy ten Hemel is opgeklommen / de alleropperste macht heeft / om de genen die hem gehoorsaem zijn in der eeuwigheyt te behouden: eevenwel omdat hy deselfde van God ontfangen heeft / gelijk hy (om altijd te blijven staroogen op de boven-uytstekentheyt Gods) geseyt word het Opper-priester ampt in den Hemel te bedienen / dus word hy ook geseyt God voor ons te smeeken en te bidden / gelijk aen een getrou en barmhartig Opper-priester past. Dus seyt ook Paulus / schrijvende aen die van Roomen kap.8,33,34: wie sal beschuldiging inbrengen tegen d'uytverkoorenen Gods? God ist die rechtveerdigt. Wie ist die verdoemt? Jesus Christus is dewelk gestorven is, ja die ook opgestaen is, die ook aen Gods rechterhand is, die ook voor ons bid of tusschen-spreekt. Uyt welke woorden Pauli klaerlijk schijnt te blijken / dat de dood Christi ons wel hoop geeft van onse saligheyt / voor soo veelse des selfs opperste liefde t'onswaerts betoont / dewelk de rechter van allen wesen zal / en van welk wy de saligheyt te verwachten hebben / en toonen ook niet donkerlijk dat wy de vergeeving der sonden sonder de dood Christi / welke vergeeving in der daed niet anders als het eeuwig leeben is / niet * konden verkrijgen; maer toonen dat de versoening onser sonden geen-

 sing

* Tegen dese stelling des Antheurs siet de aenteekening op pag. 128. By het welk wy noch voegen, dat de woorden Pauli geensins te kennen geven dat wy *sonder Christi dood de vergeving der sonden niet konden verkrijgen.* Want indien dat waer was, soo moest het daer van daen koomen, of omdat God de sonden, sonder tusschen komen van Christi dood niet konde vergeven, of omdat hy dat niet wilde doen. Het

eerste

ſins uyt kracht van de dood ſelfs volbracht is. Want wat willen anders die woorden ſeggen: ja die ook opgeſtaen is, als dat / indien de opſtanding Chriſti niet gevolgt waer / ſijn dood ons niets ſouw gebaet hebben / gelijkmen klaerlijk uyt de woorden des ſelfden Apoſtels kan beſluyten 1 Kor. 15. 14, 17, het welk t'eenemael ongerijmt ſouw zijn / indien de verſoening door de dood Chriſti volbracht waer geweeſt. Ja dat het ſelfs niet genoeg ſouw geweeſt zijn dat Chriſtus opgeſtanden was / betoonen de volgende woorden des Apoſtels; dewelk ook aen de rechterhand Gods is &c: want dit was noodig opdat wy niet verdoemt ſouden worden / (want hier van ſpreekt Paulus opentlijk) het welk ſoo veel is als opdat onſe ſonden ſouden verſoent worden: het is / ſeg ik / noodſakelijk geweeſt dat Chriſtus / nadat hy uyt den dood verreeſen is / ten Hemel opgevoert wierd / en daer de opperſte heerlijkheyt en macht ontfing. Uyt het welk volgt dat hy geduuriglijk by God voor ons tuſſchenſpreekt / dat is / gelijk geſeyt is / dat hy ons door ſijn macht en geſach / die aen hem van God is overgelevert / van alle ellenden verloſt / en dus een eeuwige verſoening voor ons te weeg brengt. Nochtans word in niet weynige plaetſen / door de opſtanding Chriſti tegelijk ſijn heerlijkheyt en opperſte macht verſtaen / gelijk wanneer Paulus Rom. 4. 25 ſeyt / dat Chriſtus voor onſe ſonden is overgelevert / en opgewekt om onſe gerechtigheyt. Waer uyt ook voortkomt / dat onſe rechtveerdigmaking / dat is vryſpreeking van onſe ſonden / of de verſoening onſer ſonden / niet inderdaed van de dood Chriſti / maer van ſijn heerlijke opſtanding voortkomt. Chriſtus is wel om onſe ſonden overgelevert / dat is ter occaſie van onſe ſonden: want indien'er onſe ſonden * niet geweeſt waren / ſoo waer het niet van noode geweeſt dat hy den dood des kruys ſturf / om den weg te banen om onſe ſonden te verſoenen; maer hy is daer na opgeſtaen / dat is van den dood verwekt zijnde / tot de opperſte heerlijkheyt en macht verheven / om onſe rechtveerdigmaking / dat is opdat wy van hem met het eeuwig leven beſchonken

eerſte kan niemand ſtellen. Ziet den Autheur kap. 16 en 17, en de zaek ſelfs wijſt dat dat valſch is. Het tweede kan mede geenſins beſtaen. Want neemt eens dat Chriſtus den Vader had ongehoorſaem geweeſt, (gelijk pag. 88. en 89 in de aenteykening met groote waerſchijnelijkheyt is in bedenking gegeven dat hy heeft konnen doen) en dat hy dieshalven hem ſelfs in de dood niet had willen overgeven, en de menſchen ondertuſſchen hadden bereyd geweeſt om God te gehoorſamen, ſouden dan de menſchen om zijn ongehoorſaemheyt, daerſe gantſch geen ſchuld toe hadden, moeten verdoemt blijven? Wie durft God ſoo onbarmhartig een zaek toeſchrijven? Ten anderen, nademael God door zijn overgroote Vaderlijke liefde tot het menſchelijk geſlacht bewogen is geweeſt om Chriſtus in den dood over te geven Joh. 3. 16, zouw hy dan, indien Chriſtus zich niet had willen over geven, niet liever een ander middel hebben voorgeſtelt, om de menſchen uyt de verdoemenis te verloſſen; en zijn liefde in een dodelijken haet verandert hebben, om haer eeuwelijk te verdoemen, ſonder dat ſy eenige ſchuld tot de ongehoorſaemheyt Chriſti ſouden gegeven hebben? En al iſt dat overal de vergeving of de verzoening der ſonden, aen de dood en offerhande Chriſti word toegeſchreven, daer uyt volgt niet, dat indien de dood had achter gebleven, de verzoening door geen ander middel zouw hebben konnen geſchieden. En wat reden kan'er zijn, waerom God zich aen dat middel van de dood en offerhande Chriſti zouw hebben willen verbinden, dat hy ſonder die de menſchen niet ſouw hebben willen behouden? Behalven dat dit met zijn wijſheyt gantſch en al niet overeen ſchijnt te komen, dat hy de geheele behoudenis van het gantſche menſchelijk geſlacht, aen de gehoorſaemheyt van een menſch zouw hangen, en dus in de waegſchael ſtellen. 't Is wel ſoo, indien Chriſtus niet had gehoorſaemt tot den dood, ſoo ſouden wy dien weg om tot de ſaligheyt te komen door dat middel niet geweten hebben; maer God had ons op veel andere wijſen van dien weg volle verſekering konnen doen.

* Dat Chriſtus niet en zouw hebben behoeven te ſterven, indien'er geen ſonden waren geweeſt, gaet mede niet vaſt: want hy had evenwel konnen ſterven om ons van de beloften, dewelken hy ons van Gods wegen voor ſtelde, te verſekeren, als mede om door die gehoorſaemheyt tot ſoo groot een heerlijkheyt verheeven te worden.

ſouden

souden worden/ in welk leven de vergeving onser sonden en de verzoening / onder den naem van onse rechtveerdigmaking voor gestelt / gelijk geseyt is / t'eenemael word begrepen. Zoo konnen wy dan geheel seker zijn / gelijk geseyt is / dat onse sonden niet met'er daed verzoent zijn door kracht van de dood Christi selfs / het welk nochtans noodsakelijk zouw zijn / indiense verzoent waren door een voldoening / dewelk voor deselfden van Christus aen de Goddelijke gerechtigheyt voldaen was. Ja het moet by ons geheel seker zijn / dat onse sonden niet verzoent zijn eer dat Christus na zijn opstanding in den Hemel inging / het wel soo vast gaet / dat Christus in den Hemel blijvende / geduuriglijk word geseyt met'er daed onse sonden te verzoenen. Waer uyt blijkt dat'er niet aen te twijffelen is / of de offerhande Christi is in den Hemel volbracht / gelijk wy te vooren bewesen hebben: want daer verzoening geschied/ daer moet ook t'eenemael noodsakelijk een offerhande geschieden.

Maer sal yemand seggen/ indien de versoening onser sonden noch van Christus geschied / gelijk gy segt / hoe kan dan geseyt worden in veel plaetsen / dat die versoening nu al gedaen is / en dat Christus de versoening onser sonden door hem selfs gedaen heeft? Hebr. 1. 3. x. 12 &c.

Ik antwoord dat sulks geschreven is / omdat de wijz van de versoening / van die tijd af dat Christus uyt den dood opgewekt zijnde in zijn heerlijkheyt in gegaen is / volbracht / dat is dat geen gedaen is / waer door wy bewegt wierden om de vergiffenis van onse sonden / dewelk ons van God aengebooden is aen te nemen. Ook heeft Christus de macht om ons die vergiffenis der sonden met'er daed te vergeven / dat is ons van al de straf dewelk wy met onse sonden verdient hadden te verlossen. Uyt welke dingen daer na de verzoening selfs geduuriglijk tot ons vloeyt en vloejen sal.

Het XXIX. Kapittel.

Dat Christus niet alleen voor ons, maer ook voor hem selfs heeft geoffert. Van sekere groote ongelijkheyt tusschen de Wettische Opper-priester en Christus. Korte aenwijsing watmen uyt de afschaduwing selfs alleen van Christus persoon, in de persoon van de Wettische Opper-priester mag besluyten. En een besluyt van dese verhandeling van de offerhanden.

MAer daer is daer beneffens noch een andere gelijkheyt tusschen Christus en den Opper-priester des Wets / en dat wel van seer groot belang/dewelk seker is dat van seer weynigen gemerkt is/ en nochtans vindmen die meer als eens niet seer duydelijke woorden van den Schrijver aen de Hebreen/ uytgedrukt. Dese is / dat gelijk de Wettische Opper-priester niet min van hem selfs/als het volk offerde/alsoo ook Christus niet min voor hem selfs als voor ons geoffert heeft. Ik twijfel niet / of dit gevoelen sal in het eerst godloos en godslasterlijk schijnen / als ofmen daer uyt moest besluyten dat Christus gesondigt heeft/ daer nochtans de H. Schrift

getuygt

getuygt dat hy gantsch en al onsondig heeft geweest. Doch de saek is heel anders gelegen. Want Christus heeft wel voor sich selfs geoffert / maer echter niet voor sijn sonden/ dewelken het seker is dat hy niet gehad heeft; maer voor sijn swakheyt / voor soo veel hy namelijk / terwijl hy hier leefde / sterfelijk en lijdelijk was / van welk noodig was dat hy soo wel als wy verlost worden/ en indien hy van de selfde niet waer verlost geweest / * soo souden wy ook daer van noyt verlost zijn geworden; maer het zal best zijn dat wy de getuygenissen van den brief aen de Hebreen van de saek overwegen.

Na dat die Schrijver op het eynd van het vierde kapittel gesept had / dat Christus meedelijden kan hebben met onse swakheden / omdat hy in alles sonder sonde heeft versocht geweest / soo heeft hy'er daer na in het vijfde kap. dese woorden bygevoegt vers 1/2/3/4: Want ook een yegelijk Priester, uyt de menschen genomen zijnde word gestelt, in de dingen die by God te doen zijn, opdat hy gaven en slacht-offeren offer voor de sonden, dewelk medelijden kan hebben met de onwetenden en dwalenden, omdat hy ook selfs met swakheyt is omvangen geweest, en daerom moet hy, gelijkerwijs voor het volk, alsoo ook voor hem selfs offeren voor de sonden. Ende niemand neemt sich die eer aen; maer die van God geroepen is, gelijk ook Aaron. Den Apostel heeft willen reden geven (gelijk uyt het woord want ook blijkt) van het geen hy van te vooren gesept had/ namelijk dat Christus / dien hy een Opper-priester genoemt had / medelijden kan hebben met onse swakheden / omdat hy ook selfs versocht heeft geweest &c/ dat is omdat hy met deselfde swakheden is beset geweest / doch sonder sonde/ en daerom sept hy dat sulks niet vreemd moet schijnen. Want ook selfs de Wettische Opper-priester / in welk Christus voorgebeeld wierd / was soo wel met swakheden omvangen als het volk / soo dat hy soo wel voor sijn eygen selfs / als voor het volk moest offeren. Ook voegt hy'er by / dat niemand in dat Wettische Priesterdom / op sijn eygen houtje dat ampt heeft aengenomen/ maer de geen die gelijk Aaron (van God geroepen was / van welk die eer daer na op sijn geslacht is voortgeset. Dieshalven verhaelt hy behalven 't geen hy gesept had / dat die Wettische Opper-priester met zwakheyt omvangen was / in welke zaek het klaerlijk bleek / uyt het geen hy in het voorgaende kapittel geschreven had / dat hy Christus gelijk was) twee dingen / dewelken soo wel in die Opperpriester als in Christus plaets hebben gehad. Het een is dat hy niet min voor hem selfs als voor het volk offerde / het andere dat hy van God tot dat ampt geroepen is. Dat nu Christus in het eerste de Wettische Priester heeft gelijk geweest / moest uyt het geen te vooren is gesept / en uyt die gelijkenis die wy tusschen haer gestelt hebben / noodsakelijk volgen. Want indien die Wettische Priester / dewelk ook selfs met zwakheyt omvangen was / soo wel voor hem selfs als voor het volk offeren / soo volgt dan ook noodsakelijk / nademael wy vast gestelt hebben dat Christus selfs ook met zwakheyt omvangen was / dat hy ook voor hem selfs heeft moeten offeren. Maer in het laeste bleek de gelijkheyt tusschen beyden noch niet / en daerom verhandelt hy het geen hy laest voorgestelt eerst / seggende vers 5/6: Dus heeft ook Christus hem selfs niet verheerlijkt om Priester te worden; maer die tot hem geseyt heeft: gy zijt mijn Soon, heden beb ik u geteelt: gelijk hy ook in een andere plaets seyt: gy zijt Priester in der eeuwigheyt naer d'ordening Melchisedek.

* Ziet een bewijs van het tegendeel even te vooren in de laeste aenteykening op een na.

Maer

Maer als hy de laeste gelijkenis verklaert heeft / soo verklaert hy terstond de eerste in dese woorden vers 7/8/9/10: Dewelk in de dagen sijns vleeschs gebeden en smeekingen aen de geen die hem van de dood verlossen kan offerende, met een stark geroep en tranen, is voor de eerbiedigheyt, of liever van de vrees verhoort geworden. En hoewel hy de Soon was, soo heeft hy uyt het geen hy geleeden heeft gehoorsaemheyt geleert: Ende volmaekt zijnde is hy al de geenen die hem gehoorsamen een oorsaek der eeuwige zaligheyt geworden, zijnde van God genoemt een Priester naer de ordening Melchisedeks. Wie kan ontkennen dat in dese woorden gantschelijk word geseyt dat Christus voor zijn eygen selfs geoffert heeft? Want wat is anders te seggen gebeden en smekingen aen de geen te offeren dewelk hem van de dood kan verlossen / als te offeren voor sijn eygen verlossing van de dood / en voor hem selfs die van de dood moest verlost worden? Of waerom worden dese dingen hier geseyt / als om te betoonen dat die voorgestelde gelijkheyt tusschen Christus en de Wettische Opper-priester / van het offeren gelijk voor het volk / alsoo ook voor sijn eygen selfs / seer waerachtig is? Maer men moet aenmerken / dat die verlossing van de dood / om welk te verkrijgen Christus geoffert heeft / niet en heeft geweest de verlossing van den dood des kruys / [het welk daer uyt schijnt te volgen /] omdat Christus God heeft gebeden * dat hy den dood des kruys ontgaen mocht. Dat hy nu dit gebeden heeft / schijnen de drie Euangelisten te seggen Matth. 26. 39, 42, 44. Marc. 14. 35, 36, 39. Luc. 22. 4 &c, alsse verhalen / dat hy / toen het nu aenstaende was dat hy in de handen van de genen die hem kort daer na gekruyst hebben souw overgelevert worden / den Vader heeft gebeden dat die drinkbeker souw van hem gaen. Dese plaets Heb. 4. 7, 8, seg ik moet niet met die drie plaetsen der Euangelisten by een gevoegt worden / als of op beyde de selfde sin wierd uytgedrukt. Want het is seker dat Christus van den dood / van welk hy ootmoedelijk heeft gebeden / ook verlost is geworden: want daer word uytdrukkelijk geseyt dat hy verhoort is geweest. Maer van den dood des kruys / van welk de drie Euangelisten schijnen te kennen te geven dat hy gebeden heeft te mogen bevrijd zyn / is Christus niet verlost geweest: want hy heeft den dood des kruys moeten uytstaen. Dese verlossing dan van den dood / van welk hier gehandelt word / is niet van den dood des kruys bevrijd te worden; maer van de banden des doods verlost te worden / het welk soo veel is als niet dood blijven; maer na de dood weder levendig gemaekt te worden / en dat tot een eeuwig en onsterfelijk leven. Hoewel ik dapper twijfel / hoe seer de woorden der Euangelisten in den eersten opslach dat schijnen te kennen te geven / of Christus den Vader eenigsins heeft gebeden dat hy den dood des

* Gelijk den Autheur kort hier naseyt, dat hy niet gelooft dat Christus gebeden heeft om van den dood des kruys verlost te worden, soo meen ik datmen dat uyt de woorden in de gemelde plaetsen geensins kan bewijsen. Want behalven datmen door *die uur en drinkbeeker* bequamelijk die benauwtheyt kan verstaen daer hy in was, soo wijst het ook sich selfs dat Christus niet kan bidden om van de dood bevrijd te zijn, dewijl hy wist dat hy sonder die te lijden niet kon in sijn heerlijkheyt ingaen Joh. 12. 24, 25. Luc. 24. 26. Doch de plaets Johan. 12. 27 schijnt klaerlijk te bewijsen dat hy door *die uur* sijn dood verstaet, alwaer, nadat hy van sijn dood gesproken had, en door het gedenken aen dese selfde ontroert was geworden, hy seyt: *Mijn ziel is ontroert, en wat sal ik seggen? Vader verlost my van dese uur; maer daer om ben ik in dese uur gekomen.* Maer alsmen de woorden insiet, soo kanmen verstaen dat de woorden, *Vader verlost my van dese uur* als een vraeg moet genomen worden: want anders passen de volgende woorden: *maer daerom ben ik in dese uur niet gekomen* daer gantsch niet op. Maer alsmen de woorden dus neemt, *En wat sal ik seggen?* zal ik seggen, *Vader verlost my uyt dese uur? maer daerom ben ik in dese uur gekomen;* hoe souw het dan passen dat ik bidden souw om den dood niet te mogen sterven.

kruys niet ſouw behoeven te lijden. Want nademael Chriſtus/ naer ſijn eygen ſeggen Joh.11.42. Luc.22.43 altijd van den Vader verhoort wierd / ſoo iſt by my veel waerſchijnelijker dat hy gebeden heeft / dat die allerſwaerſte benauwtheyt van ziel en lighaem mocht van hem gaen/ dewelk Lukas voornemelijk beſchrijft / en van welk hy ook verloſt is geworden. Want behalven het geen Lukas ſchrijft vers 43 / dat'er een Engel aen hem verſcheen van den Hemel, dewelk hem verſtarkte, ſoo heeft de geen die eerſt ſoo vreeſde en ſoo dapper benaeuwt was / naer het verhael van Mark.14.33, na dat zijn gebed uyt was/ kloekmoediglijk tot den dood gegaen. Maer ik keer weder tot het geen ik voorgenoomen had.

Ik acht dat ik genoeg beweſen heb / dat Chriſtus niet alleenlijk geoffert heeft om onze / maer ook om zijn eygen verloſſing van de dood. Doch ik verſta door het woord dood niet alleen den dood ſelfs / of liever de ſterffelijkheyt/ maer ook de ellenden en verdrukkingen / en in 't kort zijn geheele lijdelijkheyt/ (om ſoo te ſpreken) / al het welk by den Schrijver aen de Hebreën / door het woord zwakheden is betekent / opdat de gelijkheyt tuſſchen Chriſtus en de Wettiſche Opper-prieſter in het offeren voor hem ſelfs en het volk te gevoegelijker zouw konnen verklaert worden. Want op deſe wijs word getoont dat ſy beyden/ niet alleenlijk voor de zwakheyt van anderen; maer ook voor hun eygen geoffert hebben. Dat nu de zwakheden ſeer verſcheyden van ſoort geweeſt zijn in beyden / heeft gantſch geen kracht om de gelijkheyt om verre te ſtooten / als mede dat de Wettiſche Opper-prieſter voor zijn ſonden offerde / maer Chriſtus niet. Want het is genoeg om de gelijkenis vaſt te doen blijven / dat Chriſtus om dieſelfde oorſaek voor zijn eygen ſelfs geoffert heeft / om welk hy voor anderen inſonderheyt heeft geoffert.

Maer yemand ſal ſeggen / indien dan Chriſtus ter oorſaek van onſe ſonden heeft geoffert / ſoo ſal ook volgen dat hy ook ter oorſaek van zijn eygen ſonden geoffert heeft.

Ik antwoord / dat Chriſtus wel ter oorſaek van onſe ſonden voor ons heeft geoffert; maer niet om God te bewegen dat hy deſelfden aen ons zouw vergeven; maer opdat wy van de dood / dewelk een ſtraf van onſe ſonden voor ons was / met'er daed ſouden verloſt worden (gelijk God al van te vooren had beſlooten) en wy onſterffelijk ſouden gemaekt worden. Want daer uyt dat Chriſtus hem ſelfs aen God heeft opgeoffert / dat is / gelijk wy te vooren verklaert hebben / in den Hemel ſelfs is ingegaen / alwaer hy alle macht in den Hemel en op aerden heeft ontfangen / ſoo is noodſakelyk gevolgt dat hy de macht heeft gekregen / om allen van de dood te verloſſen / en met het eeuwig leven te beſchenken / en dat hy voorders ons / dewelken de ſijne zijn / eens met het eeuwig leven ſal beſchenken. Op deſe wijs / ſeg ik / heeft Chriſtus voornemelijk ter oorſaek van onſe ſonden geoffert. Dieſhalven / nademael Chriſtus; gelijk getoont is / geoffert heeft om zijn eygen verloſſing van den dood / en om het eeuwig leven te verkrijgen / ſoo kan niemand ontkennen/ hoewel Chriſtus geenſins ter oorſaek van zijn eygen ſonden geoffert heeft / alſoo hy geen ſonden had / dat hy nochtans ter oorſaek van de ſelfde ſaek voor hem ſelfs heeft geoffert / ter oorſaek van welk hy voor ons geoffert heeft. Voegt hier by / dat de dood en verdrukkingen ſelfs / voor welken / om daer van verloſt te worden Chriſtus heeft geoffert / ſchoon hy alleronſchuldigſt ge-

weest heeft / soo konnen deselfde door een oneygentlijke / hoewel niet ongewoone wijs van spreken / sonden genoemt worden. Hier door komt het dat die selfde Schrijver aen de Hebreen / gelijk wy gesien hebben / niet alleenlijk gesept heeft dat Christus voor zijn eygen selfs geoffert heeft / maer ook (het welk voorwaer wonder kan schijnen) niet ontsien heeft te seggen dat hy voor zijn eygen sonden heeft geoffert. Want dus schrijft hy van hem kap. 7. vers 27: Dewelk niet noodig heeft, gelijk de Opper-priesters, dagelijks eerst voor hun eygen, en daer voor des volks sonden te offeren: want dat heeft hy eenmael gedaen, hem selfs opofferende. Want nademael het woordeken dat noodsakelijk zijn opsicht heeft op het geen'er voorgaet / en dat'er voorgaet / eerst voor zijn eygen, en daer na voor des volks sonden te offeren, en daer gesept word dat Christus dat gedaen heeft / soo moetmen noodsakelijk bekennen dat'er duydelijk geschreven staet dat Christus eerst voor zijn eygen / en daer na voor des volks sonden heeft geoffert. Zoo heeft den Apostel dan oneygentlijk van Christus gesept / het geen hy eigentlijk en waerlijk van die Opperpriesters had geschreven / en dat om des kortheyts en beknoptheyts van de gelijkenis wil. Want men moet letten / dat daer in die gelijkenis / geen andere ongelijkheyt tusschen die Priesters en Christus gestelt word / als dat de eersten dagelijks / en dat geduuriglijk op sekere gesette tijd / voor haer selfs en voor het volk offerden; maer dat Christus dat maer eenmael heeft gedaen / gelijk een yegelijk die de plaets niet sloffelijk insiet / lichtelijk sien kan. En dese selfde manier van spreken / hoewel in een strijdige saek / had den Apostel in de naest voorgaende woorden gebruykt / het welk voorwaer ons gevoelen niet weynig bevestigt / in die woorden / seg ik / vers 26: Want het betaemde dat wy dusdanig een Opper-priester hebben, heylig, onnosel, onbevlekt, afgesondert van de sondaers, en hooger als de Hemelen geworden. Want dit trekt den Apostel / gelijk uyt het woordeken want afgenoomen word / uyt het voorgaende. Nu was'er te vooren niets van de heyligheyt des levens / dewelk in Christus heeft plaets gehad / gesprooken / ook doet dat tot de zaek daer van gesprooken was niets. Diesshalven moetmen besluyten dat al die woorden / heylig en onnoosel zijn &c / niet anders betekenen / als vry te zijn van al die zwakheden / dewelken eygen zijn aen de menschen dewelken sondaers zijn / en besonderlijk van de sterffelijkheyt. Want dit komt seer wel overeen met dat geen het welk te vooren gesept was / namelijk dat Christus in der eeuwigheyt blijft en altijd leeft: waer uyt dan seer wel word beslooten / dat hy geen noodsaek heeft om dagelijks voor hem selfs te offeren / gelijk daer na gesept word. Gelijk dan den Apostel eerst onder den naem van heyligheyt / onnoselheyt / onbesmetheyt en afsondering van de sondaers de onsterffelijkheyt en onlijdelijkheyt verstaen had / van welk de sondaers t'eenemael ontbloot zijn / dus verstaet hy daer na onder den naem van sonden het lijden en de sterffelijkheyt / dewelk een straf en gevolg van de sonden zijn. En dese selfde oneygentlijke manier van spreken acht ik dat in het woord onbevlekt kap. 9. 14 is. Want den Apostel schijnt daerom voornementlijk gesept te hebben dat Christus hem selfs onbesmet aen God heeft opgeoffert / om te toonen dat Christus / toen hy in den Hemel inging / onsterffelijk en onlijdelijk was geworden / het welk als het van ons aengemerkt en geloost word / een oorsaek is (gelijk den Apostel op die selfde plaets daer by voegt) dat wy een geweten hebben / gesuyvert van doode werken / om den levenden God te dienen.

Maer yemand sal seggen / indien de Offerhande Christi in den Hemel geschied is / gelijk te vooren getoont en terstond niet donkerlijk aengewesen is / hoe kan het dan zijn / dat Christus geoffert heeft op dat hy selfs van de sterfelijkheyt en onlijdelijkheyt souw verlost worden / nademael hy in den Hemel ingaende niet meer sterfelijk noch lijdelijk heeft geweest? Of hoe konnen die gebeden en smeekingen van Christus / dewelken hy in de dagen sijns vleeschs aen God geoffert heeft die hem van de dood kon verlossen / tot des selfs offerhande behooren?

Ik antwoord voor eerst op alle beyde tegelijk / als ik met klare woorden en spreuken van den brief aen de Hebreën heb bewesen / dat de offerhande Christi in den Hemel volbracht is / dat ik dan de voltrekking van de offerhande of de volkomen offerhande versta / en dat ik sijn gebeden van sijn offerhande niet affsonder / dewelken hy voor ons en voor hem selfs aen God heeft opgeoffert toen hy noch op d'aerde sterfelijk was. Want dese offerhanden zijn een beginsel en seker gedeelte van het geheel geweest.

Ten anderen seg ik in 't besonder op het geen eerst voorgeworpen is / dat Christus toen hy in den Hemel inging / niet terstond onsterfelijk en onlijdelijk heeft geweest / maer dat hy door dat ingaen selfs in den Hemel onsterfelijk en onlijdelijk is geworden. Christus was wel op den darden dag opgestaen nadat hy gekruyst was geweest / en dat om niet meer te sterven; maer daerom had hy terstond na sijn opstanding noch geen onsterfelijke natuur gekregen: want dat opstaen zouw nergens toe nut geweest hebben / en de Discipelen souden ook noyt ten vollen hebben konnen geloven dat hy uyt den dood was opgestaen / indien die selfde persoon soo niet had opgestaen als hy te vooren geweest had / sulks dat hy de lijkteekens van de spykers / met welken hy aen het kruys waer gehecht geweest / in handen en voeten gehad had / als mede de zijde die met een lans doorwond geweest zijnde open was / dewelken hy aen de Apostelen / dewelken twijfelden aen sijn opstanding / kon toonen / gelijk hy gedaen heeft: welke dingen niemand die by sijn sinnen is seggen sal / dat in een lighaem het welk van natuur onsterfelijk is / konnen gevonden worden. Ik zwijg dat de onsterfelijke lighamen naer alle waerschijnelijkheyt van de uyterlyke sinnen der menschen niet konnen gemerkt worden / of datze ten minsten met sodanig een glans begaeft zijn / dat het aensien van de selfde naeulijks van sterfelijke oogen kan verdragen worden. En nochtans leestmen niet dat yets van die natuur in het lighaem Christi heeft plaets gehad / eer dat hy in den Hemel opgenomen was. Opdat ik nu niets en seg / dat hy / na sijn opstanding uyt den dood / waerlijk met sijn Discipelen heeft gegeten en gedronken / en dat / gelijk uyt Lukas klaerlijk blijkt / om haer te verseheren dat hy opgestaen was. Dat nu de spijs en drank geensins met de onsterfelijke lighamen overeenkomt / hebben wy byna in het begin van onse disputatie getoont. Soo heeft dan Christus niet van natuur onsterfelijk geweest / en waerlijk vry van alle lighamelijke lijdelijkheyt / eer dat hy van hier naer God verhuysde / en / gelijk die goddelijke Schrijver spreekt Hebr.7.26, eer dat hy van de sondaers afgescheyden en hooger als de Hemelen wierd. Waer uyt klaerlijk blijkt datmen met recht kan seggen / dat Christus voor sijn eygen selfs heeft geoffert / om van de swakheden des lighaems verlost te worden / hoewel wy seggen dat die offerhande in den Hemel geschied is; en dat door de offerhande Christi geschied is /

is / dat hy selfs van de sterfelijkheyt en lijdelijkheyt verlost wierd. Nademael het seker is dat hy door die aenbieding van sijn lighaem / in den Hemel voor God gedaen / een eeuwig leven / het welk t'eenemael van alle ongemakken bevrijd is / heeft verkregen. Om dan nu dese disputatie te besluyten / indien Christus in die saek de Wettische Priester heeft gelijk geweest / dat hy soo wel als die / soo voor sich selfs als voor het volk geoffert heeft / soo kanmen daer uyt genoegsaem besluyten / dat de offerhande welk Christus voor ons gedaen heeft geen voldoening / of kracht van voldoen in sich gehad heeft: maer dat alleenlijk door deselfde dat geen volbracht is / het geen God aengaende ons en de versoening onser sonden had besloten / gelijk door de offerhande Christi voor sijn eygen selfs niet anders is te weeg gebragt / als dat het besluyt dat God over hem gemaekt had / om hem van alle swakheyt des lighaems t'eenemael te verlossen / uytgevoert is.

Dus verre hebben wy gehandelt van de gelijkheden die'er tusschen Christus en de Wettische Priester zijn / nu souden wy van de ongelijkheden moeten handelen; maer nademael daer van duydelijk genoeg gehandelt werd Hebr.7, soo sullen wy alleenlijk van een handelen / als dewelk soo klaerlijk van de Schrijver van dien brief niet verklaert word / en een groot gewicht tot de saek van welk wy handelen schijnt te hebben / en bykna noodsakelijk te zijn om de dingen daer wy te vooren van gedisputeert hebben te bevestigen / datse ten minsten met weynig woorden verklaert werd. Ik seg dat dit merkelijk onderschepd tusschen Christus en de Wettische Priester heeft geweest / dat die Priester niet alleenlijk eer dat hy in het Heylige der Heyligen inging om aen God te offeren; maer ook eer dat hy het beest dat hy offeren zouw slachte / nu al waerlijk een Priester / en tot een Priester Gods volkomelijk gesalft en gewijd was; maer Christus is inder daed niet tot een Priester geheyligt en gesalft / voor dat hy in den Hemel inging / veel min eer dat hy den dood des kruys geleeden heeft. Want dat hy voor den dood des kruys met'er daed onsen Opper-priester niet heeft geweest / kan daer uyt klaerlijk verstaen worden / omdat hy in alles ons moest gelijk worden / opdat hy een getrouw en barmhartig Opper-priester zouw zijn / gelijk Hebr.2.17 geschreven staet / in welke saek / gelijk uyt de plaets selfs blijkt / besonderlijk op den dood gesien word. Het selfde bewijsen ook seer klaerlijk de woorden des selfden Briefs kap.5.5: Dus heeft ook Christus hem selfs niet verklaert, opdat hy een Opper-priester zeuw worden, maer die tot hem geseyt heeft, gy zijt mijn Zoon, heden heb ik u geteelt &c. Want uyt de woorden Pauli Act.13.33 blijkt / dat dese dingen van God tot Jesus Christus niet gesprooken zijn voor zijn opstanding uyt den dood. Waer uyt volgt dat hy niet eerder tot een Opper-priester geheyligt heeft geweest / * voor dat hy uyt den dood verresen was. En dat Christus ook niet na de opstanding waerlijk een Priester heeft geweest / voor dat hy in den Hemel opvoer / blijkt klaerlijk uyt Hebr.7.26: want dusdanig een Opper-priester betaemde ons &c. Uyt welke woorden blijkt / dat het niet paste dat sulk een onse Priester zouw zijn / en dat hy 't ook niet geweest heeft / voor dat hy hooger als de Hemelen was geworden. Om veel andere plaetsen verby te gaen / dewelken van den selfden Schrijver om dat te bevestigen zijn voortgebracht. Indien de Wettische Opper-priester niet eerder de sonden verzoende / voor dat hy in het Hey-

* Voegt hier by Hebr.8,4: want indien hy op aerden was, soo zouw hy selfs geen Priester zijn &c.

ligdom inging / hoewel hy nu al volkomentlijk Priester was / soo moetmen veel minder seggen dat Christus onse sonden heeft verzoent eer dat hy in den Hemel inging / dewijl hy noch geen volkomen Priester was. En dit is de vrucht van die voorseyde ongelijkheyt dewelk van ons verklaert is.

Nu is overig dat wy van d'afschaduwing selfs / op sich selfs aengemerkt zijnde handelen / en verklaren watmen daer uyt mag besluyten. Doch dat is genoegsaem verklaert toen wy van de slacht-offeren handelden/ende daer kan niets dat bondig is alleen uyt de persoon des Opper-priesters besloten worden. Soo kanmen dan daer sien het geen tot dit deel behoort.

En hier sullen wy een eynd van dese verhandeling van de offerhanden maken / in welk wy achten overvloediglijk bewesen te hebben / datmen uyt die oude offerhanden / in welken Christi dood is afgeschaduwt geweest / geen voldoening voor onse sonden / dewelk uyt sijn dood souw vloejen op eenige wijs kan halen.

EYNDE.

REGISTER,

Van die Schriftuurplaatſen, dewelken in dit Boek meeſt wijdloopiglijk, en eenige weynigen kortelijk verklaert worden.

REGISTER,

Der voornaemſte zaken, in dit Boek begrepen.

In het welk een * *betekent onder aen de bladen: twee* ** *de Verklaring over* Eſai. 53. *drie* *** *het korte tractaetje van de* Verloſſing.

D.

E.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

Q.

R.

S.

T.

V.

voor-

W.

FOUTEN.

Voor *de gerechtigheyt Gods*, leest onse saligheyt. 106.32. *Levit.* 20. Levit. 2. 153.12. *Konnen komen*. komen. 155.24. 1 *Joh.* 10.4. 1 Joh. 4.10. 156.28. *Kap.* 13. Kap. 8.3. 161.24. *Jer.* 51. Jer. 31. 167.19.

De overige fouten, die wy vertrouwen weynig en gering te zijn, sal de goedwillige Leser selfs gelieven te verbeteren, en te verschoonen.

EYNDE.

en by
n mee-
n woz-
ſt nien
en dat
. Als
ndere
net de
. Dat
moet/
enſch
eligie
en is/
en de
erkoo-
e din-
enſien
ſtina-
/ datſe
as een
nandt
onge-
n doen
oelen
ſullen
er niet
w' ge-

haete
eriſch
' regi-
t van
emoe-
ht aen
n door

dlingen,
18,1,40.
door dat
ch, een,
erſtaen,
leeſt het
id. 1,40,
id. 1,34.

1722 den 21 maart f m:- :-

258

45

a